Ephemerides Humanarum Disciplinarum
Theologico Philosophicae Facultatis
in Vytauti Magni Universitate

ATHENAEUM

REDAKTORIUS
JUOZAS ERETAS

Leidžia Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos-Filosofijos Fakulteto Filosofijos skyrius

IV METAI — IV TOMAS
KAUNAS — 1933 M.

TURINYS

Sommaire — Inhalt

Athenaeumo redakcija, norėdama nors kukliai pagerbti savo Fakulteto narį, didžiai gerb.

Kun. Prof. Dr. Joną Totoraitį,

pražilusį mokslui bedirbant, reiškia jam savo kolegišką draugiškumą ir kartu, nuoširdžiai linkėdama, kad jam būtų lemta dar ilgai darbuotis, prašo priimti šį dėkingų jo mokinių sudarytą studijų rinkinį.

Prof. Kun. Dr. Jonas Totoraitis

(60 metų amžiaus sukaktuves minint)

Antanas Kučinskas

Mūsų tauta po eilės garbingų žygių ir didelės politinės galybės, istoriniams lėmimams nukreipus jos gyvenimą į klaidingus kelius, neteko valstybinio savarankiškumo, pagaliau, bet kokios valstybinio gyvenimo formos, ir turėjo pasiduoti svetimųjų valdžiai. Svetimieji ne tik sunaikino valstybiškumo formas, bet ir pamynė po kojų visokias tautinės kultūros apraiškas. Beviltiškas lietuvių tautos merdėjimas kaimynams atrodė turįs baigtis neišvengiama mirtimi. Tačiau išsilaisvinęs baudžiauninko sūnus pakilo ir, besirengiantiems dalintis tautos palaikus, parodė bekylančią naujo rytojaus aušrą. Atgimstančios tautos susipratę sūnūs kiek išgalėdami rėmė atgijimo pastangas ir savo religiniu, tautiniu, kultūriniu bei politiniu veikimu pagrindė tvirtą pamatą, ant kurio galėjo stoti Nepriklausoma Lietuva. Tokių susipratusių ir veiklių tautos sūnų eilėse yra ir Prof. Dr. Kun. Jonas T o t o r a i t i s, kurio šešių dešimtų metų amžiaus sukaktuves minime.

I. Eina mokslus

Totoraičių sodyba jau nuo senų laikų yra Bliuviškių kaime, Griškabūdžio valsčiuje, Šakių apskrity, pačioje Zanavykijos širdyje. Ta sodyba jau seniai buvo plačiai pagarsėjusi kaip pavyzdingai vedamas ūkis. Prieš didįjį karą visoje Suvalkijoje tai buvo intensyviausias ūkis (60 margų), kurio pasižiūrėti atvykdavo net iš toliau. Tėvas Juozas, dabar apie 85 metų senelis, buvo pavyzdingas ūkininkas, labai darbštus ir stiprios sveikatos. Motina, kilusi iš tos pačios parapijos, Ona Sadauskaitė iš Žardelių kaimo, mirusi jau prieš 7 metus, buvo labai darbšti ir dievobaiminga, uoliai rūpinosi vaikų auklėjimu. Apskritai visa šeima buvo labai pamaldi. Tokioje aplinkumoje gimė 1872 m. gruodžio m. 24 dieną pirmasis Totoraičių sūnus J o n a s. Vėliau ta šeima sulaukė dar devynių vaikučių, kurių penki mirė jaunesnio amžiaus.

Jonas pradžios mokslus ėjo Griškabūdžio mokykloje, kur mokytoju buvo Motiejus Gylys, dabartinio Klaipėdos gubernatoriaus tėvas. Mokslas buvo einamas rusiškai, tik I skyriuje dar aiškindavo lietuviškai. Knygos buvo spausdintos „graždanka“. Vieną kartą net buvo ekstra atsiųsti „graždanka“ spausdinti lietuviški lapeliai, kuriuose buvo atspaustos rusų patriotiškos eilės, rusų caro garbinimas (Od Urala do Dunaja). Tai reikėjo išmokti atmintinai. Mokytojas buvo pamėgęs Duonelaitį, todėl ir jo reikėjo daug mokytis mintinai. Mokykloje tada nebuvo specialiai varoma jokia propaganda, nei lietuviška, nei rusiška, nes mokykloje visi mokiniai

buvo lietuviai, mokytojas taip pat buvo lietuvis, dievobaimingas žmogus. Tėvai mokslo naudos ir reikšmės tada dar tinkamai nesuprato ir vaikus dažniausiai leisdavo mokytis tik todėl, kad būtų lengviau tarnauti kariuomenėje.

Baigus pradžios mokyklą ir išlaikius egzaminus, per kuriuos klausta mintinai ir Duonelaičio, Jono tėvai sumanė leisti vaiką toliau mokytis. Todėl nieko nelaukiant pradėta ruoštis egzaminams į I klasę. Bet tais metais į gimnaziją stoti negalėjo, nes sudegė tėvų namai, todėl mokyt. Gylys ir vikaras kun. Beirūnas (Beirūnavičium jį vadino) ruošė toliau į II klasę. Abu jo mokytojai tarp savęs sutikę, dažnai vaikščioję drauge šnekučiuodamiesi ir vis turėję raudonais viršeliais knygutę (tai būta „Auszros"). Lotynų kalbos, kurios tada buvo daug reikalaujama, mokė nuo Naujų Metų ligi atostogų mokinys M. Dovydaitis (dabar kunigas, gyvena Pilviškiuose). Egzaminus į Marijampolės gimnazijos II klasę išlaikė 1885 m. Po egzaminų susitikęs vienas mokytojas, lenkas Pajevskis, dėstęs lotynų ir vokiečių k., paragino stengtis mokytis, nes gerai išlaikęs egzaminus.

Marijampolėje buvo jaučiama daug lenkiškos įtakos. Mokiniai turėjo gyventi „stancijose" pas tam tikras ponias, kurios leidimus mokinius laikyti turėdavo gauti iš gimnazijos vadovybės. Tokių „stancijų" buvo gana daug. Jose gyvendavo po 10 ir daugiau mokinių. „Stancijų" laikytojos ponios kalbėjo lenkiškai ir mokinius, atvykusius iš lietuviškų šeimynų, nemokančius kitokios kalbos, vis vertė švebeldžioti lenkiškai. Tėvams, kurie atveždavo savo vaikus mokytis net patikdavę, kad jų vaikai išmoks „poniškos" kalbos. Kiek galima spėti, tai tos ponios, „stancijų" laikytojos, gaudavo instrukcijų iš lenkų patriotiškų organizacijų. Tokiu lenkų patriotų veikėju, gana gudriu instruktorium, tais laikais Marijampolėje buvo laisvos profesijos valdininkas Dracas, kuris per savo sūnų kviesdavęs gabesniuosius mokinius pas save į svečius. Pas Dracą ne vieną kartą teko būti ir T., bet kai suprato, kokiu tikslu su juo palaikoma draugystė, nuo Dracuko ėmė šalintis. Taip lenkiškai srovei nepavyko įsiskverbti į jauno mokinio širdį.

Gimnazijoje buvo dėstoma ir lietuvių kalba. Bet jos buvo labai nedaug, vos viena pamoka į savaitę, ir tai būdavo po visų pamokų, dažnai šeštadieniais. Tai buvo visai pašalinis objektas, kuriuo nesirūpino gimnazijos vadovybė ir nelabai interesavosi mokiniai. Tada lietuvių kalbą dėstė matematikas Jasulaitis. Visas laikas būdavo užimamas pasakomis. Dėl tų pasakų daug kas pamėgo lietuvių kalbos pamokas. Jis ragino mokinius rinkti ir rašyti pasakas. Rašybos mokė nedaug ir ne visai tiksliai, pav. garsą *č* rašydavo *tš*. Kriaučiūnas, kuris dėstęs kitose klasėse, vis duodavęs nurašinėti Chylinskio bibliją. Kur jis tuos perrašytus lapus dėjo, nežinia. Jasulaitį vėliau iškėlė Lenkijon. Gimnazijoje tada lotynų kalba buvo pradedama nuo I klasės. Pirmose dviejose klasėse buvo po 8 pamokas į savaitę. Graikų kalba pradėdavo III kl.

T. Marijampolės gimnazijoje baigė penkias klases. Kadangi norėjo būti kunigu ir iš namiškių tam buvo pritariama, tai gimnazijoje toliau mokytis nebuvo prasmės. Jis pertraukė gimnazijoje mokslą, bet į dvasinę seminariją stoti dar buvo per jaunas, todėl vienus metus praleido namie.

1890 m. būsimasis levitas vyko į Seinus ir išlaikė egzaminus. Pirmosios seminarijos dienos buvo pripildytos nepaprastu džiaugsmu, nes naujos aplinkybės ir gyvenimo kelio pasirinkimas teikė didelio pasitenkinimo.

Seinų vyskupija tada buvo daug didesnė už dabartinę jos įpėdinę Vilkaviškio vyskupiją. Jos sienos traukėsi toli į pietus ir siekė net Lomžos. Seinų vyskupijoje buvo Augustavo, Kalvarijos, Marijampolės, Naumiesčio, Seinų, Suvalkų, Vilkaviškio, Kolno, Lomžos, Mozūrijos ir Ščučino dekanatai. Tokios vyskupijos sienos išbuvo ligi didžiojo karo ir per karą. Todėl vyskupija apėmė lietuvių ir lenkų gyvenamas vietas. Ir vyskupijos seminarija turėjo paruošti kunigus visai savo diacezijai, kurie galėtų aprūpinti abiejų tautybių dvasinius reikalus. Į Seinų seminariją daugiausia stodavo lietuviai. Kurie čia netilpdavo, keliaudavo į Varšuvos, Plocko, Kielcų, Vloclavkos, Žitomiro ir Peterburgo seminarijas. Todėl lietuvių po truputį buvo visur. Daugelis jų likdavosi Lenkijoje, net pasiekdavo aukštų vietų. Pavyzdžiui Varšuvos vyskupu sufraganu ilgą laiką buvo Rūškys (vadinęsis Ruškevičium), kilęs nuo Sasnavos (Marijampolės aps.). Jis laikė save lietuviu, bet lietuvybės naudai neveikė. Seinų seminarija tada buvo visa lietuviška, tik vienas regensas Krajevskis buvo lenkas. Visi profesoriai buvo lietuviai, pamaldūs ir geri žmonės. Nors dėstomoji kalba buvo lenkiška, tik teologiją ir filosofiją klierikai atsakinėjo lotyniškai, bet lenkiškos propagandos niekas nevarė. Rusų kalbą dėstė Juozas Kairiūkštis, didelis lietuvių patriotas, po did. karo buvęs Vilniaus lietuvių mokytojų seminarijos direktorium. Egzaminų iš rusų kalbos tada laikyti dar nereikėjo, todėl niekas tos kalbos nepaisė.

Seinų seminarija tada buvo tikras lietuvybės židinys. Išskyrus keletą lenkų klierikų, kurie seminarijos gyvenime turėjo visai menką vaidmenį, visi kalbėjo lietuviškai. Vakarais skambėdavo lietuviškos dainos — patriotiškos ir liaudies dainelės; kartais būdavo ruošiami lietuviški vakarai su dainomis ir deklamacijomis. Be to, dar buvo daromi slapti patriotiški susirinkimai, kuriuose lietuvybės reikalai būdavo plačiai aptariami. Spaudos reikalai būdavo gvildenami beveik kiekviename susirinkime. Kiekvienas susirinkimo dalyvis turėjo parašyti į metus bent vieną straipsnį į lietuvišką laikraštį. Tuos straipsnius į užsienį dažniausiai pergabendavęs klierikas Pr. Būčys, dabartinis vyskupas, kuris su T. buvo viename kurse. T. kas metai parašydavo bent po vieną straipsnį. Klierikai vertė į lietuvių kalbą Fišerio pamokslus, kurie buvo išspausti užsienyje. Seminarijoje lietuviai leido ranka rašytą lietuvišką laikraštėlį „Knapt“. Tas laikraštėlis turėjo didelį pasisekimą ir žadino lietuvišką susipratimą. Jauni klierikai nesitenkino patriotišku veikimu vien Seinų seminarijoje: jie išrinko keletą atstovų, kurie per atostogas apvažiavo Vilniaus ir Žemaičių seminarijos kai kuriuos auklėtinius ir juos paskatino į lietuvybę. Vieną vasarą būrelis klierikų sutarė padaryti lietuvių patriotų suvažiavimą. Tas suvažiavimas įvyko Prienų parapijoj, klieriko Laukaičio, buvusio Seinų — Vilkaviškio vyskupo kurijos oficiolo, dabartinio Seirijų klebono, tėviškėje. Suvažiavo apie 20 klierikų neva į svečius. Tai sukėlė vietiniuose gyventojuose ir apylinkėse tikrą sensaciją. Suvažiavimas buvo ekskursinio reklaminio pobūdžio ir ypatingų reikalų nesvarstė, bet vistik juo susidomėjo policija,

pradėjo tardyti ir vienam klierikui, kuris labiausiai buvo kritęs policijai į akį, Matulevičiui, teko bėgti į Ameriką. Už uolų platinimą lietuviškų laikraščių iš seminarijos turėjo būti pašalintas klierikas Antanas Milukas. Tai buvo pirmoji auka dėl lietuvybės, kuri klierikuose pažadino dar didesnį norą dirbti. Milukas išvažiavo į Ameriką, ten išėjo į kunigus ir nenuilstamai leidžia lietuviškus laikraščius ir knygas.

Didžiausias lietuvių klierikų rūpestis — tai atgauti lietuviams spaudą. Suprantama, kad čia klierikai menkai ką galėjo padaryti, bet svajoti ir planuoti niekas jiems nedraudė. Buvo suprojektuotas leisti geras lietuviškas laikraštis. Redaguoti jį buvo sutikęs Būčys. Jis manė tuoj baigęs seminariją persikelti į Leipcigą ir ten pradėti savo darbą. O tuo tarpu dar klierikai rėmė lietuviškus laikraščius ir kalendorius straipsniais ir pinigais. Buvo susidėję tuo reikalu net su Rusijos universitetuose esančiais lietuviais studentais.

Tokioje atmosferoje nejučiomis praslinko penki mokslo metai ir T. baigė Seinų dvasinę seminariją jau visai išaugusiu ir subrendusiu lietuviu patriotu. Paskutinius žodžius nereikia suprasti kaip grįžimą į lietuvybę, kaip buvo su daugeliu mūsų lietuvių šviesuolių, nes T. yra iš pašaknų lietuvis, bet kaip išaugimą į tikrus susipratusius ir veiklius patriotus. Seminariją T. baigė 1895 m. pavasarį, bet šventintis į kunigus buvo per jaunas, todėl visą pusę metų dar turėjo laukti. Tą laiką praleido tėviškėje uoliai ruošdamasis į paskutinį laiptą, kuris veda prie Dievo Altoriaus. Į kunigus įsišventė 1895 m. gruodžio m. 29 d. Seinų vyskupas tada jau ketvirti metai buvo miręs, todėl pavasarį (per Sekmines) diakono ir metų pabaigoje kunigo šventimus teko priimti Varšuvoje iš vyskupo sufragano Ruškevičiaus rankų. Sugrįžęs iš Varšuvos, pirmąsias šv. Mišias atlaikė savo gimtosios parapijos Griškabūdžio bažnyčioje.

Netrukus jaunas kunigas buvo paskirtas vikaru į Daukšius (tada Kalvarijos, dabar Marijampolės apskr.). Atvažiavęs čia rado seną kleboną Krakauską (Krakaitį). Daukšių parapijoje, ir apskritai tuose kraštuose, žmonės gyveno daug prasčiau, negu Zanavykuose. Čia buvo daug daugiau skurdo, bet žmonės buvo geri. Juos jaunas kunigas pamėgo ir dažnai ėmė pėsčias ar važiuotas lankyti. Po metų mirė senasis klebonas ir į jo vietą buvo paskirtas kun. Vasiliauskas.

Parapijos vikaro darbas anais laikais buvo visai kitoks, negu mūsų dienose. Tada kunigai buvo apsiriboję vien pastoracijos darbu. Todėl Daukšių kunigai nebuvo apkrauti nepaliaujamu darbu ir turėjo pakankamai laisvo laiko. T. jau iš seminarijos išsinešė norą ir pasiryžimą studijuoti aukštus mokslus. Todėl dabar, esant daugiau laiko, tokios mintys nuolatos sukdavosi jaunoje vikaro galvoje. Tapdamas kunigu, jis pasiryžo tarnauti lietuvių tautai, rūpindamas ją religiniu atžvilgiu, bet jį viliojo noras patarnauti savo tautai mokslu, jam rūpėjo nušviesti Lietuvos garbingoji praeitis ir besiruošiančiai nusikratyti senu jungu tautai jis norėjo parodyti jos prosenių didelius žygius. Jis svajojo apie istoriją, nes ją buvo pamėgęs dar seminarijoje, kur besimokydamas perskaitė Holzwarto „Visuotinės istorijos“ 10 tomų (lenkų vertime). Tą istoriją beskaitydamas jis pamatė, kiek daug trūksta žinių apie lietuvių tautos praeitį. Todėl vikaru

būdamas galvojo, kad jam geriausiai būtų vykti į Vakarų Europą ir ten studijuoti. Visą tą laisvą laiką sunaudojo kalboms mokytis. Vokiečių kalbos mokėsi beskaitydamas Šilerio veikalus (ypač buvo pamėgęs *Jungfrau von Orléans)*, o prancūzų skaitė Šatobrianą, Rasiną.

Iš Lietuvos kunigai galėdavo važiuoti studijuoti į Peterburgo akademiją (anksčiau mokydavosi Varšuvos akademijoje, bet rusai 1863 m. ją panaikino). Tik vienas kitas išvažiuodavo į Romą. T. taip pat svajojo apie Romą.

Pagaliau nusprendė imtis konkrečių žygių ir nuvažiavo į Seinus pas vyskupą Antaną Baranauską prašyti leidimo. Vyskupas pažiūrėjo nuo galvos ligi kojų į nedidelį liesą vikarą ir visai nenorėjo klausyti jo prašymo. Džiovą, girdi, gausiąs ir mokslų neįstengsiąs pabaigti, tad ko važiuoti. Vikaras sukosi, įrodinėjo savo sveikatą. Tada vyskupas suabejojo, kur jį reikės dėti, kai išeis mokslus užsieny — valdžia nesutiksianti niekur skirti. T. pareiškė, kad važiuosiąs į Ameriką, jeigu Lietuvoj netvirtins. Vyskupas suminkštėjo ir pasakė, kad į Ameriką neteksią važiuoti. Leidimą davė. Beliko išsirūpinti užsienio pasą. Mokytis į užsienį rusai neišleisdavo, todėl reikėjo išvažiuoti „gydytis". Iš valdžios gavo pusei metų užsienio pasą ir 1899 m. gegužės mėnesį išvyko į Šveicariją, kur galutinai buvo nusprendęs studijuoti.

Po keletos nuotykių su traukiniais laimingai atvyko į Friburgą, kur jau buvo keletas lietuvių kunigų. Buvo birželio mėnesio pradžia. Pavyko šiaip taip įstoti į universitetą ir pradėjo klausyti paskaitų. Kadangi rusai neleisdavo į užsienius važiuoti mokytis, tai slaptomis išsprukę lietuviai turėdavo keisti savo pavardes. Universitete, išskyrus rektorių ir kanceliariją, Jono Totoraičio niekas nežinojo. Studijavo Jonas *Norus* — tokią slapyvardę buvo pasirinkęs T.

Universitete iš pradžių buvo sunkoka: nesisekė klausyti vokiškai skaitomų paskaitų, prancūziškos buvo lengviau prieinamos. O čia kaip tik tuo metu žymus profesorius Kirschas skaitė įdomų kursą apie senovės meną, katakombas. Prasidėjus atostogoms, gyveno prie vieno kunigo Rapperswilyje, prie Züricho ežero. Ten bebūdamas išmoko vokiečių kalbos tiek, kad rudenį jau vokiškos paskaitos buvo suprantamos. Rudenį atvažiavo į Friburgą kun. P. Būčys ir kun. J. Matulevičius (vėliau arkivyskupas). Prasidėjo lietuviškos studentijos tautiškas veikimas. Tada Friburge jau buvo keliolika lietuvių, kurie buvo susispietę į „Rūtos" draugiją.

„Rūtos" draugija atsirado dar prieš T. atvykimą į Friburgą. Ji susikūrė nutraukus santykius su lenkais, su kuriais anksčiau veikė drauge. Dar ir toliau lenkai nesiliovė lietuvius prie savęs traukę, nuolatos kviesdavo į savo tautines šventes, kurių iškilmingiausiai švęsdavo gegužės 3 d. (1791 m. konstitucijos minėjimas). Ypatingai lenkai atkreipė dėmesį į kun. Būčį, kuris vieną kartą jiems paskaitė apie šv. Stanislovą paskaitą. Lenkai, kurių Friburge buvo daugiau negu lietuvių, vis siūlė lietuviams artimą bendradarbiavimą, traukė juos į savo slaptą sąjungą, kuri turėjo politinių tikslų. Įteikė apsipažinti savo sąjungos įstatus. Juose didžiausia gėrybe buvo pavadinta tautos laisvė. Lietuviai čia suprato, kad lenkai juos nori panaudoti savo tikslams, todėl ieškojo visokių priekabių prie tų įstatų. Visus

nesusipratimus bei nesutarimus išaiškinti turėjo vyriausia valdyba, kuri prašė atsiųsti lietuvių atstovą pasitarti. Tos valdybos buveinė buvo Rapperswily, lenkų tvirtovėje Šveicarijoje. Ten buvo įsteigtas senoje pilyje „Polen-Museum". Atvykusį lietuvių įgaliotinį kun. Būčį nusivedė į tamsų kambarį, kuriame dienos metu žibino žvakėmis, ir prasidėjo derybos. Lenkai iš savo pusės siūlė, kas jiems buvo naudinga. Jie sutiko pripažinti lietuvių tautinį judėjimą, bet norėjo, kad jis eitų išvien su lenkais. Jie norėjo, kad lietuviai, jeigu bus reikalas naudotis svetima mokslo literatūra (o tuo niekas neabejojo), naudotųsi tik lenkiškomis knygomis. Buvo padaryta ir daugiau konkrečių pasiūlymų, kuriuos kun. Būčys stengėsi kritikuoti. Pagaliau kun. Būčys iškėlė klausimą, kaip praktiškai išspręsti pakraščių parapijų ginčus, kurie buvo kilę dėl giedojimo. Tada vienas lenkų valdybos narys aiškiai pasakė: „To nasze placuwki i my ich nieopušcim". Suprantama, kad iš tolimesnių derybų nieko neišėjo. Kun. Būčys žadėjo su savais pasitarti ir vėliau duoti atsakymą. Lietuviai sutarė su lenkais nesidėti. Ligi šiol labai mandagūs lenkai pasidarė šalti ir santykiai su jais trūko. Tačiau ir tai neapsiėjo be didesnių skandalų, kuriuos kėlė lenkai. Vėliau paaiškėjo, kad toji slapta lenkų sąjunga, į kurią traukė lietuvius, buvo „Demokracya narodowa", grynai politinė organizacija.

Friburge buvo vienas profesorius, Kallenbach'as, kuris dėstė slavų literatūras. Tai buvo iškalbingas lenkas, karštas patriotas. Jis traukė lietuvius į lenkų pusę. Jo paskaitų klausė T. ir kiti lietuviai. Kadangi buvo geras profesorius, tai turėjo pasisekimo. Kai nutrūko lietuvių santykiai su lenkais, profesorius tą skaudžiai pajuto ir pasiryžo lietuvius „pamokyti". Romoje jis turėjo savo pažįstamą lenką monsignorą Skirmuntą, per kurį parašė skundą vyskupui Baranauskui, kad Friburge esantieji lietuviai studentai yra tinginiai, nesimoko, tik politikuoja. Vyskupas, gavęs tokį skundą, tuojau pasikvietė kun. Stankevičių, kuris buvo neseniai grįžęs iš Friburgo, pasiaiškinti, kaip ten iš tikrųjų esama. Kun. Stankevičius viską išaiškino, bet vyskupas dar tuo negalėjo pasitenkinti. Kun. Stankevičius tuojau davė savo kolegoms į Friburgą žinią, kas čia dedasi. Lietuviai sujudo. Jie labai sutiko su universiteto kancleriu, todėl į jį kreipėsi. Tas viską nupasakojo profesoriui Kirschui, o pastarasis pranešė domininkonams, kurių buvo Friburgo universitetas. Domininkonai žinojo, kad lietuviai gerai mokėsi ir buvo pavyzdingi studentai, todėl pareikalavo, kad prof. Kallenbachas atšauktų savo skundą prieš lietuvius. Visa byla priėjo prie to, kad prof. Kallenbachas turėjo pasitraukti iš universiteto. Mažas kupstas nuvertė didelį vežimą.

Tiek T., tiek kiti Friburgo lietuviai nesiliovė rūpinęsi savo tėvyne. Jie sekė spaudą, laikraščius palaikė pinigais ir straipsniais, nuolatos galvojo, kaip ir kuo galėtų geriau savo tėvynei patarnauti. Spaudos atgavimas labiausiai rūpėjo, todėl jis buvo kiekvieno pasikalbėjimo objektu. Labai interesavosi, kas tuo reikalu daroma Rusijos sotinėj. Čia T. pavyko sugauti vieną kitą žinią per savo brolį Antaną, kuris tada Peterburge tarnavo kariuomenėj. Pastarasis buvo susidraugavęs su vienu Masolovo, kuris buvo Vidaus reikalų ministerijoj lietuvių spaudos referentu, tarnautoju lietuviu. Jam pavyko kai ką sužinoti, todėl pranešdavo Toto-

raičiui. Bet aiškių džiuginančių vilčių nebuvo. Kildavo kartais minčių apie Lietuvos laisvės atgavimą. Kartą kun. Būčys Lietuvą ėmė lyginti su Belgija, numatydamas jų dviejų geografinės padėties panašumą. Išreiškė vilties, kad gali kada nors didžiosios kaimynų jėgos tarp savęs susivaržyti ir per tai Lietuva gali gauti kokių laisvių. Apskritai, Šveicarijos laisvė, kuria taip gėrėjosi lietuviai studentai ir kurią taip uoliai ir vispusiškai studijavo, prisiminus Lietuvos nelaisvę, slėgė jų širdį.

Į Friburgą iš Amerikos kartą atvyko kun. Milukas. Jam rūpėjo čia susipažinti su spaustuvėmis, nes norėjo steigti savo spaustuvę Amerikoje. Taip pat jam rūpėjo susipažinti su mokyklomis, ypač mergaičių institutu. Lietuvių studentų dėka jis aplankė Ingenbohly Kreuschwesterių institutą. Šituo institutu kun. Milukas labai susidomėjo. Nupasakojo, kad Amerikoje esančios lenkės seserys, vad. „Nazaretankos“, kurios turi savo mokyklas ir moko lietuvių vaikus. Lietuvių studentų tarpe kilo sumanymas įsteigti panašią lietuvaičių vienuoliją. Tuo reikalu imta stropiai rūpintis ir susirašinėti su kun. A. Kaupu Amerikoje. Po kiek laiko buvo surastos trys kandidatės (dvi Kaupaitės ir Dvaranauskaitė), kurias atidavė mokytis į Kreuzschwesterių institutą. Kadangi jos buvo nemokytos, tai T. mokė pirmiau lietuviškos gramatikos, kad lietuviškos gramatikos pramokusios lengviau galėtų mokytis vokiškai[1]. Tos kandidatės vėliau nuvyko į Ameriką ir įsteigė šv. Kazimiero seserų kongregaciją, kurios vyriausias tikslas buvo steigti lietuviškas mokyklas Amerikos lietuvių vaikams. Tai buvo rimtos konkurentės „Nazaretankoms“.

„Rūtos“ draugija rūpinosi rinkti visa, kas lietė lietuvių judėjimą. Rinko laiškus, visokias slaptas žinias, rašė protokolus (tie prapuolę), kroniką. Buvo įsteigę lietuvišką ir lietuvių tautą liečiančių veikalų knygyną, prenumeravo laikraščius. T. išrašė „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft“.

Visame šitame judėjime drauge su kitais lietuviais, kurių tarpe žinom buvus dabartinį vyskupą Būčį, mirusį arkiv. Matulevičių, mirusį poetą kun. Gustaitį, dabartinį Vilkaviškio seminarijos rektorių Naujoką ir kt., T. uoliai dalyvavo ir prisidėjo prie daugelio dalykų įvykdymo.

Kad ir daug pašalinio darbo buvo dirbama, betgi T. neapleido savo tiesioginių pareigų — studijų. Jis klausė daugelį paskaitų, kurios į jo specialybę neįėjo. Be istorijos klausė dar prancūzų, lotynų, graikų ir lenkų literatūrą, meno istoriją, filosofiją. Savo disertacijai temą pasirinko iš Lietuvos istorijos. Daktarizavosi pas prof. Schnürerį. Friburge nebuvo reikalingų šaltinių ir literatūros, todėl per universitetą parsisiųsdino, kas buvo reikalinga, iš Krokuvos, Müncheno, Rapperswilio ir Peterpurgo. Daktaro laipsnį už disertaciją „Die Litauer unter dem Könige Mindowe bis zum Jahre 1263“ gavo 1904 m. pavasarį. Baigęs aukštuosius mokslus su daktaro laipsniu, gegužės mėn. grįžo į Lietuvą. Pakeliui Lenkijoj buvo sustojęs Kielcuose pas kun. Matulevičių, kuris ten buvo seminarijos profesorium.

---

[1] *Končius J. B., Šv.* Kazimiero Seserų Kongregacija (1907—1932), Mount Carmel Pa, 1932.

II. Gyvenimo takais

Besimokydamas Šveicarijoje, labai nusilpo ir sveikata reikėjo rimtai susirūpinti. Todėl parvažiavęs beveik pusę metų ilsėjosi tėviškėje. Po pusės metų poilsio ėmė ieškoti darbo. Pirmiausia turėjo sutvarkyti savo reikalus su rusų valdžia. Todėl nuvyko į Krokialaukį pas savo draugą ir ten sutarė laikinai apsigyventi; o iš ten bus lengviau ir kitur persikelti. Taigi, kaip susitarta, nuvyko pas Kalvarijos aps. viršininką prašyti leidimo gyventi Krokialauky. Pasisakė, kad užsieniuose gydęsis penkis metus nuo džiovos. Viršininkas paklausė, kur gyveno prieš tai. Kai pasakė, kad Daukšiuose, tai liepė ten ir važiuoti. Tokiu būdu ne iš vyskupo, bet iš apskrities viršininko malonės vėl pasidarė Daukšių vikaru. Turėdamas laiko, žiūrinėjo Daukšių apylinkėse esančius piliakalnius ir apie juos parašė į „Lietuvių Tautą". Rinko pasakas, kurių pusantro šimto nusiuntė Dr. Basanavičiui į Vilnių. Tasai tomis pasakomis pasinaudojo savo studijai apie levus[1].

1905 m. pabaigoje nuvyko į Vilnių, į Didįjį Lietuvių Seimą. Kilusi Rusijos revoliucija ir spaudos draudimo atmainymas lietuvių gyvenimą ir nuotaiką žymiai pakeitė. Pradėjo eiti visa eilė lietuviškų laikraščių. Vilniaus seimo metu grupei žmonių besikalbant, iškilo reikalas leisti katalikišką laikraštį. Šito sumanymo karštu rėmėju buvo T. Bet reikėjo išgauti iš vidaus reikalų ministerijos leidimas naują lietuvišką laikraštį leisti. Sužinota, kad Peterburge tokį leidimą turi p. Dubinskas (dabar Marijampolės apyg. teismo narys), kuris tada buvo advokatas ir šv. Katarinos gimnazijos mokytojas. Susitarta tą leidimą iš jo nupirkti. Visą tą reikalą atlikti buvo deleguotas į Peterburgą T. Kun. Būčio, kuris buvo Peterburgo akademijos profesorium, padedamas, nupirko iš p. Dubinsko leidimą už 180 ar 200 rublių ir tuo reikalu padarė notarialinį aktą. Grįžo į Daukšius Kūčių dieną, todėl su nupirktu leidimu į Seinus nuvyko po Kalėdų. Ten susirinko veiklesnieji kunigai: Laukaitis, Civinskas, Narjauskas, Prapuolenis ir kt., ir ėmė tartis apie laikraščio leidimą. Buvo sutarta tuojau Seinuose įsigyti spaustuvę, o tuo tarpu paskyrė konkursą būsimo laikraščio programai išdirbti ir kvieslyje paskelbti. Premija buvo paskirta 10 rublių. Konkursan stojo T. ir kun. Dr. Ant. Civinskas († 1913 m., palaidotas Marijampolėje). Abiejų konkurso dalyvių programos buvo priimtos, nes keliais atvejais viena kitą papildė, todėl ir premija buvo paskirstyta pusiau.

Apie 1906 m. užgavėnes T. išsikėlė iš Daukšių, buvo pakviestas į naujo laikraščio „Šaltinio" redakciją. Vyriausiu „Šaltinio" reikalų tvarkytoju buvo kun. Laukaitis, o redakcijoje dirbo T. su kun. Civinsku. Jiems buvo paskirtos algos po 100 rublių į mėnesį. Pirmas „Šaltinio" numeris pasirodė prieš pat Velykas (1906.III.31); anksčiau negalėjo išeiti, nes dar nebuvo įrengta spaustuvė. Tiek spaustuvei, tiek laikraščiui pinigai buvo surinkti iš kunigų. Vasarą „Šaltinio" redaktorių ir leidėjų tarpe kilo nesusipratimų, dėl kurių abu redakcijos nariai nutarė atsistatydinti.

---

[1] *Basanavičius J.*, Levas lietuvių pasakose bei dainose ir prygiškai-trakiškoje dailėje. Lietuvių Tauta, t. I. 161 psl.

Pasitraukus iš „Šaltinio", T. buvo paskirtas į Šunskus (Marijampolės apskr.), kur išbuvo keleris metus. Būdamas Šunskuose, nenutraukė santykių su laikraščiais, nuolatos bendradarbiavo. Redagavo „Žiburio" kalendorius. Matydamas, kad jau Lietuvoje pradeda plisti materialistinės ir socialistinės idėjos, susirūpino katalikišką jaunimą apsaugoti nuo bedievybės ir parašė apie katalikiško jaunimo globą ir susivienijimus. Atskirais straipsniais spausdino kunigų laikrašty „Vadovas", o paskui išleido atskira knyga (120 pusl. in 8⁰). Ta knyga buvo pirmtakūnas ir paskatinimas susikurti katalikiško lietuvių jaunimo „Pavasario" sąjungai.

Šunskuose bebūdamas, T. nesitenkino vien raštais skatinti jaunimą organizuotis. Jis pasirūpino paruošti katalikiškam jaunimui vadų, todėl 1907 m. jis įkūrė slaptą jaunų kunigų draugiją, kurios tikslas buvo suburti jaunus kunigus (senesnių nekvietė) į vieną draugiją ir bendromis jėgomis kovoti prieš besiskverbiantį socializmą. Kiekvienas draugijos narys turėjo savo parapijoje platinti lietuviškus katalikiškus laikraščius, knygas, burti draugėn jaunimą, ruošti jiems paskaitas ir visokeriopais kitais būdais kelti katalikišką ir tautišką susipratimą. Pats T. Šunskuose dažnai susikviesdavo jaunimą ir laikydavo jiems paskaitas. Toji kunigų draugija buvo gana plačiai Seinų vyskupijoje išsišakojusi ir darydavo savo suvažiavimus dažniausiai Prienuose ir Marijampolėje. Jos veikimas buvo smarkus, kol pirmininku buvo T. Kai jis išvažiavo 1910 m. į Peterburgą, draugija pamažu pakriko, bet jos nariai ir toliau parapijose nesiliovė dirbę jaunimo tarpe.

Tačiau vikaro pareigomis nesitenkino. Būtinai norėjo susirasti progos tyrinėti Lietuvos istoriją. Tam tikslui reikėjo ne tik ramaus kampelio, bet ir bibliotekos, kuriai trūko pinigų. T. sugalvojo planą, kuriuo galės pasiekti tikslą — važiuoti į Ameriką, užsidirbti pinigų, o paskui grįžus kur nors įsikurti ir dirbti. Šita mintis jam nedavė ramybės. Susirašinėjo su visokiais kelionių biurais, parsisiųsdino informacijų ir buvo beketinąs važiuoti. Buvo klausęs draugų patarimo, bet pritarimo nerado. Kun. Būčys kvietėsi važiuoti į Peterburgą, bet apie jį T. nenorėjo nė galvoti, nes baisų vaizdą buvo susidaręs iš Ad. Mickevičiaus „Dziady" III dalies Peterburgo aprašymo. Todėl vis vien rengėsi keliauti į Ameriką. Kai jau visai buvo susirengęs, staiga kažin kokia jėga jį sulaikė, momentaliai perėjo noras važiuoti ir jis liko Lietuvoje, nes jam buvo skirti kiti keliai, apie kuriuos jis dar visai nesapnavo.

Beveik po metų nuo didžiausio įkarščio keliauti į Ameriką, atvažiavo pas jį profesoriai kun. Matulevičius ir Būčys. Jie ėmė pasakoti apie naują darbą, kurio T. iki šiol buvo nepažinojęs ir nesupratęs, apie Marijonų vienuolijos atnaujinimą. Mat, toji vienuolija rusų buvo paskirta išmirti, uždrausta priimti naujus narius. Iš senųjų „baltų kunigų" Marijampolėje buvo išlikęs tik vienas generolas Senkus († 1911). Po jo mirties turėjo baigtis Marijonai. Todėl profesoriai pasiryžo atsisakyti nuo savo vietų ir slaptai atnaujinti tą vienuoliją. Į šitą darbą kvietėsi ir T. Pastarasis dar atsikalbinėjo ir vienuolijai stengėsi surasti priekaištų, bet jo priekaištai tuoj išnyko ir jis sutiko. Po kiek laiko pats turėjo nuvykti pas generolą Senkų ir paprašyti, kad priimtų. Atvyko į Marijampolę, pasisukinėjo, bet pas generolą eiti neužteko drąsos ir grįžo į Šunskus be nieko. Vėliau

atvažiavęs išdrįso paprašyti ir buvo priimtas. Tai buvo 1910 m. pavasarį. Reikėjo gauti iš Seinų vyskupijos administratoriaus leidimą. Čia dvejojo. Netrukus buvo paskirtas naujas Seinų vyskupas A. Karosas. T. su kun. Matulevičium nuvyko pasitikti beatvažiuojantį vyskupą, jį rado Lomžoje ir gavo leidimą. Nors pažįstamieji draudė nuo šito žygio, bet T. nepaisė ir 1910 m. liepos m. išvažiavo į taip baisiai įsivaizduotą Peterburgą atlikti noviciatą.

Apsigyveno Akademijoje pas prof. Matulevičių. Atlikdamas noviciatą daug skaitė. Rašė apie „Auszrą“ (vėliau tą straipsnį atidavė „Vadovui“). Čia jį surado policija, kuri seniai buvo belaukianti apmokant skolą ir pabaudą už užsienio pasą (gavęs buvo pusei metų, o išbuvo užsieny penkis metus). Taigi dabar reikalavo užmokėti 200 rublių. T. ir dabar teisinosi neturįs pinigų. Tada užpuolė klausti, ką veikiąs, iš ko gyvenąs. Nieko, sako, neveikiąs, o gyvenąs iš stipendijų už mišias, iš laikraščių už straipsnius. Tai sužinojęs policininkas (vyresnysis) numojo ranka, ištarė: „Ech, literator“... ir atsisveikino. Daugiau už pasą pinigų niekas neprašė.

Po metų, 1911 m. vasarą, atlikęs noviciatą, grįžo į Lietuvą. Trumpam laikui buvo paskirtas vikaru į Sintautus. Pradžioje mokslo metų vyskupas paskyrė Seinų seminarijos dvasios tėvu (pater spiritualis). Tas pareigas ėjo ligi Didžiojo karo. Atsikėlęs į Seinus, rašė toliau Peterburge pradėtus „Lietuvos atgijimo paveikslus“ ir spausdino juos „Vadove“. Naujos pareigos ir nauja darbo dirva vertė nutolti nuo istorinių studijų ir gilintis į teologijos mokslus ir moralinės teologijos painius kazusus. Čia būdamas, lenkiškai rašė konferencijas, kai ką išvertęs spausdino „Vadove“, kitos per karą liko Peterburge ir ten žuvo. Rašinėjo į lietuviškus laikraščius.

Ta proga verta pasakyti keletą žodžių apie Seinų seminariją, kuri dabar beveik visai pakeitė savo veidą, kurį turėjo T. joje mokantis. Seminarijos rektorium buvo lenkiškos orientacijos lietuvis Blaževičius, vicerektorium karštas lenkas patriotas kan. Jalbžykovskis (dabartinis Vilniaus arkivyskupas). Profesorių buvo per pusę lietuvių ir lenkų. Vicerektorius buvo pasikvietęs iš Lenkijos į seminariją kandidatų. Lenkiškas patriotizmas buvo žadinamas, o lietuviškumas slopinamas ir persekiojamas. Lietuviams kelias į Akademiją užkirstas, ten patekdavo lenkai kandidatai. Tą visą akciją varė Jalbžykovskis. T., kaipo dvasios tėvas, nestojo nei į vieną, nei į kitą pusę, stengėsi išbūti visiems lygus. Tačiau tylomis sąmoningai globojo lietuvius ir jiems vėl atidarė seniau uždarytą kelią į Akademiją. Jis pats vyskupui šitą dalyką įkalbėjo ir parinko kandidatus. Todėl tais laikais tik per jo malonę keletas lietuvių pateko į Akademiją. O karui prasidėjus, net 7 bebaigiančius klierikus išsiuntė į Akademiją. Lietuvius šelpė pinigais, todėl lietuviai jautė jį esant jų globėju.

Karui prasidėjus, seminarija išsikėlė į Mogilevą ir ten iširo (anot T., negaila), nes rusai neleido jai pasilikti, esą per arti fronto. Klierikai išsiskirstė į kitas seminarijas, o T. su dalimi lietuvių klierikų persikėlė į Peterburgą, kur savo auklėtinius sutalpino į seminariją, o vėliau per prof. prel. Grigaičio rūpestį į Akademiją. Čia lietuviškumas padidėjo, todėl Akademijos rektorius nekartą išsitaręs, kad Akademijoj „zaseinilo“... T. Peterburge buvo paskirtas lietuvių tremtinių kapelionu, lankė jų mokyklas,

prieglaudas. Prisidėjo prie steigimo katalikiško savaitraščio „Vado", kuriam paskui kiekvienam numeriui rašė pamokslą ir kitokius straipsnius. 1916 m. pavasarį buvo deleguotas lankyti austrų belaisvių stovyklas, esančias prie Baltųjų jūrų.

T. Peterburge buvo Seinų vyskupo kapelionu. 1917 m., prasidėjus revoliucijai, vyskupas ėmė rūpintis gauti leidimą grįžti į Lietuvą. Toks leidimas buvo gautas ir su vyskupu T. per Suomiją ir Švediją išvažiavo į Lietuvą (balandžio mėn.). Stockholme reikėjo laukti visą savaitę, kol buvo gautas leidimas išvažiuoti į Vokietiją ir Lietuvą. Leidimą davė nuvykti į Insterburgą (Įsrutę). Iš ten jau turėsią pereiti Oberosto valdžion. Įsrutėje išbuvo kelias dienas, kol gavo iš Vilniaus Oberosto leidimą važiuoti į Lietuvą. Vyskupas norėjo važiuoti į Vilkaviškį, kur gyveno jo pavaduotojas prel. Dabrila, bet Oberosto valdžia leido tik į Seinus. Po ilgų derybų buvo gautas leidimas apsigyventi Vilkavišky. Vilkaviškyje vyskupas T. paskyrė savo sekretorium ir čia išgyveno per vasarą. Paskui buvo išsiųstas į Seinus.

1917 m. T. dalyvavo Lietuvių konferencijoje Vilniuje, kur buvo išrinkta Lietuvių Taryba. Tos konferencijos metu su keletu kunigų susitarė įsteigti Marijampolėje „Žiburio" gimnaziją, kuriai steigti parašė prašymą. Tas prašymas buvo atvežtas Marijampolės „Žiburio" valdybai pasirašyti ir nusiųstas į Vilnių, kur leidimą išgavo kun. Steponaitis ir kun. Purickis. Toji gimnazija atidaryta 1918 m. pradžioje. Pirmuoju direktorium buvo kan. Vizgirda. Taip pat T. prisidėjo prie išsirūpinimo leidimo steigti gimnaziją Seinuose. Ir ten 1918 m. pradžioje atsirado „Žiburio" gimnazija, į kurios pirmą klasę stojo net 56 kandidatai. Pirmuoju direktorium buvo T., o jam pasitraukus kan. Dr. Gustaitis.

Bet didžiausias rūpestis buvo įsteigti Seinuose kunigų seminariją. Čia buvo dedama daug pastangų iš lietuvių ir lenkų pusės. Lenkai, pryšaky su kan. Jalbžykovskiu, norėjo Seinuose lenkiškos seminarijos, o lietuviai — lietuviškos. Tiems ginčams beeinant, artinosi vyskupijos 100 metų sukaktuvės, kurios turėjo sueiti 1918 m. birželio 30 d. Prieš tai dar T. parašė straipsnį apie tą vyskupiją ir išreiškė mintį, kad dabar laikas atskirti Liebuvos bažnytinę provinciją ir išimti Lietuvos vyskupus iš Mogilevo ir Varšuvos arkivyskupų valdžios. Taip pat buvo pabrėžtas reikalas Seinuose kurti lietuvišką kunigų seminariją. Tas straipsnis buvo atspausdintas Vilniuje einančiame „Lietuvos Aide"[1]. Jį vokiečiai ištisai išsivertė į vokiečių kalbą ir išsispausdino savo Vilniaus dienrašty. Tai lenkuose sukėlė didelį pyktį ir nervingumą. Sukaktuvių dieną (birželio 30) vokiečiai Seinų vyskupui atsiuntė daug sveikinimų. Sveikino ir Oberosto valdžia. Vokiečiai sveikindami įteikė 10.000 ostmarkių *lietuviškai* seminarijai įsteigti. Tuojau buvo organizuojama Seinų lietuviška seminarija. Jos pirmuoju rektorium paskirtas kan. Vizgirda. Pradėjus rengti seminariją, vokiečiai pareikalavo iš Seinų iškelti Jalbžykovskį. Rugsėjo mėn. pradžioje T. atlaikė naujai

---

[1] Šimtas metų, kai įkurta Seinų vyskupija, *Lietuvos Aidas*, Nr. 70 1918.VI.22, Vilnius.

Įstojusiems 16 klierikų lietuviškai rekolekcijas ir pats išvyko į Marijampolę, kur jo seniai laukė vienuolynas.

Marijampolėje jau buvo apsigyvenęs kun. Matulevičius, kuris per karą buvo Šveicarijoje ir ten turėjo naujokyną. Jau prieš metus pradėjęs veikti vienuolynas stokojo visko. Reikėjo daug dirbti ir maža kuo pasitenkinti. Tuojau T. ėmė traukti į „Žiburio“ gimnaziją, kur direktorium buvo p. K. Jokantas. Gimnazijoje teko dėstyti istoriją. Bedėstydamas parašė Naujųjų amžių istorijos vadovėlį, o vėliau ir Vidurinių amžių istorijos vadovėlį. Tie vadovėliai mūsų mokyklose yra plačiai vartojami. Gimnazijos mokytoju išbuvo penkis metus (1918—1923).

Marijonų vienuolynui kiek susitvarkius, sumanyta steigti klasinę katalikišką gimnaziją Marijampolėje. Tą gimnaziją organizuoti pavedė T. Marijonų gimnazijos pirmoji klasė atidaryta 1921 m. Kasmet priaugo po vieną klasę. Gimnazijos direktorium nuo pat įsikūrimo dienos ligi šiol yra T. Iš pradžių jam toje gimnazijoje teko dėstyti visoki dalykai, kokiems tik trūko mokytojų: lietuvių, lotynų, vokiečių kalbas, istoriją. Dabar dėsto graikų kalbą.

Bet šito darbo neužteko. Įsisteigus Kaune Lietuvos universitetui, jis kviečiamas į profesorius. T. visomis jėgomis nuo šito darbo spyrėsi, jautėsi esąs per senas, bet neatleidžiamas sutiko nuo 1923 m. rudens semestro skaityti paskaitas Teologijos-Filosofijos Fakultete. Pirmaisiais metais dėstė naujųjų amžių bažnyčios istoriją, o kitais metais iš universiteto atsisakė. Bet po metų (1925 m.) vėl grįžo į universitetą ir čia pradėjo dėstyti visuotinę naujųjų amžių istoriją, istorijos metodą, paleografiją. Mirus prof. Aleknai (1930), teko dvejus metus dėstyti ir Lietuvos istoriją. Ekstraordinarinio profesoriaus titulu tuos dalykus dėsto iki šių dienų. Savo paskaitoms universitete T. labai kruopščiai ruošiasi, visuomet pirmiau parašo.

Marijonų vienuolijos augimas ir stiprėjimas yra vienas iš didžiausių T. norų ir rūpesčių. Todėl, kad ir daug visokių pareigų turėdamas, jis suranda dar laiko dirbti vienuolijai. Prie Marijonų vienuolijos metai po metų dygo ir augo kultūrinės įstaigos, kurias prižiūrėjo T. Jo rūpinami išaugo gėlynai, stikliniai šiltnamiai, pirmosios vynuogės, kalvių ir stalių dirbtuvės, spaustuvė, elektros stotis ir kt. 1930 m. išrinktas Lietuvos Marijonų Provincijolu, todėl jo darbo plotas vienuolyne dar labiau prasiplėtė: važinėja ir lanko kitus namus, rūpinasi kultūrinių įstaigų steigimu.

III. Bendros išvados

T. buvo pamėgęs istoriją, gavęs progos uoliai ją studijavo ir *pirmutinis iš lietuvių pradėjo moksliškais metodais tyrinėti Lietuvos istoriją*. Tačiau gyvenimo aplinkybės, pašaukusios jį gana įvairioms pareigoms, kaip tik mažiausiai davė progos susitelkti ir tęsti pradėtas Lietuvos istorijos studijas. T., kaip Simanas Daukantas ir daugelis mūsų aušrininkų, varpininkų bei apžvalgininkų, buvo įtrauktas į konkretaus gyvenimo kasdieniškus reikalus bei rūpesčius, spaudoje turėjo atsiliepti įvairiausiais klausimais, dažnai toli išeinančiais iš jo specialybės. Jis nepaisė specialybių,

bet žiūrėjo reikalo, todėl į didžiulį tautos rūmą stengėsi įsprausti savo plytelę ir dėjo ją ne ten, kur jam patiko, bet ten, kur reikėjo. Tą, kas jam patiko (t. y. Lietuvos istoriją), T. rašė tik tada, kai nuo visų pareigų atliko laiko.

T. savo pirmam mokslo darbui (disertacijai) temą pasirinko iš Lietuvos istorijos. Friburgas buvo toli nuo visokių jam reikalingų šaltinių, todėl juos parsitraukė iš įvairių universitetų ir rašė apie pačią pradžią Lietuvos valstybinio gyvenimo. Šitą temą pasirinko visai sąmoningai, nes tikėjosi, kad ateity galės toliau tęsti, kad atsiras pagelbininkų, ir tokiu būdu per tam tikrą laiką per lietuviško tyrinėtojo rankas pereis visa istorinių šaltinių medžiaga. Grįžęs į Lietuvą, netrukus parašo į pirmą lietuvišką dienraštį (Vilniaus Žinios) straipsnį „Rūpinkimės Lietuvos istorija", kur iškelia reikalą tyrinėti Lietuvos praeitį ir tam tikslui siūlo įsteigti draugiją ir leisti laikraštį. Tokia draugija „galėtų rankioti visokias žinias apie mūsų praeitį, versmes, kritiškus apie juos klausimus ir viską, kas susiduria su istorijos tyrinėjimu ir mokslu, ir garsinti savo laikraštyje, kurs pradžioje tegul ir mažas būtų, bet, didinantis sąnarių ir darbininkų skaičiui, augtų ir eitų geryn. Be to, tokia draugija galėtų spausdinti pagal savo iždo išgalėjimą ir istoriškus veikalus".[1] Į šitokį kvietimą pirmutinis atsiliepia V. Nagevičia, kuris labai karštai paremia šitą sumanymą ir siūlo tos draugijos veikimą praplėsti dar pridedant archeologiją. Užsimena muzėjaus reikalingumą. Toliau atsiliepia kun. J. Tumas ir siūlo leisti istoriškai - etnografišką laikraštį. Jam pritaria J. Bur.; Senis Betgyvas pataria daugiau naujesniais laikais susirūpinti; J. Bekampis siūlo steigti mokslo draugiją ar akademiją, kur visoki mokslai tilptų; Šilgalys siūlo tą visą reikalą paspartinti; I. Šliogeris pataria sudaryti lietuvių kalbos žodyną ir rinkti folklorą; Dr. Basanavičius apsidžiaugia iškeltais sumanymais ir siūlo eiti prie jo seno (1882) pasiūlymo įgyvendinimo — mokslo draugijos įsteigimo[2]. Žodžiu, tas straipsnis sukėlė daug kalbų bei sumanymų ir pagreitino Lietuvių mokslo draugijos įkūrimą.

Kai T. dirbo „Šaltinio" redakcijoje, jam teko atsiliepti aktualiaisiais gyvenimo klausimais. Dėl to jis rašė apie politiką, ūkį, girias, apie ekonominius, socialinius bei religinius žmonių reikalus[3]. Dirbdamas pastoracijos darbą parapijoje, pamatė, koks Lietuvos jaunomenei eina pavojus iš marksizmo ir materializmo, ir pradėjo rašyti visą eilę straipsnių apie katalikiškos jaunuomenės susivienijimus. Tie straipsniai buvo išleisti atskira knyga ir buvo gyvas paskatinimas susikurti „Pavasario" sąjungai. Konkrečiam katalikiškosios jaunuomenės organizavimui jis įkūrė kunigų draugiją, kuri turėjo išugdyti vadus. Vėliau T. rašo daugiausia iš religijos ir istorijos sričių. Ypač daug istorinių straipsnių jis išspausdino visokiuose žurnaluose. Jie visi persunkti gilia tėvynės ir tiesos meile.

T. pirmutinis metė į Lietuvos dirvą sėklas, iš kurių išaugo Lietuvos mokslo draugija ir didžiulė katalikiško jaunimo sąjunga. Savo moksliš-

[1] Vilniaus Žinios, 1905 m. kovo m. 22 d. 63 nr. Pasirašo Dr. J. Norus.

[2] Ten pat, nr. 69, 79, 85, 99, 105, 123, 152, 153.

[3] Straipsnių pavadinimai nurodyti žemiau raštų sąraše.

kais istorijos raštais jis pasidarė Lietuvos istorikų pirmtakūnu. Šitie visi darbai T. daro didžiu mūsų tautos sūnumi. Bet jį dar labiau didina visa eilė paskesnių jo raštų ir mokslo bei kultūros įstaigų įkūrimas. Tačiau kodėl šiandien nematome T. pačiose pirmose eilėse jo sumanymu ar darbu įkurtų organizacijų bei įstaigų? Mums rodos, kad tai atsitiko dėl T. kuklumo. Giliai religingo vienuolio kuklumas, virtęs savęs išsižadėjimu, nepripažįsta nuopelnų savo asmeniui, neleidžia spraustis pro kitus į pirmas eiles, bet renkasi kur nuošalesnę vietą, kad kituose nekiltų tuščias pavydo jausmas.

T. asmeny harmoningai susijungia dvi lietuvių tradicinės, mūsų laikais itin brangintinos, idėjos — religingumas ir tautiškumas. Tos idėjos eina per visą jo asmenišką gyvenimą, per visus jo raštus ir darbus. Jo siela siekia dangaus aukštybių ir remiasi gimtąja žeme, kuriai nepaliaujamai ir nenuilstamai neša šviesą, persunktą Dievo ir tėvynės meile. T. myli jaunuomenę ir rūpinasi jos auklėjimu. Jo siela prisirišusi prie gėlių ir viso augalų pasaulio (prenumeruoja ir skaito „Le petit jardinier").

T. sulaukė šešių dešimtų metų amžiaus dar sveikas ir tvirtas. Jo sveikatos vienintelė paslaptis — nerūko ir negeria svaigiųjų gėrimų. Iš darbo lauko jis dar nesitraukia, plunksną padėti nesirengia. Jau turi surinkęs daug medžiagos Sudavų krašto istorijai. Lietuvos istorijai tyrinėti jis turi daug sumanymų.

IV. Raštų sąrašas

Be išleistų raštų atskiromis knygomis, T. dar bendradarbiavo įvairiuose laikraščiuose bei žurnaluose, k. a.: Vilniaus Žinios, Šaltinis, Vadas (Petrapily), Lietuvos Aidas (Vilniuje), Vienybė Lietuvninkų ir Žvaigždė (Amerikoje); Lietuvių Tauta, Draugija, Vadovas, Ganytojas, Tiesos Kelias, Ateitis, Židinys. Trumpų straipsnių per įvairius laikus daugiausia parašė į „Šaltinį". Pilną raštų sąrašą negalime čia duoti, nes trūksta daugelio laikraščių, kuriuose tilpo T. straipsniai. Tačiau mums labiausiai rūpimų istorinių jo raštų sąrašas yra beveik pilnas. Dar paminėtina, kad didelė knyga apie kun. Sideravičių ir visas pluoštas konferencijų kunigų rekolekcijoms žuvo Peterburge per karą (rankraščiuose). Turi prarašęs „Seinų seminarijos likimas per karą ir lietuviškos seminarijos įsteigimas po karo", bet tas rankraštis dar negreitai galės būti spausdinamas. T. straipsnius paskirstėm, kad ir nevisai tobulai, į tris grupes — visuomeniškus, religinius ir istorinius — ir paduodame chronologine tvarka. Žurnaluose tilpusių straipsnių nurodome ir puslapių skaičių.

A. Atskirai išleisti veikalai

1. Die Litauer unter dem Könige Mindowe bis zum Jahre 1263, Freiburg (Schweiz) 1905, 160 psl.
2. Jaunimo globa ir susivienijimai, Seinai 1911, 120 psl.
3. Lietuvos atgijimas, Chicago Ill. 128 psl.
4. Marijampolės Marijonų Vienuolynas, Marijampolė 1924, 66 psl.
5. Naujųjų amžių istorija, Marijampolė 1923, 246 psl.
6. „ „ „ II laida, Marijampolė 1924, 246 psl.
7. Vidurinių amžių istorija, Marijampolė 1926, 217 psl.
8. „ „ „ II laida, Marijampolė 1930, 280 psl.

9. Rygiškių Jono gimnazija, Marijampolė 1928, 13 psl.
10. Zanavykų istorija, Marijampolė 1929, 104 psl.
11. Vytautas katalikas, Marijampolė 1930, 55 psl.
12. Mindaugas Lietuvos karalius, Marijampolė 1932, 125 psl.

B. Visuomeniški straipsniai.

1. Rūpinkimės Lietuvos istorija, Vilniaus Žinios 1905, 63 nr.
2. Kokia valdžia kitose šalyse,
3. Apie valstybės Dūmą,
4. Rinkimai atstovų į Dūmą,
5. Apie ūkę,
6. Rengiamoji žemės dirbimo mokykla,
7. Lietuviai, būkite susipratę katalikai,
8. Pirmoji gegužės diena,
9. Spaudos atgavimas,
10. Atstovų rinkimas Suvalkų gubernijoje,
11. Mūsų rinkimai,
12. Partijos Dūmoje,
13. Lietuvių atstovai Dūmoje ir žemės klausimas,
14. Girių reikalas dabar ir ateityje,
15. Kaimai ir kolonijos,
16. Apie Prūsų lietuvius,
17. Kaip dabar yra Rusijoje,
18. Vienybė daro galybę,
19. Pasaulio kviečiai,
20. Dėl ko brangsta žmonėms reikalingi daiktai ir kaip nuo to brangimo gintis,
21. Ūkininkai turi rūpintis savais reikalais,
22. Persekiojimas Vokietijos katalikų,
23. Kaip prancūzai — katalikai kovojo už mokyklą 19-tame šimtmetyje,
24. Bažnyčios neprietelis,
25. Ūkio rateliai,
26. Kova dėl tikėjimo,
27. Mokslo laisvė,
28. Valstybės laisvė,
29. Moterų darbai Varšuvos parodoje prieš 25 metus. „Šaltinis" 1906 m. 2—17 str., 1907 m. 18—23 str., 1909 m. 24—25 str., 1911 m. 26—29 str.,
30. Katalikiški jaunimo susivienijimai, „Vadovas" 1908—1909 m., per 14 nr. 112 pusl.,
31. Nauji poteriai, (kalbos atžvilgiu), Vadovas 1909 m. 11 psl.

C. Religiniai straipsniai.

1. Dievo Apveizda sergsti šv. Bažnyčią, Šaltinis 1908.
2. Rekolekcijos, Vadovas 1910 VII.1. 7 psl.
3. Šv. Ignacijaus „Exercitia spiritualia", Vadovas 1911, IX t. 12 psl.
4. Konferencijos kunigų rekolekcijoms, Vadovas 1912—1914 m., XIII, XVI, XIX t. 103 psl.

D. Istoriniai straipsniai[1].

1. Lietuvos istorijos pradžia, Šaltinis 1906, per 9 num. (iki Mindaugo mirties).
2. Senovės liekanos ir mitologiški atminimai, Šaltinis 1906, per 3 num.
3. Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški atminimai, Lietuvių Tauta 1907, I t. 27 psl.

---

[1] Daugelis straipsnių, spausdintų „Šaltinyje" ir tilpusių įvairiose T. knygose, į šitą sąrašą neįtraukta.

4. Liškevos piliakalnis ir Vokės raganos, Lietuvių Tauta 1907, I t. 4 psl.
5. Vyskupo M. Giedraičio nuopelnai lietuvių tautai, Vadovas 1909, 3 psl.
6. Mikalojus Daukša, Šaltinis 1910,
7. Vyskupo Baranausko rankraščiai Leipcige, Draugija 1910, XII t. 5 psl.
8. Aušra, Šaltinis 1911,
9. Gorodlio unija, Šaltinis 1913,
10. Spaudos atgavimas, Šaltinis. 1914,
11. Lietuvos atgimimo paveikslai, Vadovas 1911—1914 m., X—XVII t. 182 psl.
12. Ar senovės lietuviai turėjo savo „Rig-Vedą ar Avestą“ vadinamą „Įvairią knygą“ arba „Tikrąją bibliją“, Vadovas 1913, XVI t. 5 psl.
13. Ar „Vitus Lithuanorum primus episcopus“ buvo Lietuvoje? Vadovas 1914 m. XVIII t. 4 pusl.
15. Lietuvos atgijimo priežastys, Vadovas, 1914, XVIII t. 12 psl.
16. Šimtas metų, kai įkurta Seinų vyskupija, Lietuvos Aidas, 1918, 70 nr.
17. Krikščionybės pradžia Lietuvoje ir pirmoji vyskupija, Ganytojas, 1920. 12 psl.
20. Lietuvos istorija, parašė Alekna (recenzija) Ganytojas 1920. 2 psl.
21. Vygrių ir Seinų vyskupijos steigimas, Tiesos Kelias 1926, 7 nr. 7 psl.,
22. Seinų vyskupijos vienuolynų naikinimas, Tiesos Kelias 1926, 9 nr. 12 psl.
23. Inkvizicija, Ateitis 1926 m., 1 nr. 11 psl.
24. Šiek tiek apie K. P. Būčio veikimą, Tiesos Kelias, 1927 1 nr. 6 psl.
25. Albertas Vijukas-Kojalavičius, Tiesos Kelias, 1927, 1 nr. 3 psl.
26. Sudavija Vytauto laikais, Židinys 1930, 8—9 nr. 3 psl.

Bibliografija apie T.

Lietuvos Universitetas 1922—1927, 100 psl.
„Rytas“ (Kaunas) 1933, 2 nr.
„Šaltinis“ (Marijampolė) 1933, 1 nr.
„Draugšas“ Chicago III.) 1933, 19 nr.

Apie lotyniškų raidžių draudimą lietuviškiems spaudiniams

Dr. J. Matusas.

I.

Rusijos carienė Katrė II., kurios įsakymu 1795 m. buvo užimta Lietuva, šį kraštą laikė rusišku. Štai ką ji rašo 1795 m. balandžio 5 d. enciklopedistui Fr. Grimmui: „... Ganz Litauen alle Sachen in allen Dicasterien bis im XVII. Jahrhundert in russischer Sprache abthat, dass alle litauischen Archive in russischer Sprache geschrieben sind, dass alle Acten mit russischen Buchstaben in russischer Sprache geschrieben sind, dass die Data von Erschaffung der Welt nach russisch—griechischem Kirchengebrauch datirt sind und sogar dass die griechischen Kirchenindicta dabey Gesetz sind jedesmal; dass dieses beweist, dass bis im XVII. Jahrh. die griechische Religion nicht allein in Polotzk, sondern auch in ganz Litauen die dominante und die der Fürsten und Grossfürsten gewesen..." [1]

Čia ir Rusijos grobuoniškų darbų pateisinimas ir, ką ypačiai reikia pabrėžti, jos tolimesnių užsimojimų užuomazga. Aiškus dalykas, šalies autokrato nuomonė turėjo pasidaryti ir jo aukštesnių ir žemesnių valdininkų nuomone. Žinoma, buvo skirtumų intensingumo atžvilgiu. Čia pirmoje vietoje reikia paminėti Vilniaus general-gubernatorių Mykolą, Mikalojaus sūnų, Muravjovą II. (1796—1865)[2]. Jisai senąją Katrės pažiūrą atgaivino, ne tik atgaivino, bet šimteriopai sustiprino, pagaliau ją aiškiai suformuluotą perdavė Rusijos carui, vyriausybei ir visuomenei. Ką tik atvykęs maišto malšinti, Muravjovas savo atsišaukime į Lietuvos ir Baltgudijos gyventojus (1863.V.23) pasako savo credo: „Vakarų kraštas (Lietuva ir Baltgudija, J. M.), žiūrint daugumo pirmykščių jo gyventojų ir istoriškos teisės, yra rusų žemė, nuo amžių paveldėta Rusijos valdovų" [3].

Muravjovo garbintojai rusai siūlė jo veikimo laikotarpį pavadinti muravjoviniu. Mat, Lietuvoje jis davė Rusijos politikai naują toną bei impulsą. Kai kas nesidrovėjo duoti jam vardą „nemirtingo, lyg senovės žydų Dievo pašaukto teisėjo".

Muravjovo, vyriausio dirigento, paklusnus įrankis buvo Vilniaus Mokslo Apygardos Globėjas J. P. Kornilovas. Pasak jo, Lietuva ir Baltgudija „nuo seniausių laikų sudarė vieną ištisą Rusijos žemę, gyvenamą, neskaitant mažos dalies lietuvių, perdėm vienos rusų tautos". Vilnių jis

---

[1] Sbornik russkago imper. istoričeskago obščestva, S.-Peterburg 1878, t. XXIII, psl. 620—21.

[2] Plg. mano str. Muravjovas, „Mūsų Žinyne", 1931, 73 nr. 305 tt.

[3] N. Cylov, Sbornik rasporiaženij M. N. Muravjova, Vilna 1866, p. 236.

tiesiog vadina „mūsų pravoslaviškai — rusišku Vilnium (naša pravoslavno-russkaja Vilna)“[1]. Pagaliau jis savo užsidegimu tiek toli nuėjo, jog švietimo viceministeriui Delianovui rašytame laiške (1865.VIII.5) apie Vilniaus general-gubernatoriją (taigi Lietuvą, J. M.) pasakė: „... Čia lopšys rusų valstybės ir pravoslavijos“ ir kitoje vietoje: „Čia pirmykštė Rusija“[2].

Tokia buvo Rusijos valdžios atstovų pažiūra į Lietuvos šalį. Vadinasi, ji tėra nei daugiau, nei mažiau, kaip plačios Rusų imperijos dalelė, taigi pati Rusija.

Ką toje šalyje pradėti? Jei čia Rusijos dalis, buvusi svetimųjų užgrobta ir dabar vėl atgauta, tai reikia ją rusinti, jei ji nebėra rusiška. Juo labiau, kad valdžia apie visus savo šalies svetimtaučius turėjo tik vieną pažiūrą. Ji aiškiausiai išreikšta Švietimo Ministerio Tarybos protokole (1870.II.2): „Žinoma, tikslas šviesti visus svetimtaučius, gyvenančius mūsų tėvynės ribose, negincijamai turi būti jų surusinimas ir suliejimas su rusų tauta“ (Konečno celiju obrazovanija vsech inorodcev, živuščich v predelach našego otečestva, bezsporno dolžen byt obrusenije ich i slijanije s russkim narodom)[3].

Švietimo ministeris šį dalyką dar labiau precizavo. Savo raštuose Kazaniaus ir Odesos apygardų mokslo globėjams (1874.X.26) jis pažymi, jog gimtosios kalbos vartojimas yra tam, kad išmokius svetimtaučius rusų kalbos, pakeitus jų svetimas kalbas ir įvedus juos į rusų apšvietos ir šeimynos aplinkumą.

Tai ką bekalbėti apie Lietuvą, kurią, kaip aukščiau matėm, rusai laikė savo šalimi, t. y. rusiška šalimi. Čia švietimo tikslas visiems atsakingiems valdžios atstovams buvo aiškus. Šio švietimo vardas — „rusinimo darbas“ (delo obrusenija). Kai kurie valdžios vyrai buvo dar atviresni. Ana, globėjas Kornilovas, rašydamas šviet. viceministeriui, Lietuvos švietimo darbą pavadino... „rusiška propaganda“ (russkaja propaganda). Pagaliau Lietuvos malšintojai norėjo save pateisinti ir drauge padrąsinti, gal ir tam tikrą aureolę užsidėti. Jie valdininkavimą ir lietuviškumo slopinimą bandė sieti su religija: čia norėta nejučiomis užtiesti pravoslavijos voratinklį. Korikas Muravjovas ištarė (pačiam carui!): „Šventas ir didingas rusinimo darbas“ (sviatoje i velikoje delo obrusenija)[4].

Dėl to veikta muravjoviškai — kovota. Švietimas ir jo valdininkai laikyta antrąja armija. Apie aukščiausią Lietuvos švietimo įstaigą jos vadas pasakė: „Vilniaus Mokslo Apygarda... žinoma, dvasinėje srityje atvirai ir sprendžiamu puolimu kariauja prieš viską, kas priešinga Rusijai“[5]. Dar daugiau, šis karas laikyta galingesniu už fizinį patrankų karą. „Rusų švietimas yra stipresnis už rusų durtuvą“ (russkoje obrazovanije silneje russkago štyka), pasakė kartą Kornilovas.

---

[1] Pamiati M. N. Muravjova, Vilna 1898, 3—5.
[2] I. P. Kornilov, Russkoje delo v severo-zapadnom kraje, S. Peterburg 1901, 85—6.
[3] Sbornik rasporiaženij Ministerstva Nar. Prosveščenija, S. Peterburg, IV. 835.
[4] Russkaja Starina, 1883, nr. 1, p. 165 (Muravjovo memorandumas carui).
[5] Russkoje delo, 146—7.

Pora žodžių apie lenkus. Dėdamiesi Lietuvos visuomenės vadais, jie turėjo progos ir jos reikalus ginti. Kai (prieš 1860 m.) rusai, ruošdami pamatinę švietimo reformą, paprašė jų nuomonės, tai štai ką jie atsakė. Kauno apskrities mokyklų garbės prižiūrėtojas grafas M. Čapskis (1860 V.27) atsiuntė raštą, kuriame sakoma, jog vietinė kalba „visur Lietuvoje yra lenkų kalba" ir „todėl reikia dėstyti visus dalykus pradžios mokyklose lenkiškai" [1].

Rusai dar gerokai prieš 1862 m. sukilimą pradėjo skirti lietuvius nuo lenkų. Vadinasi, nepalaikė ką tik minėtos lenkų politikos. Toki buvo: patsai Muravjovas, Širinski-Šichmatovas, metropolitas Juozapas, Gilferdingas, M. Kojalavičius, Balvanovičius, Kulinas ir kiti. Tos pačios minties buvo ir lietuviškų sričių gubernatoriai. Pav., Klingenbergas, vizituodamas Kauno guberniją, visur, net pradžios mokyklų mokiniams, pabrėždavo jų lietuviškumą. Dėl to ir Muravjovas savo aplinkraštyje Lietuvos gubernijų viršininkams (1864.I.1) uždraudžia lenkų kalbą pradžios mokyklose, tuo tarpu lietuvių kalbą įsakmiai (pastaboje) leidžia [2].

Tačiau tai ne kažin koks nuopelnas. Pasirodo, čia rusų gudriai pavartotas romėnų politikos dėsnis — divide et impera. Mat, norėta izoliuoti lietuvius nuo lenkų (dažniausiai visais atžvilgiais galingesnių), o paskui juos vienus sudoroti. Juk vėliau jie lietuvių spaudą ėmė pravardžiuoti „lenkiškai-žemaitiška" (polsko-zmudskaja) ir ją sieti su lenkų sukilimu, kitaip sakant, jai mestas įtarimas. Pagaliau būta ir tokių balsų, jog visi lietuvių spaudiniai (lotynų šriftu) yra veidmainingi, pilni neapykantos rusų valdžiai — visi, pradedant „Žemaičių Vyskupyste" ir baigiant „Ražančium šv. Marijos Panos" [3].

Kas gi belieka? Padaryti lietuvių spaudą rusiškesnę. Ir turim sumanymą pritaikyti jai rusiškus rašmenis, žinomą garsiojo spaudos draudimo vardu. Spaudos draudimo rykštė šiame atpasakotame dugne pasirodo ryški ir visai suprantama. Tad pažiūrėsim, kaip ji buvo paruošta ir taikoma.

II.

Mintis duoti lietuviams rusų rašmenis vietoje lotyniškų, pasirodo, kilo Jono Kornilovo, tuometinio Vilniaus Mokslo Apygardos Globėjo, galvoje [4]. Štai jo paties pasakojimas. 1864 m. vasario mėnesį (žinoma, seno stiliaus)

---

[1] Tenp. 271, 272.

[2] Cylov, tnp. 154.

[3] Šolkovič, Sbornik statej, razjasniajuščich polskoje delo po otnoš. k zapadnoj Rossii, Vilna 1887 (vyp. 2), 408—23, 442, 448.

[4] Jonas, Petro sūnus, Kornilovas gimė 1811 m. Iš pradžių tarnavo kariuomenėje, paskui valdininkavo Siberijoje, vėliau dirbo matavimo žinyboje (Muravjovui vadovaujant), po to buvo Maskvos apygardos mok-lų inspektorius. Po kiek laiko paskirtas Peterburgo Mok. Apygardos globėjo pagalbininku, pagaliau nuo 1864—1868 m. išbuvo Viln. mokslo Apygardos Globėju. Jis ranka į ranką su Muravjovu varė rusinimo darbą ir pasižymėjo kaip pravoslaviško fanatizmo valdininkas. Jis yra pirmas organizatorius rusiško mokslo ir kultūros Baltgudijoj ir Lietuvoj. — Enciklopedičeskij slovar (Brokgauz i Efron), XVI, 1895 m., 304—5. Palyg. Kornilov, Russkoje delo ir Šolkovič, Sbornik statej, 2 vyp.

pas jį, atseit, ką tik paskirtą Vilniaus Apygardos Globėju, ateina vienos Peterburgo gimnazijos mokytojas Jonas Juškevičius su rusiškai lietuviškos gramatikos rankraščiu. Vizito tikslas — įsigerbti naujam globėjui ir paprašyti sau vietos. Kornilovas paprašęs pakeisti lotyniškas raides rusiškomis. Po kelių dienų Juškevičius pristatė kelis veikalėlio puslapius su pageidaujamomis raidėmis, vadinasi, lietuviški žodžiai buvo parašyti rusų abėcėlės raidėmis. Juškevičius sutinka visą gramatiką taip parašyti. Muravjovas pagiria Kornilovo atneštą pavyzdinį puslapį, bet jo autoriui nežada Vilniaus apygardoje tarnybos. Tuomet Juškevičius nespausdina nė gramatikos[1].

Tokiu būdu Muravjovas ir Kornilovas (1864) buvo susipažinę su pirmuoju bandymu lietuviškai rašyti, vartojant rusų raides. Netrukus žymus rusų veikėjas Mikalojus Miliutinas iš Varšuvos atsiunčia Muravjovui laišką, kur praneša, jog Varšuvos Vyriausios Bibliotekos bibliotekininkas Stanislovas Mikuckis apsiima rašyti rusų raidėmis lietuviškas knygas. Šiam, matyt, rūpėjo įsigyti vardą rusų kalbininkų sferose; dėl to jis sąmoningai pasivadino lietuviu. Tuomet Muravjovas sudaro naujam reikalui komisiją iš: lietuviškų knygų cenzoriaus šventiko Petkevičiaus[2], minėto S. Mikuckio, Kauno mokyt. Lauryno Ivinskio ir Krečinskio. Jų vienas Ivinskis tebuvo lietuvis, rods, netrukus iš komisijos pasitraukęs.

Pirmutinė rusų raidėmis knyga išėjo 1865 m. Tai „Abėcėlė žemaitiškai-lietuviška“. Ji pradėjo vadinamų „graždankos“ raštų eilę[3]. Atspausta apytikriai apie 6.000 egz. Krečinskiui buvo pavesta (bene prie Kaufmanno) sustatyti šias knygas: gramatiką, maldaknygę, evangelijas ir kantičkas. Rusų raidėms lietuvių raštams pritaikyti daug padėjo Kauno gimn. direktorius Mykol. Novikovas, Jon. Šulginas ir gimn. mokyt. Koširinas[4].

Tai buvo prie Muravjovo. Vadinasi, buvo gaminamos naujos knygos Lietuvos mokykloms. Bet griežtas draudimas platinti su lotyniškomis raidėmis knygas nebuvo išleistas. Net leista jos spausdinti. Cenzorius Kukolnikas jį kaltinusiai revizijos komisijai šitaip paaiškino. Pradžioje 1865 m., davus peržiūrėti kai kurias lietuviškas knygas lotyniškomis raidėmis, Muravjovas pasakęs: „Tegul jie spausdina tas knygas lenkiškomis raidėmis. O dėl spausdinimo rusišku šriftu jūs gausite atskirą nurodymą raštu“ (pust oni pečatajut eti knigi polskimi bukvami, na ščet že vvedenija pečati russkimi bukvami, vy polučite osoboje pismennoje predpisanije)[5]. Vis dėlto Muravjovas buvo žodžiu įsakęs cenzūros komitetui teleisti spausdinti lietuviškas knygas rusiškomis raidėmis. Be Kukolniko, tai aiškiai

---

[1] Prof. V. Biržiška spėja gramatiką nebuvus išspausdintą dėl to, kad netikus pradžios mok-lai. Bet tikriausiai čia viską nulėmė tarnybos reikalas. Plg. V. Biržiška, Kaip buvo uždrausta ir atkovota lietuvių spauda, Kaunas 1929, 20.

[2] Buvęs katalikų klebonas, paskui virtęs pravoslavu. Nuo 1851 m. lietuviškų knygų cenzorius ir Vilniaus Cenzūros Komiteto narys.
Kornilov, Russkoje delo, 345, 351.

[3] Mat, rusai šiaip rašto reikalui vartojo paprastesnį šriftą (graždanskij šrift = pilietinis arba civilinis šriftas), o bažnyčios reikalams senoviškąjį (cerkovnyj šrift = bažnytinis šriftas). J. M.

[4] Visas dalykas atpasakota pagal I. Kornilov, Russkoje delo, 253—6.

[5] Russkoje delo 361.

mini gen. gubernatorius Kaufmannas (Muravjovo papėdininkas) savo spaudos draudžiamajame rašte (1865 m. rugsėjo 6 d.). Tik nežinia, ar Muravjovas po savo uždraudimo, ar dar prieš jį buvo Kukolnikui leidęs senaip spausdinti lietuviškas knygas[1].

Matyt, Muravjovo veikta praktiškai. Pasak Kornilovo, kuriam buvo pavesta rūpintis visu šituo dalyku, Muravjovas įsakė išspausdinti rusiškomis raidėmis elementorių ir liepė išsiuntinėti po Kauno ir Vilniaus guberniją.

Štai kaip aiškina general-gubernatoriaus taktiką minėtas Kornilovas. „M. iš nepaprasto savo atsargumo nenorėjo paliesti to giliai žmonėse įsišaknijusio papročio (mokytis skaityti lotyniškomis raidėmis, J. M.) ir visai neuždraudė spausdinti lenkiškai-lietuviškas (lotyniškomis raidėmis, J. M.) knygas ir jas platinti. Jis aiškiai suprato, jog negalima vyti lenkiškai-lietuviškų knygų, kol žmonės neišmokyti rusų rašto ir neišplatinta tarp gyventojų daugybė rusiškai-lietuviškų knygų"[2]. Šiaip ar taip, griežtas rašytinis draudimas tebuvo laiko klausimas. Kad jo nepasirašė griežta geležinė Muravjovo ranka, tėra vienas atsakymas: nespėjo. Juk pirma „graždankos" knyga išėjo 1865 m. pradžioje, o jau nuo gegužės 1 d. griežtasis maišto malšintojas atleistas nuo eitųjų pareigų.

Naujasis Vilniaus general-gubernatorius buvo generolas adjutantas Konstantinas, Petro sūnus, fon Kaufmannas. Tai antrasis Muravjovas. Jis išleido cirkuliarą, draudžiantį spausdinti lietuviškas knygas lotyniškomis (rusų valdininkai politikuodami sakydavo „lenkiškomis") raidėmis. Jį paduosim ištisai lietuviškai ir rusiškai.

„Šiaurės vakarų (taip rusai vadino Lietuvą, J. M.) krašto sunkūs įvykiai, jau senai brendę ir pradėję pildytis nuo 1861 m., padarė reikalingus pakeitimus, kuriuos nurodė caras ir pradėjo vykdyti mano pirmatakas grafas Mykolas, Mikalojaus sūnus, Muravjovas. Tų pakeitimų tikslas — sugrąžinti šiaurės vakarų kraštą į jo senovinę istoriškąją padėtį, vadinasi, su šaknimis išrauti visa, kas nuo tos padėties jį buvo atitraukę ir pagaliau sukėlė paskutinį maištą. Muravjovas pakeliui į tą tikslą pasirūpino sugrąžinti pravoslavų tikėjimui ir rusų tautiškumui pamintas teises; tuo pačiu metu jis pripažino reikalą palaikyti Lietuvos ir Rusijos senobinį istoriškąjį ryšį. Tam uždaviniui išpildyti jis numatė lemiamą priemonę: šiaurės vakarų krašto liaudies švietimui jis pastatė reikalavimą, kad per pradžios mokyklas žemaičiuose, lietuviuose ir latviuose išplatintų rusiškąjį raštą ir drauge su juo duotų jiems savąjį bei tautinį. Grafas per mokytus specialistus įsitikino, jog rusų civilinis raidynas geriau patenkina Lietuvos tautinius reikalavimus už lotyniškai-lenkiškąjį. Dėl to įsakė pakeisti pirmą antruoju ir Vilniaus Mokslo Apygardos vyresnybei pavedė, kaip pirmą bandymą, lietuviams ir žemaičiams atspausdinti rusiškomis civilinėmis raidėmis raidyną, žemaitiškai-rusišką elementorių ir žemaitiškai-rusišką kalendorių, o latviams — latviškai-rusišką raidyną.

---

[1] O gal visas tas žodinis leidimas tėra Kukolniko prasimanymas, sugalvotas sau pateisinti prieš revizijos komisiją? J. M.

[2] Russkoje delo 265.

Tuo pačiu metu jisai Vilniaus Cenzūros Komitetui žodžiu įsakė nuo šiol, iki bus išleistas atskiras įsakymas, visas knygas ir rankraščius, rašytus lietuviškai, žemaitiškai ir latviškai, leisti spausdinti tik rusų civlinėmis raidėmis.

Išgelbėti liaudies mases nuo polonizacijos, apšviesti jas, padaryti visai raštingas, išmokyti rašyti ne tik savo gimtomis tarmėmis, bet ir rusų kalba, kuri, būdama valstybinė, po 1861 m. 19 vasario yra būtinai reikalinga, — štai rusų civilizacijos artimiausias uždavinys. Nėra geresnio būdo šį tikslą atsiekti ir žmonėms palengvinti išmokti dvejopo rašto, kaip įvesti rusų civilinį raidyną. Tuo ir reikia rūpintis, ypačiai šiuo metu, mat, atnaujinimas šiame krašte to raidyno istoriškų ir valstybinių teisių sudaro pirmą žingsnį prie aukščiau nurodytų tikslų. Tos abėcėlės raidėmis nuo seniausių laikų, būtent, jos bažnytine-slaviška forma, buvo rašomi metraščiai ir aktai, atseit, įstatymų, teismų ir diplomatijos. Jei ši abėcėlė nuo neatmenamų laikų tarnavo ir tarnauja tai kalbai, kuri buvo ir yra valstybinė, tai ir dabar ji turi tarnauti visoms svetimoms tarmėms, dabar, kuomet vyriausybė nori padaryti jas iš neturinčių rašto raštingomis tarmėmis, juoba, kad žmonės pradeda suprasti tą naująją geradarybę. Tik nedaug kas iš Romos—katalikų dvasininkų jos nevertina; jie negali atsikratyti senųjų klaidų ir dėl to naująjį raidyną sutinka priešingai nusistatę.

Visa tai turėdamas galvoje, aš randu reikalinga: 1. galutinai įsakyti Vilniaus Cenzūros Komitetui, kad mano pirmatako žodinį paliepimą *visuomet* (pabraukimas tekste, J. M.) ir be išsisukinėjimų pildytų; 2. pavesti Vilniaus Mokslo Apygardai, kad pasirūpintų išleisti kiek galima daugiau liaudžiai knygų ir vadovėlių, rašytų lietuviškai ir žemaitiškai, bet rusų raidėmis.

Pranešdamas tai Jūsų Malonybei, aš Jums pavedu: 1. uždrausti visų spaustuvių, litografijų ir cinkografijų laikytojams spausdinti savo įstaigose lotyniškai-lenkiškomis raidėmis kokius bebūtų lietuviškus ir žemaitiškus leidinius; 2. visais Jūsų galioje esančiais būdais uždrausti sakytų tarmių leidinius lotyniškai-lietuviškomis raidėmis įvežti, pardavinėti ir vienokiais ar kitokiais keliais platinti.

Be to skaitau reikalinga, kad šį įsakymą praneštumėt visiems spaustuvių ir litografijų laikytojams ir knygų pirkliams. Jei būtų nusižengta, prašau Jūsų Malonybę, remiantis mano pirmatako įsakymais, nieko nelaukiant uždraustus leidinius konfiskuoti. Apie nusižengimus pranešti man, kad būtų galima duoti naujų instrukcijų".

Pasirašė generolas adjutantas Konstantinas fon Kaufmannas I-as.

„Izdavna podgotovliavšijasia v Severo-zapadnom kraje i s 1861 goda soveršivšijasia tiaželyja sobytija vyzvali neobchodimost preobrazovanij, kotoryja Vysočaiše prednačertany i načaty moim predmestnikom, grafom Michailom Nikolajevičem Muravjovym. Cel etich preobrazovanij — vozvratit Severo-zapadnyj kraj k istoričeskomu ego prošedšemu i, sledovatelno, iskorenit vse, čto obuslovlivaja razryv s nim, proizvelo posliednij miatež. Na puti k etoj celi graf Michail Nikolaevič ozabotilsia vozstanovleniem propranych prav pravoslavija i russkoj narodnosti i v to že vremia priznal za nužnoje podderžat drevniuju istoričeskuju sviaz, suščestvujuščuju meždu

Litvoju i Rusju. Dlia osuščestvlenija svojej zadači, graf Michail Nikolajevič ukazal rešitelnoje sredstvo: v sistemu narodnago obrazovanija v Severo-zapadnom kraje on vnes trebovanije: črez posredstvo narodnych učilišč rasprostranit meždu žmudinami, litvinami i latyšami russkuju otečestvennuju gramotnost i s neju dat im sobstvennuju, plemennuju. Ubedias črez učenych specialistov, čto russkaja graždanskaja azbuka lučše latino-polskoj udovletvoriajet fonetičeskim trebovaniam litovskich narečij, graf predpisal smenit odnu na druguju i poručit načalstvu Vilenskago Učebnago Okruga, dlia pervago opyta, nepečatat russkimi graždanskimi bukvami dlia litvinov i žmudinov azbuku, žmudsko-russkij bukvar i žmudsko-russkij kalendar, a dlia latyšei — latyšsko-russkij bukvar.

V to že vremia Vilenskomu Cenzurnomu Komitetu on dal slovesnoje prikazanije vse knigi i rukopisi na žmudskom, litovskom i latyšskom narečijach, vpred do osobago rasporiaženija razrešat ne inače, kak bukvami russkoj graždanskoj azbuki.

Izbavit narodnyja massy ot polonizacii, obrazovat ich, sdelat vpolne gramotnymi, naučit pisat na plemennych narečijach i na russkom jazyke, kotoryj, kak gosudarstvennyj, sdelalsia bezuslovno neobchodimym posle položenija 19-go fevralia 1861 goda, — v etom sostoit bližaišaja zadača russkoj civilizacii. Čtoby dostignut etoj celi i oblegčit narodu trud priobretenija dvojnoj gramoty net lučšago sposoba, kak vvedenije russkoj graždanskoj azbuki, čem i sleduet v osobennosti ozabotitsia v nastojaščeje vremia, tak kak vozstanovlenije istoričeskich i gosudarstvennych prav etoj azbuki v zdešnem kraje sostavit pervyj šag k dostiženiju ukazannych vyše celej. S drevnejšich vremen v cerkovno-slavianskoj forme svojej azbuka eta služila dlia napisanij litovskich letopisej i aktov, zakonodatelnych, sudebnych i diplomatičeskich. Esli ona vsegda služila i služit tomu jazyku, kotoryj byl i jest gosudarstvennyj v zdešnem kraje iskoni, to ona že i dolžna služit vsem mestnym narečijam i v nastojaščeje vremia, kogda pravitelstvo želajet sdelat ich iz nepismennych pismennymi, tem boleje, čto narod vozvyšajetsia do ponimanija etogo novago blagodejanija; ne ceniat ego, ne umejut otdelatsia ot prežnich zabluždenij i vraždebno smotriat na vvedenije russkoj graždanskoj azbuki liš nemnogije iz predstavitelej rimsko-katoličeskago duchovenstva.

Prinimaja vse višeoznačennoje vo vnimanije, ja priznal neobchodimym: 1. okončatelno podtverdit, vmeste s sim Vilenskomu Cenzurnomu Komitetu *navsegda* i neuklonno priniat k ispolneniju slovesnoje prikazanije moego predmestnika; 2. poručit načalstvu Vilenskago Učebnago Okruga ozabotitsia izdaniem vozmožno bolšago čisla knig i učebnikov dlia narodnago čtenia na litovskom i žmudskom narečiach, no russkimi bukvami. Uvedomliaja o tom Vaše Prevoschoditelstvo, ja predlagaju vam, vo 1-ch, vospretit vsem soderžateliam tipografij, litografij i chromo-litografij izgotovliat v svoich zavedenijach latino-polskimi bukvami kakija by to ni bylo izdanija na litovskom i žmudskom narečiach; vo 2-ch, upotrebit vse zavisiaščija ot Vas mery zapreščenija vvoza, prodaži i rasprostranenija kakim by to ni bylo putem vsiakich izdanij na skazannych narečiach latino-polskimi bukvami; pri sem ščitaju nužnym poručit objavit o nastojaščem rasporiaženii vsem

soderžateliam tipografij, litografij i knigoprodavcam, a v slučaje narušenija ego, prošu Vaše Prevoschoditelstvo zapreščennyja izdanija nemedlenno konfiskovat na osnovanii sdelannych predmestnikom moim rasporiaženij, o narušenijach že dovodit do moego svedenija dlia dalnejšich rasporiaženij"[1].

Šis raštas 1865 m. rugsėjo 6 d. buvo išsiuntinėtas Vilniaus, Gardino, Kauno, Minsko, Vitebsko ir Mogiliavo gubernatoriams[2].

Po bendrojo uždraudimo ėjo visai praktiškos priemonės. Matyt, spaustuvės neiškentė nespausdinusios ko nors uždraustomis raidėmis. Tik nežinia, kodėl vėlokai susizgribta. Būtent, 1866 m. liepos 23 d. visiems aukščiau sakytiems gubernatoriams pasiųstas naujas aplinkraštis. Jo svarbiausi punktai:

1. „Visiems Tamstai pavestos gubernijos spaustuvių laikytojams uždrausti turėti lenkišką šriftą; apie tai paimti nuo jų pasižadėjimą raštu.

2. Jei reikėtų spausdinti lenkiškas citatas, tai apsieiti su rusišku šriftu, kaip yra įvesta pradžios mokslo reikalui Lenkų Karalystėje.

3. Formas, kurias turi liejyklos lenkiškam šriftui lieti, paliepti sunaikinti."

Šios taisyklės buvo privalomos ir gubernijų valstybinėms spaustuvėms[3].

Lietuviškųjų knygų draudimui prižiūrėti paskirtas Vilniaus Mokslo Apygardos inspektorius N. N. Novikovas. Tuo reikalu jis tiesioginiai priklausė ne savo viršininko, Apygardos Globėjo, bet general-gubernatoriaus, kuriam ir pranešinėdavo. Kaufmanno sutvarkymu Novikovo žinioje buvo ir „graždankos" literatūros gaminimas. Savo pavaldiniui general-gubernatorius buvo tobulu pavyzdžiu. Ana, 1865 m. rudenį, vizituodamas Kauno guberniją, Kaufmannas patsai draskė lietuviškus vadovėlius su lotyniškomis raidėmis ir čia pat dalino mokiniams knygas rusiškomis raidėmis (Vaitkuškis, Deltuva, lapkr. 2 d.)[4].

Taigi Kaufmannas (pavardė rodo jį buvus vokietį) parodė tikrai vokišką *Exaktheit* ir *Gründlichkeit*. Be kitko, tai matyt ir iš to, jog jis pasirūpino, kad vidaus reikalų ministeris Valujevas jo draudimą išplėstų visai Rusijai (dar tą patį mėnesį, kai buvo išleistas); pagaliau caro žodžiu (Valujevo pastangomis) draudimas padarytas privalomu visiems valdžios leidiniams. Na, o administracija praktiškai jį taikė visiems be išimties spaudiniams, išeinantiems ar įvežamiems į Rusijos imperiją.

Kalbėta apie pamatinius Kaufmanno spaudos draudžiamuosius žygius bei įsakymus. Jie buvo parengti kitų smulkesnių ir kruopštesnių.

Muravjovo žodinis draudimas galėjo įvykti ne anksčiau, kaip 1864 m. vasario-kovo mėnesį ir ne vėliau 1865 m. pradžios. Vadinasi, Kaufmannui perėmus general-gubernatorystę, lietuviškų knygų draudimas galiojo jau apie vienerius metus. Kadangi nuo pat 1865 m. pradžios Muravjovas laukė, kada bus atleistas[5], tai ir visas jo valdžios aparatas negalėjo griežtai pildyti

---

[1] Russkoje delo 378—80.
[2] Tnp. 383.
[3] Russkoje delo 384.
[4] Tnp. 284, 290.
[5] Atleistas caro įsakymu, rašytu Nicoje 1865 m. balandžio 17 d. Masolov, Vilenskije očerki, S. Peterburg 1898, 219.

kad ir žodžiu pasakyto draudimo. Kaufmannas, matyt, tuoj pajuto palaidas vadžias. Perėmęs valdžią gegužės mėnesį, jau rugpiūčio 26 d. paskiria „Komisiją lenkiškoms ir žemaitiškoms knygoms peržiūrėti". Ją sudarė: gen. majoras Cylovas (pirmininkas), šventikas Ant. Petkevičius, Ercdorf-Kupfer[1], Kulinas, Kačinskas ir kamer-junkeris Miasojedovas. Lapkričio 28 d. Cylovas pasitraukia ir pirmininko vietą užima gen. majoras Stolypinas.

Komisija iš panagių ištyrė mūsų spaudos draudimą ir jo vykinimą. Ir čia atsiliepė Kaufmanno *Gründlichkeit*. Komisijos tyrimas nuėjo keliomis kryptimis: knygininko—leidėjo Zavadzkio, vyskupo Valančiaus ir Cenzūros Komiteto. Tiesa, būta ir kelių smulkesnių klausimų, pav., Peterburgo knygininko Volfo, Vilniaus knygininko Broidos ir k.

Broliai Zavadzkiai rasti kalti ir jiems pasiūlyta per metus laiko likviduoti knygyną. Ta leidykla visokiais suktais būdais apeidavusi draudimus ir leisdavusi naujas knygas. Cenzoriai, ypač komiteto pirmininkas Kukolnikas, padėdavę Zavadzkiams. Tai buvę daugiausia įrankiai, o patsai nelegalaus darbo vadas ir diriguotojas buvęs vyskupas Motiejus Valančius.[2]

Komisijos rezoliucinė nuomonė apie uždraudimą: „Uždraudus krašte vartoti žemaitiškas knygas, nuo to nenukentėjo nei mokslas, nei visuomenė, nei, pagaliau, páčios Romos-katalikų dogmos. Nė viename uždraustame spaudinyje nėra nei kokio mokslo išradimo, nei ko pamokančio visuomenei, net nėra tokio, kur nebūtų kupina grubaus prietaringumo ir klaidingų samprotavimų, priešingų ir sveikam katalikų tikėjimui".[3] Šitoks sprendimas pylė alyvą į rusų valdininkų smarkavimų ugnį. Mat, nevertą bijoti istorijos pasmerkimo. Komisijos argumentai: „1. Visa žemaičių literatūra, ypačiai per paskutiniuosius 30 metų, tarnavo revoliucinei propagandai ir 2. tos propagandos vadas buvo vyskupas Valančius"[4].

Cenzūra apeinama ir tai labai gudriai. Komisija išskaičiuoja įvairius būdus. Jei cenzūra kuriuos veikalus praleisdavo, bet liepdavo išmesti kai kuriuos lapus, tai kiekvienas knygos egzempliorius būdavęs spausdinamas dvejaip: vienoje nebuvę cenzūruotų lapų, o kitoje ir jie likdavę, žinoma, abiejais atvejais ant viršelio padėdavę cenzūros leidimą. Arba vėl, cenzūrai įteikdavę knygas su išpiautais įtariamais lapais, o paskui, iš cenzūros atsiėmę, vėl įsidėdavę juos. Pagaliau atsitikdavę, jog pasmerktieji lapai visai nebūdavę išbraukiami ar išpiaunami, ir taip spaudiniai eidavę į žmones; tuomet kaltinta cenzoriai, kam praleidę, tuo tarpu jie aiškiai tas vietas buvo atmetę[5].

Dėl ko taip daroma, paaiškina komisijos narys pravoslavų šventikas Petkevičius, buvęs kat. klebonas. Jis nuo 1851 m. buvo lietuviškų knygų cenzorium[6]. Prie komisijos bendros apyskaitos jis pridėjo savo atskirą nuomonę, kuri sudaro visą memorandumą. Iš jo tai ir minėtas paaiškinimas: „Klerikalai dėl to nepatenkinti, jog jiems nepavyko per įvairiausius asmenis pa-

[1] Ir vėl vokietis, susijęs su mūsų spaudos draudimu. J. M.
[2] Russkoje delo 331 tol.
[3] Tnp. 334.
[4] Russkoje delo 332.
[5] Tnp. 338.
[6] Vienu tarpu cenzūros komitete jis buvo pakeistas Aramavičium.

čioje pradžioje, kai buvo įvedama rusiška abėcėlė žemaitiškoms knygoms, jąją sudarkyti. Taip būtų buvę padarytas skirtumas tarp rusų ir žemaičių abėcėlių ir padvigubintas vargas mokiniams ir mokytojams"[1].

Inkriminuojamąją lietuviškų raštų medžiagą komisija savo raporte išdėstė atskirai.

Pririnkta įvairių posmų iš „Ražančiaus", Šventojo Tėvo Pijaus IX maldos už Bažnyčią, „Garbės Dievo" ir Valančiaus Senojo Įst. istorijos (1852). Šv. Tėvo maldoj vienur kreipiamasi į Dievą, kad visus švento kryžiaus ir tikėjimo priešus paskandintų, kaip kadaise paskandino faraoną su visa jo kariuomene. Kitur maldaujama Šv. Mergelės, kad išnaikintų eretikus ir saugotų Žemaitijos katalikus. Toliau maldaujama Kristaus, kad išrautų kukalius ir pražudytų priešus, kurie nori išardyti tvorą, saugojančią Jo kaimenę; kad Jis, kaip Galingasis Karalius, pasikeltų ir susilpnintų priešų jėgas; kad Jo rūstybė atsikreiptų į stabmeldžius ir karalystes, kurios Jo negarbina. Kitoj vietoj kreipiamasi į šv. Kazimierą, kad jis, Lietuvos ir Žemaičių šviesa ir išgelbėjimas, melstų Dievą už į Jį besikreipiančius. Iš Valančiaus šv. istorijos išrašytas posmas, kur, Saliamono gyvenimo proga, primenama jaunimui, kaip pavojinga vesti mergaitę ne to tikėjimo, kurį išpažįsti. Ir daugiau panašių citatų, šventiko Petkevičiaus išverstų rusiškai[2].

Kabinėjimasis prie Valančiaus raštų kartais būdavo daugiau kaip juokingas, galima sakyti, tikra įtarimo manija. „Žemaitiu Wiskupistės" antram tome 265-me puslapyje skaitome: „Kruczauti iszmokie žemajtius židaj; kajpogi nier mažne niewienos wagistas, pri katros barzdoczej nepriderietum". Paprasta ir negali būti aiškiau pasakyta. Tuo tarpu komisijos narys, apygardos mokyklų inspektorius Bazilius (Vasilij Petrovič) Kulinas, prie *„barzdočiaus"* rašo klaustuką su šauktuku. Girdi, čia Valančiaus tas žodis sąmoningai pavartotas. Matyt, švietimo atstovas čia supranta rusus, kurie beveik visi buvo apžėlę barzdomis[3]. Nepaprasta vaizduotė ir dar nepaprastesnė sintaksė bei stilistika!

Valančius iš pradžių nesusigaudė ir atsiųstas „graždankos" knygas aprobuodavo ir rusiškomis raidėmis pasirašydavo. Tačiau pamatęs svetimų raidžių lietuvių kalbai netinkamumą ir įspėjęs klastingus rusų siekimus, kuogriežčiausiai pasipriešino. Kauno gubernatoriui jis nusiuntė net formalų protestą[4]. Kai tai negelbbėjo, jis kiek galėdamas trukdė cenzūrą. Mat, be vyskupo aprobatos rusai neišdrįsdavo leisti katalikams tikybinių knygų.

Bet svarbiausia, kad vyskupas, be cenzūros žinios, pradėjo masinį lietuviškų knygų lotyniškomis raidėmis spausdinimą ir platinimą. Komisijos nuomone, visus nelegaliu būdu leidžiamus spaudinius jis cenzūruodavęs ir, kas dar blogiau, patsai daugumą jų parašydavęs.

„Iki paskutinių įsakymų apie spausdinimą žemaitiškų knygų rusiškomis raidėmis *vyskupas Valančius buvo vyriausias kenksmingų žemaitiškų knygų platinimo darbe vakarų krašte veikėjas:* ne tik leisdavo jas spausdinti, bet

[1] Russkoje delo 350.
[2] Russkoje delo 339 tol.
[3] S. Šolkovič, Sbornik statėj, razjasniajuščišh polskoje delo, II vyp., Vilnius 1887, 422. Palyg. Russkoje delo 259.
[4] Russkoje delo 334.

net apie jų turinį klaidingai informuodavo valdžią ir visokiomis priekabėmis neduodavo galimumo jų cenzūruoti kompetentingiems ir doriems asmenims" (pabraukimas tekste, J. M.). Baisus kaltinimas. Toliau tyrinėjimo komisija Valančių randą diriguotoju ne tik knygininkų Zavadzkių, bet ir paties buvusio Cenzūros Komiteto[1].

Į komisijos raportą įeina ir Petkevičiaus memorandumas (visų narių aprobuotas). Čia Valančius nupiešiamas kaip aiškus revoliucijonierius. Argumentai: blaivybės brolijos, gegužinės pamaldos, parapinės misijos, bendras sutvirtinimo sakramento teikimas, tretininkų draugija, dalomi misijų medaliai... To maža. Tretininkų draugijos „turi nepertraukiamą ryšį su buvusia kryžininkų vienuolija ir pasisavino tikrą šios vienuolijos šūkį" [2].

Dėl to jis siūlo Valančių atstatyti nuo vietos, nes jis esąs svarbiausias veikėjas tautinės ir Popiežiaus politikos, pagaliau pavojingiausias asmuo vyriausybei. Kaip bejėgiui persenėliui, pilnam fizinių ir dvasinių ligų, jam reikią pasiūlyti vykti į pietinę Rusiją išsigydyti visokeriopas savo ydas ir negales. Visa komisija pritarė Valančiaus pašalinimui ir rekomendavo į jo vietą prelatą Kasakauską, girdi, jokiu būdu ne vysk. Beresnevičių[3].

Komisija patarė draudimą išplėsti visai Rusijai, kuo vėliau Kauffmannas ir pasirūpino. Ir formalus gen. gubernatoriaus draudimas greičiausiai komisijos ir jos tyrimų įkvėptas. Mat, jis įvyko jau po komisijos įkūrimo.

Tą pačią politiką varė ir Kaufmanno papėdininkas Baranovas. Vadinasi, laisvai kerojo Muravjovo pasodintas slėgimo, pažeminimo ir persekiojimo medis. Tik 1868 m. atėjęs general. gubernatorius Potapovas pasuko vairą taikingesne kryptimi.

PANAUDOTI VEIKALAI.

1. Sbornik russkago imperatorskago istoričeskago obščestva, S.-Peterburg 1878, t. XXIII.
2. *N. Cylov*, Sbornik rasporiaženij grafa M. N. Muravjova, Vilna 1866.
3. *I. Kornilov*, Pamiati M. N. Muravjova, Vilna 1898.
4. „ Russkoje delo v severozapadnom kraje, S.-Peterburg 1901.
5. Sbornik rasporiaženij Ministerstva Nar. Prosveščenija, S.-Peterburg, IV.
6. Ruskaja Starina, 1883, nr. 1.
7. *S. Šolkovič*, Sbornik statej, razjasniajuščich polskoje delo po otnošeniju k zapadnoj Rossii, Vilna 1887, vyp. 2.
8. Enciklopedičeskij Slovar (Brokgauz i Efron), XVI, 1895.
9. *A. N. Masolov*, Vilenskije očerki, S.-Peterbug 1898.
10. *K. M. Wolonczewskis*, Žemajtiu Wiskupiste, Wilnius 1848.
11. *V. Biržiška*, Kaip buvo uždrausta ir atkovota lietuvių spauda, Kaunas 1929.

---

[1] Russkoje delo 364, 370.
[2] Tnp. 351 tol.
[3] Russkoje delo 356—7.

Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida.[1]

Įnašai valstiečių luomo 14-tojo ir 15-tojo šimtmečio socijaliniams bei ekonominiams santykiams pažinti.

Dr. Zenonas Ivinskis.

1.

Lietuvos praeities tyrinėtojai, daugiausia rusų istorikai (Ljubavskis, Leontovičius, Dovnar—Zapolskis, Vladimirskij—Budanovas, Pičeta etc.) yra davę visą eilę darbų apie teisinius, ekonominius bei socijalinius Lietuvos santykius iš naujesnių laikų, kartu platokai paliesdami valstiečių luomą. Jų darbai sukosi daugiausia apie 16-tąjį šimtmetį. Tačiau apie pačią valstybės pradžią ir 14-jį ir 15-jį amžius, jos galybės ir išsiplėtimo laikotarpį labai maža šis klausimas tebuvo judintas. Apie socijalinius bei agrarinius santykius, ypač apie Lietuvos ūkininkus, iki krikščionybės priėmimo beveik nieko nežinoma. Kalbant apie šiuos klausimus, tenkintasi labiau bendro pobūdžio nieko nesakančiais posakiais, tinkančiais bet kuriam šimtmečiui, bet kokiam laikotarpiui.

Išrenkant po įvairias kronikas išmėtytas reikalingas žinutes, papildant jas negausiais didžiųjų kunigaikščių dovanojimų bei įvairių privilegijų aktais ir darant *genetinio* pobūdžio išvadas iš *vėlesnių* santykių apie *ankstyvesnius* laikus, galima šiek tiek pragiedrinti tamsų socijalinių bei ekonominių 14-15-tojo šimtmečių santykių vaizdą ir bandyti nušviesti valstiečių luomo atsiradimą bei išsivystymą.

Kiek tik siekia Lietuvos istorijos patys pirmieji šaltiniai, jau užtinka-

---

1 Berlyno universiteto filosofijos skyriuje profesorių A. Brackmanno ir R. Holtzmanno vadovaujamas autorius parašė disertaciją: „Geschichte der Entstehung und der Entwicklung des Bauernstandes in Litauen. Beiträge zur sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung des Bauernstandes in Litauen im Mittelalter.“ Ji sudaro dalį atskiros knygos, įvardintos „Geschichte des Bauernstandes in Litauen. Von den ältesten Zeiten bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts.“ Šis darbas šią vasarą išėjo Berlyne, Dr. E. Eberingo leidžiamoje serijoje „Historische Studien“, Heft 236. Čia duodama trumpa kai kurių šio reikšmingo mums veikalo skyrių santrauka. *Red.*

me visuomenės diferencijaciją. Šalia kunigaikščių, vadinamų tai *rex, regulus, dux*, tai *konige, kniaz* ir kitų aukštesniųjų sluoksnių, kronikose taip pat įvairiausiais vardais rašomų (*nobiles, seniores, potentiores, maiores, bestyn, gute luty etc*), minimas jau trečias visuomenės, sluoksnis, išreiškiamas tuose šaltiniuose visai bespalviais žodžiais: *homines, alius populus, populus communis*. Šitais žodžiais, terminais, metraščių ir kronikų autorių norui savotiškai sulipdomais, pažymimi visuomenės atskiri sluoksniai.

Ūkininkų—valstiečių luomas visur turės atsirasti, kur nežinomas nomadų gyvenimas ir sėslių būdu dirbama žemė. Su žemdirbyste reikia rišti valstiečių luomo pradus. Toji aplinkybė padėjo jam taip pat Lietuvoje susiformuoti ir išsivystyti. Kaip rodo bendros indoreuropietiškos kilmės žemdirbystės terminai, archeologinės iškasenos (grūdų likučiai etc.) ir trumpos kronikų žinutės iš 12-tojo—13-tojo šimtm., Lietuvoje jau nuo senovės buvo dirbama žemė (p. 21—26).

Stambesniųjų savininkų žemėse, kaip matyti iš Dusburgo, Wartberges ir Wigando kronikų, nuo pat senų laikų žinomi *nelaisvi* žmonės, vadinami *familia, famuli*. Kituose šaltiniuose tie belaisviai vadinami įvairiopai: *famuli obnoxii, servi obnoxii, servi proprii, Drelle, illiberi, eygene, eygene luty, gesinde*. Daugiausia belaisvių—vergų Lietuvoje galėjo atsirasti karų metu. Iš kronikose minimų lietuvių žygių į kaimynus ir į nelaisvę paimtųjų skaičių, jei ir abejoti jų tikrumu, susidaro įspūdis, kad belaisvių turėjo būti apsčiai imama. Jie bus buvę prototipu iš antrosios pusės 15-tojo šimtm. rusiškųjų šaltinių žinomiems nelaisviems žmonėms, dvarų darbininkams — *čeliad' nievolnaja*. Sėdėdami dvaruose ir sudarydami neva gyvojo inventoriaus dalį, ūkio šeimyną, jie turėjo atlikti visus namų ir laukų darbus. Nesinaudodami jokiomis teisėmis, tie belaisviai—vergai buvo užrašomi palikimuose svetimiems (LM XX 391), pasidalomi tarp giminių (LM XX 375, 1111, 1420, 1483), pavagiami, išvedami (LM XX 116, 193) ir t.t. Trumpai tariant, su jais galėjo būti pasielgta kaip su kokia preke. Tikros vergijos, kurios klasišku pavyzdžių yra buvusi senovės Roma, Lietuvoje negalėjo būti. Taip pat Lietuvoje, kiek turima šaltinių, nebus buvusios prekybos vergais. Jų skaičius su laiku turėjo nykti. Eidami į dvarus prie darbų ir patys gaudami dirbti žemės, ano laiko sąlygose nevienas netekdavo tikrųjų vergų charakterio.

Daug gausingesnis buvo laisvųjų ir pusiau laisvųjų luomas. 14-tojo ir 15-tojo amžių šaltiniai jam turi taip pat visą eilę pavadinimų: *homines, smerdy, cholopy, čolovėki, prostyje, čiornyje ljudy, mužiki, cmethones, gebuwer.*

Apie šio sluoksnio socijalinius santykius 14-tojo šmtm. pabaigoj suteikia mums šiek tiek žinių Vytauto ginčas su vokiečių ordinu po Salyno taikos (1398-X-12), kurioje tarp kitko buvo duotas abipusis pasižadėjimas nepriimti nelaisvų, činšą mokančių, valstiečių (*zinshaftige*), jei jie bėgtų į kaimyno žemę. Iš gausios skundų korespondencijos aiškėja, jog šalia nelaisvų žmonių (čia vadinamų *eygene luty, servi, illiberi*) ir pusiau laisvų valstiečių (*czinshaftige, tributarii, censiti*) būta dar visai laisvų ūkininkų (*freie gebuwer*), kurie skaitėsi bajorų „*frunde*"—„draugai"(=giminaičiai). Apie juos Vytautas sako: „*welche gebuwer vormols keinen bajoren geczinset hette und hetten keinen herren gehabt, das weren freie gebuwer gewest...*" (Cev 77).

Šitokį žemųjų sluoksnių suskirstymą atitinka penkiasdešimt metų vėliau iš rusiškųjų šaltinių gerai žinomi pavadinimai atskirų valstiečių grupių: *tjaglyje ljudi, otčiči, niepochożyje* ir *pochożyje*. Jau Vytauto laikais būta daug prasčiokų, nebeturėjusių laisvės pasitraukti nuo savo dirbamos žemės. Iš jų susidarė *niepochożyje* ir *otčiči* grupė.

Turimieji skundai ir laiškai iš Žemaičių į Aukštaičius perbėgusių ordinui priklausančių valstiečių negrąžinimo aiškiau apibūdina socijalinius Žemaičių krašto santykius. Iš jų matyti, kad laisvųjų valstiečių bei ūkininkų sluoksnis Žemaičiuose, kuriuos didž. kunigaikščių valdžios ir centralizacijos pastangos mažiau tebuvo spėjusios paliesti, turėjo būti žymiai didesnis. Apskritai reikia čia pastebėti, kad Žemaičių socijaliniai santykiai dar 15-tame—16-tame šimtmetyje gerokai skyrėsi nuo Aukštaičių. Pav., Žemaičių atstovų pareiškimas Konstancijos susirinkime (CeV 1019), taip pat Jogailos laiškai popiežiui [1] rodo, kad Žemaičiuose valstiečiams būta daugiau laisvės, kad čia būta visai ant savęs jokio pono nežinančių ūkininkų.

Žemųjų sluoksnių socijalinių santykių įvairumas pasidaro aiškesnis ir įgauna ryškesnį reljefą, imant nagrinėti valstiečių pareigas ir mokesčius.

2.

Turėdamas galvoj, kad šitam dalykui pažinti reikalinga paliesti valstiečio teises į žemę, kurią jis dirba, esu davęs platoką bandymą Lietuvos ūkininko žemės nuosavybės klausimui išspręsti (p. 52 — 62). Nekartą Lietuvos istorijos tyrinėjimuose užtinkamas teigimas, kad Lietuvoje privačios žemės nuosavybės nebuvę ir visi plotai priklausę tik didž. kunigaikščiui, neturi realaus pagrindo. Iš įvairių 14-tojo amžiaus šaltinių galime neabejotinai išvesti, kad Lietuvoje *privati žemės nuosavybė* bus tikrai buvusi. Taip pat tie patys šaltiniai rodo, kad ji nekartą galėjo būti labai aprėžta.

Valstiečio santykiuose su žeme būta gana didelio įvairumo. Šalia paties žemės naudotojo teisių į dirbamą plotą, atskiras savo teises turėjo jam pavestos žemės savininkas (proprietas). Aukščiausiuoju valdytoju skaitėsi pats did. kunigaikštis (dominium). Tuo būdu į tą patį žemės gabaliuką galėjo susidaryti *trejopos* nuosavybės bei valdymo teisės.

Visiškai laisvos žemės valdymo laikotarpis mums Lietuvos istorijoje nebežinomas. 15-tame šimtm. valstiečio nuosavybė yra vis dažniau minima sąryšyje su jo pono teisėmis į tą žemę. Tiesa, dar pasitaiko faktų, kad savo niekieno nevaržomos okupacijos ar laisvo naudojimosi teise remdamasis, valstietis nori išvesti savo nuosavybės teisę. Iš 15-tojo ir 16-tojo šimtm. teismų praktikos (pav. iš dvaro maršalkos teismo knygų 1506—23 LM XX) turime nemaža pavyzdžių, rodančių apie valstiečių aspiracijas skaitytis žemės savininkais. Dar kartą reikia pažymėti, jog šiuo atžvilgiu būta didelio nevienodumo. Kai tose pačiose teismų knygose užtinkama daug faktų, kurie aiškiai kalba apie ponų tendencijas padaryti valstietį

---

[1] Lites II 150, III 117. LbCanc II 76=Lites III 219.

labiau nuo savęs priklausomu, jį labiau pririšti prie žemės, griežčiau apriboti jo teises į dirbamą sklypą, matome dar, pav., apie 1560 atsitikimų, kad ūkininkas parduoda, dovanoja savo laukus, pievas (p. 58). Pasitaiko dar atsitikimų, kad valstietis nuo bajoro ar atvirkščiai atperka žemę.

Šitie pavyzdžiai rodo, kad (laisvas) valstietis galėjo kartais su savo žeme elgtis kaip tinkamas, vadinasi, valdė ją paveldėtinai ir buvo visiškas jos savininkas. Tačiau šitie tokia gera teise savo žemes dirbą ūkininkai bėra tik paskiri atsitikimai. Sąryšyje su didėjančia bajorijos galybe ir didž. kunigaikščio gausingais dovanojimais, valstiečio teisė į žemę vis siaurėja. Didelėje daugumoje atvejų ji virsta tik paprasčiausia *paveldimo naudojimosi teise.* Bet ir tai būna jau daug atsitikimų, kad ne kiekvienas valstiečio įpėdinis begali paveldėti jo pirma valdžiusio giminės turtą, nes „čelovėku tjaglomu blizkosti nikotoroje net.“

3.

Geroką nuosavybės santykių įvairumą atitiko taip pat nevienodos valstiečių pareigos. Joms pažinti reikia pirma pažiūrėti, kokia ūkio forma Lietuvoje tada buvo labiau išsiplėtojusi.

Žemės darbas buvo senas lietuvių užsiėmimas, tačiau jo išsivystymo laipsnis buvo, palyginti, žemas. To priežasčių reikia ieškoti visų pirma paprasčiausių medinių arklų naudojime. Ta aplinkybė neleido ar kliudė apdirbti geresnius ir derlingesnius žemės gabalus, nes medžio arklui duodasi labiau smėliuotos kalvos. Žemdirbystę taip pat apsunkino, dėl didelės daugybės miškų ir tada daug didesnio vandens ploto, klimato drėgnumas. Kliudė ją taip pat nuolatiniai ordino karai, niokojimai, deginimai. Iš Dusburgo, Wartbergės, Wigando, Posilgės, Dlugošo ir k. kronikose surinktų žinių, kurias esame į atskirus sąrašus sustatę, matyti, kaip dažnai ordinas iš šiaurės ir vakarų puldavo Lietuvą. 1350—80 m. laikotarpyje vokiečiai kasmet darydavo į Lietuvą po kelis (3—4) didesnius žygius.

Ypačiai daug nuo tokių atsilankymų kentėdavo Žemaičiai. 1420 m., kai Breslavo sprendimu Žemaičiai turėjo atitekti kryžiuočiams, rašė Vytautas ciesoriui Zigmantui: *„ubi tamen prius castra et ville Samaytarum fuerant, prout ad huc colles et terre loca apparent manifeste* (CeV 467).

Be minėtų dalykų vėlybas javų eksportas iš Lietuvos taip pat rodo, kad žemdirbyste per daug nebuvo užsiimama. Apie grūdų išvežimą 14-tame ir 15-tame šimtm. pirmoje pusėje dar negali būti jokios kalbos (p. 68—71).

Daug geresnes sąlygas, negu žemdirbystė, turėjo gyvulių ūkis. Jis turėjo būti labai išvystytas. Nuostabiai daug sutinkame žinių apie gausingus gyvulių, ypač arklių, grobius. Dviejose vietose kronikos mini atskirus žirgynus *(equiriciae).* Žinoma, plačios pievos, pamiškės, daubos sudarė gyvulių ūkiui geras sąlygas. Iš kitų ūkio šakų ypač pažymėtina bitininkystė, medžioklė ir žvejyba.

Sąryšyje su atskiromis ūkio rūšimis atsirado įvairios valstiečių rūšys. Kadangi Lietuvoje visur dar tebevyravo natūralinis ūkis (pinigų vartoji-

mas ūkininkui buvo dar gana retas daiktas, p. 79), valstietis turėjo savo pareigas atlikti tai gyvu savo paties darbu, tai mokėti tomis natūralijomis, kurios jam pačiam galėjo būti prieinamos. Aišku, kad vietos gamtos turtai, ūkio našumui pakelti bei didesniems mokesčiams išrinkti, turėjo būti išnaudojami. Ežeringose ir žuvingose vietose buvo valstiečių žvejų, miškuose, turtinguose kiaunėmis, bėbrais, bitėmis, išsivystė atskiros valstiešių duoklininkų rūšys (kiaunininkų, bėbrininkų, bitininkų ir kt.)

Mokamų naturalijų kiekį įvairino ir didino ir ta aplinkybė, kad nebuvo geometriškai tiksliai nustatyto žemės ūkio vieneto. „Dūmas" *(dym, fumus)* ir „tarnyba" (*služba*) buvo patys paprasčiausieji ūkio vienetams išreikšti „matai", pagal kuriuos buvo atliekamos pareigos, mokami mokesčiai.

Iš dviejų Jogailos 1387 metais rašytų aktų matyti, kad tada jau vis dėlto buvo žinomas mokestis p i n i g a i s — *serebščina (serebrnaja dan, srzebrzyzna)* vadinanamas. Apie javų duokles, vadinamas *djaklo*, *dziakło*, iš pagonystės laikų teturime taip pat vos dvi žinuti (p. 80). To laiko šaltiniai dar nieko nesako apie rinkliavas gyvuliais, vadinamas *mezliavomis*. Tik Vytautas, išskaitydamas Veliuonos gyventojų pareigas, sako, kad be javų ir medaus jų mokesčiai dar buvę *aliis victualibus* (Lites II 138). Reikia manyti, kad žodžiu *aliis* suprantamos taip pat duoklės galvijais.

Kadangi prie tokio natūralaus ūkio maštabo turėjo būti atsižvelgiama į vietinę tradiciją, sąlygas ir galimumus, tai savaime atsirado atskiros rūšys valstiečių, atliekančių vis tas pačias pareigas ar duodančių vis tas pačias natūralijas.

Nuo seno buvo valstiečių, užsiimančių vien arklių bei žirgų prižiūrėjimu, auginimu, veisimu, vad. *pabulatores equorum*. Rusiškuose aktuose vėliau jie vad. *konokormcy*. Mokesčiai miško produktais, jei spręsti iš šaltinių gausumo, bus užėmę pačią pirmąją vietą. Daugiausia minimos medaus rinkliavos. Bitininkyste užsiimantieji valstiečiai, vadinami *censuales mellis*, *bortniky*, *beutner*, mokėjo savo duokles medumi arba vašku, vienu iš seniausiai eksportuojamų prekių rūšių Lietuvoje. *Bortniky* sudarė gana skaitlingą grupę. Šalia žvejų *(piscatores, rybalovcy)* susidaro atskiros ūkininkų rūšys, užsiimančių daugiau kiaunių ir bėbrų medžiojimu. Jie atiduodavo savo mokesčius tais žvėriukais, jų kailiais. Iš čia jų pavadinimai — *kuničniki*, *bobrovniki*. Tie vardai 14-tojo šimtmečio šaltiniuose dar neužtinkami, bet pačios duoklės gerai žinomos.

Visi šitie valstiečiai, kurių svarbiausias užsiėmimas buvo koks nors atskiras darbas — „specijalybė" ir mokėdavo atskirą mokestį, Kazimiero laikų raštuose imti vadinti *danniki* — „duoklininkais". Jų skaičius didėja menkiau žemės darbą išvysčiusiose srityse arba kraštuose, kur, esant toli nuo centro, nebuvo didž. kunigaikščio domėnų.

Svarbu būtų be paskirai išskaičiuotų mokesčių bei duoklių rūšių žinoti, kokios buvo atskiro valstiečio pareigos savo ponui ar didž. kunigaikščiui resp. domėnų ūkiui. Iš pačių seniausių laikų tokių šaltinių neturime. Iš Kazimiero valdymo laikotarpio (1444) yra užsilikęs iš Polocko srities (Bružėnų kaimo) kilusio valstiečio pasakojimas apie Vytautui turėtas atlikti pareigas: „Algirdą aš jau pamiršau, atsimenu tiktai did. kunig. Vy-

tautą, tavo dėdę. Ir tai aš dar žinau: mes duodavome didžiajai kunigaikštienei, Vytauto žmonai, nuo kiekvieno „dūmo“ po kiaunę, 3 grašius rugių mokesčio, jos virtuvei po vištą, 10 kiaušinių ir pusantro grašio... Dvare turėdavome po tris dienas dirbti nuimant žiemkenčius ir vasarojų, duoti keturis kūgius (bragus, *stirti*) šieno...“ (BAr II 41)[1].

Be tiesioginių mokesčių, piliavų ir duoklių natūralijomis (*djakło, mezliava*), jau 14-me šimtmetyje buvo žinomos, kaip pirmosios Jogailos privilegijos (liet. bajorams ir kat. Bažnyčiai Lietuvoje) rodo, kitos pareigos. Tiltų, pilių statymas, išlaikymas, apsaugojimas ir reparavimas reikalavo sutelktinių jėgų, kurios iš valstiečių buvo rekrutuojamos. Taip vad. „stacijos“ ir vežimų davimas (*Podwoden*) buvo irgi jau 14-tojo šm. pabaigoje žinoma našta. Jei šitos pareigos slėgė bajorus, tai reikia manyti, kad nuo jų laisvi negalėjo būti nė valstiečiai.

Apie kitas apsunkinančias pareigas, lažus, ėjimą dirbti dvarui ar ponui anuo laiku dar nieko nežinome. 15-tojo—16-tojo šimtmečio šaltiniuose dažnai pasikartoją nurodymai apie Vytauto laikais jau atliktus darbus ar tam tikrą dienų skaičių prie vasarojaus, miškuose „su kirviu“, su vežimais, arkliais ir kt. rodo, kad tokios pareigos Vytauto buvo naujai įvedamos ar bent aiškiai nustatomos. Visų pirma tokie darbai galėjo atsirasti ten, kur domėnų ūkis buvo labiau išvystytas.

Vokiečių ordino *„die litauischen Wegeberichte“* iš antrosios 14-tojo šimtmečio pusės mini 25-30 *koninges hoffe, koninges dörfer*. Jie v i s i yra išimtinai Aukštaičiuose. Tat Žemaičiams ūkininkams šiuo atžvilgiu buvo lengviau, nes domėnų ten beveik visiškai nebūta. Dar 15 šimtm. duotose Žemaičiams privilegijose pasakyta, kad did. kunigaikštis nestatys ten naujų domėnų ir palivarkų, nes su jų įkūrimu buvo surištos naujos pareigos (pav.: šieno piovimas naujose vietose ir kt).[2]

4.

a) Politinių santykių įtakoje Lietuvos ūkiški ir socijaliniai santykiai 15-tojo šimtm. pradžioje ima keistis. Visuomenės diferencijacija darosi vis labiau aiškesnė. Didžiųjų kunigaikščių rungtynėse dėl sosto iškyla stiprus ir greit politinę įtaką įgijęs elementas — *bajorija*. Dviem kryptimis auga jos galybė. Vidaus nesutikimų ir pavojų spiriamas did. kunigaikštis turėjo duoti jai privilegijų; stambesnioji bajorija surinko į savo rankas dovanojimų keliu didoką skaičių žemių. Šalia stambiųjų žemvaldžių ir paties „šeimininko“, didž. kunigaikščio, turinčio savo žinioje, palyginti, dar didelius plotus, atsiranda trečia ūkio galybė — Bažnyčia. Tie nauji veiksniai, žymiai pakeitę Lietuvos ekonominius bei socijalinius santykius, pasirodo pradėjus valdyti Vytautui D.

Įnešdamas daug naujo į Lietuvos politinį gyvenimą, Vytautas per-

---

1 Plg. lietuvišką vertimą: *A. I. Vėryha — Darevskis*, Lietuvos mokesčiai XV — XVI amž. Kaunas 1929, p. 19.

2 Plg. *K. Jablonskio* paskelbtą Didž. kunigaikščio Kazimiero privilegiją Žemaičių žemei 1441 m. Praeitis II t. (1933). 1441 m. tekste apie tai aiškiai dar nekalbama

tvarko taip pat ir socijalinius santykius. Maža mums tėra užsilikę iš jo laikotarpio dokumentų originalų. Vytauto reformų turiniui suprasti ir pažinti, kurios iki šiol istorinėje literatūroje tiek maža tebuvo liestos, daugelyje atsitikimų reikia tenkintis vėlesnėmis sporadiškomis šaltinių pastabomis.

Norėdamas iš vidutiniųjų ir smulkesniųjų bajorų luomo susidaryti sau patikimą sluoksnį, galintį stiprinti ir remti jo politiką, ir atsilygindamas už karo ir administracijos tarnybas, Vytautas dalė žemes. Remdamasis kunigaikščio regalijos teise, pagal kurią visa žemė skaitėsi jo nuosavybe, ypač ten, kur dar nebuvo jokio savininko, jis galėjo ją dalyti savo ištikimiesiems. Pačių Vytauto dovanojimų turime tik porą dešimčių; visa eilė jo tokių aktų yra žuvę. Apie juos tačiau pakankamai sužinome iš teismo knygų ir kitų dovanojimų dokumentų antrojoj 15-tojo šimtm. pusėj. Dar 16-me ir 17-me šimt. remiamasi prie progos Vytauto donacijų aktais. Toji aplinkybė išlaikė daugelio jų turinį, o kartais ir paties akto tekstą in extenso.

Vis dėlto tų vėlesniųjų šaltinių žinių neužtenka Vytauto bei jo pėdininkų dovanojimų charakteriui visai nušviesti. Nemaža jų buvo išdalyta kaip tarnybinės žemės. Žinomas Kazimiero laikais posakis „tą žemę jis išsitarnavo prie Vytauto" — „*imenije vyslužil za Vitovta*" (L*M* XXVII 20, 54, 64 ir t.t.) — rodo, kad bajorai tokias nuosavybes bus gavę paveldėjimo teise, būdami ištikimybės bei vasaliteto ryšyje su didž. kunigaikščiu. Bajorų reikalavimas patvirtinti 1447 ir 1492 metų privilegijose Vytauto ir jo brolio Zigmanto jiems padarytus dovanojimus sako, kad nevisada jie ta laisve galėjo naudotis. Tačiau ir čia yra galima, kad *paveldimai* duotoms žemėms buvo dar kartą prašomas patvirtinimas. Iš viso reikia nepamiršti, kad, kaip Rusijoje, taip ir Lietuvoje, ypač 15-tojo šimtmečio pradžioje, didelėje daugybėje atsitikimų beveik negalima daryti skirtumo tarp paveldėjimo teisės duotų (laisvų) žemių (*allodium* rus. *votčina*) ir nepaveldimų tarnybinių plotų (*beneficium*, rus. *pomestje*), nors abiejose pirmosiose privilegijose (1387, 1413) šie du atvejai ir yra skiriami.

15-tojo šimtmečio dovanojimai yra įvairiopos rūšies. Šalia pačių pirmųjų neapgyventų ir neišdirbtų žemių donacijų vis didėja Vytauto ir jo įpėdinių užrašymai „juodos", turinčios mokėti mokesčius ir pareigas atlikti, valstiečio žemės. Kartu su ja patenka, žinoma, tą plotą dirbąs ūkininkas į naujo pono priklausomybę. Dažniausiai susitinkame su keturiais dovanojimų elementais: 1) žeme, 2) teise naudotis miškais, vandenimis ir pievomis, 3) *valstiečiais* ir 4) einamosiomis pajamomis iš muitų, smuklių ir kt., Vytauto laikais beveik nežinomomis, o Kazimiero jau labai gausiai didikams užrašomomis.

Dovanojimų turiniui pavaizduoti duodu čia porą charakteringesnių pavyzdžių, kuriuose kalbama apie valstiečių perleidimą į naują nuosavybę. Iš 1407 metų turime vieną gana svarbų dokumentą (SemMon 257): Vytautas davė Vilniaus seniūnui (starostai) Albertui Mon(i)vidui už jo didelius pasitarnavimus į pietus nuo Vilniaus 6-7 vardais išskaičiuotas vietoves, kaimus (*possessiones, villas et hereditates)*, perleisdamas jam visas teises (*cum omne iure et proprietate*). Toje žemėje gyvenantieji prasčio-

kai, — ten išskaitytos atskiros jų rūšys (*pabulatores equcrum, servitores, censuales mellis alias bortnyky*) ir daugelis kitų aiškiau nepažymėtų vietos gyventojų — atiduodami naujo pono priklausomybėn. Kaip atlyginimą už tai Monvidas ir jo palikuoniai turi eiti didž. kunigaikščiui karo prievolę. Tais pačiais metais ponas (*pan*) Ilja Viačkavičius „už savo (mums) atliktas niekada neužmirštinas ir ištikimas tarnybas“ gavo 7 kaimus su visa priklausomybe, mokesčiais, pajamomis, duoklėmis ir viskuo kitkuo, kas tik kaimams priklausė ir kas jų klausė (*slušalo i tiagło*, ALKG 2). Naujas savininkas visa tai gauna visiška paveldėjimo teise su visomis laisvėmis. Jis atleidžiamas nuo mokesčių (vad. *vološčinos ir jamos*). Dviejuose dovanojimuose, kaip ypatingas nuopelnas, pažymima, kad naujai apdovanotieji lydėję Vytautą į Prūsus, jam antrąkart bėgant pas kryžiuočius (AVK XXIV 220, AJZR I 14 t.). Reikšmingas taip pat Vytauto užrašas (1421 m. birželio mėn. 22 d.) Žemaičių vyskupijai. Norėdamas naujai įkurtą vyskupiją ekonomiškai aprūpinti, did. kunigaikštis dovanoja jai iš 6-7 sričių po 10 valstiečių (*homines* su jų dirbama žeme (*terra arabili*). Kapitulos kanauninkams jis taip pat užrašo 60 ūkininkų su visomis teisėmis (*cum omni iure et dominio*, SemŽm 353).

Iš vėlesnių laikų transsumptų ar tik trumpai minėtų Vytauto aktų matome, kad dovanojimų ir valstiečių užrašymo skaičius yra gana didelis. Žemaičiams (Kaltinėnai, Varniai, Palanga, Kretinga) turime keletą Vytauto aktų, gyvai parodančių, kaip Vytautas nekartą ūkininkus dešimtimis perleido bajorams[1].

Toji Vytauto perdėm tik bajorams naudinga politika daugiau prie laisvės pratusiai Žemaičių liaudžiai buvo, žinoma, nepakenčiama. 1418 metų vasarą kyla Žemaičiuose maištas. Jo priežastys iki šiol įvairiai aiškinamos. Plačiau ties juo buvo sustojęs J. Fijałek.[2] Įsiskaičius į Vytauto korespondenciją su ordinu (CeV 411, 439, 441) ir kitus papildomus Livonijos magistro pranešimus (LUB V 403, 426, 448), darosi aišku, kad šita 1418 m. valstiečių revolta buvo *socijalinio* pobūdžio. Netvarkos ir suirutės metu buvo išvytas vyskupas, kunigai, deginamos bažnyčios. Ūkininkams atrodė, kad naujos tikybos įvedimas, surištas su bažnyčių aprūpinimu valstiečiais, žemėmis, reiškė socijalinių santykių blogėjimą, jų laisvių netekimą. Iš čia toji tariamoji reakcija, kurios pirmutinė priežastis glūdi Vytauto politikoje valstiečių atžvilgiu (plg. mano įrodymus p. 99 — 106).

b) Vytauto įpėdiniai dažnai turėjo skaitytis su jo įvesta tvarka, papročiais, su senove — „*starina*“. Dažnai šaltiniuose minima: „(*my*) *stariny nie rušajem, a noviny nie uvodim.*“ Žygimanto ir Kazimiero laikais tosios „senovės“ buvo ypač žiūrima. Tik privilegijų keliu valstiečių nenaudai buvo įvesta nemaža „naujenybių“. 1434 m. Zigmanto I privilegija atleido

[1] AVK XXIV 73,84. Plg. *K. Jablonskis*, Nauji Vytauto laikotarpio aktai, Praeitis, II (1933) 386 sq. *Jablonskis*. Dar vienas d. k. Vytauto raštas keliems Medininkų bajorams, Praeitis II (1933).

[2] *J. Fijałek*, Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę, Polska i Litwa w dziejowym stosunku, Warszawa—Krakow 1914, 106 t.t.

bajorų valstiečius nuo duoklių (*dziakła*) did. kunigaikščiui. Žinoma, jos atiteko valstiečių ponams, kurie tuo būdu galėjo padaryti savo valstiečius labiau nuo jų (ponų) priklausomais. Kazimieras suteikė bajorams valstiečių sąskaiton dar daugiau laisvių. Iš jo 1447 metais Lietuvos bajorijai ir didikams duotos privilegijos reikia išskirti trys punktai. 1434 metų atleidimas bajorų valstiečių nuo duoklių yra žymiai praplečiamas. Jiems nebereikia mokėti didž. kunigaikščio iždui piniginių mokesčių, vad. *serebščina* — sidabrinė, taip pat atleidžiami jie ir nuo arklių statymo, transportavimo akmenų ir medžio kalkėms deginti, šieno piovimo. Toliau did. kunigaikštis pasižadėjo nepriiminėti į savo dvarus bėglių ūkininkų. Pas privačius žemės savininkus valstiečių dalia buvo sunkesnė, negu domėnuose. Todėl nekartą bajorų ūkininkai slapčia išsikraustydavo į didž. kunigaikščio dvarus. Šituo privilegijos punktu tokiems pabėgimams kelias buvo užkirstas. Taip pat gana svarbus ir reikšmingas buvo dalykas, kad Kazimieras išleido iš savo rankų bajorų valstiečių teisimą. Did. kunigaikštis pasižadėjo nebesiuntinėti savo teismo antstolių (*dzietzkie*) į bajorų žemes, nebent pats ponas dar nebūtų padaręs savo sprendimo. Tuo būdu ir teismo atžvilgiu privačių žemių valstiečiai buvo mediatizuoti, t. y. atiduoti be jokio tarpininko į tiesioginę pono valdžią. Su Kazimiero valdymo laikotarpiu turi būti tat rišamas kitas etapas valstiečių luomo istorijoje. Jo gana skaitlingi dovanojimai, kaip rodo „*Knigi danin velikago kniaz a Kazimira*“ (DMJ, LM XXVII), — labai svarbus šaltinis valstiečių santykiams antroje 14-tojo šimtm. pusėje pažinti, — sukoncentravo privačių valdytojų žemėse gana daug ūkininkų.

Šioje vietoje paminėtinas yra kitas klausimas, susijęs su Žygimanto I socijaline politika — tai jo nužudymo priežastis. Senesnioji istorikų karta, pradedant Narbutu, remdamasi daugiausia 16-ojo — 17-tojo šimtm. šaltiniais (Strijkovskiu, Kojalavičiu, Bychovco kronika) aiškino, kad Žygimantas buvęs nužudytas didikų kaip didelis žemesniųjų luomų prietelius ir užtarėjas. Jis norėjęs iškelti, kaip Bychovco metraštis rašo, tą „šuns kraują“ (psia krew), valstiečius. Paskutinis įdomesnis darbas, prisidėjęs prie senosios istoriografijos nuomonės ir parėmęs jį nauja argumentacija ir savotiška 1434 metų Žygimanto privilegijos interpeliacija, yra Bagdono Barwinskio monografija apie šį did. kunigaikštį [1].

Iš tos privilegijos visai nematyti Žygimanto žemesniuosius luomus proteguojančios politikos. Bajorų valstiečių atleidimas nuo valstybinių piliavų - duoklių reiškia tuo pačiu, kaip matyti lyginant privilegijos tekstą su Kazimiero 1447 m. privilegija, tų mokesčių *atitekimą patiems ponams*. Nėra nė vieno to laiko šaltinio, kuris užsimintų apie Žygimanto valstiečiams palankią agrarinę politiką. Tačiau daug yra užsilikusių žinių apie jo didelį žiaurumą, kuris virsdavo net į patalogiškumą krypstančiu pykčiu (p. 111). Ne vienas didikas yra nuo to nukentėjęs. Todėl magnatų jis turėjo būti nė kiek nemažiau nekenčiamas, kaip *cholopai* - valstiečiai paskutiniųjų. Tat Žygimanto nužudymas rišamas su prasčiokų protegavimu. Tikroji Žygimanto nužudymo priežastis nėra žinoma. Atrodo, kad ir santykiai su Lenkija galėjo čia turėti savo reikšmę (p. 112). Viena tik

[1] Bohdan, Barwinski, Žigimont Keistutevič, 1905 (ukrainiečių kalba),

aišku iš viso šio klausimo nagrinėjimo, būtent: Žygimanto nužudyme jo socijalinė politika valstiečių atžvilgiu negalėjo turėti jokios reikšmės.

5.

Gausingi ir duosnūs žemių bei valstiečių užrašymai, žinoma, stiprino pamažu agrarinį aukštesniojo luomo pajėgumą. Aukštoji bajorija (*pany, barones, principes, prelates*), kurią reikia skirti nuo smulkiųjų bajorų, vėliau šlėkta vadinamų, buvo stambūs žemvaldžiai, sukoncentravę savo rankose didžiulius žemės plotus. Kariuomenės tarnybai atlikti 1529 metais sudaryti sąrašai (LM XXX 1 - 232) rodo, kokių galingų agrarų jau būta apie 16-tojo šimtm. pradžią. Pagal seimo nuostatus, nuo kiekvienų 8-nių „tarnybų" (*služby*) turėjo būti paruošiamas karui vienas raitelis (*pacholka na dobrom koni*). Viena Kęsgailų giminė statė 768 raitelius, Radvilų šeima 629 arklius, Vilniaus vyskupas iš savo „pasaulinių žemių" (*světskich iměnij*) 236 arklius ir t. t. Iš šitų sąrašų matyti, kad didžiojo kunigaikščio tarybos nariai savo rankose jau buvo sugrobę didelius žemių plotus, turėdami savo valdžioje nemažiau, kaip 100—200 prasčiokų (LM XXX 8—15). Tie sąrašai toliau aiškiai parodo diferencijacijos tendenciją. Matyti, pačiam stambiajam sluoksniui ekonomiškai kylant, žemesniosios, smulkiosios bajorijos padėjimas vis prastėjo. Būta gana daug smulkių neturtingų bajorų, kurie, neišsigalėdami apginkluoti nė vieno kario, patys stoja į karą (*sam maet echati*). Viena ponų taryba statydavo 7900 arklius, tuo tarpu visos didž. kunigaikštijos bajorai (tik Kijevui ir Podolijai trūksta sąrašų) duodavo tik 12.325 raitelius. 112 savininkų Medininkuose (Ašm.) paruošdavo tik 139 raitelius, 314 bajorų Kaune ir Trakuose tik 321 karį, 80 bajorų Lydoje tik 85 karius ir t. t. (p. 118).

Tie skaičiai labai vaizdžiai parodo tą socijalinį skirtumą tarp aukštosios ir smulkiosios bajorijos. Iš jų pakankamai matome, kad nedaugelio žemvaldžių rankose apie 15-tojo šimtm. pabaigą jau turėjo būti šimtai, tūkstančiai „tarnybų" su jas statančių valstiečių šeimomis. Vadinasi, jau labai daug ūkininkų iš šiaip didž. kunigaikščio žinios buvo perėję į privačias rankas.

Priėmus Lietuvai krikštą, žemės pradeda pamažu spiestis prie parapijų bei vyskupijų bažnyčių. Apie bajorų, ypač apie bažnytinių valstiečių socijalinę bei ekonominę padėtį 15 šimtm. beveik nieko negalima pasakyti. Patys pirmieji mums žinomi dvarų inventoriai, turto, mokesčių ir duoklių sąrašai apima tik didž. kuigaikščio žemes. Kas liečia bažnytinius valstiečius, tai remiantis privilegijomis ir dovanojimais tik galima šiek tiek nustatyti įgytų teritorijų apimtį bei į naują valdžią patekusių valstiečių pareigas (p. 120 — 123).

Gausiai apdovanojo Lietuvos Katalikų Bažnyčią 1387 m. Jogaila. Dotuodamas šv. Stanislovo bažnyčią Vilniuje, jis paskyrė jai žemių iš Tauragnų, Labunavo, Malėtų, Verkų ir Bokštų sričių su joms priklausančiais valstiečiais, arklių augintojais bei prižiūrėtojais (*pabulatores*), medaus duoklininkais (*mellis datores*) ir su kitais mokesčiais (pav. duoklėmis, einančiomis iš užtvankų upėse žuvims gaudyti ir kt.). Beveik kasmet pas-

kiau būdavo tos dovanos praplečiamos, padidinamos. 15-tame šimtm. bažnyčios susilaukia taip pat stiprios paramos iš didž. kunigaikščių. Ir Žygimantas, ir Kazimieras padaro stambių užrašų. Bažnyčioms pavedami valstiečiai duoklininkai, vadinami įvairiausiais vardais (*cmethones, tributarii, servitores, incolae, coloni, homines. danniki, villani*), atleidžiamos jų žemės nuo mokesčių. Kunigaikėčio iždui, bažnyčių naudai paliekami įvairūs aiškiau nenusakyti mokesčiai (*pensiones, tributi, dacie*). Jų žinioje yra taip pat valstiečių lažų ir šiaip kokių nors darbų (*servitiae labores*) atlikimas.

Žinoma, palyginus su didž. kunigaikščio plotais bei domėnais ir magnatų-bajorų žemėmis, bažnyčių sklypai sudarė daug mažesnes, po visą kraštą išmėtytas, juosteles. Vilniaus vyskupija buvo vis dėlto gana turtinga. Jai priklausė rytų Lietuvoje ruožais visa eilė sričių, pradedant nuo Tauragnų iki Bokštų, nuo Salako iki Igumeniaus, Uborco, Kamienco.

Daug ryškiau, negu 14-tame šimtm., iš žymiai gausingesnių 15-tojo ir 16-tojo šimtm. šaltinių matyti visuomenės pasiskirstymas. Pats žemiausias jo sluoksnis — belaisviai, 14-tame šimtm. žinomi *familijos* vardu, didž. kunigaikščio dvaruose sudarė taip vadinamą „šeimyną“, vergučius, *čeliad nevolnaja*. Ją sudaro abiejų lyčių laisvės netekę ar vergais gimę asmens (*parobki, žonki, devki*), Atlikdami visur ūkio ir laukų darbus, jie turėdavo prie dvarų (*prirobki*) savo mažiukus sklypelius ar savo naminių gyvulių. Dvaro „šeimynai“ išlaikyti buvo skiriama kas rudenį tam tikras javų kiekis, vad. *miesiačina*. Nustatyti tų belaisvių skaičių negalima, nes iš viso 15-tajam šimtmečiui neturima tikslių davinių, ir apie jokias statistikas šiuo klausimu negali būti kalbos.

Šalia vergų plačią valstiečių grupę sudarė valstiečiai jungvilkiai (*tjaglyje*). Nors šitas pavadinimas prieš Kazimiero laikus nevartojamas, tačiau toji ūkininkų rūšis bus neabejotinai jau Vytauto laikais buvusi gerai žinoma. 1401 m. vokiečių ordino skunde minimi *czinshaftige, censiti*, kurie *eigen* skaitomi. Taigi reikia manyti, kad jungvilkiai jau 14-tajam šimtmečiui buvo pažįstami.

Dėl pačios jungvilkio — *tjaglyje* sąvokos pas rusų teisės ir visuomenės istorijos tyrinėtojus būta neaiškumų. Leontavičius aiškino, kad žodžiu *tjaglyje* apimama gana plati sąvoka. Ja pažymima, kad valstietis turi ne tik mokėti mokesčius, bet taip pat atlikti įvairius darbus.[1] Dovnar Zapolskis, visiškai susiaurindamas jungvilkio sąvoką, aiškina, kad *tjaglyje* valstiečiai buvo tie, kuriems dar reikėdavo atlikti baudžiavas, vad. *prigon*, eiti į talkas (*toloko*) kokiems nors nepramatytiems darbams, pav. sustiprinti griaunamoms užtvankoms ir kt.[2] Ljubavskis aiškiais pavyzdžiais įrodė, kad *tjaglyje* reiškia tam tikrą *valstiečių grupę*, kurie be visų kitų atliekamų pareigų turėdavo taip pat talkas eiti[3]. Jungvilkiai skyrėsi nuo

---

[1] *F. J. Leontovič* Krestjanskij dvor v litovsko—russkom gosudarstvė, Žurn. Minist Narodn. Prosv. II (1896) p. 410.

[2] *M. V. Dovnar—Zapolskij*, Gosudarstvenoje choziajstvo vel. kniaž. Litovskago pri Jagellonach, Kievskija Universitetskija Izvestija 1900—1, p. 230.

[3] *M. K. Ljubavskij*, Oblastnoje dėlenije i mėstnoje upravlėnije litovsko-ruskago gosudarsva ko vremeni izdanija pėrvago litovskago statuta. Moskva 1892, p. 315 t.t. Plg. *V, Pičeta*, Agrarnaja Reforma Sigismunda Augusta v vel. kniaž. Litovskom. Petrapilis 191 I t. p. 182 t.

kitų *„prostyje ljudi“* tuo, kad jie turėdavo atlikti daugiau darbų, vadinas, labiau priklausė nuo pono. *Nietjaglyje* — valstiečiai, neturį vad. *„služba tjaglaja“*, buvo labiau objektyviame santykyje su pono dvaru. Jiems reikėjo mokėti mokesčius, duoti duokles (*djaklo, mezlevo*).

Atsižvelgiant į ūkininko laisvę, galimumą apleisti dirbamą žemę, valstiečiai vėl skirstomi į dvi grupi: *pochožyje* laisvieji) ir *niepochožyje.* 15-tojo šimt. antroje pusėje yra, palyginti, dar gana daug laisvų valstiečių, turinčių teisę pasirinkti sau poną. Tačiau jų skaičius su laiku vis mažėjo; neturėdami prie savo dvarų niekada per daug valstiečių, ponai turėjo tendenciją laisvųjų teises apriboti, jas susiaurinti. Tam pavaizduoti yra gana daug payyzdžių dvaro maršalko teismo knygose.

Pareigų ir mokesčių įvairumas 15-me šimtmetyje dar labiau diferencijavo valstiečių luomą. Pats bendriausias mokestį mokančių valstiečių pavadinimas buvo *danniki* — duoklininkai. Efimenko, tur but, visai pamatuotai suskirstė visus valstiečius į dvi kategorijas: *tjaglyje* ir *danniki.* Duoklininkai, mokantieji savo mokesčius skaidriu medumi (*presnym medom*), iš seno vadinosi *bortniki.* Tai buvo visos didž. kunigaikštijos dalyse plačiai žinoma valstiečių rūšis. Dažnai minimi taip pat kiaunininkai (*kuničniki*) ir bėbrininkai (*bobrovniki*). Didžiojo kunigaikščio ir didikų medžioklėms buvo rekalingas visas kadras paruoštų žmonių. Čia minimi žvėrių varovai—girininkai, šunų laikytojai, sakalų prižiūrėtojai, šauliai (*osočniki, lovčie, psarcy, sokolniki, strelcy*). Gyvulininkystė (ypač *arklių* auginimas ir prižiūrėjimas) taip pat reikalavo pasiskyrstyti pareigas. Baltgudžių kalba rašytuose šaltiniuose dažnai minima: *konokormcy, kobylniki,koniuchi.*

Atskirą valstiečių grupę sudarė įvairių rūšių *amatininkai.* Didž. kunigaikščio domėnuose ir didžiuosiuose dvaruose daugelis pačių reikalingiausių ūkio ir kasdieninio gyvenimo reikmenų turėjo būti vietoje pasigaminti. Toks natūralaus ūkio būvis, žinoma, padėjo plėtotis „namų industrijai“.

Pačios pirmosios 14-tojo šimtmečio žinios rodo, kad amatai tada nebuvo labai išsivystę (p. 135). 15-me šimtm. šaltiniai jau mini keliasdešimt įvairių rūšių „specijalistų“, amatininkų, turinčių atlikti tam tikrus pagal įpratimą darbus arba atiduoti dvarui tam tikrą kiekį savo darbo produktų. Dažniau minimos šios amatininkų valstiečių rūšys: kalviai, staliai, siuvėjai, mūrininkai, plytininkai, puodžiai, kailiai, ietininkai (iečių dirbėjai), kubiliai, rogių, statinių dirbėjai, malūnininkai, angliai, dervos, smalos degėjai, užtvankų darytojai, balnų, užraktų dirbėjai ir tt. Apie 16-tojo šimt. pusę prie Gardino pilies priklausiančiame karalienės Bonos dvare būta jau 46 rūšys atskirų tokių valstiečių—amatininku (AVK XVII 2 tt.).

Kaip aukščiausias ūkininkų luomo laipsnis būtų dar galima čia paminėti taip vad. „tarnai“—*slugi.* Jų būta: *slugi putnyje* (*servitores expeditionarii*), turėję atlikti įvairias keliones, išvežioti laiškus, pranešimus etc.; *slugi pancyrnyje* ir *ščitnyje,* turintieji atlikti karo tarnybą su skydu ir šarvais. *Slugi pancyrnyje* savo pradžią bus gavę jau Vytauto laikais (CeV 440).

Nors mokesčių ir duoklių sistema 15-me šimtm. šiek tiek įvairėja, tačiau iš esmės ji pasilieka tokia pat. Iš teismų knygose ir monarcho aplinkraščiuose išskaičiuojamų pareigų, mokesčių ir piliavų sąrašų, tiesa, matyti jų nepaprastas įvairumas, didelis nevienodumas. Tat statisti-

nių ar kokių tabelių sudaryti nėra jokios galimybės. Kiekviena sritis, kekvienas valsčius, net beveik kiekvienas kaimas turėjo atskirą evoliucjją susidarė tradicijas, „senovę"—*starina*, pagal kurią buvo atliekami dvarui darbai, mokami mokesčiai. Taip, pav., jei vienur vienam valstiečiui už žemę, viską pavertus pinigais, priseina sumokėti 53 grašiai, tai kitur visam kaimui uždėta tik 18 grašių. Mokesčių didumą galima pažinti tik palyginus jį su to paties laiko ūkio produktų ir galvijų kainomis [1]. Pirmajam ūkininkui tenka, pav., kasmet atiduoti $2^1/_2$—3 kiaules, 13—15 avių, arba 25—30 žąsių. Pagal to laiko agrarinius santykius tai nebuvo labai maža suma.

Natūralijos, žinoma, vis dar dominuoja. Rugių, avižų, kviečių, šieno ir medžio *duoklės* su karvių, kiaulių. avinų. vištų ir kiaušinių *mezliavomis* (p. 139—140) sudaro pačius pagrindinius mokesčius. Žygimanto II (Senojo) valdymo pradžioje jau pastebima tendencija natūralijas pakeisti piniginiu mokesčiu. Iš čia atsiranda pačioje pradžioje kiaunių, tinklų, apynių „pinigėliai" (*kuničnyje*, *nievodničyje*, *chmelevyje*, *pieniazi*).

Mokamieji mokesčiai bei atliekamos pareigos dar neleidžia tiksliai spręsti apie valstiečių ekonominę padėtį. Reikia žiūrėti jų pačių turto.

6.

Iš 15-tojo šimtmečio pabaigos turime keletą inventorių apie valstiečių turtą, naminių gyvulių skaičių, dirbamos žemės plotą ir kt. Jie liečia tik *domėnų* ūkius. Apie privačius (ponų ir bažnytinius) valstiečius beveik nieko negalima pasakyti. 16-tojo šimtmečio pradžioje inventorių skaičius didėja, bet ir jie neduoda tikro vaizdo. Iš jų galima vis dėlto pastebėti, jog valstiečių gana skurdžiai gyventa. Pav. Šalčininkuose (Vilniaus krašte) 1555 m. $106^1/_2$ „tarnybos" turėjo tik 92 jaučius ir 31 kuiną (*kliača*, AVK XIV 21). Beržininke $37^1/_2$ „tarnybos" (77 „dūmai") valdė 7 jaučius ir 82 darbo arklius (DMJ 68). Miadeluose iš 36 „tarnybų" 10 neturi nei jungo, nei arkliuko, o kiti turi po vieną kuiną ar jautį (DMJ 75). Tytuvėnuose (Žem.) 60 „tarnybų" jungvilkiai (*tjaglyje*) turėjo 94 jungo jaučius ir 130 arklių (AVK XIV 5). Neretai inventoriuose užtinkamas pažymėjimas „jis nieko neturi" (DMJ 68,73) arba „jis neturi net nė vienos vištos" (JaIA 1 t.t.) rodo, kad skurstančių valstiečių buvo užtektinai.

Tai aiškiai patvirtina Žygimanto II. Senojo 1522, 1527 ir 1529 metų cirkuliarai ir nurodymai Žemaičių saniūnui ir valdininkams. Liūdni buvo didž. kunigaikščio valdininkų savavaliavimo padariniai. „Daugybė mūsų valstiečių išgaišo (*zginuli*)," dejavo karalius (p. 144). Domėnuose liko daug apleistų ūkių. Neišsigalėdami užmokėti mokesčių ir atlikti pareigų, daugelis valstiečių išsinėšdino kur kitur, palikdami „*pustovčinas*". 1527 m. Žygimantas II. vėl skundėsi viename savo laiške į Žemaičių valdininkus: „Mūsų revizoriai suskaičiavo tenai visas valstiečių „tarnybas" ir jų *apleistus ūkius* ir atvežė mums jų sąrašus. Iš jų mes pamatėme, kad tose srityse vietiniai valdininkai daug skriaudų pridarė ir nežmoniškas naštas uždėjo (*velikij*

---

[1] Javų kainos LM XX 1198 (rugių statinė 5 grašiai), AZR II 178 (1 kiaulė—20 grašių, avis—4 grašiai, žąsis 2 grašiai ir t.t.) Plg. LM XX 1179.

krivdi i niepomernyja tiažkosti). Daugelis valstiečių paliko savo ūkius ir išsinėšino; tat paliko daug apleistų ir tuščių vietovių..." (AZR II 182 t.).

Sustoti reikia čia ties lietuvių į Prūsus bėgimo klausimu. P. Karge ir Dr. A. Salys yra atkreipę atidžią į lietuvių kolonizaciją Užnemunėje. Jų dviejų sunaudota daugumas šaltinių. Mums rūpėjo nustatyti tos „emigracijos" laikotarpį. Plačiau teko sustoti ties iki šiol tam reikalui nevartotu šaltiniu — ordino kapitulos kasos išlaidų knygomis, vad. „*Marienburger Treßlerbuch*". Iš jų matyti, kad bėgimas į Prūsus jau gana anksti užtinkamas (p. 146—148). Nestatant vienokių ar kitokių išvadų bei tyrinėjimo rezultatų politikos tarnybon ir neišnaudojant jų santykių su vokiečiais momento reikalui, svarbu įssiaiškinti tikrąsias lietuvių į Prūsus kraustymosi *priežastis*.

Turint galvoje valstiečio ūkišką padėjimą antroje 15-tojo šimtmečio pusėje, nesunku bus suprasti, kad didesnė dalis ūkininkų, neskaitant keliolikos žinomų bėgimo faktų iš 13-tojo — 14-tojo šmtm., bus emigravę dėl *ekonominės* krizės. Keliaudamas į Prūsus, valstietis dar manė išsilaisvinti iš pono savavališko rėžimo. Iš vienos Kazimiero laikais vestų su ordinu derybų (ca 1481 m.) protokolų nuotrupos matyti[1], kad pabėgėliai, kaip dvarų belaisviai (*eigen, familia illibera)*, taip ir ūkininkai (*gebuwer*), socijaliniu atžvilgiu rasdavo ten sau geresnes sąlygas. Tame rašte did. magistras sako, karalius neturįs teisės pabėgėlių atgal reikalauti. Savo tvirtinimui paremti jis išskaito tam tikrus motyvus, visai nebeužsimindamas apie vergų—belaisvių grąžinimą (iš viso man nėra žinomas nė vienas bėglio grąžinimo faktas). Valstiečiai Prūsuose vedę, sukūrę šeimas, įsigiję turto. Jų vaikų, kurie daug geresniuose teisės santykiuose esą gimę, jokiu būdu esą nebegalima grąžinti į Lietuvą. Grąžinant vienus vyrus, būtų daroma didelė skriauda „*zu zelen verdampnis*", be to, jie Prūsuose esą geresni krikščionys.

Tokiomis savo „argumentacijomis" ordinas pats rodė, kad jis mielai žiūri į bėglių atėjimą į Prūsus. Sustojus kolonizacijos bangai iš Vokietijos (Žem. Saksų, Silezijos), kryžiuočiams reikėjo kuriuo nors būdu kolonizuoti dar visai maža žmogaus rankos paliestas didž. girias („*die Wildnis*"), tuos tyrus. Neretai Rytprūsiuose ištikdavo marai, ligos. „Tušti ūkiai", nebegyvenamos vietos („*wuste huben*") turėjo būti vėl apgyvendinamos.

Palyginus Prūsų ir didž. kunigaikštijos gyventojų - valstiečių ekonominę padėtį, jau vien iš inventoriuose sužymėto turto skaičiaus matyti, kad Prūsų ūkininkai geriau gyveno. Mažai apgyventuose tyruose bėgliui buvo daugiau galimumų, platesnė laisvė. Užtat apie 15-tojo šimtm. vidurį vakarų link traukia stipri kunigaikštijoje suskurdusių, nusigyvenusių ar laisvės išsiilgusių vergučių, belaisvių ir pusiau laisvų ūkininkų srovė. Taip, pav., 1433 m. ordino maršalka rašo didž. magistrui, kad vienu kartu iš Žemaičių į Karaliaučių atitraukę 46 žmonės — vergai (*eigen*) Jis prašo patarti, kur galėtų padėti tokį didelį emigrantų skaičių.[2] Susekti bėglių

[1] Ordensbriefarchiv. Preussisches Staatsarchiv zu Königsberg i. Pr., XVI Nr 11. O. J.
[2] Ordensbriefarchiv, Königsberg i Pr, XXIII 86,8. X, 1433.

skaičių ar duoti aiškesnes to laikotarpio statistikas dar neįmanoma. Mes turime čia tenkintis konstatavę, kad tai yra aiškus argumentas lietuvių valstiečių ekonominei padėčiai pačioje didž. kunigaikštijoje nušviesti.

Paskutinis klausimas, ties kuriuo esame sustoję, yra Lietuvos javų eksportas ir jo įtaka į valstiečių ekonominę bei socijalinę padėtį.

Kol pats ponas mažai dirbo žemę, jo valstiečio patarnavimai, darbai jo paties ūkyje, jam dar nelabai buvo reikalingi. Praplečiant dirbamos žemės arealą, vystosi pamažu tampresnis ryšys tar pono dvaro ir valstiečio kiemo, atsiranda lažai. Taip einama prie baudžiavos.

Tat kyla klausimas, ar daug buvo dirbamos žemės 15-tojo šimtm. antroje pusėje ir 16-tojo amžiaus pradžioje. Nuo ariamojo ploto padidinimo priklausė javų ūkio išsiplėtimas. Kitais žodžiais tariant, svarbu žinoti, ar grūdai jau buvo eksportuojami, ar dar ne. Dėl 14-tojo ir 15-tojo šimtm. pirmosios pusės abejoti netenka, nes turima grūdų *įvežimo* faktų (p. 154). Ne taip lengva atsakyti į klausimą 50 metų vėliau.. Čia esama kontroversijų.

Daug čia padeda palyginant to laiko Lietuvą su Lenkija, Anksčiau buvo manoma, kad po Torno antrosios taikos (1466 m.), paėmus Dancigo uostą, prasideda gausus Lenkijos javų eksportas. St. Kutrzeba, Vloclaveko muitinės muitų knygų leidėjas [1] nustatė, kad antroje pusėje 15-tojo ir pradžioje 16-tojo šimtm. Lenkijos javų eksportas buvo dar labai mažas. Tik į Žygimanto II Senojo valdymo pabaigą pradeda jis didėti (p. 154 — 155).

Ar galima tą patį pasakyti apie Lietuvą? Jos užsienio prekybai pažinti reikia paimti tris jos prekių išvežimo vietas: Vislos baseiną (Vloclaveką, Dancigą), Nemuno upyną (Karaliaučių, Dancigą) ir Dauguvos upę (Rygą). Didelę dalį savo išvedžiojimų galime paremti paskutiniųjų kelerių metų lenkų ir vokiečių istorikų tyrinėjimų rezultatais. E. R. Raths [2], nagrinėdamas 16-tojo šimtm. prekybą Vislos upe, nustatė, kad tik pamažu į 15-tojo šimtm. pabaigą grūdai pradeda užimti eksporte pirmąją vietą. O Lietuvos—Vislos baseinui priklausančios (pietinės) žemės dar ir 16-tojo šimtm. pirmoje pusėje nedaug prisideda prie Vislos javų eksporto. 1568 m. per Vloclaveką iš Lietuvos išvežami 3734 „svoriai“ [3] javų, iš Lenkijos 18.777,5 „svoriai“, 1576 iš Pietų Lietuvos Visla išplaukia 466 „svoriai“, o iš Lenkijos 11.022,2 „svoriai“. Panašių išvadų priėjo R. Rybarski [4] savo knygoje apie Lenkijos 16-tojo šimtm. prekybinę politiką.

Nemuno prekyboje daug naujos ir instruktyvios medžiagos davė Kurtas Forstreuteris [5]. Pirmosios iš Lietuvos eksportuojamos prekės yra vaškas, medis (vad. *Wagenschoß*). Tik į pabaigą 15-tojo šimtm. pora kartų išvežami javai.

---

[1]. Regesta Theloni Aquatici Vladislaviensis, Krakow, 1915.

[2]. Ernst Robert *Raths*, Der Weichselhandel im 17. Jahrhundert, Diss. Marburg 1927, 20, 27, 62.

[3]. Vienas „svoris“ — 40 centnerių.

[4]. Roman *Rybarski*, Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu, Poznan, t. I. (1928) 29,37; t. II, (1929) 18.

[5]. *K. Fortstreuter*, Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten. Königsberg i, Pr. 1931,59, 60, 62, 86.

Šalia kitų produktų (vaško, medžio, kailių, pelenų, odos, linų, deguto) javai sudaro tik visai mažą, dar jokios didesnės reikšmės neturintį, kiekį. Forstreuterio davinius apie javų eksportą galima trumpai reziumuoti, kad pirmoje 16-tojo šimtm. pusėje dar nedaug grūdų tebuvo išvežama (minimos tik dvi eksportuojamų javų rūšys: rugiai ir miežiai). Dar mažiau javai buvo išvežami Dauguvos upe į Rygą [1]. Visi šie daviniai gali būti šiek tiek paremti Lietuvos muitų knygų nuotrupomis (p. 157).

Iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad Lietuvos javų eksportas, t. y. dirbamos žemės ploto padidinimas, nedaug galėjo turėti įtakos 15-tojo šimtm. antroje pusėje į valstiečių socijalinius santykius. Tačiau tendencijos pririšti valstiečius labiau prie žemės, laisvuosius—*pochożyje*—padaryti nelaisvais, uždėti jiems naujas naštas, apčiuopiamai pastebimos. Taip iš daiktinio mokesčių ir piliavų formoje žinomo dvaro ir valstiečio santykio prasideda niveliacijos procesas į asmenišką priklausomumą, iš taip vadinamo „*Grundherrschaft*" einama į *Gutsherrschaft*[2].

Po pusės šimto metų (1588) Lydos inventoriuose jau užtinkama toki pastaba: „Jei valstietis nustatytų trijų dienų nedirbo arba šešių savaičių būvyje per savaitę vieną sykį neatėjo, ypač vasarą, tai jis turi visą savaitę dvare darbuotis *grandiniuose*. Paskui turi duoti užveizdai aviną. Jei ir paskui jis būtų nepaklusnus, tai reikia jį *išplakti prie stulpo*" (AVK XIV 312 t.)

Šituo keliu buvo einama į tikrąją *baudžiavą*, kuri 17—18-me šimtm. visu sunkumu užgulė prasčioką.

Iš pačios svarbiausios literatūros ir šaltinių.

A. REIKALINGIAUSIEJI ŠALTINIAI IR JŲ ČIA VARTOTIEJI SUTRUMPINIMAI:

ALRG = Akty Litovsko—Russkago gosudarstva, ed. M. Donar—Zapolskij, Čtenija v imperatorskom občestve istoriji i drevnostej Rossijskich pri Moskovskom universitete, t. 191 (1899), 1. dalis (1390—1529).

AVK = Akty izdavajemyje Vilenskoju archeografičeskoju komisijeju dlia razbora drenich aktov. Wilna 1865 H. t. XIV (1887, Inventari imenėj 16-go stoletija), t. XVII (1890, Akty Grodnenskago zemskago suda), t. XXIV (1897, Akty o bojarach).

AZR = Akty otnosiaščijesia k istoriji Zapadnoj-Rosiji, ed. J. G. Grigorovič, t. I—II. Wilna 1846 tt.

AJZR = Akty otnosiaščijesia k istoriji Južnoj i Zapadnoj Rossiji, ed. N. J. Kostomarov, t. I (1863).

BAr = Belaruski Archiv, Instytut Belaruskae Kultury. Archeografična Komissija. t. II (Minsk 1928).

---

[1]. Hermann *Hildebrandt*, Das deutsche Kontor zu Polozk, Balt-Monatschrift 22 (1873) 316 tt. *K. L. Goetz*, Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters. Lübeck 1922, 512 tt.

[2]. Terminas „Grundherrschaft" reiškia pono dominijalines ar nuosavybės (proprietas) teises į valstiečio *sklypą*. Šitas valstiečio žemės priklausomumas išreiškiamas nustatytomis duoklėmis, mokesčiais. „Gutsherrschaft" reiškia visai kitokį dvaro ir valstiečio ūkio santykį — tai dvaro pretenzijos į visą valstiečio *turtą*.

Dyplomatarjusz katedry i diecezji Wileńskiej, Codex ecclesiae sancti Stanislai cathedralis et diocesis Vilnensis diplomaticus, ed. J. Fijałek i Wł. Semkowicz, t. I (1387—1507). Kraków 1932.

DMJ = Dokumenty Moskovskago Archiva Ministerstva Justiciji, ed. M. Dovnar-Zapolskij, t. I Moskva 1897.

CeV = Codex Epistolaris Vitoldi (1376—1430), ed. A. Prochaska. Monumenta medii aevi ves gestas Poloniae illustrantia, t. VI. Kraków 1882.

JabIA = Istorijos Archyvas. XVI-tojo šimtmečio inventoriai, ed. Konst. Jablonskis, Vytauto D. universiteto bibliotekos leidinys. t. I. Kaunas 1933.

LM = Russkaja istoričeskaja biblioteka. Litovskaja metrika. t. XX (1903, Knigi sudnich del, ed. P. A. Hildebrand). t. XXVII (1910, Knigi zapisej, ed. I. I. Lappo). t. XXX (1914, Knigi publičnych del, ed. I. I. Lappo).

LbCan = Liber Cancellariae Stanisłas Ciołek. t. II (Archiv f. österr. Geschichte Bd. 52, 1875).

Lites = Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum, ed. Dzialynski - Celichowski, t. II, 2. leid. 1892. t. III (1 leid.) 1856 Poznan.

LUB = Liv=, Esth =und Curländisches Urkundenbuch, ed. Bunge, Hildebrand. Bd. V (1414—1423) 1867. Riga.

SemMon = Wł. Semkowicz, Przywileje Witolda dla Moniwida, Ateneum Wileskie I (19-3) 253 t.t.

SemŽm = Wł. Semkowicz, Pierwsze przywileje fundacyjne Witolda dla kościoła na Žmudzi, Kw. historyczny, t. 44 (1930) 384 tt.

B. ŠIS TAS IŠ SVARB. IR NAUJAUSIOS LITERATŪROS.

(Čia nebesuminėti išnašose cituoti veikalai).

Avižonis, Konst.: Die Entstehung und Entwicklung des lit. Adels. Historische Studien, Heft. 223. Berlin 1932.

Bosse, Heinrich: Der Livländische Bauer am Ausgang der Ordenszeit (bis 1561). Mitteil. aus der livl. Geschichte, hgg. v. d. Gesellschaft f. Geschichte und Altertumskunde zu Riga, Bd. 24 (1928—33), Heft 4 (1933) S. 282—511.

Essen, Werner: Die ländlichen Siedlungen in Litauen mit besonderer Berücksichtigung ihrer Bevölkerungsverhältnisse. Leipzig — Kaunas 1931.

Glabisz, Leonard: Die Agrarverhältnisse in Polen des 16. Jhs. Diss. München 1930.

Gruševskij, M.: Istorija Ukraini—Russi. t. V (1905) Suspilno—politišnij i cerkovnij usstrij.

Jakubowski, J.: Opis ksiestwa Trockiego z r. 1387, Przegląd historyczny V (1907) p. 22—47.

Kamieniecki, W.: Rozwój własnosci na Litwie w dobie przed I statutem, Rozpr. Akad. Umiejętn. XXII (1914) p. 94—115.

Kamienecki, W.: Wplywy zakonne na ustroj litewski, Przegląd historyczny, XXV (1925) psl. 160—186.

Kolankowski, L.: Dzieje wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellonów. t. I (1377—1499). Wilna 1930.

Krumbholtz, R.: Samaiten und der deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See 1422. (Diss. Berlin 1889). Atpr. Monatschrift XXVI (1889), XXVII (1890) ir skyrium 1890.

Leontovič, F. J.: Krest'janskij dvor v lit.—russk. gosudarstve, Žurnal minist. narodn. prosvešč. II, IV, VII, X, XII (1896); IV, V (1897).

Leontovič, F. J.: Krest'jane jugo— zapadnoi Rossiji po litovskomu pravu XV i XVI vv. Kievskija Universitetskija Izvestija, X—XI (1863).

Liubavskij, M. K.: Očerk istoriji lit.—russk. gosudarstva do Liublinskoi uniji vkliučitel'no. Moskva[2] 1915.

Lowmiański, N.: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego, t. I—II. Wilna 1931—32.

Mazversits: Die Landwirtschaft in Alt-Lettland. Riga 1931.

Salys, Anton: Die žemaitischen Mundarten. Diss. Leipzig 1930 (Atm. iš „Tautos ir Žodžio", t. VI).

Schmid, H. F.: Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelaters. Zeitschr. der Savigny - Stiftung f. Rechtsgeschichte, Bd. 50. Kanonistische Abteilung Bd. XIX (1930). IX. Die Gestaltung der rechtlichen Grundlagen bei der Einführung des Christentums in Litauen. Bd. XX (1931) Ergänzungen.

Schwabe, A.: Grundriss der Agrargeschichte Lettlands. Riga 1928.

Vladimirskij - Budanov, M. F.: Krestjanskoje zemlevladenije v zapadnoj Rossiji do poloviny XVI w. Čtenija v istoričeskom obščestve Nestora Letopisca, Kiev, VII (1893).

Vladimirskij - Budanov, M. F.: Formy Krestjanskago zemlevladenija v litovsko-russkom gosudarstve 16 veka. Kievskij Sbornik, izd. v. pol'zu golodajuščich v 1892. Kiev, p. 354—386.

Wihksninsch: Die Aufklärung und die Agrarfrage in Livland. Bd. I: Die ältere Generation der Vertreter der Aufklärung in Livland. Riga 1933 (Diss. Berlin).

Muravjovo veikimas Lietuvoj[1]
(1863 — 1865)

Paulius Šležas.

I. SUKILIMO MALŠINIMAS.

Lietuva ir Lenkija, per paskutinįjį padalinimą (1795 m.) netekusios savarankiškumo, nenustojo vilčių jį vėl susigrąžinti. Buvo momentų, kada atrodė, jog tos jų viltys turinčios net greit išsipildyti. Pakanka čia prisiminti kad ir Napoleoną, iš kurio, kaip buvo manoma, kovotojo už tautų laisvę, laukė išganymo ir lietuvių ir lenkų tautos. Nenuostabu: 1807 m., lenkams paguosti, įsteigė *Varšuvos Kunigaikštystę*, o lietuviams — 1812 m. leido Vilniuj susidaryti *Laikinąją Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės* valdžią. Bet šitomis Napoleono dovanomis neilgai tesidžiaugta: kai 1812 m. begaliniai Rusijos plotai ir šalčiai sunaikino jo galybę, rusai vėl grįžo į Lietuvą ir Lenkiją ir atkeršijo vieno ir kito krašto gyventojams už parodytą jų priešui palankumą.

Po to gyvenimas kiek aprimo, bet neilgam: užgydžius 1812 m. nelaimes, Lietuva su Lenkija vėl ima svajoti apie rusų valdžios nusikratymą. Šitam, kiek leido sąlygos, ruošta ir jaunuomenė ir šiaip platesnieji visuomenės sluoksniai per mokyklas, viešąsias ir slaptąsias draugijas, spaudą. Pagaliau 1830 m. buvo padarytas sukilimas. Nors sukilėliai parodė daug entuziazmo ir pasiaukojimo, tačiau jų žygis nepasiekė savo tikslo: rusų valdžia vėl pasiliko, kaip buvusi, ir Lietuvoj ir Lenkijoj.

Šitoks nepasisekimas valdantiems davė progos dar labiau suvaržyti pavergtųjų kraštų laisvę, susiaurint jų teises; Vilniuj uždarė *Universitetą*, o vėliau uždraudė vartoti ir *Lietuvos Statutą* buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės žemėse.

Atrodė, kad paskutiniojo sukilimo nepasisekimas, jo vaisiai, bus gera pamoka ateičiai: nesigriebti ginklo kovoje dėl laisvės su priešu, visais atžvilgiais stipresniu. Tačiau iš praeities nelaimių nepasimokyta — ir vėl su didele kantrybe ir atsidėjimu ruoštasi prie naujos revoliucijos, kuri įvyko 1863 m. sausio mėnesį.

Sutartą dieną įvairiose Lietuvos ir Lenkijos vietose sukilėlių būriai puolė rusų kariuomenę ir įstaigas. Visur prasidėjo bruzdėjimas. Rusų valdžia, skubindamosi sukilimą numalšinti, tuojau Lenkijai paskyrė naują vietininką grafą Bergą, o Lietuvai — general-gubernatorių M. M. Muravjovą, su kuriuo čia nors trumpai susipažinsime.

---

[1] Šis straipsnis skiriamas 1863 m. sukilimo sukaktuvėms paminėti.

Senosios Rusijos didvyris Muravjovas, mūsų ir lenkų paprastai vadinamas *Koriku,* gimė 1796 m. Petrapily. Paūgėjęs, pagal to laiko papročius mokėsi namie, vadovaujamas svetimšalių mokytojų, daugiausia prancūzų. Istorijos, geodezijos, algebros ir karo dalykų mokęs pats tėvas. 1809 m. įstoja į Maskvos universitetą, į fizikos matematikos skyrių. Kitais metais, tebūdamas vos 14 metų, suorganizuoja universitete matematikų draugiją, kurioje aktyviai dalyvauja. 1811 m. Rusija rimtai ima rengtis į karą su Napoleonu. Tuo laiku Muravjovas įstoja kartu su kitais draugais į kariuomenę. 1812 m. skiriamas atvažiuoja į Vilnių ir darbuojasi Barklay-de-Tolly vadovaujamos armijos štabe. — Garsiame Borodino mūšy buvo sunkiai sužeistas.

Pasibaigus karui, Muravjovas užsidaro vienatvėj, atsidėdamas lavinimuisi ir mokslui. 1818 m. veda, o po poros metų išeina į atsargą ir apsigyvena žmonos dvare (Smolensko gub.), kur gauna progos susipažinti su vietos administracijos ir šiaip įvairių įstaigų netvarka, palaidumu ir kišininkyste. Tuo metu čia ištinka žmones badas. Muravjovas pasidaro jų labdariu: maitina veltui ne tik savuosius, bet ir kitų dvarų žmones, išleisdamas tam reikalui nemažas pinigų sumas.

Kiek vėliau Muravjovas dalyvauja revoliucijonierių, vadinamųjų „dekabristų" judėjime, kurdamas slaptas organizacijas. Šitas judėjimas, siekęs pakeisti esamą Rusijos santvarką, viešai pasireiškė 1825 m., mirus Aleksandrui I. Pastarojo brolis, Mikalojus I, pats pasiskelbęs Rusijos caru, sukilimą numalšino, vadus suėmė ir nubaudė. Pateko į kalėjimą ir Muravjovas. Čia bebūdamas, matyt, „atsiverčia" ir pasidaro aklu ir lanksčiu Mikalojaus I valdymo sistemos įrankiu.

Išėjęs iš kalėjimo, kitais metais įteikia carui raštą, kuriame su širdgėla išdėsto vietos administracijos ir teismo įstaigų ydas, įsigalėjusią kišininkystę. Tą savo raštą jis baigia sau charakteringais žodžiais: jokios griežtos, bet teisingos, priemonės tautai nebaisios; jos pražūtingos tik įstatymų laužytojams, malonios — liaudžiai, išlaikiusiai sveikus papročius ir trokštančiai visų gerovės. — Tuo savo raštu Muravjovas, kaip pastebi vienas iš jo bijografų, parodęs sugebėjimą ramiai stebėti, praktišką protą ir įsidėmėtiną pažiūrų subrendimą pačiuose svarbiausiuose vidaus politikos ir valdymo klausimuose[1]).

Galimas daiktas, kad tas carui įteiktas raštas bus prisidėjęs prie jo karjeros: 1827 m. finansų ministeris paskiria jį Vitebsko vicegubernatoriumi. Čia, o vėliau ir kitose vadinamojo Rusijos Šiaurės Vakarų krašto gubernijose[1]) bedirbdamas, turėjęs progos *gerai pažinti jo praeitį ir susidaryti pažiūras, kad tas kraštas nuo amžių esąs rusiškas.* — 1828 m. Muravjovas paskiriamas jau Mohilevo gubernatoriumi, kur jis pasirodęs kaip gerai pažįstąs valdomą kraštą ir geras administratorius.

Ramų Muravjovo darbą nutraukia 1830-31 metų revoliucija, kilusi Lenkijoj ir Lietuvoj. Sukilimo banga pasiekusi ir jo valdomą guberniją. Bet

[1] Kropotov, Žizn grafa Muravjeva, 243 p.
[2] Rusai taip vadino maždaug buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės žemes.

jis griežtomis priemonėmis greit ją sustabdęs. Paskui, sudarius Lenkijoj ir Lietuvoj sukilimui malšinti atskirą kariuomenę, Muravjovas buvo paskirtas į tos kariuomenės štabą, kur bedirbdamas turėjo progos ne tik patį kraštą, jo žmones pažinti, bet ir patirti, kaip reikia malšinti sukilimus: uoliai tas pareigas pildydamas, rinko žinias apie priešus ir jų užimtą kraštą, tvarkė vietos žmonių civilinius reikalus, pats su kariuomenės būriais sklaidė sukilėlius, tardė sugautuosius ir darė sprendimus. Šitą jo veikimą jau mums pažįstamas jo bijografas šitaip charakterizuoja: Muravjovas priklauso tiems praktikams administratoriams, kurie siekią tikslo visai paprastomis, jau išbandytomis ir visiems aiškiomis priemonėmis[1].

Pasibaigus 1830-31 metų sukilimui, Muravjovas paskiriamas Gardino gubernatorium, kur išbūna ligi 1835 m. Per tą laiką visur rėmęs savo valdomoje srityje pravoslaviją ir stiprinęs rusiškąjį elementą, visur, kaip jis sakydavosi, naikinęs lenkybę ir katalikybę, uždarinėdamas bažnyčias ir vienuolynas[2]. Po ketverių tur būt nevisai sėkmingų darbo metų Gardino gubernijoj, buvo perkeltas gubernatoriumi į Kurską; iš čia atkėlė jį Petrapilį, kur ėjo įvairias pareigas. Pagaliau net buvo paskirtas valstybės turtų ministeriu. 1862 m., esą dėl ligos, visai pasitraukė iš pareigų ir išėjo į atsargą.

Taip bendrais bruožais atrodo gana įvairus Muravjovo gyvenimas, iš ko galime pasidaryti išvadą, kad Muravjovas, 1863 m. atvykęs į Vilnių, jau turėjo pakankamai patyrimo kaip administratorius ir kaip maištų slopintojas.

Muravjovo asmenį trumpai galėtume šitaip charakterizuoti: tvirtos, plieninės valios; siekdamas tikslo nesidairęs į šalis ar atgal, bet tiesiai ėjęs į tikslą. Ką darė, darė nepaisydamas nei protestų, nei Europos opinijos. Atsisakęs jaunystėj savo liberalistinių pažiūrų, išsižadėjęs savęs, su kūnu ir siela atsidavė carui, Rusijai ir pravoslavijai. Fanatikas, aklai įsitikinęs į savo veikimo teisingumą ir gerumą; atkaklus, nepakenčiąs pasipriešinimo ir niekam nesilenkiąs: teklausęs vien caro. Nebuvęs savanaudis: dirbęs ne sau, bet Rusijai. Savo darbe, ypač malšindamas 1863 m. sukilimą, kaip matyt iš jo laiškų ir atsiminimų, nebuvęs visų pritartas. Tačiau jis tai laikęs paprastu Rusijos reikalų nesupratimu ir baime nustoti Europoj populiarumo, kas jam visai buvę nesvarbu.

Tironas, be širdies, bet su galva, mokėjęs pasirinkti bendradarbius ir priemones ir pažinęs savo valdinių silpnąsias ypatybes. Ypač nekentęs visa, kas lenkiška ir katalikiška. Bausdamas savo priešus, stengėsi būti visiems lygus ir teisingas, nežiūrint kokios jie kilmės būtų ir kokias aukštas pareigas eitų. Jei ranka uždengtume jo fotografijos mundirių, tai gautume, vieno ruso pasakymu, buldogą. Šitokiame jo veide bruožų nedaug, bet ir jie bukūs ir šiurkštūs, o pro juos nenoromis veržiasi šalta, tironiška šypsena[3].

---

[1] O kas gali būti paprastesnio ir aiškesnio, kaip įsakymas šaudyti žmones?..

[2] Ne be jo įtakos buvo uždarytas ir Vilniaus universitetas ir uždraustas buv. Didž. Liet. Kun. žemėse Liet. Statutas.

[3] Istorikas M. Bergas jį taip charakterizuoja: „Kas per figūra tas M. M. Muravjovas? To žmogaus praeity labai daug dėmių ir purvo. Yra žinoma, kad

Toks tai žmogus ir atvyko 1863 m. į Vilnių.

Tuo metu Rusijos soste sėdėjo Aleksandras II, pagarsėjęs baudžiavos panaikinimu. Sužinojęs apie sukilimą Šiaurės Vakarų krašte, tuojau ėmėsi ieškoti tam sukilimui tinkamo malšintojo. Pasiūlyta Muravjovas, kuris tuojau buvo pakviestas į caro rūmus. Apie tą pakvietimą ir pasitarimus su caru savo atsiminimuose Muravjovas taip pasakoja: aš pareiškiau, kad man, kaip rusui, būtų negarbė atsisakyti Jūsų Didenybės uždedamos pareigos: kiekvienas rusas privalo aukotis tėvynės gerovei, ir todėl aš neatsikalbinėdamas prisiimu sunkias to krašto generalgubernatoriaus pareigas. Nuo Jūsų Didenybės priklausys įsakyti man tose pareigose pasilikti tiek laiko, kiek Jūs rasite reikalinga. Bet kartu su tuo prašau iš Jūsų Didenybės pusės visiško pasitikėjimo, nes priešingu atveju nebus jokio pasisekimo. Aš su pasitenkinimu pasiruošęs aukotis Rusijos naudai ir gerovei, bet geidauju, kad man būtų suteiktos ir visos priemonės uždėtoms pareigoms atlikti. Tarp kitko pareiškiau, kad tas kraštas iš pašaknų rusiškas, kad mes jį patys aplenkinome, ir kad 1831 m. patyrimas neišėjo mums į naudą, ir kad dabar reikia galutinai nuslopinti sukilimą, išnaikinti maištininkus ir pakelti rusų tautybę ir pravoslaviją. Kalbėdamas apie krašto politinį ir moralinį padėjimą, aš atkreipiau Jo Didenybės dėmesį į tai, kad iš patyrimo moku pažinti lenkišką charakterį ir kad pažįstu lenkų priešingą nusistatymą Rusijos atžvilgiu[1].

Šitoms jo mintims caras pritaręs. 1863 m. gegužės mėn. 1 d. jis pasirašė Muravjovo paskyrimo raštą. Pastarasis beveik diktatoriaus teisėmis buvo paskirtas generalgubernatoriumi šių šešių gubernijų: Vilniaus, Kauno, Minsko, Mohilevo, Gardino ir Vitebsko[2].

Apie Muravjovo paskyrimą Šiaurės Vakarų krašto generalgubernatoriumi vienas to meto atsiminimų autorius (Butkovskis) rašo, kad jis rusų visuomenei padaręs gerą įspūdį, nes buvę tikėta, kad Muravjovas savo pasirinktomis priemonėmis tikrai „užgesins lenkiškąjį gaisrą" ir pakels rusų vardą. Autorius ir rusų visuomenė, kaip toliau matysim, tikrai turėjo pagrindo juo „neapsivilti".

Gavęs paskyrimą, Muravjovas dar apie pusantros savaitės išbuvęs Petrapily. Čia būdamas, rinkęs naujus Vilniaus generalgubernatūros tarnautojus, taręsis su įvairiais ministeriais dėl vartojimo pasirinktų priemonių malšinant sukilimą ir net keletą kartų buvo atsilankęs pas carą su įvairiais pranešimais ir pageidavimais. Prieš išvažiuodamas aplankęs carienę, kuri

---

labiausiai buvo garsus savo darbais, kaip laukinis mongolų despotas, apsistatęs pataikūnais ir vergais... Bet prieš vyresniuosius tas pats satrapas būdavo ramesnis už vandenį, žemesnis už žolę, kurioje šliaužiojo, mokėdamas, kaip sakoma, trilinkas lankstytis (?—P. Š.)... O jo išvaizda! Tai baisaus mongolo... tipas, kažkokio kamčadalo, čuvašo, eskimo ar samojedo..., kažkurio iš tų tolimosios šiaurės gyventojų, kurio motina prieš savo akis turėjo ne dailiąsias klasikinio grožio statulas, bet jūros šunis, banginius ir baltuosius lokius... Visa tai tur būt buvo priežastimi, kad „Times", kuris niekad nededa jokių fotografijų, įsidėjo, tiesa, kiek perdėtą, Muravjovo paveikslą, kaip kažką įdomaus ir charakteringo savo skaitytojams".

[1] Der Dict. v. Wilna, 21—22 p.

[2] Vėliau prie Vilniaus generalgubern. buvo priskirta ir Augustavo gub., t. y. Suvalkija, ir tai tik ligi karo būvio pabaigos. Bet apie Suvalkiją čia nebus kalbama.

dėkojusi jam už pasiryžimą ir pasiaukojimą. Pagaliau gegužės mėn. 12 d., pasimeldęs Kazanės Sobore, Muravjovas išvyko į Vilnių, kur atvažiavo to paties mėnesio 14 d. Kitą dieną iš ryto aplankęs vieną rusų vienuolyną, norėdamas „nusilenkti šventiems rusų kankiniams"; iš čia aplankęs rusų cerkvės metropolitą J. Siemašką, su kuriuo kalbėjęsis apie valandą laiko. Sugrįžęs iš metropolito, priėmęs civilinės ir karo tarnybos valdininkus. Kariškius pasveikinęs maloniai ir dėkojęs caro vardu už triūsą ir ištikimybę sostui ir tėvynei. Bet į civilinius valdininkus, kurių daugumas buvę lenkai, kreipęsis šiurkštokai: priminęs jiems jų pareigas, pareiškęs savo pažiūras į valdymą ir reikalavęs, kad visi su jo pažiūromis nesutinką tuojau, nieko nelaukdami, pasitrauktų iš vietų.

Paskui buvo priimti pravoslavų dvasininkai, su kuriais, kaip ir su kariškiais, apsiėjęs švelniai ir iš savo pusės pažadėjęs jiems visokeriopą paramą. Trečią dieną priėmęs katalikų kunigiją su vyskupu Krasiskiu priešaky. Su jais elgęsis šiurkštokai ir savo kalbą baigęs tokiais grąsinimais: „Aš būsiu malonus ir teisus su garbingais žmonėmis, bet griežtas ir be pasigailėjimo su tais, kurie bus įtarti prisidėję prie maišto. Nei kilmės aukštumas, nei titulas, nei ryšiai neišgelbės maištininkų nuo užtarnautos bausmės"[1].

Tačiau toks jo nusistatymas, kaip rašo savo atsiminimuose, buvo sutiktas gana skeptiškai: manyta, kad jis iš tikrųjų toks nebūsiąs, kad pakeisiąs savo nusistatymą[2]. Veltui: visuomenė jo nepažino ir nežinojo, kad jis ne iš tų, kurie keičia savo žodžius. Muravjovas tuojau, nieko nelaukdamas, ėmėsi darbo, nes, kaip jis rašė, visos jam pavestos šešios gubernijos buvusios apimtos sukilimo gaisro. Caro valdžios įstaigų čia niekur nebebuvę. Rusų kariuomenė koncentravosi miestuose, iš kur darydavusi ekspedicijas į apylinkes. Sodžiai, bažnytkaimiai ir miškai — sukilėlių rankose. Rusų žmonių beveik niekur nebuvę, nes visas civilinės administracijos vietas buvo užėmę lenkai. Visur viręs maištas, neapykanta ir rusų valdžios ir vyriausybės niekinimas. Generalgubernatoriaus įsakymų niekas nepildęs ir iš jų juokęsi. Sukilėliai turėję visur, net ir Vilniuj, revoliucijos viršininkus: apskričių miestuose — apskričių, parapijose — parapijų viršininkus; gubernijų miestuose — visą civilinę valdžią, ministerius, karo revoliucijos tribunolus, policiją, žandarus... Žodžiu tariant, visą organizaciją, kuri visur veikusi, sudarinėjusi sukilėlių gaujas, vietomis net organizavusi reguliarią kariuomenę ir ją ginklavusi; taip pat rinkosi sukilimui pinigų — ir visa tai buvo daroma viešai, girdint visiems gyventojams, bet negirdint rusų valdžiai, kuri tejutusi savo bejėgiškumą ir lenkų neapykantą[3]. Vilniaus ir Kauno gubernijose taip pat nebuvę jokios valdžios, visur buvę užplūdusios sukilėlių gaujos, įsigalėjęs savavaliavimas[4].

Atradęs krašte tokią padėtį, Muravjovas tuojau imasi energingų priemonių tvarkai atstatyti. Tam tikslui įveda krašte *kariškai policinę valdymo sistemą*. Apskrityse pasodina *karo viršininkus*. Jų valiai paveda visą aps-

---

[1] Der Dict. v. Wilna, 24—25 p.
[2] Ten pat.
[3] Der Dictator von Wilna, 19—20 p.
[4] Pod berłem carów, H. Mościcki, 123 p.

krity esamą kariuomenę ir civilinę valdžią. Po trijų mėnesių apskritys padalinamos į *nuovadijas*, kurių priešaky pastatomi tam tikri *karo viršininkai*; sudaromos *apskričių žandarų kuopos, karo lauko teismai, tardomosios komisijos*, nepriklausančios nuo tokių pat komisijų, įsteigtų gubernijų miestuose. Visa tai daryta, kad vietose karo valdžios, malšindamos sukilimą, turėtų laisviausias rankas. Pagal 1863 m. gegužės mėn. 24 d. instrukciją (su keliais priedais), apskričių karo viršininkų suformuojamos visame krašte iš valstiečių *valsčių sargybos*[1]. Jos turėjusios saugoti sodžius, karčiamas, miškus ir kelius, tikrinti visus praeinančius bei pravažiuojančius ir padėti kariuomenei persekioti sukilėlius; uždraudžiama visiems gyventojams, išskyrus ūkininkus, be svarbių priežasčių pasitraukti iš gyvenamosios vietos toliau 30 kilometrų; apskrityse įvedamos knygos, kur buvo surašomi kunigai, dvarininkai, bajorai ir apskritai visi dvarų administracijos tarnautojai, taip pat dvarų bei fermų nuomininkai. Tokios pat knygos įvedamos ir miestų gyventojams. Iš visų bajorų, kunigų, dvarininkų ir miestų gyventojų, išskyrus rusus ir tuos, kurių ištikimybę garantuodavo vietos valdžios įstaigos, atimami šautuvai; užginama daryti prieš valdžią bet kokias demonstracijas, nešioti gedulą ir ženklus (pav., vytį su lenkų ereliu, perlaužtą kryžių su erškėčių vainiku. . .) ; visų mokyklų vedėjams įpareigojama sekti auklėtinius ir pranešti atitinkamoms karo įstaigoms apie kiekvieną jų savavališką žygį; griežtai priežiūrai pavedamos tipografijos, litografijos, fotografai, antspaudų dirbėjai[2]; miškų sargai, žydai, važinėją į užsienį ir galį nuvežti žinių svetur gyvenantiems revoliucijonieriams.

Taip pat buvo įsakyta namų savininkams, kad jų namuose nebūtų jokių susirinkimų. Kiekvienas namų savininkas turėjo įteikti visų gyventojų sąrašus, nurodydamas, kas iš ko gyvena; turėjo pranešinėti policijai apie atvykusius į namus svetimus žmones. Tokios pat tvarkos turėjo laikytis ir viešbučių laikytojai. Nusižengę šiam įsakymui buvo baudžiami nuo 25 ligi 100 rub. pabaudos.

Užkliuvo jam ir vengrai, bastęsi Lietuvoje kaip smulkūs pirkliai bei „daktarai", nes įtarė juos pardavinėjant manifestacijoms gedulo ženklus ir kitokius abejotinos vertės daiktus, ir todėl įsakė juos ištremti. Žodžiu tariant, Muravjovas stengėsi visokiais įsakymais gyventojus kaip kalėjime sukaustyti, kad niekas nė nepajudėtų.

Taip pat jisai tuojau pasirūpino ir tikslingesniu krašte kariuomenės paskirstymu ir jos materialinės padėties pagerinimu; įsakė jos viršininkams imtis griežtų ir greitų prieš sukilėlius priemonių: be perstojimo juos terioti ir persekioti, kol bus jie arba visiškai išblaškyti arba sunai-

[1] Valsčių sargyboms, kurias sudarydavo nemažiau 60 ir nedaugiau 100 žmonių, vadovavo rusų puskarininkiai. Kiekvienoje tokioje sargyboje buvo 10 raitelių. Sargybinius, dėl atsargumo, nevisus ginklavo. — Kiekvienas sargybinis gaudavo duonos ir po 10 kap. per parą. — Visas sargyboms išlaidas turėjo padengti vietos žmonės, ypač dvarininkai.

[2] Visi suminėtų įstaigų savininkai, neturį savo profesijai įrodyti reikalingų kvalifikacinių liudijimų ir nesą ištikimi valstybės piliečiai, privalą tuojau savo įstaigas uždaryti; sunaikinti visus panaudotus negatyvus ir šiaip įvairius vaizdelius bei fotografijas tautiškai pasirėdžiusių lenkų; reikalauti kaucijos nuo 200 ligi 600 rublių ir surasti po tris žmones, garantuojančius spaustuvininkų ištikimybę valdžiai.

kinti ir t. t. Tam reikalui ypač tiko sudaryti skrajojamieji būriai[1]. Visi tie jo įsakymai buvo stropiai vykdomi, o kas pasirodydavo veikime kiek apsileidęs, tą pašalindavo ir į jo vietą paskirdavo naują, tinkamesnį asmenį. Jo griežtumą, kietą ranką tuojau pajuto kiekvienas, kas tik turėjo su juo reikalų, ir todėl visi jo bijojo ir aklai klausė, vengė jo „neceremoningumo".

Kaip matom, Muravjovas savo įsakymais buvo griežtas, reikalavo vartoti smarkias ir greitas priemones prieš sukilėlius, nes buvo tikras, kad tik tokios priemonės, nors jos ir nepatiksiančios Europos vakarams ir liberališkesnei rusų visuomenei, netrukus atnešiančios Rusijai laimėjimą. Jis neapsiriko.

Kaip reikia sukilimą malšinti, Muravjovas pats parodė „pavyzdį". Kai tik atvyko į Lietuvą, tuojau įsakė „visų baimei ir pavyzdžiui" sušaudyti tris sukilėlius: du kunigus ir vieną bajorą[2]. Šitą pavyzdį atliekant Muravjovas apgailestavęs, kad tuos sukilėlius turėjęs šaudyti, o ne karti (nes nebuvę būdelio), kas, jo manymu, gyventojams būtų padaręs daug didesnį įspūdį[3]. Kad netektų ir toliau gailėtis, tuojau buvo iš Varšuvos išrašytas budelis.

Norėdamas, kaip jis pats sakosi savo atsiminimuose, įrodyti lenkams, kad rusų valdžia jų tikrai nebijanti, ėmęs peržiūrinėti bylas žymesniųjų sukilėlių, kurie jau prieš jo atvykimą į Vilnių sėdėję kalėjimuose. Tos jo „revizijos" buvo tokie vaisiai: jis įsakė visą eilę žymesniųjų sukilimo vadų vidudienį turgaus aikštėje iškilmingai, susirinkus žmonių miniai, mušant bugnus, pakarti[4]. Taip „iškilmingai" buvo pakarti ir du Žemaitijos sukilėlių vadai: kap. Sierakauskas ir bajoras Kolyszka[5].

Kad greičiau nuramintų kraštą ir kad ateity būtų jame ramu, Muravjovas be anų žiaurių priemonių ėmėsi ir kitokių. Jis buvo įsitikinęs, kad krašte *lenkai* tik tada bus ramūs, kai jų turtai bus sumažinti; todėl esą reikia juos „mušti ir per kišenę" ir nepaisyti jų šauksmų, kad kraštas naikinamas, nes čia pinigų esą daug[6].

Patyręs Vilniuj esant daug sukilėlių šalininkų, remiančių sukilimą, apdėjo namų savininkus, traktierių laikytojus ir amatininkus piniginėmis baudomis (nuo 10 ligi 25 rub.). Reikalui esant, tos baudos galėjo būti pakartotos. Taip pat buvo apdėti piniginėmis baudomis vienuolynai, kunigai: jie už kiekvieną iš savo tarpo prisidėjusį prie sukilimo asmenį turėjo mokėti po 100 rub. Pasikartojus — baudos dvigubinamos[7]. Visi dvarai, bajorų ir viensėdžių ūkiai buvo apdėti ligi 10% ir daugiau (nuo pelno) kontribucija[8].

---

[1] Žiūr. kad ir 1863 m. V. 26, VI. 11. aplinkraščius.

[2] Pod berł. car., 127 p. Tiek pradžiai buvo sušaudyta tik Vilniuj. Kitose vietose, kaip Kaune, Minske, „pavyzdžiui" taip pat šaudyti sukilėliai.

[3] Ten pat 123 p.

[4] Der Dict. v. Wilna, 33—34 p.

[5] Ten pat, 34 p.

[6] Pod berł. car., 142, 231 p.

[7] Der Dict. v. Wilna, 32 p.; Pod berł. car. 142 p.

[8] Toji kontribucija iš karto buvo laikinė bausmė, vėliau ji virto nuolatiniu metiniu mokesčiu, kuris nuo Lietuvos dvarų tebuvo nuimtas 1897 m. Rusų ir vokiečių dvarininkams arba tiems, kurie pasirodė valdžiai ištikimi, tas mokestis buvo sumažintas ligi 5%. Tam tikrais atvejais tas mokestis galėjo būti sumažintas ligi 2,5% ir 1,5%, taip pat ir lenkų kilmės dvarininkams ligi 3%. Tik lenkų kilmės pami-

o tie dvarai, kurių savininkai buvo išėję į sukilimą, vieni buvo konfiskuoti, kiti — sekvestruoti[1]. Be to, dvarininkams uždėta atsakomybė už visa, kas tik jų laukuose ar miškuose atsitiksią[2]. Šitai išgirdęs grafas Tyzenhauzenas, turėjęs daug dvarų įvairiose apskrityse, nieko nelaukdamas atvyko į Muravjovo raštinę ir iš anksto sumokėjęs 100.000 rub.[3].

Be šių šiurkštesnių priemonių, Muravjovas bandė ir švelnesniais būdais stabdyti sukilimą.

Žinodamas kokią įtaką į liaudį turi Bažnyčia ir turėdamas tikrų davinių, kad daugelis kunigų skatiną gyventojus į sukilimą ir patys jame aktyviai dalyvaują, Muravjovas kreipėsi į Vilniaus ir Žemaičių vyskupus, skatindamas juos išleisti ganytojiškus laiškus į tikinčiuosius, primindamas dvasininkams jų pašaukimo kilnumą ir duotą Rusijai ištikimybės priesaiką[4]. Vysk. Valančius, gavęs garantijų, kad tie sukilėliai, kurie savo valia mesią ginklus ir grįšią namo, valdžios nebūsią baudžiami, ir gal matydamas, kad iš sukilimo nieko gera nebūsią, išleido į savo tikinčiuosius ganytojišką laišką, ragindamas juos apleisti sukilėlių eiles ir grįžti namo[5]. Tas jo laiškas, kaip manė Muravjovas, žymiai prisidėjęs prie sukilimo susilpninimo[6]. Tačiau Vilniaus vysk. Krasinskis, matyti, norėdamas laimėti laiką, vis delsęs ir net apsimetęs esąs ligonis. Tada Muravjovas, supratęs, kad jis tyčia taip elgęsis, įsakė jį ištremti į Viatką[7].

Visos tos kartu pavartotos žiaurios ir švelnesnės priemonės savo padarė: sukilimas pamažu ėmė aprimti. Pagaliau nusilenkė Muravjovui ir bajorai, ko jis iš jų reikalaute reikalavo. Ypač jam rūpėjo, kad tai padarytų turtingesnieji ir įtakingesnieji bajorai. Dabar savo pasiekė: carienės vardinių proga carui buvo įteiktas ištikimybės adresas[8], po kuriuo pasirašė 235 Vilniaus bajorai. Jų tarpe buvo net Pliaterių ir kitų sukilime nužudytų giminių. Vadinas, neveltui Dlotovskis, Muravjovo bendradarbis, tvirtino, kad visi lenkai tol išdidūs, kol su jais elgiamasi mandagiai ir švelniai; bet kai su jais pasielgiama žiauriai ir gerai suduodama per kišenę, jie pasidarą nusižeminę ir net niekšiški[9]...

Prieš tokią negarbingą bajorų kapituliaciją. Vilniaus revoliucinis vir-

---

šėlių ir našlaičių dvaruose, kur nebuvo kam juos prižiūrėti, kontribucijos nuo pelno mokėjo 1,5%. Dvarininkams, ypač įtartiems prijaučiant sukilimui, kontribucija galėjo būti pakelta ir daugiau 10%. — Iš netiesioginių šaltinių sužinome, kad vien pirmais 1868 metais tokios kontribucijos Lietuvoj buvo surinkta daugiau, kaip 2,7 milijonų rublių (Pod berł. car., 159 p.; A. Mosolov, Vilenskije očerki 1863—65 g. 88 p.). Šitie pinigai nebuvo suvartoti krašto gerovei: jie buvo arba vartojami maištui raminti, arba atiduoti rusų iždui, kaip pelnas.

[1] Pod berł. car., 112 p.

[2] Der Dict. v. Wilna, 36—37 p. Muravjovas sakydavęs „Man pasyvus šlėktos elgesys su sukildliais — lygus jos aktyviam dalyvavimui sukilime".

[3] A. Janulaitis, 1863—1864 m. sukilimas Lietuvoj; Mūsų Žinynas, 1921 m. 1 nr. 47 p. Pusę tų pinigų Muravjovas pasilikęs sukilimo reikalams, pusę atidavęs rusinimo apaštalui Katkovui, dideliam savo gerbėjui.

[4] Cylov, Sbornik raspor. grafa Muravjova, 32 p. Išleido į pavaldinius atsišaukimą ir pats Muravjovas.

[5] Kun. A. Alekna, Žemaičių vysk. M. Valančius, 149—151 p.

[6] Der Dict. v. Wilna, 60 p.

[7] Ten pat.

[8] Pod berł. car., 147 p.

[9] Pod berł. car., 140 p.

šininkas dar bandė kovoti: paskelbė protestą, uždraudė daryti iliuminacijas, bet niekas jo nebeklausė. Nieko negelbėjo nė teroristiniai aktai, padaryti prieš Vilniaus bajorų adreso inicijatorių Domeiką. Vilniaus bajorų pavyzdį pasekė ir Kauno ir kitų gubernijų aukšti ponai, dvarininkai[1].

Tuo būdu sukilimo frontas, kuris Lietuvoj ir taip nebuvo vieningas, buvo ir morališkai parblokštas. Kalinauskas, kuris veik vienas pasiliko iš sukilimo vadų, norėdamas apsaugoti svyruojančiuosius nuo persekiojimų, išleido atsišaukimą, ragindamas visus pasirašyti po adresu carui[2].

Pagaliau 1863 m. rugpiūčio mėn. 26 d. sukilimui, galima sakyti, buvo suduotas paskutinis smūgis: tą dieną buvo paskelbta amnestija visiems sukilėliams, kurie savo noru, metę ginklus, grįš namo. Daugelis ir grįžo. Tik nedideli sukilėlių būriai pasiliko miškuose. Ilgiausiai su savo būriu laikėsi kun. Mackevičius, keldamas visur rusuose baimę ir naikindamas jų jėgas. Bet ir jis, tiek ilgai varginęs priešus, pagaliau, ruošiantis jam persikelti per Nemuną ir pabėgti į Prūsus, buvo sugautas ir 1863 m. gruodžio mėn. Kaune, ant Žaliojo Kalno, nužudytas.

Su jo mirtimi, galima sakyti, pasibaigė ir sukilimas, nes, išgaudžius ir išžudžius vadus, nebebuvo kam bepalaikyti žmonių revoliucinę nuotaiką ir organizuoti sukilėlius. Gyvenimas vėl grįžo į normales vėžes. Jau 1864 m. sausio mėn. 1 d. Vilenskij Viestnik piešė tokią krašto nuotaiką: „Nuo to laiko (t. y. nuo Muravjovo atvykimo į Lietuvą — P. Š.), pavartojus kraštui nuraminti patvarias, energingas ir išmintingas priemones, krašto nuraminimas tartum kažkokia užburta jėga ėjo neįtikėtinu greitumu į priekį. Buvo išleista visa eilė aplinkraščių ir instrukcijų; nuo seno suardyta tvarka kraštui ne tik grąžinta, bet ir ateičiai užtikrinta. Istorija įvertins to laiko išleistus įsakymus, o dabar gyvenantieji jau įvertino. Tų įsakymų rezultatai stebėtini: per tokį trumpą laiką visos gaujos sunaikintos, maištas užgniaužtas, sukilimo vadai susilaukė tinkamos bausmės. Naujieji 1864 metai sutiko mūsų kraštą nuramintą; praeities atsiminimai dabar gyventojams atrodo kaip baisus sapno regėjimas“.

Toks krašto nuraminimas pareikalavo nemaža aukų: nužudyta — 128 žmonės, išsiųsta į katorgą — 972, į Sibirą — 1427, atiduota į kariuomenę — 345, suareštuoti — 864, ištremta į Rusiją — 1529, iškelta į Rusiją ir duota žemės — 4096. Iš viso nukentėjo 9361 žmogus[3]. — Tokius skaičius paduoda pats Muravjovas, tačiau manoma, kad iš tikrųjų aukų buvę daugiau. — Kai

---

[1] A. Janulaitis, 47 p.

[2] A. Janulaitis, 47 p.

[3] Kunigų ligi 1864 m. liepos mėn. buvo išsiųsta į Sibirą arba Rusijos gilumą 177 (vien iš Žemaičių vyskupijos 67). Kiekvieno kunigo siuntimas valdžiai atsiėjęs po 300 rub. Tos sumos buvo išskaitytos iš kunigų algos. Kai Mohilevo gub. kunigai paprašė, kad juos atleistų nuo tos pabaudos (10.500 rubl.), Muravjovas griežtai atsisakė tai padaryti ir pagrasino, kad ir ateity dvasiškija turės atlyginti visas išlaidas, kurias tik valdžia padarysianti kad ir mažiausiam revoliuciniam judėjimui nuslopinti. Tą kartą apskritai iš katalikų kunigų buvo išieškota 50.000 rub. pabaudos. (Milovidov, zaslugi gr. M. N. Muravjova dlia pravoslavnoi cerkvi v Sev. Zap. kraje, 22 p. ir kun. A. Alekna, Žem. vysk. M. Val. 156 p.).

Apskritai, Muravjovas laikdsi tos taktikos, kad visos išlaidos, padarytos maištui malšinti, turėjo būti padengtos vietos gyventojų, ypač ponų, jo manymu, tikrųjų sukilimo kaltininkų. (Pod berl. car. 226—227 p.).

kur ištisus sodžius ir akalicas ištrėmė į Rusiją; kitur — kaimus sudegino, jų gyventojus išvarė, sodybas išarė: nė pėdsakų neliko, kad žmonės gyveno[1].

Tokiomis tai priemonėmis buvo nuramintas sukilęs kraštas, t. y. tokiomis, kurios, Muravjovo įsitikinimu, ir tegalėjusios jį numalšinti, nes, jo manymu, moralinės priemonės netinkančios gydyti kraštą nuo politinės ligos.[1]

II. VALSTIEČIŲ BŪVIO GERINIMAS

Nuraminęs sukilimą, Muravjovas pradėjo antrąjį savo veikimo perijodą. Kaip malšindamas sukilimą, taip ir dabar, dirbdamas krašto pertvarkymo darbą, turėjo vienintelį tikslą, — kad panašūs sukilimai krašte nebepasikartotų. Kadangi Muravjovo veikimas ankštai susijęs su jo pažiūromis į valdomąjį kraštą ir jo gyventojus, tai čia su jomis ir susipažinsime.

Pirmučiausia tenka konstatuoti, kad jis tas pažiūras, kaip ir pats prisipažįsta savo atsiminimuose, susidaręs bedirbdamas vadinamame Šiaurės Vakarų krašte ir bestudijuodamas tą kraštą liečiančius raštus, istoriją[2]. Dar būdamas Vitebske, iš tų raštų sužinojęs, kad Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje ligi pat Liublino unijos lenkas buvęs laikomas svetimšaliu[3]; kad toji kunigaikštija visą laiką gyvenusi rusišku gyvenimu; kad didelė gyventojų dalis priklausiusi pravoslavų cerkvei[4]. Iš tų pačių knygų Muravjovas sužinojęs, kad Kotryna II. žiūrėjusi į buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos žemes kaip į „gubernijas, susigrąžintas iš Lenkijos", ir kad ji troškusi, kad „tos senos rusų žemės būtų rusiškos ne tik vardu, bet ir visa savo dvasia", ir kad „reikalinga pavartoti visi būdai, kad tos žemės būtų surusintos" ir kad būtų visais būdais priešinamasi to krašto polonizacijai. Šitos Kotrynos II. mintys Muravjovui buvo ištisa programa. Tačiau dar būdamas Vitebske jis matė, koks yra skirtumas tarp jo pažiūrų ir tikrovės. Jis čia matė, kad beveik visos civilinės administracijos vietos užimtos ne rusų, bet lenkų bajorų, kuriems, esą, buvę tuo geriau, juo daugiau buvę nepasitenkinimo vietos administracija; kad dauguma iš jų Rusiją ir jos valdžią laikę savo priešu, ir kad tokiam priešui visokiais būdais kenkti nelaikyta nusižengimu. Muravjovui

---

[1] Kauno gub. sunaikino Ybėnus, Užpalius, Miškaičius ir kt. (Žiūr. Pod berł. car., 43—45 p.).

[2] Pod berł. carów, 160 p.

[3] Pastebėtina, kad Muravjovo laikais jau buvo literatūros, tyrinėjusios Šiaurės Vakarų krašto istoriją. N. G. Ustrialovas savo darbu „Izsledovanie voprosa, kakoe mesto v russkoi istoriji dolžno zanimat Velikoe Kniažestvo litovskoe (SPB. 1839)" bene pirmas paskatino rusų šviesuomenę labiau susirūpinti to krašto praeitimi, kurioje radęs daug rusiškumo. Mėgo Muravjovas skaityti ir Karamzino Rusijos istoriją. Iš jos sužinojęs, kad Gardinas, Minskas, Polockas, ir kiti Šiaurės Vakarų miestai — rusiški. Ypač mėgęs skaityti Bantyš-Komienskio „Istoričeskije izviestije ob uniji", iš kurios sužinojęs, kad tas kraštas nuo seno buvęs pravoslaviškas. Šitą knygą, būdamas Vilniuj, liepė iš naujo atspausdinti ir krašte išplatinti. Jo laikais gyveno ir uolūs rusofiliškų ir slavianofiliškų idėjų platintojai, kaip Katkovas, Aksakovas, Gilferdingas ir daugelis kitų, kuriems simpatizavo pats Muravjovas ir, būdamas Šiaurės Vakarų krašto diktatorium, bandė jų idėjas realizuoti.

[4] Lietuvos statutas Lenkijos lenkus tokiais laikė ir po Liublino unijos.

[5] A. Turcevič, Kratkij očerk žizni i dejatelnosti grafa M. N. Muravjova, 15 p.

labai nepatikę, kad Šiaurės Vakarų krašte vis dar tebeveikęs Lietuvos Statutas, kuris, esą, tikrosios Rusijos (statuto prasme — anapus Didž. Lietuvos kunigaikštijos ribų — P. Š.) gyventojus laikęs „svetimšaliais" ir „užsieniečiais". Muravjovui nepatiko ir vietos mokyklų padėjimas, kad jos ir dėstomąja kalba ir savo dvasia lenkiškos ir esą priešingos Rusijai. Negeriau buvę čia ir su cerkvėmis ir pravoslavais[1].

Būdamas Mohilevo vicegubernatorium, 1830 m. apyskaitoje carui siūlo sujungti tą kraštą su visa Rusija[2]. Toje apyskaitoje jis rašė, kad tą kraštą be jokių sunkumų ir nepasitenkinimų galima suvienodinti su visos Rusijos padėjimu; ir jeigu to nepadaryta, jo nuomone, tai vien dėl to, kad nesiimta reikalingų priemonių, nors jau 1773 m. čia buvusios įvestos rusų teisės[3], ir dabar, jei tokia būtų caro valia, nebūtų ypatingų sunkumų jas čia įgyvendinti. Jo įsitikinimu, tokiai reformai pakaktų valdžiai truputį paspausti, žinant, kad vietos gyventojams įvesta lenkų tvarka yra apsunkinanti. Jeigu įvedant rusų teises ir įstatymus caras leistų įvesti mokyklose ir rusų kalbą, kaip visų dalykų dėstomąją kalbą, tai tas kraštas greit suartėtų su visa Rusija, nuo kurios ji dabar tik tariamai skiriasi. Nedėstydamas smulkiau savo programos, jis tik pabrėžia, kad tiem dalykam sutvarkyti pakaktų tiktai carui pareikšti savo „šventą valią".

Kitame rašte carui Muravjovas įrodinėjo, kad būtina visus dalykus mokyklose dėstyti rusų kalba ir kad reikalinga Romos katalikų dvasininkams, o ypač įvairių ordinų vienuoliams, nebeleisti mokyti ir auklėti priaugančią kartą Šiaurės Vakarų krašte[4]. 1863 m. per pasikalbėjimą su caru, kaip pats rašo savo atsiminimuose, aiškiai pareiškęs savo įsitikinimą, kad „tas kraštas iš pašaknų rusiškas, kad mes jį patys aplenkinome, ir kad 1831 m. patyrimas mums neišėjo į naudą, ir kad dabar reikia galutinai nuslopinti sukilimą ir išnaikinti maištininkus ir krašte pakelti rusų tautybę ir pravoslaviją"[5]. Būdamas Vilniaus diktatorium, ministeriui Zielenojui šitaip rašė: „Laikas pagaliau suprasti, kad šis kraštas nuo amžių rusiškas ir tokiuo turi likti, o lenkai šiame krašte tik atėjūnai ir todėl reikia juos čia užtroškinti[6].

Dabar, kada krašte sukilimas buvo numalšintas, Muravjovas, turėdamas tame krašte diktatoriaus teises, ryžosi „atitaisyti" praeities klaidas, realizuoti krašte savo pažiūras, kitaip sakant, vykdyti rusofiliškai rusifikatorišką programą. Šitai programai įvykdyti Muravjovas laikė kliūtimi bajorus, dvarininkus, katalikų kunigus ir katalikų valdininkus[7]. Valdžios pamatu, globos ri paramos vertais telaikęs valstiečius, kurie esą atsidavę carui[1]. Todėl Muravjovas ir dėjo pastangų pirmuosius nužeminti, suma-

---

[1] Kropotov, 255—257 p.
[2] Ten pat.
[3] Tai buvo po pirmojo Rzeczpospolitos padalinimo. Tada tik dalis Didž. Lietuvos kun. žemių tebuvo tekusios Rusijai.
[4] Kropotov, 257 p.
[5] Der Dict. v. Wilna, 27 p.
[6] Pod. berł. car., 179 p.
[7] Kadangi šie visi luomai buvo pasidavę lenkų įtakai ir sulenkėję, tai visas Muravjovo čia kryptimi veikimas buvo atkreiptas prieš lenkuojančią visuomenę.

žinti jų turtą, panaikinti įtaką į valstiečius, o pastaruosius, anųjų sąskaiton, iškelti, kiek galima išlaisvinti ir nuteikti prieš ponus.

Užsimojimai, kaip matom, gana radikališki ir demokratiški, kam jis ir pats būtų buvęs priešingas, jei tai būtų buvę daroma pačioj Rusijoj, kur tebebujojo senos pažiūros į valtiečius[2], lyg į vergus. Bet Lietuvoj, norėdamas sulaužyti pragaištingą, jo manymu, lenkų ponų įtaką kraštui, jis virto „liaudies draugu" ir pradėjo rūpintis jos reikalais.

To laiko valstiečių padėjimą Muravjovas savo atminimuose taip piešia: 1861 m. savario mėn. 19 d. baudžiavos panaikinimo manifestas dėl valdžios silpnumo ir menko saugumo nebuvo įgyvendintas. Valstiečiai dar 1863 m. pradžioj daugely vietų ėjo lažas arba mokėjo pagalvį, kur lažos buvo panaikintos. Visi taikos tarpininkai (mirovyje posredniki) buvo išrinkti iš vietos lenkų dvarininkų, kurių daugumas buvo sukilimo agentai ir net vyriausi slapti jo inspiratoriai. Sudarant išperkamuosius aktus, atimtos iš valstiečių geresnės žemės ir apdėtos aukštu pagalviu, viršijančiu jų išgales, o valstiečiams aiškinta, kad tokia esanti caro valia ir jo suteiktoji laisvė; jeigu jie prisidėsią prie sukilimo ir padėsią lenkų valdžiai, tai jiems būsianti visa žemė atiduota dykai ir jie nemokėsią jokių mokesčių; tuo tarpu valstiečius, kurie nemokėję padidinto pagalvio, apdėję griežtomis baudomis, sodinę į kalėjimus, o vietos vyriausioji valdžia, prašant taikos tarpininkams ir dvarponiams, siuntusi kariuomenę nuraminti tariamuosius valstiečių sukilimus[3].

Vadinas, 1861 m. reforma buvo kaip ir nevykdoma, ponai ir toliau savavaliavo. Tiesa, caras, norėdamas atitraukti valstiečius nuo sukilėlių, pažadėjusių jiems duoti žemės ir panaikinti lažas, 1863 m. kovo mėn. 1 d., dar prieš Muravjovo atvykimą, paskelbė įsakymą[4], kuriuo valstiečių žemės turėjo būti iš naujo patikrintos ir tuojau, nežiūrint dvarponių sutikimo, išperkamos. Tuo būdu visi valstiečiai turėjo virsti savo žemių savininkais ir tik laikinai (kol bus sudaryti išperkamieji aktai) mokėti nuomas arba činšus, o kur dar buvo pildomos lažos, jos turėjo būti tuojau pakeistos činšais, ir be to, įsakyta valstiečių su ponais padarytose sutartyse pažymėtus mokesčius sumažinti 20%.

Tuo pačiu įsakymu turėjo būti sutvarkytos ir naujos p a t i k r i n a m o s i o s k o m i s i j o s[5], kurioms pavesta peržiūrėti valstiečių su ponais santykius ir sudaryti išperkamuosius aktus. Tačiau ligi Muravjovo šiuo reikalu beveik nieko nebuvo padaryta. Todėl jis, kai tik atvyko į Vilnių, tuojau ėmė rūpintis valstiečių reikalais, nes suprato, kad gyvenamasis momentas — valstiečių nusivylimas ponais — turėjo būti panaudotas rusams įsistiprinti sukilimo apimtame krašte. Norėdamas apsaugoti kraštą nuo

[1] Pod. berl. car. 183—187 p.

[2] Ligi 1850 m. jis iš viso buvo priešingas baudžiavos panaikinimui Rusijoje. Valstiečių šalininku pasidarė politiniais motyvais.

[3] Der Dict. v. Wilna, 56 p.

[4] Sbornik pravitelstvennych rasporoženij po ustroistvu byta krestjan—sobstvennikov v Sev. Zapad. kraje, Vilnius, 1864 m., 1—4 p.

[5] Patikrinamosios komisijos turėjo būti sudarytos iš dviejų valdininkų ir taikos tarpininko. Komisijų darbas turėjo baigtis per dvejus metus (Žiūr. apie tas komisijas plačiau: Sbornik, 9—33, 42—53, 98—99 p.).

neramumų ir ateity nusprendė esant reikalinga, pagerinant valstiečių ekonominį gyvenimą ir suteikiant jiems daugiau savarankiškumo, izoliuoti juos nuo dvarponių įtakos. Gyvenimo faktai jį įtikinę, kad valstiečiai, neturėdami pakankamai savos žemės, sodybų ir priklausydami nuo ponų, lengvai pasiduodavę jų agitacijai ir pažadams, kuo pastarieji nekartą patraukdavę juos prie neramumų. Tuo tarpu tie valstiečiai, kurie naudojęsi žemės nuosavybe, pasilikę ištikimi savo pareigai, nepasidavę kurstomi prieš teisėtą valdžią. Šitaip supratęs valstiečių reikšmę, Muravjovas kelia reikalą rūpintis ne tik jų ekonomine gerove, bet ir pakėlimu jų dvasios, kuri, esą, per ilgus metus buvusi ponų užguita, prislėgta; be to, kaip jis rašė kunigaikščiui Dolgorukovui, kad dar daug reikėsią laiko ir triūso sužadinti valstiečiuose nuosavybės ir nuo žemvaldžių ponų nepriklausomybės nuovoką[1]. Todėl pirmas rusų valdžios rūpestis turėtų būti — panaikinti lenkų kilmės dvarininkų įtaką į valstiečius. Šito esą galima pasiekti duodant šiems žemės į nuosavybę, naikinant činšus, duokles bei lažas ir grąžinant jiems tas žemes (grunt), kurias iš jų buvo atėmę ponai, pradėjus patikrinti senus inventorius[2]. Ypačiai Muravjovas vertino žemių išpirkimą (iš dvarininkų). Jis rašė, kad išperkamoji operacija pagerins valstiečių padėjimą, apribos jų pareigas pagal atitinkamas išgales, padės žmonėms apsišviesti ir apskritai — kraštui pertvarkyti pagal naujus principus.

Šitaip vertindamas žemės išpirkimo operaciją ir apskritai žemės reformą, Muravjovas šito darbo nepatikėjo seniau išrinktiems taikos tarpininkams, kurių daugumas buvę dvarininkai lenkai. Vieni iš jų buvo pašalinti, kiti — suimti ir atiduoti policijos priežiūrai, treti, kurie buvo įtarti dalyvavę sukilėlių eilėse, atiduoti karo teismui; daugumą ištrėmė į Sibirą ar Rusijos gilumą, kitus — patalpino į kalėjimą. Į jų vietą, kiek galėjo, sodino ištikimus rusus valdininkus, aprūpindamas juos sekvestruotų dvarų turtais[3]. Taip pat apvalė nuo pavojingos „lenkų dvasios“ gubernijų įstaigas ir pačią kontrolę[4].

Norėdamas turėti sau palankų visą administracijos aparatą, Muravjovas atitaisė ir *valstiečių savivaldybę*, kurią jiems suteikė 1861 m. vasario mėn. 19 d. reforma[5]. Viename 1863 m. pranešime taikos tarpininkams jis nurodo, kad dėl dvarininkų kaltės valstiečiai beveik nežiną savųjų teisių, kad valsčių viršaičiai, dažniausiai dvarininkų pastatyti, tarnaują ne valstiečių, bet ponų interesams; kad tie viršaičiai esą tartum dvaro urėdai, tesaugą, kad ir toliau būtų ištikimai pildomos dvarų pareigos; kad valsčiaus sueigos neturinčios jokios reikšmės; kad valstiečiai esą viršaičių bei jų

---

[1] Pod. berł. car., 183 p.

[2] Ten pat, 183—4 p.

[3] Cylov, 209—210 p., Sbornik, 116—118 p.

[4] Pastebėtina, kad vėliau caras barės Muravjovą už pasirinktų valdininkų perdaug didelį kairumą.
valsčiaus valdyba iš viršaičio ir sekretoriaus.

[5] Gubernijos buvo padalytos į seniūnijas, kiekviena seniūnija savo reikalus sprendė seniūnijos susirinkimouse; jų sprendimus vykdė trims metams išrinktas seniūnas. Kelios seniūnijos sudarė valsčių, kurio reikalus tvarkė valsčiaus sueiga su

raštininkų savavališkai teisiami ir be saiko plakami etc.[1] Todėl Muravjovas, politiniais motyvais pasidaręs valstiečių gynėju, nelaukdamas sukilimo galo, įsako tuojau perrinkti viršaičius ir seniūnus[2], pastebėdamas, kad rinkimai praeitų be dvarponių ir dvarų administracijos įtakos, pašalintų politiškai neištikimus sekretorius; valdininkams įsako visur saugoti ir aiškinti valstiečiams duotą savivaldybę; uždraudžia jiems kištis į valsčiaus sueigas ir nutarimus; vaduoja valsčiaus teismus nuo pašalinės įtakos[3]; šalina visus asmenis, kurie ‚gali turėti žmonėse kenksmingos įtakos"[4]. Vietoj pašalntų valsčiaus raštininkų, Muravjovo nuomone, nesant krašte rusiškai mokytų valstiečių, jis parsigabena iš Rusijos gilumos rusų seminaristų, dėl neturto ar kitų priežasčių negalėjusių baigti mokslų. Jie kartu čia ėję ir mokytojų pareigas.

Ypač Muravjovas kreipė savo dėmesį į patikrinamąsias komisijas (Povieročnyje komisii). Per porą metų Muravjovas išleido joms apie 60 įvairių instrukcijų ir paaiškinimų. Iš tų komisijų skundų sužinojęs, kad daugelis valstiečių su ponais padarytų sutarčių (ustavnyje gramoty) esančios neteisingai sudarytos; kad valstiečių pareigos ir mokesčiai dažnai per dideli; kad daugeliui valstiečių nepaskirta žemės, kuria jie 1861 m. įstatymu turėjo teisės naudotis; kad beveik visur netikusios dirvos yra lygiomis su tinkamomis apdėtos mokesčiais etc. Muravjovas tuos visus skundus paveda pačioms komisijoms spręsti, atitaisinėti padarytus netikslumus, ir priskirti valstiečiams pagal įstatymus priklausančias žemes. Įvairiems netikslumams pašalinti buvo išleistos taisyklės ir taksos įvairioms žemių rūšims įkainoti. Žemės buvo suskirstytos į 10 rūšių ir už kiekvienos rūšies dešimtinę nustatyta pastovus mokestis, pav. Kauno gub. nuo 1 rub., Vilniaus — nuo 80 kap. ligi 3 rub. ir daugiau, kur buvo ypačiai geros ūkio sąlygos[5]. Tuo tarpu 1861 metų įstatyme tebuvo nustatytas tik aukščiausias žemės mokestis — 3 rub., kuris taip pat dar galėjo būti keliamas.

Be abejo, tai žymiai išlygino žemės išperkamųjų mokesčių paskirstymą ir pašalino nelygybę ir gradaciją, įvestą 1861 m. reformoje. Patys mokesčiai dėl tos priežasties kiekvienam ūkiui pasidarė lengvesni — labiau pakeliami[6].

Muravjovas susidomėjo ir perdaug aukštu *daržininkų* sodybų įkainojimu. Jis įsakė daržininkų daržus tik vienu laipsniu aukščiau kainoti, negu to paties sodžiaus valstiečių žemes[7] (kitąip jiems būtų reikėję mokėti už 5—6 dešimtines 120 rub.).

Patikrinamųjų komisijų veikimo dėka buvo susekta, kad dvarininkai, nugirdę apie žemės reformą, taip pat ir jos metu buvo vienur kitur iš valstiečių atėmę žemių arba jas gerokai apkarpę, arba jas apmainę; ypač daug bežemių liko nuo inventorių surašymo (1857.XI.20) ir sutarčių sudarymo

---

[1] Sbornik, 58—59 p.
[2] Sbornik, 39—40 p.
[3] Sbornik, 60—62 p.
[4] Pod. berł. car. 212—213 p.; Sbornik, 40 p.
[5] Sbornik, 42—49.; P. Klimas, Muravjovo laikmetis Lietuvos žemės ir žemininkų istorijoj, Vilnius, 1920 m., 10 p.
[6] Klimas, 10 p.
[7] Sbornik, 53—54 p.

(1861.II.19). Šitokį dvarininkų neteisėtą pasielgimą Muravjovas įsakė atitaisyti, grąžinant išpirktinai valstiečiams iš jų atimtas žemes[1]. Šitai jis daręs remdamasis tuo faktu, kad patys dvarininkai sukilimo pradžioje pažadėję valstiečiams atiduoti tas žemes, kuriose jie gyvena[2]. Tapus tiems nuskriaustiems valstiečiams beturčiais, kurie, Muravjovo nuomone, vargu bebūtų galėję išsimokėti, arba jeigu jau jų vietoj buvo kiti įsikūrę, tai jis pataręs nuskriaustiesiems duoti po 3 dešimtines be teisės savo valia išnuomoti kitiems[3]. Tuo pačiu pagrindu remiantis, 1864 m. gegužės mėn. 8 d. buvo įsakyta grąžinti visas žemes, kurios ligi 1861 m. buvo atimtos iš girių sargų. Jei jos pasitaikytų dvaro miško lauke, tai dvarininkai jiems turėję duoti kitur atitinkamą dalį[4].

Nepastoviausiu krašto elementu Muravjovas laikė bežemius. Pats 1863 m. maištas jam parodęs, jog bernai ir kumečiai daugiausia prie jo buvo prisidėję. Todėl kad ir menko žemės sklypelio suteikimas, kur valstietis galėtų įsikurti ir konservatizuotis, jo manymu, esanti vienintelė priemonė dvarininkus sulaikyti nuo priverstinio valstiečių siuntimo į maištą, ir dėl to toji priemonė, nežiūrint dvarininkų spyrimosi, krašto ramybei išlaikyti neturinti būti atmesta. Ir tikrai, jo sumanymas nebuvo atmestas, o jam ir toliau rūpinantis, nuo 1864 m. atgavę žemes valstiečiai caro įsakymu dar šešeriems metams buvo atleisti nuo valstybinių mokesčių[5].

Visi šitie valstiečiai, kurie tik galėjo įrodyti, kad iš jų buvo atimtos inventorių paskirtos žemės, Muravjovo rūpesčiu jie vėl jas atgavo. Bet tokių valstiečių buvo maža dalis. Daug didesnė dalis, paties Muravjovo nuomone, buvo tokių, kurie negalėję gauti žemės remiantis ir 1861 m. reformos įstatymu. Jam jie, kaip nepastovus, niekur nepririštas elementas, labai rūpėjo. Tokiais buvo bernai ir kumečiai. Tačiau, remdamasis įstatymais, jis negalėjo jiems duoti žemės. Tada jis pasirenka kitą kelią. Pirmučiausia jis ragina tuos sodžius, kuriems buvo pavestos žemės sukilime dalyvavusių smulkių bajorėlių ir viensėdžių savininkų, kad jie tas žemes išnuomuotų kumečiams ir bernams, ypač tiems, kurie pasižymi gražiu elgesiu ir yra padėję persekioti ir naikinti maištininkus[6]. 1865.III.11 išleidžia aplinkraštį, kuriuo ragina taikos tarpininkus ir patikrinamųjų komisijų narius įkalbinėti valstiečius, kad jie susirūpintų bernais ir kumečiais, duodami jiems išsipirkti žemės sklypelį, kur galėtų pasistatyti trobą ir pasidaryti daržą. Kiek jis čia buvo bejėgis, rodo ir pastaba, kad visa tai būtų daroma be prievartos[7]. Per gubernatorius Muravjovas iškelia dar ir tokį sumanymą: jei prašytų, duoti atitarnavusiems kareiviams žemės trobai ir daržui iš laisvų valdžios ar valsčiaus žemių. Šitai taikoma tik tiems kareiviams, kurie kilę ne iš to paties sodžiaus ir tik patiems valstiečiams sutinkant[8].

Taip besidarbuojant bežemių naudai, remiantis valdiškomis žiniomis,

[1] Sbornik, 76—80 p., Pod. berł. car. 190, 213, 214 p.
[2] Pod. berł. car. 190 p.
[3] Sbornik, 66 p.
[4] Ten pat, 125—127 p.
[5] Sbornik, 1865, 26 p.
[6] Sbornik, 34—36 p.
[7] Sbornik, 1865, 45—47 p.
[8] Ten pat, 61 p.

Muravjovas aprūpino žeme 9.309 bernus, kurių paskutiniuoju apskaitymu būta 67.000[1].

Jisai atkreipė dėmesį ir į *laisvuosius* žmones, kurių padėtis, pagal rusų įstatymus, buvusi visai neaiški. Juos padalino į dvi rūšis: pirmajai priskyrė tuos, kurie laisvais tapo po 1857 m. lapkričio 20 d.; jiems suteikė visas teises ir uždėjo pareigas, kokias turėjo visi kiti valstiečiai. Antrajai rūšiai priskyrė visus tuos laisvuosius, kurie tokiais buvo jau prieš 1857 m. lapkričio mėn. 20 d. Pastarieji iš Muravjovo tegavo paprastų nuomininkų teises. Norėdamas įsiteikti ir jiems, jų nuomą sumažino 10%.

Negana to, jisai rūpinosi ir servitutais. 1861 m. reforma valstiečių servitutus buvo panaikinusi. Valstiečiai tuo buvo nepatenkinti. Gindamas valstiečių interesus, jis įsako patikrinamosioms komisijoms, kur valstiečiai nesutiktų pakeisti servitutų kitais patogumais ar žemės padalinimu, visur palikti servitutus po senovei. Vadinas, valstiečiai turėjo vėl atgauti senąsias ganyklas[2], po senovei šienauti dvarų giriose, žvejoti upėse ir ežeruose ir t.t.[3] Priešingu atveju valstiečiai būtų vėl pasidarę priklausomi nuo dvarponių, ko taip bijojo Vilniaus diktatorius. O kai sužinojo, kad 1861 m. reformos laikais dvarininkai nustojo davę valstiečiams kūrą arba pakėlė per aukštas jo kainas, dėl ko valstiečiai ėmę voginėtis malkų, jis tuojau įsakė patikrinti sutarčių aktus ir valstiečiams, kaip ir seniau, davinėti kūrą, jei nesusitarta pagal nustatytas taksas[4].

Visų Muravjovo darbų, liečiančių žemės reformą, nė nemanome čia išvardyti: rodos ir taip bus pakankamai aišku, kiek jis rūpinosi ir darė, kad mūsų valstietis, kiek tik galima, būtų ekonomiškai nepriklausomesnis nuo dvarponių. Jo nuopelnai šitoj srity pasidarys dar reljefingesni, jei pastebėsime, kad žemės reforma pagal 1861 m. caro manifestą Lietuvoj jo buvo greičiau išspręsta, negu Rusijoj, kur dar 1881 m. bent trečdalis valstiečių nebuvo sudarę išperkamųjų aktų[5].

Iš kitos pusės reikia sutikti su ta nuomone, kad Muravjovas, nors ir daug gero padarė valstiečiams, bet žemės reformos neišsprendė[6]: dar daug pasiliko bežemių[7], kurie, atsidarius keliams į Ameriką, būriais tenai važiavo laimės ieškoti. Tačiau ir tos jo reformos sukėlė tikrojoj Rusijoj skersakiavimų. Ypač jos netatikusios dvarininkams, bijojusiems, kad ir jų valstiečiai nepareikalautų tokių pat atmainų, kokių buvo padaręs Šiaurės Vakarų krašte Muravjovas. Pastarasis skubinosi juos nuraminti, įrodinėdamas, kad rusai valstiečiai atsidavę savo carui ir tėvynei ir dėl to netenką bi-

---

[1] P. Klimas, 13 p.
[2] Sbornik, 138—139 p.
[3] Ten pat, 131—132 p. Pod. berł. car., 212 p.
[4] Sbornik, 84—87 p. Pod. berł. car., 212 p.
[5] P. Klimas, 18 p.
[6] Rusų tos žemės reformos tyrinėtojai apskaičiuoja, kad Rusijoj 1861 m. reforma atėmusi iš valstiečių mažiausiai nuo 7 ligi 31% jų žemės. Lietuvoj, priešingai, lenkmečio dėka valstiečiams *pridėta* ligi 30%. Mokesčiai visame Šiaurės Vakarų krašte buvę sumažinti nuo 2—16% (P. Klimas, 16 p.). — Iš Muravjovo gal daugiau ir nereikia norėti.
[7] Ir dabar Lietuvoj dvarai turėjo žemės daugiau, negu valstiečiai (P. Klimas, 18 p.).

jotis ir laukti iš valstiečių nepasitenkinimų[1]. Iš kitos pusės, rašė jis, rodyti savo nepasitenkinimą dėl jo daromų reformų, reiškią visiškai nesuprasti ir nepažinti jo valdomo krašto padėjimo ir reikalo visų pirma sustiprinti Šiaurės Vakarų krašte rusų viešpatavimą, atremiant jį į pastovius, organizuotus sodžiaus gyventojus, valstiečius[2]. O visa, ką ta kryptimi darąs, darąs ne savo, bet visos Rusijos naudai[3]. Tomis reformomis jis susilaukęs iš pačių valstiečių, kaip jis rašo savo atsiminimuose, dėkingumo, kurį jam pareiškę įvairiomis savo delegacijomis, įteikusiomis jam adresus. Taip pat valstiečiai dėkoję už suteiktą laisvę ir carui: meldėsi už jį, statė koplyčias, siuntinėjo padėkos adresus, reiškė savo atsidavimą jo valdžiai.

Vadinas, iš Muravjovo atsiminimų galima susidaryti įspūdį, kad jo darbai valstiečiuose sukėlė entuzijazmo. Nėra abejojimo, kad jis teisus tiek, kiek čia darė jie patys, neparaginti rusų valdininkų, popų ar kitokių carui atsidavusių pakalikų. Kokie mes skeptikai bebūtume, turime sutikti, kad toks Muravjovo susirūpinimas valstiečiais, ką tik išsilaisvinusiais iš baudžiavos, negalėjo jų nepaveikti ir nesukelti juose jam, kad ir žiauriam diktatoriui, bet vis dėlto jų geradariui, tam tikrų simpatijų[4].

III. KRAŠTO RUSINIMAS

Gerindamas valstiečių padėjimą ir vaduodamas juos iš ponų valdžios, Muravjovas neišleido iš akių ir kitokių priemonių, kurios, jo supratimu, galėjusios užtikrinti krašte amžiną rusų viešpatavimą ir to krašto rusiškumą. Tačiau šito siekti svarbiausia kliūtimi jis laikęs lenkų kilmės ponus, bajorus, kunigus, katalikus valdininkus ir visus kitus, kurie, esą, be išimties visados buvę atviri Rusijos priešai, nes stengęsi ir tebesistengią atplėšti nuo jos Šiaurės Vakarų kraštą ir, atrėmus ją į Azijos sienas, padaryti iš jos Maskoliją (Maskoviją) arba Mongoliją, nes jie gerai žiną, kad Rusija, netekusi Vakarų gubernijų, neteks ir savo padėties Europoj[5], kitaip sakant, nustos Europos valstybės vardo. Kad to neatsitiktų, Muravjovas aiškino, jog nepakanką pagerinti vietos valstiečių padėtį, bet dar esą reikalinga tą kraštą apgyvendinti ir sustiprinti rusų elementų, kuris visiškai nuslopintų vietos lenkus[6], nes kol čia būsianti jų dauguma, tol negalėsią būti kalbos apie visišką krašto ramumą[7].

Taip pat esą reikalinga patikrinti rusų persvarą ir vadinomuosiuose žemaičių susirinkimuose[8], nes atėjęs labai patogus laikas dirbti visomis suvienytomis rusų jėgomis, kad tas kraštas būtų amžinai prijungtas prie

---

[1] Pod. berł. car. 172—173 p.
[2] Ten pat, 173 p.
[3] Ten pat, 173 p.
[4] P. Klimas rašo: „Ir bešališkai pažvelgę į visą jo (Muravjovo) šioje srityje (žemės reformoje) padirbtą darbą, šiaip ar taip turėsime Muravjovą pavadinti Lietuvos *valstiečių* vaduotoju". 16 p.
[5] Pod berł. car., 179, 183 p.
[6] Ten pat, 186, 201—231 p.
[7] Ten pat, 174, 175 p. Muravjovas painiojasi: kur, matyt, reikia, jis rašo, kad Šiaurės Vakarų krašte lenkų nedaug, kad tas kraštas perdėm rusiškas, o kitur vėl rašo, kad tame krašte lenkų dauguma.
[8] Ten pat, 195 p.

visos Rusijos[1]. Viename laiške jis aiškiai stato klausimą, ar čia, Šiaurės Vakarų krašte, turinti būti Rusija, ar ne?[2] Kad čia būtų Rusija, turinti prisidėti ir krašto kolonizacija rusiškuoju elementu. Tam pasitaikė gana patogus momentas: numalšinus sukilimą, iš jo dalyvių — dvarponių — buvo atimta daug dvarų[3]. Apytikrėmis žiniomis, 1864 m. pabaigoj Vilniaus gubernijoj tokių dvarų sukonfiskuota 19 (12.302 dešimtinės) visiškai ir 21 (14.038 deš.) dalimis; Kauno gub. visiškai — 27 (20.490 deš.) ir dalimis — 19 (24.340 deš.)[4]. Kai kuriuos sekvestruotus dvarus 1865 m. gruodžio mėn. 10 d. įsakymu jų savininkai turėjo per dvejus metus išparduoti juos „pravoslavų bei protestantų tikybos rusams" arba iškeisti į dvarus Rusijoj. Per tą laiką neparduotus dvarus valdžia pati išlicitavusi arba sau pasiėmusi, mokėdama savininkams 5% rentos. Kauno gub. tokių dvarų paskelbta 121 (58.654 deš.), daugiausia Žemaitijoj: Raseinių apskr. 38 dvarai (20.011 deš.) ir Telšių apskr. 13 dv. (11.894 deš.)[5]. Taip pat Muravjovas vertė parduoti ir tuos dvarus, kurių savininkų vaikai dalyvavo sukilime, ir tuos ūkius, kurių savininkai, kaip pavojingi visuomenės ramumui, buvo ištremti į Rusijos gilumą[6]. Kaip žinoma, į Rusijos gilumą buvo ištremti net ištisi sodžiai. Tuo būdu Lietuvoj atsirado nemaža laisvos žemės, kuri Muravjovui rūpėjo perleisti vietoje gyvenantiems rusams, cerkvėms ir kolonistams. Kad tas darbas būtų sėkmingesnis, Muravjovas pasistengė suvaržyti vietos gyventojų, nerusų, teises žemę pirktis ir valdyti. 1864 m. vasario mėn. 25 d. buvo išleistas pirmas tam reikalui įstatymas. Valstybės turtų ministeris įsakė Šiaurės Vakarų gub. valstybinius dvarus atimti iš neištikimų nuomininkų, o kurie dvarai netinka atskiram ūkiui, išdalyti pravoslavų dvasininkams ir šiaip sentikiams valstiečiams; tinkančius atskiriems ūkiams, išnuomuoti vieneriems metams asmenims *ne lenkų kilmės, ypač pravoslavų dvarininkams, sentikiams ir visiškai ištikimiems vietiniams valstiečiams*[7]. Tų pačių metų kovo mėn. 5 d. išėjo įstatymas apie privilegijas ir paskolas, perkant valdžios ir šiaip dvarus Šiaurės Vakarų gub. Antrasis to įstatymo straipsnis nustatė, kad tomis privilegijomis ir paskolomis tegali pasinaudoti vien asmens „ne lenkų kilmės"[8]. Žemės pirkimas dar buvo ir tuo suvaržytas, kad

---

[1] Ten pat.
[2] Ten pat, 179 p.
[3] Jau 1863 m. rugsėjo 5 d. caras išleido įsakymą konfiskuoti sukilėlių dvarus.
[4] P. Klimas, 23 p.
[5] P. Klimas, 23 p.
[6] Pod berł. car., 174—175 p.
[7] Cylov, 300—302 p.
[8] Sbornik, 1886, 9-10 p. Apie lenkų kilmės asmenis P. Klimas taip rašo: „Lenkų kilimo" asmenimis čia rusų valdžia tarė, apskritai, Lietuvos *bajorus ir šlektas*. Administracijos praktika „lenkais" čia vertė visus katalikus... Buvo paskiau paaiškinta, jog „lenkų kilties asmenimis reikia laikyti *ne visi katalikai, bet tiktai lenkai* ir tie vakarų krašto žemaičiai, kurie *įjunko į lenkų tautą* (usvojili sebie polskuju nacionalnost)... Pilnateisiais tokiu būdu čia buvo: *rusų kilimo* žmonės gimimo iš visos imperijos gubernijų (išėmus žydus) *pravoslavų* ir *protestantų tikybos*, tame skaičiuje ir *Baltijos pajūriečiai* (vokiečiai...), toliau rusai, vedę lenkaites, vietiniai totorių bajorai ir vietiniai *katalikų tikėjimo valstiečiai*. Iš tų nusakymų eina, jog lietuvių valstiečių teisės žemei pirktis nebuvo susiaurintos, tik šlėktai ir bajorams (P. Klimas Muravjovo laikmetis Lietuvos žemds ir žemininkų istorijoje, 26 p.; Graf Leliva (Tiškevičius), Rusko — polskija otnošenija. Leipcig, 1895 m., 5—14 p.).

kiekvieną kartą, perkant žemę, reikėjo gauti leidimas iš paties gubernatoriaus. Be abejojimo, tokį leidimą lengviausiai galėdavo gauti tik rusų kilmės asmenys. Tokiu būdu šitais suvaržymais rusų valdžia pasiekė savo: padėties viešpačiais pasidarė tikrieji rusai, kurie veik už dyką galėdavo įsigyti žemės.

Šitaip paruošęs dirvą kolonizacijai, Muravjovas gabenęsis iš Rusijos gilumos į Lietuvą rusų valstiečius ir apgyvendindavęs juos ištuštintuose sodžiuose ir dvaruose[1]. Norėdamas dar labiau sustiprinti krašte rusų kolonizaciją, Muravjovas iškėlė sumanymą įsteigti mūsų krašte (Žemaitijoj) nuolatinius pulkų štabus ir aplink juos kolonizuoti atitarnavusius rusų kareivius[2].

Kaip toli siekė Muravjovo kolonistiniai planai, tuo tarpu nežinome. Bet viena aišku, kad jų vykdymas, nuo ko neatsisakė nė jo įpėdiniai, mūsų tautai sudarė rimtą pavojų: įsigalėjęs rusų elementas Lietuvoje galėjo sutrukdyti jos tautinį kilimą ir, įsigijęs laisvas žemes, versti mūsų bežemius apleisti kraštą ir svetur ieškoti darbo.

Be kolonizacijos, Muravjovas rūpinosi krašte morališkai sustiprinti ir tuos rusus, kurie čia nuo seno gyvenę, bet buvę lenkų ir lotyniškos propagandos prispausti[3]. Atvažiavęs į Vilnių, tuojau ima rūpintis pravoslavijos sustiprinimu krašte. Šį darbą jis laikė tiesiog šventu[4], nors pats gal ir nebuvo toks religingas[5], kokį iš jo darbų galima susidaryti įspūdį.

Radęs Šiaurės Vakarų krašte, kaip jis sakosi, tiesiog apgailėtiną cerkvės padėjimą, tuojau įsako gubernatoriams patikrinti Mikalojaus I išleistą visiems dvasininkams įsakymą, kuriuo jiems buvo įsakyta pastatyti, kur jų dar nėra, saviesiems valstiečiams naujas cerkves ir atnaujinti senąsias. Taip pat pats, būdamas karštas pravoslavijos rėmėjas, tuojau imasi cerkvių statybos ir remontų. Tam tikslui asignuota apie 1.000.000 sidabro rublių[6]. Dalis tų pinigų, carui sutikus, buvo paskirta iš k o n t r i b u c i j ų. Iš tų sumų buvo pastatyta ir atnaujinta apie 100 cerkvių, o kai kurios atimtos iš unitų; katalikų uždarytos bažnyčios taip pat buvo paverstos cerkvėmis. Ypač Muravjovas atkreipė dėmesį į Vilniaus senąsias cerkves. Jo iniciatyva buvo atnaujintas „Prečistenskij Sobor“ (baigtas 1868 m.) ir dvi kitos cerkvės[7].

---

[1] Pod. berł. car., 169, 195 p. Per Muravjovo viešpatavimo laiką Vilniaus gub. įkurdinta 76 šeimos, Kauno — 653. (Vilenskij Vremennik, IV knyga, Vilnius, 1909 m. XI—XII p.).

[2] Pod. berł. car., 195 p.

[3] Pod berł. car., 211 p.

[4] Sviatoje i velikoje dielo obrusenija (kraja) i utverždenija pravoslavija.

[5] Grafas Blūdovas, pažinęs Muravjovą, pasakoja, kad jis iki paskutinio savo dešimtmečio neturėjo nei foi, nei loi. M. V. Bergas žurnale „Ruskaja starina“ aprašo tokį atsitikimą. Kartą Muravjovas pagrasęs Vilniaus vyskupui. Tas atsakęs, kad nieko nebijąs, tik vieno Dievo. Muravjovas stačiokiškai atkirtęs, kad jis pragyvenęs 60 metų ir vis dėlto Dievo nematęs (žiūr. Mūsų Žinynas, 1931 m. 73 nr. 308 p. Dr. J. Matusas-Sadauskas („Muravjovas“).

[6] Pod. berł. car., 216 p.; A. Milovidov, Zaslugi gr. M. N. Muravjova dlia pravoslavnoi cerkvi v sievero-zapadnom krajie, Charkov, 1900 m., 78—79 p. Darbas parašytas labai palankioje Muravjovui dvasioje.

[7] Iš viso, Milovidovo apskaičiavimu, buvo pastatytos 98 naujos cerkvės; atnaujintos ir pradėtos statyti — 126; iš bažnyčių į cerkves pertaisyta — 16; iš koplyčių

Apie šituos savo darbus Muravjovas rašo savo atsiminimuose, kad iš caro asignuotų 500.000 rub. baigtos statyti Vilniaus ir Gardino gubernijose cerkvės ir ne medinės, bet mūrinės, kad jos ateinantiems laikams, Dievo garbei, ir žmonėms pasiliktų gyvais paminklais[1].

Rūpindamasis cerkvių statymu ir naujinimu, nepamiršo ir pravoslavų dvasininkų, kurie ištikimai laikė jo pusę, ragindami rusus valstiečius nepasiduoti sukilėlių agitacijai ir nesidėti prie maišto, bet ištikimai laikytis valdžios. Šitas popų patarnavimas Muravjovo nebuvo pamirštas. Jo rūpesčiu popų algos buvo padidintos 400.000 rub.[2]. Tai žymiai pagerino ir miesto, ir bažnytkaimių popų materijalinę buitį: pirmieji pradėjo gauti į metus po 400 rub., antrieji — po 220, tuo tarpu anksčiau kai kurie iš jų tegaudavę po 80 rubl. į metus. Maža to, jis per Valstybės Tarybą išrūpina, kad kai kur cerkvėms būtų pavesta valdyti fermos ir folvarkai, kur vėliau būsiančios pastatytos mokyklos. Tuo būdu popai gavo nemaža žemės, malūnų, pievų ir vandenų žuklavimui. Šitie turtai gauti iš ponų ir bažnyčios konfiskuotų žemių[3]. Be to, Muravjovas, sužinojęs, kad kai kuriose vietose cerkvinės žemės esančios tolokai nuo cerkvių, kas, jo nuomone, tyčia padaryta dvarponių, kad pakenktų pravoslavijai išleidžia įsakymą, kad tais atvejais, kada dėl tam tikrų priežasčių negalima prileisti žemių prie pat cerkvių, pastarosioms turi būti suteikta žemės daržams[4]. Maža to, kad cerkvės praturtėtų, į darbą buvo įtrauktas ir teismas, skubiai atiminėjęs iš dvarininkų ir kunigų dvarus, esą, kadaise atimtus iš cerkvių[5]. Nešykštėjo Muravjovas pinigų ir dvasinėms pravoslavų mokykloms, kur turėjo būti ruošiami nauji cerkvės kovotojų kadrai. Visomis tomis priemonėmis, be abejojimo, Muravjovas krašte pravoslaviją pakėlė, sustiprino, sumažino kliūtis, galinčias stabdyti jos plėtimąsi, ir praskynė kelią į klestėjimą.

Iš kitos pusės, Muravjovas, aprūpinęs Šiaurės Vakarų krašto cerkves turtais ir privilegijomis, ko taip troško, norėdamas valstiečių akyse pakelti popų vardą, juos surišo su pasauline valdžia, kas pravoslavijai neišėjo į gerą. Mat, popai, norėdami atsilyginti carui ir jo pastatytiems valdininkams už visas jiems padarytas geradėjybes, rūpinosi ne tik savo tikinčiųjų dvasios reikalais, bet ir akylai dabojo, kad žmonės, ir nepravoslavai, būtų ištikimi rusų valdžiai. Šitoks dvasinių ir, sakytume, policinių pareigų maišymas, ypač nepravoslavų akyse, popą kompromitavo ir jis, bent Lietuvoj, virto pajuokos dalyku ir jo labiau kaip žandaro saugotasi ir vengta.

Statydamas naujas ir remontuodamas senas cerkves, keldamas šventikų materijalinį ir dvasinį padėjimą, ir būdamas pravoslaviškesnis net už pačius

---

perdirbtos 3 cerkvės; pravoslaviškų koplyčių pastatyta 63. Iš jų kai kurios kainavusios ligi 25.000 rub. (Milovidov, 81 p.).

Muravjovas reikalavęs, kad visos tos cerkvės būtų panašios į tikrosios Rusijos cerkvės ne tik savo išore, bet ir vidumi. Katalikiški kryžiai, paveikslai, statulos turi būti patylomis pačių dvasininkų sunaikinti; cerkvių vidus turi būti išpuoštas, nes, esą, pastebėta, kad valstiečiai labiau mėgstą melstis gražiose bažnyčiose (Milovidov, 70—81 p.).

[1] Der Dict. v. Wilna, 133 p.; Pod. berł. car., 220 p.
[2] Der Dict. v. Wilna, 133 p.; Pod. berł. car., 216 p.
[3] Milovidov, 58 p.
[4] Vilenskoj gub. viedomosti, 1864 m., 41 nr. Milovidov, 58 p.
[5] Milovidov, 58 p.

popus, Muravjovas rūpinosi „gryninti“ ir cerkvės apeigas, apvalyti ją nuo unitų ir katalikybės apeigų priemaišų, nes tik toks apvalymas esą garantuosiąs krašto susiliejimą su visa Rusija. Kartą tuo reikalu jis taip rašė: „Stiprūs religiniai įsitikinimai tai svarbiausias ryšys, vienijąs tautą į vieną pilietinį visuomeninį gyvenimą. Šita prasme to paties tikėjimo tautai, nepriklausomai nuo tų pačių religinių bei moralinių įsitikinimų, būtina laikytis vienodų, laiko ir papročių pašvęstų, išviršinių apeigų, kurių saugojimas ir palaikymas ypač veikia į prastus žmones“[1].

Kadangi, esą, atvažiavus jam į Šiaurės Vakarų kraštą, žmonės nebeskirdadavę rusų pravoslavų nuo katalikų, nes pirmieji lankydavę bažnyčias, kur būdavo vartojamos kai kurios katalikiškos Dievo garbinimo formos, ir meldęsi iš lenkiškų maldaknygių, tai Muravjovas tuojau prašęs metropolitą panaikinti ir tas unijos liekanas. Tuos, kurie neklausys ir lankys bažnyčias, melsis iš katalikiškų maldaknygių, įsakyta bausti nuo 25 ligi 50 rub. Kad išstumtų lenkiškas maldaknyges, sumano jų vietoj išleisti gausybę pravoslaviškų „rusų ir slavų“ kalbomis. Tik jį Vilniaus metropolitas atkalbėjęs nuo tokio sumanymo, atkreipdamas jo dėmesį į tai, kad žmonės tamsūs, nemoką rusiško rašto skaityti[2].

Muravjovas, norėdamas auklėti žmones pravoslavų cerkvės dvasioj, kovojo su lotynizmu ne vien neigiamuoju būdu, draudimais, bet ir teigiamuoju. Sužinojęs, kad žmonės nenešioją ant krūtinių kryželių ir taip nesilaiką pravoslavų papročių, pasitaręs su aukštais dvasininkais, rūpinosi, kad tas paprotis vėl prigytų. Tam reikalui iš kontribucijos sumų buvo paskirta 5.000 rub., už kuriuos buvo pagaminta 500.000 kryželių. Tie visi kryželiai turėjo būti žmonėms veltui dalinami. Patiko toji Muravjovo mintis ir carienei: ji tam reikalui paaukojo 1.000 kryželių, didžioji kunigaikštienė — 10.000, o vienas pirklys net visą 1.000.000. Tuo būdu, dėka Muravjovo veikimo, esą, jau 1864 m. Šiaurės Vakarų krašte beveik visi pravoslavai valstiečiai nešioję kryželius[3].

Norėdamas sužadinti pravoslavų tikėjimo žmonėse pagarbą savo šventiesiems ir rusų šventovėms, Muravjovas užsako pagaminti 100.000 religinio bei dorinio turinio paveikslų, kurie turėjo būti labai pigia kaina (nuo 3 ligi 12 kap.) pardavinėjami žmonėms. Esą, jo sumanymą pasekę ir popai: daugelis jų steigė prie cerkvių krautuvėles, kur žmonėms pardavinėjo religinio turinio knygas, elementorius, caro portretus, kryželius ir šventųjų paveikslus[4], dėl ko, esą, valstiečių pirkios pamažu savo vidumi ėmė panešėti į didžiarusių pirkias[5].

Kaip matom, Muravjovas ligi smulkmenų vykdė savo programą, siekdamas visiškai surusinti ir supravoslavinti Šiaurės Vakarų kraštą ir jį sulieti su visa Rusija.

Dirbdamas „šventą rusinimo darbą“, Muravjovas susirūpina ir mokyklų reikalais. Išeidamas iš savo pažiūros, kad Šiaurės Vakarų kraštas ir didesne

---

[1] Cituota pagal Milovidov, 62 p.
[2] Milovidov, 63 p.
[3] Milovidov, 64 p.
[4] Milovidov, 63—64 p.
[5] Ten pat, 64 p. ir Pod. berł. car., 223, 224 p. 1864 m., kaip rašo Muravjovas, apie 12.000 žmonių, kurie buvo perėję į katalikybę, vėl sugrįžę į pravoslaviją (Pod. berł. car., 222 p.).

savo pirmykščių gyventojų dalimi ir istorine teise yra rusų žemė, nuo amžių Rusijos valdovų paveldėta", stengiasi surusinti ir mokyklą, kuri ligi 1863 m. buvusi beveik lenkiška. Tiesa, jau prieš pat 1863 m. buvo susirūpinta Šiaurės Vakarų krašto mokyklos surusinimu. Kai 1861 m. Vilniaus Mokslo Apygardos globėju paskyrė kunigaikštį A. P. Širinskį-Šichmatovą, kuris, laikydamasis pažiūros, kad mokykla turinti būti rusiška, nustatė jai šiuos principus:

a) sustiprinti valstiečius pravoslavus jų tėvų tikėjime, pakelti jų tautinę sąmonę ir savigarbą ir išauklėti iš jų tarpo pravoslavijos ir rusų tautos veikėjus;

b) veikti į rusų kilmės katalikus, įkalbinėjant juos, kad rusų apšvieta jiems patiems naudinga ir, neliečiant jų įsitikinimų, stengtis visais būdais priešintis „fanatizmui", kurį juose ugdo katalikų dvasininkai;

c) Žemaitijoje[1] stiprinti žemaičių tautybę, kuri žemuosiuose sluoksniuose nėra priešinga vyriausybei, ir nuolat įtikinėti valstiečius, kad jie ne lenkai, bet žemaičiai ir lietuviai ir kad vyriausybė jų nenorinti surusinti, o tik suartinti jų interesus su valstybe.

Kad šitie uždaviniai būtų įvykdyti, naujas globėjas rado būtinu:

1) visas esamas ir naujai kuriamas mokyklas sukoncentruoti liaudies švietimo ministerijos žinioj;

2) skirti pradžios mokyklų mokytojais tiktai rusus. Kad šie nauji pijonieriai galėtų tinkamai savo misiją atlikti, jų darbą tinkamai atlyginti;

3) rusų kalbos ir tąja kalba visų dalykų dėstymas turi būti pripažintas privalomu;

4) užkirsti lenkiškoms mokykloms kelią, steigiant kuo daugiausia valdžios mokyklų[2].

Iš esmės nesiskyrė ir Muravjovo ir jo parsikviesto į Vilnių Mokslo Apyg. globėjo Kornilovo[3] pažiūros į rusų mokyklos uždavinius. Tik Muravjovas, kaip visur, taip ir čia, pasirodė griežtesnis ir greitesnis. Žinodamas, kad Šiaurės Vakarų krašto mokyklose viešpataujanti lenkiška dvasia, kad jose daugiausia mokinius moko lenkai mokytojai, kad visi dalykai dėstomi lenkų kalba, Muravjovas negalėjo toliau tokios mokyklų padėties toleruoti ir, norėdamas lenkišką dvasią pakeisti rusiška, įsako tuojau iš mokyklų pašalinti lenkų kalbą ir į jos vietą įvesti rusų kaip visų dalykų dėstomąją kalbą, neišskiriant nė katalikų tikybos pamokų[4]. Tik lietuvių kalbai buvo padaryta išimtis. Ji greta rusų kalbos buvo leidžiama dėstyti „Kauno gubernijos žemaitiškose apskrityse ir tose vietose, kur ištisai gyvenama lietuvių že-

---

[1] Čia Žemaitija greičiausia reikia suprasti visą Lietuvą.

[2] A. Bielecki, Sorokolietije russkoi načalnoi školy v sievero-zapadnom krajie Rossii (Vilenski Kalendar na 1902 g., Vilnius, 1902 m.) 219—220 p.

[3] Kornilovas savo pažiūromis į šiaurės kraštą nesiskyrė nuo savo šefo Muravjovo. Lietuva ir Baltgudija, anot jo, „nuo seniausių laikų sudarė vieną ištisą žemę, gyvenimą, neskaitant mažos dalies lietuvių, perdėm vienos rusų tautos". Vilnius jo vadinamas rusų pravoslavišku Vilnium. (Plačiau apie Kor. žiūrėk: J. F. Kračkovski, Ivan Petrovič Kornilov, Vilenskij Kalendar 1902 g. Vilnius, 1901 m. 264—280 p. ir Dr. J. Matusas, Lietuvių Rusinimas per Kauno Gubernijos pradžios mokyklas nuo Muravjovo iki pabaigos Rusų viešpatavimo Lietuvoj; disertacija nespausdinta).

[4] Cylov, 154 p.

maičių[1]. Tąja kalba buvo galima dėstyti ir katekizmas[2]. Tačiau praktikoje nuolat kildavo nesusipratimų su mokyklų vyresnybe, kuri, perviršydama savo valdžią, reikalavusi visus vaikus, net ir pirmamečius, mokyti rusiškai[3].

Pašalinęs iš mokyklų lenkų kalbą, stengėsi, kur galėdamas, pašalinti ir lenkus mokytojus, o į jų vietas parsikviesti iš Rusijos gilumos tikrus rusus, atsidavusius carui, Rusijai ir pravoslavijai. Norėdamas kuo daugiausia tokių mokytojų parsikviesti į Šiaurės Vakarų kraštą, Muravjovas čia pakėlė mokytojų atlyginimą visu 50 nuošimčių.

Ypač jis atkreipė dėmesį į pradžios mokyklų steigimą. Jas steigė ir Žemaitijoj[4]. Vilniuj vietoj trijų parapinių mokyklų įsteigta šešios. Pradžios mokyklų steigta ir Gardino, ir Kauno, ir Vilniaus, ir Minsko gubernijų miestuose ir miesteliuose. Tų mokyklų 1863 m. sausio mėn. 1 d. tebuvo vos 101, o 1865 m. sausio mėn. 1 d. Vilniaus, Gardino ir Minsko gubernijose jau buvo 329 pradžios mokyklos, kurias lankė 14.384 mokiniai[5].

Muravjovas nepamiršo ir žydų švietimo reikalų: Kaune vietoj 2 įsteigė 3, o Vilniuj net 8 dviklases mokyklas[6]. Ir jų mokyklose buvo dėstoma rusų kalba[7].

Rūpinantis išplėsti mokyklų tinklą, reikėjo susirūpinti ir naujų mokyklų statyba. Žinodamas, kad toji našta valstiečiams būtų per sunki, Muravjovas iš valstybės turtų ministerijos išrūpina po 360 kelmų miško ir po 62 gegnes kiekvienai mokyklai. Tam tikslui taip pat buvo skiriamos ir atitinkamos sumos pinigų, o per taikos tarpininkus buvo skatinami valstiečiai, kad šie mokyklų reikalams mokėtų po 1½—2 kapeikas nuo naudojamos žemės dešimtinės[8]. Tuo būdu norėta atstumti nuo mokyklų statymo kunigus ir dvarponius[9]. Taip pat susirūpinta ir mokytojų paruošimu. Tam tikslui 1864 m. Molodečnoj atidaryta mokytojų seminarija[10].

Statydamas naujas mokyklas, Muravjovas statė sąlygą — kad jos būtų pastatytos arti cerkvės. Taip pat rūpinosi ir tinkama tų mokyklų globa. Jei nepasitaikydavo kokių nors kliūčių, tai jas pavesdavo prižiūrėti rusų šventikams. Jie turėdavo saugoti, kad tose mokyklose joks dalykas nebūtų dėstomas lenkų kalba[11]. Be to, buvo pavesta gubernatoriams, kad jie per vietos administraciją, policiją ir taikos tarpininkus žiūrėtų kad niekas, be šventikų, vaikų nemokytų, jei neturi mokyklų vyresnybės leidimo; kad

---

1 Cylov, 154 p.
2 Ten pat.
3 A. Alekna, Žemaičių vyskupas M. Valančius, 68 p.
4 Pod. berł. car., 216 p. Aukštesniųjų mokslų Muravjovas nevertinęs. Jo įsakymu buvo uždarytos Panevėžio ir Kėdainių gimnazijos ir Telšių progimnazija (J. Matusas, 57 p.).
5 Turcevič, 54 p. A. Bielicki: 1864.I.1 Vilniaus gub. — 82, Gardino — 153 ir Minsko — 154 mokyklos; viso 389 (255 p.).
6 Turcevit, 56 p.
7 Galimas daiktas, kad per tas mokyklas ir buvo „surusinti“ Lietuvos žydai, kurie dar iki šiol tebevartoja rusų kalbą šeimose ir viešose vietose.
8 Turcevič, 55—56 p.
9 Bielicki, 253 p.
10 Turcevič, 55 p.
11 Pod brł. car., 229 p.

niekas neplatintų vaikų tarpe jokių lenkiškų vadovėlių, kurie savo turiniu dažniausiai esą nukreipti prieš valdžią; jei kas tokius vadovėlius platintų, tai tokius bausti nuo 100 ligi 600 rub. pinigine bauda[1].

Visos šitos priemonės turėjo apsaugoti mokyklų rusišką charakterį ir dvasią. Be to, tam tikslui turėjo būti išpuoštas ir mokyklų vidus šventais, caro ir kitokiais paveikslais, galinčiais, Muravjovo nuomone, sustiprinti tautoje atsidavimo jausmus sostui ir tėvynei[2]. Taip pat uždraudė mokyklose mokyti Šiaurės Vakarų krašto istorijos, nes joje, jo nuomone, aiškinama, kad tą kraštą užgrobę rusai ir kad jame niekad nebuvę ir nėsą nieko rusiško[3].

Be abejojimo, Muravjovas buvo ir savo mokyklų programa teisus, supratęs, kad tik tokioj mokykloj, kur įskaitytinai bus dėstomi visi dalykai rusų kalba, kur dėstytojais bus vien rusai, kur ir visa aplinkuma — sienos, vadovėliai, paveikslai ir kitos priemonės bus rusiški, viešpataus tikroji rusiškumo dvasia. Galima sakyti, kad Muravjovui pasisekė tokiai mokyklai padėti tinkamus pagrindus. Tik Lietuvoj, katalikų krašte, sunkiau buvo tuos pagrindus išlaikyti: čia nuolat rusintojams, rusiškosios dvasios sargams, pastodavo kelią kunigai, gynę katalikų tikėjimą, tuo pačiu ir lietuviškumą, kai jie (rusintojai) užsimodavo ir katalikų vaikams primesti ir pravoslaviją, tuo pačiu ir rusiškumą[4].

Keldamas krašte rusiškumą ir pravoslaviją, Muravjovas, kur tik galėjo, varžė katalikų bažnyčios laisvę, persekiojo jos kunigus, nes buvo įsitikinęs, kad, panaikinus krašte katalikybę ir lenkybę, bus panaikintos kliūtys sujungti Šiaurės Vakarų kraštą su „nedalomąja" Rusija. Kalbėdamas apie cerkves, jis gailisi, kad dėl rusų valdžios lengvapėdiškumo ir vadinamosios religinės tolerancijos, kuri padėjusi katalikų kunigams sukatalikinti ir sulenkinti kraštą, tam kraštui padaryta daug skriaudos[5]. O to krašto katalikų tikėjimą jis laiko ne tikėjimu, bet politine herezija, kunigus — politikos emisarais, skelbiančiais neapykantą prieš rusų valdžią ir visa, kas rusiška[6]. Ypač Muravjovas pykęs, kad kunigai, jo nuomone, buvę svarbiausieji sukilimo kurstytojai: jie per pamokslus raginę žmones sukilti prieš valdžią; jie morališkai ir materiališkai rėmę sukilėlius ir net patys jų eilėse vadais dalyvavę; jie varę krašte ir lenkišką propagandą, turėdami tikslą išnaikinti jame rusiškumą[7]. Todėl nenuostabu, kad katalikų kunigai ir bažnyčia susilaukė iš Muravjovo didelės nemalonės ir pasiryžimo panaikinti krašte tą jo vadinamąją politinę hereziją.

---

[1] Šitos baudos taikomos dvarininkams, kunigams ir mokytojams.
Atrodo, kad tos priemonės taikomos apsaugoti pravoslavų vaikus vien nuo katalikiškos ir lenkiškos įtakos.

[2] Milovidov, 64 p.

[3] Pod. berł. car., 223—224 p. Jis kreipėsi net į Maskvos universitetą, kad parašytų Rusų istorijos vadovėlį, kuriame būtų išaiškintas rusų ir pravoslavijos senumas Š. Vak. krašte ir jo sulenkinimas. Universitetas nuo pasiūlymo atsisakęs, pasiaiškindamas, kad toks vadovėlis galįs vidaus ir užsienio priešus sukiršinti.

[4] Žiūr. plačiau: A. Alekna, Žemaičių vyskupas M. Valančius, 68—85 p.

[5] Pod. berł. car., 222 p.

[6] Ten pat.

[7] Pod. berł. car., 229 p.

Darydamas carui viso savo veikimo apyskaitą, Muravjovas pareiškė apie katalikybę dar ir šitokių minčių: „Neprivalu", rašo jis, „niekados savęs klaidinti ir reikia žinoti, kad, kol katalikybė viešpataus krašte, kol valdžia nepadarys jos priklausomos nuo savęs..., tol negalime būti tikri savo moraline persvara krašte, nes čia visas politines aistras faktinai uždega Romos katalikų kunigai. Šiuo metu (t. y. jau 1865 m. pradžioj. — P. Š.), jie aprimo ir nebedrįsta aiškiai priešintis; persekioti jų negalima dėl juridinio pagrindo stokos, nes jų intrigos paslėptos, — todėl būtinai reikia juos atidžiai sekti, kartu bausti piniginėmis baudomis už bet kokį nustatytos tavrkos sulaužymą; tai vienintelė ir būtina sistema, be kurios lotyniškai lenkiškos propagandos nebus galima sulaikyti; kunigai kaip vilkai veržiasi ir į pravoslavų bandą; savavališkai, gavę tik vyskupo leidimą, daro ponų namuose altorius, pertaiso kapinėse šeimos kapus į koplyčias, o paskui jas paverčia į filijas ir pagaliau į parapines bažnyčias, prirašydami prie jų parapijiečiais pravoslavus. Tuo būdu pravoslavų parapijos vidury dažnai pasitaiko nuo 5 ligi 10 filijų ir koplyčių, pastatytų nažinia kieno leidimu, prirašytų prie tolimų parapinių bažnyčių, turinčių apie 10 — 15 Romos katalikų šeimų. Kunigai mulkina aplink gyvenančius pravoslavus ir traukia į lotynizmą[1].

Šito viso Muravjovas negalėjęs pakęsti ir todėl ėmęsis varžyti bažnyčios ir kunigų laisvę, uždrausdamas:

1. statyti ir remontuoti bažnyčias, koplyčias be vyriausiojo krašto valdytojo (generalgubernatoriaus) leidimo;

2. ruošti bažnytines procesijas ir sakyti viešai pamokslus be vietos civilinės valdžios leidimo;

3. skirti kunigus dekano pareigoms, klebonus, vikarus parapijai, kapelijonus mokykloms be gubernatoriaus leidimo; kunigų skaičius parapijoj negalėjo būti didesnis, negu to reikalavo atitinkamas gyventojų skaičius; stojant į dvasinę seminariją ar vienuolyną, reikėjo gauti leidimą ne tik iš gubernatoriaus, bet ir generalgubernatoriaus[2];

4. išvažiuoti kunigams iš parapijos ar dekanato ribų; leidimus duoda atitinkamos įstaigos neilgiau, kaip septynioms dienoms.

Pamokslai teleista sakyti išspausdintus ir patvirtintus dvasinės vyriausybės. O jeigu kas norėjo sakyti pamokslą savo paties parašytą, turėjo jį įteikti ypatingiems cenzoriams peržiūrėti. (Šitie cenzoriai,

---

[1] Pod. berł. car., 21 p.

Čia pacituojame Muravjovo nuomonę, pareikštą carui, apie aukštesniuosius krašto luomus: „Vadinamoji bajorija, ponai ir kunigai buvo ir bus nepakeičiami mūsų priešai; į jų savo ištikimybės užtikrinimus neprivalu niekados tikėti; maištai ir veidmainiavimai yra jų jausmų ir išauklėjimo pagrindas; veidmainiavo jie kiekvieną kartą Rusijai ir jos pateptiesiems, jeigu tik pasitaikydavo proga; veidmainiavo jie ir savo Respublikos valdžiai, tapo jos žuvimo kaltininkais ir dabar jie šliaužioja ir tikrina savo ištikimybę, o dvasioje slepia durklus, nuodus ir galvažudybes". — Carui atsidavę tik sodiečiai ir sentikiai. (Pod. berł. car., 213 p.).

[2] Seminarijų auklėtiniai buvo pavedami dviejų kapitulos narių specijaliai globai. Jie turėjo sekti auklėtinių mokymosi eigą, tvarką ir prieš įšventinant į kunigus smulkiai pranešti apie jų politinę ištikimybę.

sutikus generalgubernatoriui, buvo skiriami iš konsistorijos kapitulos ir dekanų)[1]. Paskutinioji tvarka greit buvo panaikinta, nes pasirodę, kad kunigai ir tokiai kontrolei esant, saką dviprasmius pamokslus. Kad šitokios „blogybės" nebepasikartotų, įsakė kunigams skaityti pamokslus iš Bialobreskio ir Filipeckio knygų, išleistų 1832 m.[2] Kadangi tie pamokslai buvo rašyti nelietuviškai, todėl Vyskupui Valančiui teko rūpintis lietuviškais pamokslais, kuriuos galėtų jo kunigai bažnyčiose tikintiesiems skaityti[3]. Maža to, Muravjovas, norėdamas patikrinti pravoslavijai viešpataujančią padėtį Šiaurės Vakarų krašte, ėmė tirti, kurios bažnyčios buvo prisidėjusios prie maišto ir kurios pastatytos ne religiniams, bet propagandos ir maišto tikslams, vadinas, ne pagal įstatymus. Tokių bažnyčių — parapinių ir filijų — surasta 32. Be tų bažnyčių buvo uždaryta 52 koplyčios, kurios esą buvusios pastatytos „be leidimo". Panaikino ir „nereikalingas" parapijas, kurios, jo manymu, tyčia buvusios pastatytos ortodoksų gyvenamose vietose, su tikslu atversti juos į katalikų tikėjimą[4].

Varžydamas katalikų bažnyčios veikimą, ypač kreipė dėmesį į jos kunigus. Jam labai nepatiko, kad kunigai, gaudami algas, dar bažnyčiose renka aukas, ima pinigus už visokius tikintiesiems patarnavimus. Jis įsakė sudaryti naują taksą įvairioms dvasininkų imamoms pajamoms ir griežtai uždraudė, be civilinės valdžios leidimo, daryti viešas rinkliavas visokiems bažnyčios reikalams[5]. Įtardamas bažnyčias neteisingai valdant žemes, jis paskyrė tam tikras komisijas, kurios turėjusios jų teises patikrinti. Esą, buvę rasta daug neteisybių, padėjusių kunigams pralobti ir davusių lėšų varyti propagandą. Taip pat įsakė vietos civilinės valdžios viršininkams stropiai sekti, kad kunigai netuoktų pravoslavų ir nekrikštytų jų vaikų. Šitai pastebėjus, nusikaltėlius tuojau ištardyti ir apdėti bauda, kaip tinkamiausią priemonę blogumams pašalinti[6].

Kad kunigai neturėtų įtakos į priaugančią kartą, iš jų rankų buvo atimtos mokyklos. Jose dėstyti galėjo tik mokyklos vyriausybei sutikus[7]. Mokyklas įsakyta statyti arti cerkvių, o pastatytas — perkelti į namus, stovinčius prie cerkvės[8]. Taip pat stropiai cenzūravo ir įvairių kunigų leidžiamus žmonėms raštus ir kalendorius. Kiek sunkiau esą buvę kovoti su konfesionalu. Tačiau ir jo įtaka buvo apribota tiek, kad buvo leista šventomis dienomis turgai ir jomarkai, vadinas tuo metu, kai žmonės rinkdavęsi į bažnyčią ir eidavę išpažinties[9].

Užkliuvo Muravjovui ir stovinčios sodžiuose, laukuose ir kryžkelėse statulos ir kryžiai, kurių, esą, kunigai, norėdami įrodyti, kad tas kraštas tikrai katalikiškas, stengęsi kuo daugiausia pristatyti. Naikindamas to

---

[1] Pod. berł. car., 216 pusl. ir 1864 m. rugsėjo mėn. 11 d. aplinkraštis, 2865 nr.

[2] 1864 m. lapkričio mėn. 22 d. aplinkraštis, 3727 nr.

[3] Tam reikalui buvo išversti į lietuvių kalbą Bialobrzeskio ir Filipeckio pamokslai. Juos atspausdino Vilniuj rusiškomis raidėmis ir jie vadinosi: Išguldimai Šventu Evangelijų ant visu nedeliu ir švenčiu ištisu metu (A. Alekna, 230 p.).

[4] Milovidov, 17 p.; Der Dict. v. Wilna, 133 p. ir Pod berł. car., 222 p.

[5] Milovidov, 23 p.

[6] Cylov, 1327 nt.

[7] 1864 m. sausio 1 d. aalinkraštis. Šventikams tokio leidimo nereikėjo.

[8] 1864 m. sausio 9 d. aplikraštis. Milovidov, 27 p.

[9] Šitokia tvarka neilgai tęsėsi.

krašto skirtingumus[1] nuo visos Rusijos, jis uždraudė ir juos be valdžios leidimo statyti. Administracija tą įsakymą bevykdydama tiek toli nuėjo, kad draudė kryžius statyti ir kapuose[2]. Vėliau Muravjovas išleido naują aplinkraštį, kuriame aiškino, kad draudžiama statyti tik tie kryžiai ir simboliai, kuriuos kunigai statą „lenkiškos propagandos" tikslais.

Neaplenkė jisai ir vienuolynų, kuriuos paskelbė esant „lotyniškai lenkiškos propagandos lizdais ir sukilimų šaknimis". Jie buvo pavesti ištardyti tardomajai komisijai. Jos darbas nebuvo bergždžias: ištyrė, kad 20 vienuolynų dalyvavę sukilime, ir juos užtai uždarė. Du vienuolynus, esą dėl mažo skaičiaus vienuolių, taip pat uždarė. Likusieji buvo visokiais būdais suvaržyti ir atimtos iš jų skiriamos sumos pinigų. Pastarieji patys turėjo pamažu išnykti.

Varžydamas bažnyčios laisvę ir pavesdamas kunigiją budriai policijos priežiūrai, Muravjovui negalėjo patikti ir perdidelis Žemaičių Vyskupijos sostinės atstumas nuo administracijos akių. Nors jau kiek anksčiau buvo bandyta Žemaičių Vyskupijos centrą perkelti iš Varnių į Kauną, bet dėl pinigų stokos tas sumanymas valdžios buvo atidėtas. Dabar, kai viso krašto diktatorium tapo Muravjovas, iš naujo atgaivina tą sumanymą ir įsako Žemaičių Vyskupijos sostinę perkelti į Kauną[3]. Ją perkėlus, įsakoma gubernatoriui stropiai sekti dvasininkų veikimą, žiūrėti, kad niekas iš kapitulos ir konsistorijos narių be jo leidimo neišvyktų iš miesto. Taip pat įsakoma uoliai sekti ir į Kauną atvažiavusius kunigus[4].

Kovodamas su lenkybe, Muravjovas ne tik uždraudė viešose vietose ir įstaigose kalbėti lenkiškai, bet įsakė ir iškabose panaikinti lenkiškus parašus; lenkų kalba visur turėjo būti pakeista rusų kalba. Jo namalonėn pateko ir lenkų draugijos, įkurtos Vilniuj, kad ir labdaringais tikslais: Muravjovas ir į jas žiūrėjo, kaip į lenkų priemonę daryti propagandą prieš valdžią, drumsti visuomenės rimtį. Todėl jas, kaip kenksmingas visuomenei, įsako uždaryti[5]. Neaplenkė jis ir lietuvių blaivybės draugijos, Valančiaus ir kunigų globojamos ir remiamos.

Tiesa, jai geros širdies neturėjo ir jo pirmatakai ir kai kurie dvarponiai — bravorų savininkai, žydai, akcyznininkai. Pastarieji pelno sumetimais ėmė skųsti kunigus valdžiai, kad jie prieš juos varą agitaciją, kad per blaivybę siekią politinių tikslų. Prasideda tyrinėjimai. Pagaliau 1858 m.

---

[1] Aiškinama, kad sukilimo metu tie katalikybės simboliai buvę naudojami įvairiems ženklams: raudonai dažytas kryžius ir stovįs prie akalicos ar vienkiemio, reiškęs, kad sukilėliai ten rasią paramos. Taip pat esą buvę statomi kryžiai pažymėti vietoms, kur turėdavę susirinkti sukilėliai arba politiniams įvykiams atsiminti. — Kiek čia tiesos ir kiek fantazijos, sunku pasakyti.

[2] Milovidov, 28 p. Plačiau žiūrėk: A. Alekna, Žem. Vysk. M. Valančius, 250—257 p.

[3] Šitą savo žygį Muravjovas vadina svarbiu žingsniu, padarytu krašto organizacijoj, nes esą Varniuose 1862 ir 1863 m. daryti visi pasiruošimai sukilimui, o iš čia, tarpininkaujant dvasiškijai, sukilimas išsiplėtęs po visą kraštą. Dabar esą tas blogumo lizdas sunaikintas (Pod. berł. car., 194 p.).

Žemaičių vyskupijos perkėlimą popiežius Leonas XIII legalizavo 1885 m. Tačiau tas legalizavimas teįvykdytas 1895 m.

[4] A. Alekna, 196 p.; Pod. berł. car., 194 p.

[5] Der Dict. v. Wilna, 117—119 p.

Vilniaus generalgubernatorius uždraudžia steigti naujus blaivybės skyrius. Tuo laiku prasideda ir senų skyrių uždarinėjimai. Ir patys valdžios atstovai ėjo prieš blaivybę. Taip kartą generalgubernatorius Nazimovas, gerdamas Rietave už žemaičių valstiečių sveikatą, demonstratyviai pareiškęs, kad degtinę gerti pats mūsų klimatas reikalaująs ir kad pats Kristus leidęs gerti, pav. per vestuves Kanaanoje...[1]

Šitoks aukštųjų valdininkų nusistatymas iš pamatų griovė blaivybės organizaciją. Vysk. Valančius dar bandė ją gelbėti, bet jau veltui: Muravjovas, saugodamas liaudį nuo politikavimo, uždraudžia bet kuriuo būdu organizuoti blaivybės skyrius. Nusižengusiems jo įsakymui grasina piniginėmis baudomis ir karo teismais[2].

Tuo būdu blaivininkų, tuo pačiu ir šiaip tautos organizavimas, pratinimas prie draugijinio gyvenimo, kėlimas doros, kartu ir tautiškumo, buvo sutrukdytas.

Stiprindamas krašte rusiškumą ir norėdamas amžiams užtikrinti čia Rusijos viešpatavimą, Muravjovas rūpinasi ir visur apsisodinti ištikimais rusais valdininkais. Jis viename savo laiške nurodinėja, kiek esą blogo buvę padaryta kraštui vien dėl to, kad vietos gyventojams buvusios pavestos įvairios valdžios funkcijos. Be to, tai darę kraštą nerusišku ir davę gyventojams laisvę sukilti. Maža to, jie ir patys padėję sukilėliams arba aktyviai dalyvavę jų eilėse. Šito nebūtų atsitikę, jei krašto administracijoj būtų sėdėję ištikimi carui valdininkai. Įsitikinęs, kad valdžia nei dabar, nei ateity negalinti pasitikėti vietos valdininkais, Muravjovas darė visą, ką galėjo, kad jie palaipsniui būtų pakeisti tikrais rusais, pakviestais iš pačios Rusijos Imperijos širdies. Dar 1863 m. gegužės mėnesį, vadinas, savo diktatoriavimo pradžioj, jis, kaip jau žinome, atleido nuo pareigų valstiečių tarpininkus, kaip maišto dalyvius ir niekintojus viso, kas rusiška, o jų vieton kvietėsi rusus. Tuo pačiu metu gabenosi iš Rusijos ir šiaip rusų valdininkų, miško sargų ir kt. tarnautojų, nes nebuvę kam bežiūrėti krašte tvarkos: senieji valdininkai buvę išbėgioję ar prisidėję prie sukilimo[3]. Ypač jis rūpinosi suorganizuoti savą policiją, nes ji, jo galva, būdama artimuose santykiuose su vietos gyventojais, galinti į juos daryti didelę įtaką[4]. Jo supratimu, sava, gerai organizuota policija esanti valdžios pagrindas ir tvirta garantija išlaikyti krašte ramybę ir tvarką; tai legali priemonė, be kurios negalima apsieiti, vykdant valdžios įsakymus, planus ir sumanymus, ir dirbti krašto gerovei. Bet ir policija ir valdininkai, tiek morališkai, tiek materiališkai, turį būti gyventojų akyse tinkamoj aukštumoj pastatyti[5]. Kaip išmintingas ir praktiškas administratorius, jis teisingai suprato, kad valdininkai, būdami valdžios reprezentantai, galį daug prisidėti prie gyventojų palenkimo į valdžios, Rusi-

---

[1] Janulaitis, 16 p. Iš dalies tai buvo atsakymas Valančiui, kuris rėmė blaivybės idėją ir Šv. Raštu. Plačiau žiūrėk apie to meto blaivybę Lietuvoj A. Aleknos: Žem. Vysk. M. Valančius, 85—117 p.

[2] 1865. IV. 18 parėdymas, 2360 nr. ir Der Dict. v. Wilna, 115—116 p.

[3] Pod. berł. car., 135, 217 p. ir der Dict. v. Wilna, 38 p.

[4] Pod. berł. car., 217 p.

[5] Pod. berł. car., 198, 199, 217 p.

jos pusę, kas jam, kaip rusintojui, buvo ypačiai svarbu. Šitais sumetimais Šiaurės Vakarų krašto valdininkams ir buvo pakeltos algos 50%[1], vadinas, per pusę didesnės už tikrosios Rusijos valdininkų. — Bet ir tam reikalui susidarančios išlaidos turinčios būti padengtos ne kitokiais, bet iš krašto gaunamais mokesčiais.

Muravjovas, kaip matom, tikrai buvo praktiškas žmogus, visuomet aiškiai ir paprastai galvojo...

Pagaliau kiek apsistotina prie paskutinio jo užsimojimo, būtent — pakeisti lietuviškas raides rusiškomis[2]. Kaip daug kur, taip ir čia jis nebuvo originalus.

Prieš kurį laiką gana mokytas vyras, bet svajotojas, pavarde Gilferdingas, slavofilas, buvo iškėlęs sumanymą, kad visos slavų tautos vartotų rusišką abėcėlę. Šitokia idėja, negalėjusi nepatikti tokiam ultrapatrijotui Muravjovui, ir jis, būdamas Vilniaus diktatorium ir norėdamas atitraukti Lietuvą nuo Lenkijos įtakos ir apskritai „suvienodinti" tą kraštą su visa Rusija, pasiryžo tuo Gilferdingo sumanymu pasinaudoti, nežiūrint, kad lietuviai ne slavai. Tai atsitiko maždaug taip. Kai 1864 m. Jonas Juškevičius kreipėsi į Vilniaus mokslo apygardos globėją Kornilovą su rusiškos—lietuviškos gramatikos rankraščiu, jis patarė jam lietuvišką tekstą perrašyti rusiškomis raidėmis. Iš karto Juškevičius, gavęs visokių pažadų, sutikęs, bet paskui susigriebęs ir, nebaigęs darbo, nuo siūlymo atsisakęs. Tačiau sumanymas pakeisti lotyniškas lietuviško rašto raides rusiškomis pasiliko gyvas. Iškilo nauja asmenybė, kuri varė tą akciją toliau. Tai buvo Mikuckis, Varšuvos Vyriausios Mokyklos lektorius, surusėjęs lenkas, be kitų kalbų mokėjęs ir lietuvių. Tai tipiškas karjeristas, ambicingas ir nesirenkąs priemonių. Šiai gana tamsiai asmenybei ir pavedama varyti lietuviškų raštų rusiškomis raidėmis spausdinimo akciją. Tam tikslui 1864 m. Muravjovas sudaro leidimo komitetą, į kurį, be Mikuckio, įėjo du lietuviai—Antanas Petkevičius su Laurynu Ivinskiu ir vienas rusas — Krečynskis, mokąs lietuvių kalbos. Šis įdomus konglomeratas tuojau ėmėsi darbo ir greit išleido pirmąją lietuvišką knygą rusiškomis raidėmis, būtent Абецеле жемайтишкай-лѣтувишкай.

Tuo pačiu metu, nors ir nebuvo uždraustas lietuviškų knygų spausdinimas lotyniškomis raidėmis, prasideda lietuviškos knygos persekiojimas. Antanas Petkevičius, Muravjovo sudaryto komiteto dalyvis, piktoji Lietuvos dvasia, kaip jį vadina M. Römeris, buvo katalikų kunigas, o paskui, susipykęs su Vysk. Valančium, metė kunigystę ir pasidarė lietuvių išgama, lietuviškos spaudos budeliu[3]. Degdamas pykčiu ir kerštu prieš Vysk. Valančių, Petkevičius ėmė Muravjovui piešti visą ligšiolinę lietuvių spaudą, kaip priešingą ir pavojingą rusų valstybės idėjai. Pasigaudamas suktos sofistikos, sugebėjo įtikinti Muravjovą, kad ir vysk. Valančiaus raštai taip

[1] Ten pat, 217 p.
Kaip rašo pats Muravjovas, į Šiaurės Vakarų kraštą buvo pargabenta per 3000 rusų valdininkų, mokytojų ir seminaristų. Jų tarpe buvę ir nemaža netikusių (Pod. berł. car., 219 p.).

[2] Pod. berł. car., 223 p.

[3] M. Römer, Litwa, Lwów, 1908 m., 74 p.

pat esą „priešvalstybiški". Šitomis denuncijacijomis Petkevičius pasiekė savo: Muravjovas įsakė išimti iš apyvartos keletą leidinių, ar tai paties vysk. Valančiaus ar tai jo paliepimu išspausdintų. Šitie spaudiniai, daugiausia religinio turinio, buvo pripažinti pavojingais rusų valstybei. Iš jų buvo uždrausta platinti ir vysk. Valančiaus „Žemaičių Vyskupystė"[1]. Taip pat uždraustos skleisti žmonių tarpe ir žemaitiškos — lietuviškos maldaknygės, kuriose, kaip rašė pats Muravjovas, buvo keikiamas rusų viešpatavimas[2]. Jų vietoj platinta rusiškos maldaknygės. Muravjovo įpėdinis Kaufmannas nuėjo dar toliau: 1865 m. rugsėjo mėn. 6 d. iuleido aplinkraštį, kuriuo visai uždraudė spausdinti ir platinti lietuviškas knygas lotyniškomis raidėmis. Vėliau tą aplinkraštį patvirtino vidaus reikalų ministeris, o paskui ir caras[3].

Tuo būdu Muravjovas padarė pradžią tam lietuviškos spaudos draudimui, dėl kurio lietuvių tauta turėjo pakelti sunkią 40 metų kovą ir skriaudas dėl lietuviško lotyniškomis raidėmis spausdinto žodžio.

Kaip matėm, Muravjovas darė visa, kad tik Šiaurės Vakarų kraštas, kartu ir Lietuva, netektų visų tų savumų, kuriais skyrėsi nuo tikrosios, visos Rusijos, kad visur įsigalėtų rusiškumas, išnyktų lenkų įtaka ir katalikiškumas. Jau 1864 m. gruodžio mėn. jam atrodė, kad jo troškimai, jo darbas realizuojasi. Tada ne be pasididžiavimo ir pasitenkinimo jis rašė, kad visur statomos cerkvės, rusų mokyklos, kolonizuojami rusai; visur net ir turguje, girdisi rusų kalba; žmonės, kuriuos jis išgelbėjęs iš po sunkios lenkų priespaudos, susiprato esą rusai ir atsidavė carui; rusifikacijos reikalai eina į priekį; lenkų propaganda nutilusi; tik, esą, reikia ir toliau laikytis kartą pasirinktos sistemos, ir, be abejojimo, už kelių metų krašte įsistiprinsianti rusų tautybė, be ko, esą, negalima krašto laikyti rusišku ir jame garantuoti tvirtą rusų viešpatavimą. — Katalikų dvasiškija, suvaržyta visokiais aplinkraščiais ir pavesta administracijos priežiūrai, nustojusi žmonių pasitikėjimo. Žmonės, esą, patys prašosi priimami į pravoslaviją. Pačiame Vilniuje perėjo į pravoslaviją 200 žmonių, o visose šešiose jo valdomose gubernijose — per 2500 žmonių[4]. Žodžiu tariant, atgijęs krašte rusiškumas ir pravoslavija. Tas atgijimas buvęs toks visuotinis, kad net ir žydai ėmę mokytis rusiškai; tam reikalui gubernijų miestuose jiems pradėtos steigti mokyklos. Katalikai taip pat ėmę mokytis rusiškai. — Minsko gubernijoj katalikai ištisais valsčiais grįžę į ortodoksiją, nes jų bažnyčios buvo paverstos į cerkves ir t. t.[5] Tais darbais, kaip mano pats Muravjovas, vadinamasis Šiaurės Vakarų kraštas buvęs žymiai pastumėtas prie susijungimo su visa Rusija[6]. Vadinas, jo manymu, realizavosi tai, ko jis troškęs, dėl ko nesigailėjęs jėgų ir žiauriausių priemonių. Tačiau, tenka

[1] M. Römer, 74 p.
[2] Pod. berł. car., 223—224 p.
[3] Plačiau apie spaudos draudimą žiūrėk Vaclovo Biržiškos: Kaip buvo uždrausta ir atkovota lietuvių spauda, Kaunas, 1929 m. 1—64 p.
[4] Pod. berł. car., 193 p. Ten pat, tik kitoje vietoje (222 p.), Muravjovas rašo, kad apie 12.000 žmonių perėjusių į katalikybę, vėl sugrįžę į provoslaviją.
[5] Der Dict. v. Wilna, 134 p.
[6] Pod. berł. car., 225 p.

pasakyti, jei Muravjovas ir jo įpėdiniai, geruoju ir prievarta rusindami gudus, ir galėjo džiaugtis darbo vaisiais, tai Lietuvoj, katalikiškame krašte, jų rusinimo politika neturėjo tokio pasisekimo: lietuvis pasirodė daug atsparesnis už gudą.

Pagaliau Muravjovas turėjo savo darbą nutraukti. Manoma, kad čia buvo kalta nepalanki jo veikimui užsienio ir vidaus aukštųjų sferų opinija. Susidarius tokiai nuotaikai ir intrigomis, kaip pats Muravjovas sakėsi, paprašęs caro atleisti jį iš pareigų. 1865 m. kovo mėn. pabaigoj Muravjovas baigė garsią Vilniaus diktatoriaus karjerą. Ta proga vis dėlto caras Aleksndras II rado reikalą pagerbti jį už nuopelnus sostui ir Rusijai grafo titulu.

Anksčiau caras buvo apdovanojęs jį medaliu. Vertino Muravjovo darbą ir platesnioji visuomenė. Dar sukilimo pradžioj jam buvo siunčiami iš įvairių kraštų sveikinimai, padėkos adresai, dovanos. 1863 m. gegužės mėn. pabaigoj Maskvos metropolitas Filaretas jam atsiuntė dovaną — šv. Mykolo Archangelo paveikslą ir adresą, kuriame rašė, kad ištikimi tėvynės sūnūs jo paskyrimą Vilniaus generalgubernatorium sutikę su džiaugsmu ir viltim: „Jūsų paskyrimas jau yra nugalėjimas Tėvynės priešų, jūsų vardas — pergalė. Tedirba gailestingiausis Dievas per jus tiesos ir taikos darbą. Tepasiunčia jums bendravardį dangiškąjį Archangelą, teeinie jis Jūsų priešaky su ugnies kalaviju ir teapsaugo Jus dangiškuoju skydu“. Ypačiai daug sveikinimų Muravjovas susilaukęs 1863 m. vardo dienoje (lapkričio 8 d.). Pasiuntusi jam sveikinimą ir aukštesnioji Petrapilio visuomenė. Visa tai, kaip prisipažįsta pats Muravjovas, jam suteikę moralinę paramą naikinant „sukilusiame“ krašte maištininkus. Vienas jo bendradarbis, buvęs valstiečių tarpininkas, taip vertina Muravjovo darbą: „Per trumpą laiką, tiktai per dvejus krašto valdymo metus, grafas Muravjovas daug patarnavo Rusijai ir prispaustiems vietos žmonėms“. Jo uolus bendradarbis Kornilovas, jo nuopelnus rusiškumui taip apibūdina: „Muravjovo veikimas — vienas iš galingiausių ir šviesiausių rusų tautybės susipratimo pasireiškimų XIX amžiuje“. O rusų poetas Nekrasovas jo garbei, per suruoštą Petrapily puotą[1], kurioj dalyvavo ir pats Muravjovas, padeklamavo tokį reikšmingą eilėraštį:

Бокалъ заздравный поднимая,
Еще разъ выпить нам пора
Здоровье миротворца края ..
Так много-жъ лѣтъ ему... Ура!
Пускай клеймятъ тебя позоромъ
Надменный Западъ и враги;
Ты мощенъ Руси приговоромъ,
Ея ты славу береги.
Мятежъ прошелъ, крамола ляжетъ,
Въ Литвѣ и Жмуди миръ взойдетъ;
Тогда и самый врагъ твой скажетъ,
Великъ твой подвигъ... и вздохнетъ.
Вздохнетъ, что, ставши сумасбродомъ,

[1] 1864 m.

Забывъ присягу, свой позоръ
Затѣялъ съ доблестнымъ парадомъ
Поднять давно рѣшенный споръ.
Нѣтъ, непомогутъ имъ усилья
Подземныхъ ихъ крамальныхъ силъ.
Зри! Надъ тобой, простерши крылья,
Паритъ архангелъ Михаилъ!

Garbino jį ir rusų laikraščiai, ypač tokio pat, kaip ir jis, nusistatymo Maskvos Žinios. Tačiau neilgai teko Muravjovui ta garbe džiaugtis: 1866 m. rugpiūčio mėn. 28 d. pasimirė. Tą pačią dieną dalyvavęs šventinimo savo cerkvės, pastatytos 1863 m. žuvusiems sukilimo malšintojams pagerbti. Per pamaldas karštai meldęsis, dėkodamas Dievui už sėkmingą sukilimo malšinimą... Vakare mirė. Paskui jis buvo greit pamirštas: matyt, rusų visuomenė po entuzijazmo pradėjo drovėtis jo žiaurumo, parodyto bemalšinant sukilimą. Tik vėliau, po 25 metų, jį vėl atsimena ir 1898 m. Vilniuj pastato jo garbei paminklą, o 1901 m. įsteigia jo vardo muzėjų. Tas paminklas, kaip rašo vienas Muravjovo garbintojas[1], vaizdavęs įkūnytą didingą Muravjovo ramumą. Jis žiūrėjęs į tolį, tiesiog į akis nešališkų kartų ir tartum apžvelgęs savo be galo sunkų valstybei nuveiktą darbą. Bet... neilgai ir paminklui teko Vilniuj „žvalgytis": netrukus, pasikeitus laikams, ir jis buvo nugriautas...

Tas pats nežinomas autorius kitoje vietoje šitaip vertina Muravjovą: „Paprastas žmogau ruse, ar tu būtum baltgudis ar lietuvis, pravoslavas ar katalikas! Tau Dievas davė protą vertinti ir suprasti, kas tau daromą, įdėjo širdį, galinčią jausti geradarybes. Ir tu turi suprasti, kad visoje savo liūdnoje praeity neturėjai geresnių geradarių per rusų Viešpačius ir jų pastatytus aukštesniuosius viršininkus. Ir jų pirmą vietą tavo atminty privalo užimti grafas Mykolas Mikalojus Muravjovas, su kurio valdymu prasidėjo tavo naujas gyvenimas"[2].

Komentarų, rodos, nereikalinga: ir taip visiems aišku, ką tuo norėjo pasakyti pernelyg įsismaginę rusofilai.

IV. MURAVJOVO VEIKIMO VERTINIMAS

Kaip matėm, patys rusai Muravjovo veikimą Šiaurės Vakarų krašte aukštai vertino, statė jam paminklus. Dabar reiktų atsakyti į klausimą, kokios reikšmės turėjo Muravjovo veikimas specijaliai Lietuvai? Atsakyti į šitą klausimą nėra taip lengva, kaip kartais gali iš paviršiaus pasirodyti. Tiesa, kartą jau teko gana paskubomis vertinti Muravjovo darbus Lietuvai, kalbant apie jo vaidmenį mūsų tautiniame atgimime[3]. Šitame

---

[1] Pamiati gr. M. N. Muravjeva, Vilnius, 1898 m. 3 p. Vilniaus apskrities blaivybės komiteto leidinys.

Apie tą paminklą pasakojama toks atsitikimas. Kartą iš nakties kažkas paminklą ištepęs vilko taukais. Šunes, pajutę tų taukų kvapą, susirinkę apie paminklą ir ėmę kaukti. Susigriebusi policija juos nuvaikiusi ir nuo tada prie paminklo buvusi pastatyta sargyba.

[2] Ten pat, 52—53 p.

[3] Žiūr. 1929 m. Rytas, 239, 240, 241 nr.: „Muravjovas ir mūsų tautinis atgimimas".

straipsnely iškelt tokios mintys. Pirmučiausia dėl valstiečių. Konstatavęs jų sunkią padėtį ir veik ją nepasikeitusią po baudžiavos panaikinimo ligi 1863 m. sukilimo, rašiau: ir šit ateina Muravjovas su aiškia programa ir taria: visi sumišimai kyla krašte dėl lenkų bajorų įtakos ir agitacijos. Kad toliau šito nebepasikartotų, kad ponai netektų įtakos į liaudį, reikia juos visomis priemonėmis subankrutyti ir nužeminti liaudies akyse. O liaudį, valstiečius, kurie „yra vienintelė rusų valdžios atrama", pakelti, suteikiant jiems savarankišką ir nepriklausomą gyvenimą, ir neleisti dvarininkams jos skriausti. Muravjovas tai ir vykdė: stiprino valstiečius ekonomiškai, paskubomis išlaisvindamas juos iš priklausomybės ponams, daugeliui bežemių suteikdamas žemės, bernams — daržų ir atiduodamas į jų rankas savivaldybes[1].

Koks turėjo būti mūsų valstiečio nustebimas, kai jis pamatė, kad juo rūpinasi galingasis caras, kad jis jam reikalingas, vertas visokios globos, jis, valstietis, kuriam dar vakar buvo ponų sakoma, kad esąs chamas ir, kaip tokio, jo vertė nelabai aukštesnė už gyvulio, jei dar nežemesnė. Šį pusiau žmogų Muravjovas pakelia į žmogų ir parodo jam į poną: štai tavo priešas ir išnaudotojas[2]. Tuo Muravjovas padarė materijalinę ir dvasinę revoliuciją, smarkiai išjudinusią mūsų liaudį.

Nuo to laiko mūsų valstietis pradėjo naują epochą, pradėjo savarankiškai gyventi, formuotis į tvirtą luomą, iš kurio pamažu susidarė tauta, kurioje kas kartą vis labiau didėjo sąmoningumas ir laisvės bei nepriklausomo gyvenimo troškimas. Iš tų valstiečių, Muravjovo iš ponų valdžios ištrauktų, aprūpintų ir išjudintų, išplaukė ir mūsų vadinamasis tautinis atgimimas ir jais dabar remiasi mūsų valstybė.

Turėdami galvoj, kad tie valstiečiai buvo ir mūsų kalbos ir savotiškos kultūros saugotojai ir laikytojai, suprasime, kokios turėjo svarbos mūsų kraštui jų padėties pagerinimas. Be to, Muravjovas mums padarė labai naudingą darbą, suduodamas mūsų krašte labai didelį smūgį lenkų įtakai ir polonizacijai, ėjusiai per bažnyčias, mokyklas, savivaldybes ir kitokias įstaigas: jis išstūmė lenkų kalbą iš viešojo gyvenimo, mokyklų ir valdžios įstaigų. Galima drąsiai sakyti, kad lenkų persekiojimas buvo mums labai naudingas, nes tuo būdu Lietuvos lenkinimas buvo dešimtmečiams sustabdytas. Tai pagreitino ir mūsų tautinį atgimimą. — Tiesa, lenkų kalba buvo pakeista rusų kalba, bet ne lietuvių. Džiaugtis, rodos, nebūtų kuo, nes polonizacija tepakeista rusifikacija. Bet iš dviejų blogybių, jei renkamasi, pasirenkama mažesnė. Rusifikacija mums nešė mažesnius pavojus: lietuvis, skirdamasis nuo ruso savo religija, daugiau parodęs atsparumo prieš rusifikaciją, negu prieš polonizaciją, nes tais laikais mūsų valstietis dar aiškiai neskyręs tautybės nuo religijos (paklaustas: ar lietuvis?, atsakydavęs — katalikas). Jam nebuvę nei lietuvio nei lenko, o tik katalikas. Todėl kova su tos pačios religijos žmogumi mūsų tautiečiui buvo nesuprantama: jis težinojęs, kad jis katalikas, kaip ir lenkas, ir garbinąs vieną ir tą patį Dievą. Rusas lietuviui buvo svetimas ir nemielas, garbinąs

---

[1] Iki čia dabar kiek sutrumpinau ir pataisiau. Toliau taip pat teks elgtis.

[2] Ką gero darė Muravjovas valstiečiams, darė ne iš jų meilės, bet iš politinio reikalo.

kitokį Dievą, o su tokiu jam buvo nepakeliui. Lietuvis iš jo juokėsi ir šalinosi nuo jo. O lenkas katalikas ir dar vartojąs „ponišką" kalbą mūsiškiui buvo arčiau širdies ir todėl jis greičiau pasidavęs lenkinamas, negu rusinamas. Toks neskyrimas tautybės, o tik religijos, ir buvęs kenksmingas mūsų tautai, užmiršusiai savo praeitį ir nepriklausomumą. — Muravjovas iškelia ne tiek tautybės ir religijos skirtumus tarp lietuvių ir lenkų ponų, kiek ekonominę nelygybę, skurdą, su pirštu parodydamas, kad dėl to kalti jie, lenkai dvarponiai. Išvaduodamas mūsų valstiečius iš ponų jungo, Muravjovas tuo pačiu iškasė gilų griovį tarp dvaro ir sodžiaus. Dvaras išlaisvintam sodžiui neteko savo pirmykščio prestižo, žibėjimo ir pavergiančios įtakos. Valstietis, atsiskyręs nuo dvaro, kad ir pamažu, vis sąmonėjo, diferencijavosi, vadavosi iš ponų globos ir įtakos, ir jau 1905 m. jis išeina ne tik su socijaline programa, nukreipta ir prieš patį dvarą, bet ir su tautinės revoliucijos šūkiais — politinės ir kultūrinės autonomijos planu.

Muravjovas, eidamas lietuvių nuo lenkų atskyrimo keliu, padaro dar vieną labai svarbų žygį, būtent: lietuviško rašto lotyniškas raides pakeičia rusiškomis. Tvirtinti, kad rusiškos raidės būtų mus surusinusios, vargu ar pamatuota, kaip lygiai būtų nepamatuota tvirtinti, kad lotyniškos raidės mus sulotynins. Lotynų raides jau seniai vartojame, o lotynais dar nepavirtom. Juk ne raidėse esmė, bet tų raidžių skelbiamojoje dvasioje. Ir vysk. Valančius ėmė kovoti ne prieš rusiškas raides, bet prieš rusiškomis raidėmis rašytus lietuviškus raštus, skelbusius katalikybei priešingas rusiškai pravoslaviškas tendencijas, maldaknygių turinio iškraipymą. Dėlto ir prasidėjo kova už lietuvių spaudos laisvę, kova su „graždanka" (vadinas, tą kovą ne raidės, bet turinys išprovokavo). — Lietuvis pasijuto skaudžiai įžeistas, kaip jam buvo uždrausta iš lietuviškos maldaknygės garbinti Dievą. Tuo buvo įžeistas jo švenčiausias dalykas, religija, buvusi per ilgus amžius jo vienintelė paguoda, nusiraminimu. Todėl lietuvis visa esme ir pasipriešina tam uždraudimui, nenuilstamai kovoja ligi galo, kol laimi: 1904 m., po 40 metų atkaklios kovos, lietuvių tauta atgauna spaudos laisvę. Ši kova mums tuo buvo naudinga, kad ji išmokė tautą branginti ir mylėti savo kalbą ir raštą, sukūrė ligi tol istorijai nežinomą knygnešių epochą ir parodė pavyzdį, kaip maža tauta, kovodama vieningai už teisybę, nugali ir milžiną.

Nebus perdėta, jei pasakysime, kad Muravjovas bus pirmasis mūsų liaudį, jei taip galima pasakyti, pamokęs tautinio solidarumo, (pav., kova dėl spaudos), o pažadindamas jos nuosavybės ir nepriklausomumo nuovoką, sąmonę, kuri toliau jos pačios buvo vystoma, nesąmoningai paskatino ją susiprasti. Tai teigiamieji Muravjovo veikimo ypatumai. Neigiamosios savybės: nuplėšimas mūsų krašto įvairiomis kontribucijomis, pabaudomis, visokiais mokesčiais; žudymas, kalinimas, trėmimas žmonių, kartais net ištisų sodžių ir t.t. Daug žalos lietuvių tautai padarė ir jo rusifikacijos darbai: gabenimas į Lietuvą rusų kolonistų, valdininkų, mokyklos ir vietos administracijos rusinimas, pravoslavų cerkvės akcijos išplėtimas ir katalikų bažnyčios suvaržymas bei persekiojimas...

Bet galutinėj išvadoj reikia pasakyti, kad Lietuvos rusinimas neturėjo tokio pasisekimo, kaip Baltgudijoj, slavų krašte, dėl tos paprastos priežasties, kad Lietuva skyrėsi nuo rusų ir kultūra, ir religija, ir savo tautybe. Įgabentas į Lietuvą rusiškas elementas, būdamas žemos kultūros, pasirodė nesąs atsparus ir pamažu tirpo ir ypač tirpsta dabartinėse Lietuvos gyvenimo sąlygose, nes, sugriuvus carų Rusijai, veik nebėra kam remti jų tautinių aspiracijų. Be to, būdami išsklaidyti po visą Lietuvos plotą (toks buvo kolonizacijos planas: rusų kolonistų salomis nusėti visą Lietuvą) ir negalėdami vietoje sudaryti reikalingos daugumos, negali steigti savų mokyklų, kultūrnių ir ekonominių organizacijų[1], kurios keltų jų tautinį sąmoningumą. Iš kitos pusės — stoka inteligentinių jėgų, masės tamsumas, ypač stačiatikių, lemia rusų mažumai sutirpti svetimos tautos bangose. Tas tirpimo procesas jau seniai prasidėjęs ir nekliudomas eina tolyn. Todėl Muravjovo žygiai, padaryti rusiškumui įstiprinti Lietuvoj, vargu ar sulaukė norimų vaisių: lietuvių tauta su nedideliais nuostoliais atlaikė didžiąsias rusiškumo bangas.

Baigiant pasakytina, kad labai laikas išsivaduoti iš lenkų istorikų nuomonės, pasmerkusios Muravjovą, ir p r a d ė t i j į v e r t i n t i ne tik kaip koriką, bet ir kaip žmogų, kuris, kad ir nesąmoningai, išjudindamas mūsų liaudį, dirbo kraštui naudingą darbą[2].

Šitoks Muravjovo darbų vertinimas, jų reikšmės apibūdinimas susilaukė iš kai kurių asmenų priekaištų. Ypač tų priekaištų susilaukta iš a. a. Prof. Aleknos[3].

Pirmiausia prof. Alekna paabejojo teigimo teisingumu, kad Muravjovas padaręs lietuvių tautai gerą darbą, atskirdamas sodžius nuo dvaro.

Prof. Alekna, kreipdamas dėmesio į tai, kad mūsų bajorai, dvarponiai, istorinės Lietuvos vadovaujamo luomo palikuonys, ligi 1863 m. vadinęsi lietuviais ir gynę tautos interesus, o lietuvio vardo ėmėsi išsižadėti tada, kai juos Muravjovas ir jo įpėdiniai pradėję persekioti ir niekinti visa, kas lenkiška. Toks mūsų bajorijos niekinimas, esą, sukėlęs joje užsispyrimą ir akcentavimą l e n k i š k u m o dėl l e n k i š k u m o ir tolinęs nuo mūsų krašto, tautos interesų į Varšuvos pusę, kol ji pagaliau visiškai atsiskyrė nuo lietuvių tautos. Atsiskyrus bajorijai, lietuvių tauta netekusi savo viršūnės, inteligentijos, kuri taip buvusi reikalinga mūsų tautiniam kilimui ir kuriantis Lietuvos savarankiškai valstybei. Tas atsiskyrimas tiek toli nuėjęs, kad, kai baorija, buvo kviečiama dėtis prie tautinio lietuviško darbo, jos vienas atstovas pareiškęs (apie 1907 m. vienoj brošiūroj): przengdy (niekad niekados)! Šito, esą, nebūtų atsitikę, jei prieš mūsų, kad ir sulenkėjusią, bajoriją nebūtų buvusios pavartotos muravjoviškos represijos[4].

---

[1] Čia neturima galvoj didesnių miestų, kur rusų elementas kiek gausesnis.

[2] R y t a s, 1929 m. 241 nr.

[3] Tie priekaištai padaryti žodžiu; juos užsirašiau ir čia jų dalį patiekiu

[4] Prof. Roemeris šį bajorų atsiskyrimą kiek kitaip aiškina: „Prasidėjęs tautinis lietuvių judėjimas iš pradžių Lietuvos bajorų palankiai buvo sutiktas. Knygnešystė ir kova dėl apšvietos daugely vietų bajorų net buvo remiama. Tik vėliau, apie pabaigą XIX a., kada tame judėjime pradėjo dalyvauti jaunesni kunigai, šalin-

Antras priekaištas tai dėl pateisinimo Muravjovo rėžimo, kurį jo įpėdiniai per 40 metų tęsė Lietuvoj.

Jei, esą, pateisinti šią mūsų krašto spaudimo ir visokių persekiojimų politiką, kur net turėję vietos ir Kražių įvykiai (1893), tad esą reiktų pateisinti ir kiekvieną vergiją ar baudžiavą, kaip tinkamą priemonę socijaliniam teisingumui ir tautiniam susipratimui kelti.

Dėl pirmo priekaišto tiek pastebėsime, kad, nepažįstant nuodugniu to laikotarpio mūsų bajorijos nusiteikimų bei aspiracijų, sunku pasakyti, kiek jis teisingas. Tačiau viena aišku, kad mūsų bajorija aklai sekė lenkus (tai rodo kad ir 1831 ir 1863 m. sukilimai) ir niekad nebuvo atsisakę nuo unijos su Lenkija[1], kas iš liaudies kilusiai lietuvių inteligentijai buvo ir pasiliko svetima, tiesiog nepriimtina. Iš kitos pusės, jei mūsų bajorija ir būtų dalyvavusi mūsų tautiniame kilime, vėliau — ir valstybės kurime, tai vargu ar Lietuva būtų susilaukusi tokios žemės reformos, kokią ji šiandien jau turi[2]. O tokios reformos reikalavo ir socijalinis teisingumas ir tautos įsistiprinimas savo žemėj, kurios laisvę ir nepriklausomumą apgynė savanoriai[1]. Be to, reikia manyti, jei būtų buvę susidėta su mūsų gerokai aplenkėjusia bajorija, būtų reikėję gal daryti ir visokių kompromisų dėl lenkų kalbos vartojimo mokyklose, bažnyčiose ir gal kitur. Dėl to reikia manyti, kad mūsų tautinis sąmonėjimas, išsilaisvinimas iš lenkų kultūrinės įtakos būtų daug ilgiau užtrūkęs, o gal net ir palikęs stiprių lenkiškumo pėdsakų, visose mūsų gyvenimo srityse, ko, galima sakyti, dabar neatsitiko, kai lietuvių tauta, liaudis ir iš jos kilę vadai vieni be gerokai nutautusios bajorijos dirbo tautinį lietuvišką darbą ir sukūrė tautinę valstybę su jos įvairiausiomis institucijomis ir organizacijomis tiesiu, savarankiu ir nekompromisų keliu.

Dėl antro priekaišto sunku ką pasakyti, nes vargu ar žmoniška pateisinti smurtą ir prievartą, daromą kad ir gražiausiais ir kilniausiais tikslais.

Prof. Alekna taip pat kaltino Muravjovą ir dėl blaivybės veikimo sustabdymo ir dėl lietuviškos spaudos pradėto persekiojimo.

Prie pirmojo kaltinimo galima tiek pasakyti, kad blaivybės draugija beveik jau 1858 m. buvo uždaryta Nazimovo. Ir Muravjovas, drausdamas kurti blaivybės brolijas, kurių nariai esą persimetę į politinį veikimą, prisidėję prie sukilimo, rėmėsi tuo pačiu 1858 m. Nazimovo įsakymu. Tad jis tik prižiūrėjo to įsakymo vykdymą ir už jo laužymą grasino bausmėmis.

Kiek sunkiau Muravjovą pateisinti už jo padarytą pradžią — įvesti rusiškas raides į lietuvišką raštą, ir už lietuviškos spaudos persekiojimus.

---

dami lenkiškas pamaldas iš bažnyčių, taisydami bažnyčios giesmes, maldas ir t.t., kilo antagonizmas prieš tariamą „litvomaniją“, kurs pagaliau privedė prie atviros ir aštrios kovos“. (Trimitas, 1933 m. 27 nr. 529 p. 1 skiltis).

[1] Tam reikalui žiūr. H. Mościcki, Unia Litwy z polską (dokumenty i wspomnienia). Warszawa, išleista, 350 m. Liublino unijos sukaktuvėms paminėti.

[2] O gal ir pati Lietuva su Lenkija būtų susijungusi kokia nors unija, kas visiškai svetima lietuvių tautai, trokštančiai nepriklausomai gyventi ir kurti savą kultūrą.

[3] Kiek žinoma, Lenkijoj, kur vadovaujamu sluoksniu iš dalies pasiliko bajorai, diduomenė, tokios žemės reformos, kokia Lietuvoj buvo padaryta, dar nesusilaukta.

Padaryta pradžia — spausdinti lietuviškus raštus rusiškomis raidėmis, slėpė, kaip pasirodė vėliau, didelius mūsų tautiniam likimui pavojus. Iš vienos pusės tas bandymas slėpė mūsų tautos surusinimo pavojų, o iš kitos — patarnavęs visiškam lietuviškos spaudos uždraudimui, kuris suvėlino keturiom dešimtim metų mūsų tautinį pakilimą ir kultūrinį augimą[1]. Žinoma, kad jau prieš 1863 m. buvo pradėta rūpintis leisti lietuvišką laikraštį, bet kilęs maištas, ir jo vaisiai —įvestas krašte Muravjovo represyvinis rėžimas, visokie suvaržymai, spaudos persekiojimai — tą sumanymą ilgam laikui atidėjo. Tik po 20 metų (1883) pasirodė pirmasis D. Lietuvos laikraštis, Aušra, ir tai užsieny, Prūsijoj, nors, tiesą sakant, lietuvių prūsų gyvenamoje žemėje. Ypačiai mūsų atsilikimas paryškėja, pasilyginus su latviais, kuriems neteko pergyventi muravjovišką rėžimą[2] ir pakelti spaudos represijos, kokios teko lietuvių tautai. Dėka to, antroje XIX a. pusėje latviai jau turėjo savo spaudą, leido laikraščius. Prie to, tiesa, prisidėjo ir patys vokiečiai baronai, kurie, kad ir nutautinimo tikslais, leido latviams laikraščius ir knygas. Greičiausia tais pačiais tikslais baronai steigė ir latvių vaikams mokyklas, mokė latviškai[3]. Be to, reikia dar pastebėti, kad latviai visą pusę šimto metų anksčiau buvo paleisti iš baudžiavos negu lietuviai. Tat, kalbant apie latvių kultūrinį pranašumą, tenka visa tai turėti galvoj.

Lietuvos dvarponiai buvo kiek kitoki: jie nesirūpino mūsų liaudies švietimu, neleido laikraščių, o stengėsi juos kuo ilgiau išlaikyti baudžiavoj. Todėl, jei mūsų valstiečiai kokia dvidešimčia metų buvo anksčiau atpalaidoti iš dvarponių priklausomybės, negu likę rusų valstiečiai, yra Muravjovo nuopelnas. Norėjo jis ją ir apšviesti, nedraudė lietuvių kalbos mokyti ir mokyklose. Tik, norėdamas apsaugoti jaunąją kartą nuo lenkų įtakos, jis parėmė sumanymą leisti jai lietuviškus vadovėlius rusiškomis raidėmis. Bet tas jo žygis, kaip minėjom, kilus konfliktui tarp lietuvių visuomenės vadų ir rusų valdžios dėl skirtingų pažiūrų į lietuviškų raštų spausdinimą rusų raidėmis, davė pradžią ligi tol istorijai nežinomai spaudos persekiojimo gadynei sukurti, nuo ko skaudžiai nukentėjo lietuvių tautos nacijonaliniai ir kultūriniai interesai.

Vertinant spaudos draudimą ir apskritai Muravjovo vestą politiką panaikinti lenkų įtaką Lietuvoj, reiktų iškelti dar vieną klausimą: ar Muravjovas ta savo politika nebus pastūmėjęs mūsų visuomenę į lenkų glėbį? Ar Muravjovas ir jo įpėdiniai, drakoniškomis represijomis proteguodami lietuviškus raštus rusiškomis raidėmis, kaip priemonę kovoti su lenkų įtaka Lietuvoj, nebus susilaukę priešingų rezultatu, ir štai kodėl.

---

[1] Šį mūsų teigimą paremtų ir mūsų spaudos statistiniai daviniai. Turime jų tik iš ankstyvesnių laikų: 1835—1844 m. D. Lietuvoj knygų buvo išspausdinta 38, per kitą dešimt metų — 101, o 1855—1864 — net 249 knygos (V. Biržiška, 4 p.).

[2] Dabartinė Latvija, be Latgalijos, Vilniaus generalgubernatoriui nepriklausė. Spaudos draudimo, koks veikė Lietuvoj čia nebuvo. Tik patys latviai, kovodami su vokiečių įtaka bandė į savo raštą vietoj gotiškų raidžių, įvesti rusiškas. Bet vėliau, po 1887 m., ir jie ima kovoti su rusiškomis raidėmis vardan tautinio savarankiškumo.

[3] Esą, baronai tyčia steigę latviams mokyklas, kad jie mokytųsi savos kalbos, nes jiems buvusi negarbė, kad latviai, prasti žmonės, kalbėtų jų poniška kalba, t. y. vokiškai.

Kaip žinoma, rusų valdžia, drausdama Lietuvoj vartoti lotyniškomis raidėmis lietuviškas maldaknyges, nedraudė čia pat platinti lenkiškų maldaknygių ir apskritai lenkų literatūros. Todėl dalis lietuvių visuomenės, norėdama savo vaikus auklėti katalikiškoj dvasioj, bus kaip tik ir pirkusi lenkiškas maldaknyges vietoj gabenamų iš užsienio lietuviškų, kurių vartojimas valdžios buvo griežtai persekiojamas ir baudžiamas. Tuo būdu rusų valdžia bus nesąmoningai pastūmėjusi lietuvių tautos dalį į lenkų įtaką ir ją sulenkinusi. Šitą mūsų nuomonę patvirtintų ir latgalių likimas. Latgalija, kaip ir Lietuva, priklausė Vilniaus generalgubernatūrai. Gyventojai, kaip ir lietuviai, katalikai. Dvarininkai ir inteligentija, kaip ir mūsų, sulenkėjusi. Liaudis — ne. Prieš 1863 m. į liaudį turėjo didelę įtaką jėzuitai; jie leido jai lotyniškomis raidėmis, latgaliečių tarme, raštus. Tokia padėtis truko iki 1871 m. Nuo tų metų rusų valdžia prieš jų spaudą ėmė vartoti represyvines priemones ir prievarta brukti rusiškomis raidėmis raštus. Latgaliai, kaip ir lietuviai, pasipriešino, prasidėjo kova.[1] Jei dabar palyginsime Latgaliją su Lietuva tautiniu ir kultūriniu atžvilgiu, gausime nuostabų panašumą: Latgalija ir Lietuva gerokai sulenkintos ir kultūriniu atžvilgiu atsilikusios nuo tų pačių kaimynų latvių, kurie naudojosi kitokiu spaudos ir kultūros rėžimu.

Šitie sugretinimai ir verčia mums pasidaryti išvadą, kad rusų valdžia, kovodama su lenkų įtaka Lietuvoj ir Latgalijoj, padarė vienam ir kitam kraštui neįvertinamų tautinių ir kultūrinių nuostolių.

Baigiant dar reiktų atsakyti, ar Muravjovas bus prisidėjęs (žinoma nesąmoningai) prie mūsų tautinio atgimimo? Į šitą klausimą gana sunku atsakyti, nebent tiek, kad išvadavo iš ponų priklausomybės mūsų valstiečius, kurie buvo mūsų tautinio atgimimo pagrindas — tauta. Visi kiti jo darbai ir užsimojimai tiktai stabdė tą atgimimą, prasidėjusį gerokai prieš 1863 m. — Vilniaus Universiteto žydėjimo laikais.

Apskritai kalbant, ar nereiktų, be to pliuso — valstiečių pagreitinto išvadavimo iš ponų valdžios, Muravjovo veikimą visai neigiamai vertinti, t. y. tą veikimą, kuris buvo užsimojęs per cerkvę, mokyklą ir rusų kolonizaciją supravoslavinti, surusinti Lietuvą? Arba reiktų vertinti jį su tokiu atsargumu, kokiu kad vertina P. Klimas[2]: „Muravjovo sumanytas 1865 (IX.6) uždraudimas spausdinti ir įvežioti knygas lotyniškomis raidėmis[3] ir naujai įsteigta cenzūra gyvenime lietuvių raštiją visiškai nuslopino. Lietuvių šviesuomenė turėjo arba po Rusiją išsiblaškyti arba, Lietuvoj likusi, buvo priversta naudotis lenkų atvežtine literatūra ir, tiesą sakant, daugiausia tuo metu sulenkėjo. Šit į kokias kultūros sąlygas buvo lenkmečio pastatyta lietuvių tauta jos ekonominio atgimimo aušroje! Atvaduotam lietuviui, tarytum akys išlupta, ir jis sau taką skynė, kaip aklas, ilgus metus stumdomas ir niekinamas. Todėl kyla visai teisėtų abejojimų:

---

[1] Plačiau žiūrėk: K. Korsakas, Mėginimas įvesti rusų raides į lietuvių ir latvių raštus (XXVII knygos mėgėjų metrašty, I t.). Straipsnis atpasakoja pr. doc. Berzinio knygą: Mēginajums ievest krievu burtus leišu un latviešu rakstos. Ryga, 1930 m.

[2] Muravjovo laikmetis Lietuvos žemės ir žemininkų istorijoj, 7 p.

[3] Toks teigimas ne visiškai atitinka tiesai (žiūr. aukšč.).

ar begalima pasakyti, jog lenkmetis lietuvių valstiečiams bus buvęs pateikęs daugiau gera, nei pikta, net jeigu jis ir buvo šį bei tą pataisęs netikusioje žemės reformoje? Berods, rusų darbuotojai čia neabejoja: pasak jų, *dėkingieji* lietuvių ir baltarusių valstiečiai, statant Vilniuje Muravjovo paminklą, būtų taip pat jam aukoję, kaip ir Rusijos patrijotai, jeigu tik nebūtų jų gasdinę kunigai už tatai išpažinties nepriimsią[1]. Atsverti čia, žinoma, sunku"[2].

Galimas daiktas, kad nuodugnesnis Muravjovo veikimo ir to laiko lietuvių tautos gyvenimo tyrinėjimas daugiau mums nušviestų rūpimą klausimą, padėtų įvertinti Muravjovo politikos vaidmenį lietuvių tautos atgimime ir jos kultūriniame augime.

Tuo tarpu tenka pasitenkinti tik tomis keliomis pastabomis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Archivnyje materijaly Muravjevskago muzieja, otnos. k polskomu vozstaniju 1863—1864 g. g. v predielach sievero — zapadnago kraja. Čast I (Vilnius, 1913 m.), Č. II (Vilnius, 1915 m.).

2. *B(ieleckij) A.*, Rasporiaženija M. N. Muravjeva po dielu narod. obrazovanija v sievero — zapadnom kraje. Vitebsk, 1898 m.

3. *Cylov N.*, Sbornik rasporiaženij gr. M. Muravjeva po usmireniju polskago miateža v sev. — zapad. gubernijach 1863—1864 g. Vilnius, 1866 m.

4. Code rouge. Ordonnances et circulaires des généraux Mourawieff, Dlatowskoi, Annenkoff, Lowchine etc. Paris, 1863 m.

5. *Czartoryski A.*, Affaires de Pologne. Exposé de la situation suivi de documents et de pièces justificatives, comununiqué aux membres dl sénat et du corps legislatif. Paris, decembre 1863.

6. Der Dictator von Wilna. Memoiren des Grafen M. N. Muravjev. Aus dem Rusischen. Leipcig, 1883 m.

7. *Giejsztor Jokób*, Pamiatniki, 1857—1865 r. Vilnius, 1921 m.

8. *Kornilov I.*, Russkoje dielo v sievero-zapadnom kraje. Materijaly dlia istoriji Vilenskago Učebnago Okruga. S.P.B. 1901 m.

9. *Milovidov A.*, K 50-lietiju vozroždenija Zapadno-Russkich bratstv pri gr. M. N. Muravjove. Vilnius, 1913 m.

10. *Mościcki H.*, Pod berłem carów (žiūr. VI skyrių: Rządy Muravjeva na Litwie w świetle jego listów, pamiątników i raportów poufnych). Warszawa, 1924 m.

11. *Regnauet Elias*, Mouravieff et les archives du tzarisme. Paris, 1863 m.

12. Russkij Archiv, II t. 1885 g. (4 političeskija gram. M. N. Muravjeva).

13. Russkaja Starina, 1882 g. 12 nr., 1883 g. 1—5 nr., 1884 g. 6 nr. (Zapiski gr. M. N. Muravjeva).

14. Sbornik pravitelstvennych rasporiaženij po ustrojstwie viečnych činševnikov. Vilnius, 1864 m.

15. Sbornik...., Vilnius, 1865 m.

16. *Tavročinskij E.*, Sbornik zakonopoloženija o pozemelnom ustrojstvie viečnych činševnikov. Vilnius, 1905 m.

17. *Valujev P. A.*, Dnievnik. Petrograd, 1919 m.

18. Vilenskij vremenik. Kniga IV. Russkija poselenija kovenskoj guberniji. Vinius, 1909 m.

19. Wileńskie zródła arhywalne. Rok 1863. Wyroki śmierci, — pod red. W. Studnickiego. Vilnius, 1923 m.

[1] A. Vladimirov, O russkom zemlevladenije v sev. zapad. kraje, 47 p.

[2] Mościckis šitaip vertina Muravjovo darbą: „Idea, streszczająca w sobie najdziksze pierwiastki niszczycielskiej polityki carów, była dla jego wileńskich następców dogmatem i niewzruszonym nakazem postępowania; pierwiastki tej idei dostrzec można i w dzisiejszej anarhji rosyjskiej". (Pod. berł. car. 121—122 p.).

20. Wydawnictwo materijałów do historiji powstania 1863—1864 (Pradėta leisti Luove).

21. *Voronov N. I.*, Vospominanije po Zapadnom kraju. Vladimir, 1907 m.

22. *Abramovič K.*, O krestijanskich servitutach v gub. Zapadnych Pribaltyjskich i carstwa Polskago. SPB, 1895 m.

23. *Alekna A. Kun.*, Žemaičių vyskupas M. Valančius. Klaipėda, 1922 m.

24. *Bartoszewich K.*, Rok 1863, Historja na uslugach ludzi i stronictw (2 t.).

25. *Baudoin de Courtenay*, Kwestja alfabetu litewskiego w państwie rossijskiej. Kraków, 1904 m.

26. *Berg M. Prof.*, Zapiski o polskich spiskach i powstaniach, I-X d. Warszawa, 1906 m.

27. *Berg N. V.*, a) Statii o polskom vozstanii 1861—1863 g. SPB, 1865 m. b) Zapiski o polskich zagovorach i vozstanijach Maskva, 1873 m.

28. *Bielickij A.*, Sorokolietije ruskoj načalnoj školie v Sev.-Zap. Krajie Rossiji (Vilenskij kalendar 1902 g.). Vilnius, 1901 m.

29. *Biržiška Vaclovas*, Kaip buvo uždrausta ir atkovota lietuvių spauda. Kaunas, 1929 m.

30. *Briancev P.*, Polskij miatež. Vilnius, 1892 m.

31. *Giller A.*, a) Historija powstania polskiego, I-IV t. Paryžius, 1867—71 m., b) Polska w walce. Kraków, 1875 m.

32. *Grabiec J.*, a) Powstanie styczniowe 1863—1864 r. Kraków, 1921 m., b) Rok 1863. Antra laida. Poznań, 1922 m.

33. *Janulaitis A.*, 1863—1864 m. sukilimas Lietuvoj. M ū s ų Ž i n y n a s, 1921 m. 1 nr. 10—50 p.

34. *Klimas P.*, Muravjovo laikmetis Lietuvos žemės ir žemininkų istorijoj. Vilnius, 1920 m.

35. *Kornilov A.*, Krestjanskaja reforma. SPB, 1905 m.

36. *Kornilov A.*, Očerki po istoriji občestvennago dviženija i krestjanskago diela v Rossiji. SPB, 1905 m.

37. *Kornilov I.*, Pamiati gr. gr. M. Muravjova. Vilnius, 1898 m.

38. *Kornilov I.* Zaslugi gr. M. N. Muravjeva russkago prosveščenija v ego prošlom i nastojaščem. SPB, 1902 m.

39. *Kropotov D. A.*, Žizń gr. M. N. Muravjsva v sviazi s sobytijami ego vremeni do naznačenija ego gubernatorom v. Grodno. Peterburg, 1874 m.

40. *Kozmian St.*, Rzecz o roku 1863 (3 t.). Warszawa, 1903 m.

41. *Kszemiński St.*, Dwadzieścia pieć lat Rosiji w Polsce.

42. *Leliva, graf.*, Russkolpolskija otnošenija. Leipcig, 1895 m.

43. *Limanowski*, a) Historja powstania narodu polskiego 1863 i 1864 r. Lwów, 1909 m., b) Historja ruchu narodowego od 1861-1864 r., c) Powstanie narodowe 1863 i 1864 g. Antra laida. Lwów, 1900 m.

44. *Matusas J., Dr.*, a) Lietuvių rusinimas per Kauno gub. pradžios mokyklas nuo Muravjovo iki pabaigos rusų viešpatavimo Lietuvoj (disertacija, rankrašty). Kaunas, 1930 m., b) Muravjovas. M ū s ų Ž i n y n a s, 1931 m. 73 nr., c) Muravjovo darbai Lietuvoje, N. R o m u v a, 1932 m. 38 nr.

45. *Milovidov A.*, a) Osvoboždenije krestjan Sev.-Zap. kraja i pozemelnoje ustrojstvo ich pri gr. M. N. Muravjova (V i l e n s k i j k a l e n d a r 1902 g.). Vilnius, 1901 m. (Tas pats dalykėlis išleistas ir atskira knygute), b) Zaslugi gr. M. N. Muravjova dlia pravoslavnoj cerkvi v Sev.-Zap. kraje. Charkov, 1900 m.

46. *Mosolov A. N.*, Vilenskije očerki 1863-1864 g. SPB, 1898 m.

47. Muravjovskij muzej v g. Vilnie (V i l e n s k i j k a l e n d a r 1902 g.).

48. Muravjovas kurikas ir jo testamentas. Tilžė, 1883 m.

49. *Przyborowski W.*, a) Historia dwóch lat. (1861—2, Dzieje Roku 1863, 4 t., c) Ostanie chwile powstania styczniovego, 5 t.

50. *Ratč V.*, Svedenija o polskom miateže 1863 g. Vilnius, 1867 m.

51. *Römer v. Eug.*, Beiträge zur Litauens Wirtschaftsgeschichte. München, 1897 m. (Lietuviškai ją pertaisė *Žmogus:* Baudžiava Lietuvoj. Chicaga, 1901 m).

52. *Römer M.*, Litwa, Lwów, 1908 m.

53. *Sidorov A.*, Polskoje vozstanie. SPB, 1093 m.

54. *Schmidt Wacław*, Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej w. b. gubernjach wileńskiej, grodzieńskiej i mińskiej (1793—1895). Warszawa, 1923 m.
55. *Šležas P.*, Muravjovas ir mūsų tautinis atgimimas, R y t a s, 239, 240, 241 nr. Kaunas.
56. *(Šolkovič S.)*, Sbornik statej razjasniajuščich dielo po otnošeniju k zapadnoj Rosiji. Vyp. I—II. Vilnius, 1885—1887 m.
57. *Turcevič A.*, Kratkij očerk žyzni i diejatelnosti gr. M. N. Muravjeva. Vilnius, 1898 m.
58. *Vladimirov A.*, O russkom zemlevladeniji v Siev.—Zapad. kraju. Moskva, 1894 m.

Livonijos prijungimas prie Lietuvos

S. Sužiedėlis.

I. Livonijos ordino nykimo priežastys. II. Livonijos ir Lietuvos karinės sutartys prieš Maskvą. III. Livonijos ir Lietuvos „personalinė“ unija 1561 m. IV. Livonijos ir Lietuvos „realinė“ unija 1566 m. V. Livonijos klausimas Liublino seime ir prijungimas prie Lenkijos.

Iš senųjų Lietuvos santykių su kitomis valstybėmis populiariausia mums yra Lietuvos - Lenkijos unija, kuri mūsų tautos istorijoje užima labai svarbią vietą ir lenkų istorikų yra plačiai aprašyta. Bet Lietuva savo praeityje mažiau ar daugiau buvo susijusi ir su kitomis valstybėmis bei tautomis. Taip antai, XVI ir XVII amž. lietuviai buvo darę „broliškų“ sutarčių su Livonija (Vilniaus ir Gardino sutartys 1561 ir 1566 m.), su Švedija (Kėdainių sutartis 1655 m.), su Ukraina (Hadziačio sutartis 1658 m.). Be abejo, šios sutartys nėra tokios svarbios, kaip lietuvių - lenkų, vis dėlto jos įdomios ir vertos mūsų dėmesio jau vien dėl to, kad jose buvo ieškoma atramos prieš lenkus.

Šiame savo konspektiniame darbe mėginsiu trumpai nušviesti tik Lietuvos ir Livonijos sutartis, kuriomis jos susirišo, žuvus Kalavininkų ordinui. Apie tai mūsų istorinėj literatūroj nėra dar rašyta, o latvių literatūroje klaidingai nušviečiama. Jie, būtent, 1561—1772 metų savo istorijos laikotarpį vadina „Lenkų viešpatavimo laikais“ (Vidžemėje iki 1629 m., Latgalijoje iki 1772 m.); tuo tarpu pats Livonijos įgijimas ir tų laikų pradžia priklauso Lietuvai, o paskui — Lietuvai ir Lenkijai drauge.

I.

XV amžiaus pabaigoje, kaip žinoma, smagi lietuvio ranka Tannenbergo ir Šventosios kautynėse sudavė stiprų smūgį ano meto vokiečių rytų ekspansijai — „Drang nach Osten“. Vienas po antro tada ėmė smukti abu, aisčių žemėse įsikūrę, riterių vienuolių ordinai. Pirmas iš jų kapituliavo Prūsų ordinas, kuris jau 1466 metais prisiekė kaip vasalas Lenkų karaliui ir didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Kazimierui. Po pusės šimto metų jo sūnus Žygimantas buvo liūdininku, kaip šis ordinas nusivilko taip pat vienuolio abitą ir per daug jam apnykusį varžančiųjų regulų gyvenimą pakeitė laisvesniu, pasaulietišku (1525), stodamas į pirmąsias reformacijos eiles. Taip persitvarkęs ir kurį laiką skurdęs, paskui jis pakilo

nauja, bismarkiška, Prūsų galybe, kadangi jo siuzerenai, Lenkų ir Lietuvių karaliai, patys nusigyvenę, nesugebėjo iš senovės Prūsų krašto visai pašalinti vokiškų daigų.

Daug skurdesnio likimo sulaukė antras, Livonijos, ordinas. Po Šventosios pralaimėjimo daugiau kaip šimtą metų jis buvo visai laisvas: jo nevaržė jokie vasalystės saitai. Tačiau šis šimtmetis (1435—1561) Livonijos ordinui buvo paskutinis. XVI amžiaus vidury jis baigė savo dienas palikęs latvių ir estų žemėje savo galybės skeveldras ir vokiškos kultūros pėdas.

Svarbiausia priežastis, dėl ko Livonijos ordinas neišsilaikė Padauguvyje ir netapo Vokiečių valstybės dalimi, buvo ta, kad jis betarpiškai nesiekė savo tėvynės, nuo kurios jį skyrė Baltijos jūra ir Žemaičių kraštas. Per toli nusikišęs į svetimą šalį, jis nuolat reikalavo paramos iš savo metropolijos ir arčiau jos įsikūrusių kryžiuočių. Gerais „kariškos misijos" laikais, XII ir XIV amž., tokios paramos kalavininkams netrūko, nes į juos plaukte plaukė nauji vokiečių ateivių būriai. Bet XV irXVI amž. ši gaivinančioji srovė išseko. Kryžiuočių ordinas, sunykęs, savo bičiulių nerėmė, o Vokiečių imperija, tada labai sušipulėjusi, gyveno sunkias dienas. Livonijos riteriai turėjo pasikliauti tik savo sutaupytomis jėgomis. Tačiau iš pusketvirto šimto pragyventų Padauguvyje metų mažai kuo galima buvo pasiremti.

Visų pirma, Livonijos riteriai nebuvo glaudžiai susiję su pavergtomis tautomis. Jie buvo čia įsikūrę kaip nukariautojai ir sudarę aukštesnįjį luomą, kuriam turėjo tarnauti vergų ir baudžiauninkų likimo sulaukę latviai ir estai. Vokiečių riteriai ir pirkliai paveikė jų būdą, kalbą ir papročius, tačiau šių tautų asimiliuoti ir nutautinti neįstengė. Socialiniu ir tautiniu atžvilgiu visada buvo jaučiamas gilus plyšys tarp pavergėjų ir pavergtųjų. Ir tuo metu, kai pirmieji, privilegijuoti, savo metropolijos nepalaikomi pamažu tirpo ir nyko, tai antrieji, nors ir nelaisvi, augo ir didėjo[1]. Savaime aišku, kad Livonijos ordinui nebuvo iš to naudos, nes, tikrųjų krašto šeimininkų neasimiliavęs, jis negalėjo jais padidinti savo retėjančių eilių ir sustiprinti menkas pilių įgulas. Grėsiant didesniems pavojams, būdavo, tiesa, rekrutuojami turtingesni valstiečiai, miestų šaldros ir samdomi svetimieji, bet tokios karinės jėgos rimtam priešui pastoti kelio negalėjo. Tuo tarpu tikroji, riteriškoji kariuomenė buvo visai sunykusi ir dezorganizuota. Vienas anų laikų kronininkas, revelietis Baltazaras Rusovas[2], patiekia daug liūdnų vaizdų, kaip pavojaus metu komtūrai palikdavo pilis Dievo valiai arba atiduodavo jas priešui[3]. Iškrikus po visą kraštą stiprioms jo pilims, ji daugiau rūpinosi įgytais turtais, negu karo dalykais ir krašto gynimo pareiga.

XVI amžiaus pradžioje pakilusi reformacijos audra dar labiau

[1] Žiūr. *Švabe*, Latvju kultūras vêsture, II. Riga, 1922.

[2] *Balthasar Russovven* (miręs 1600 m.) buvo Revelio pastorius, vokietis, parašęs *„Chronica der Prouintz Lyfflandt"*, kuri pasakoja Livonijos įvykius nuo vokiečių atsikraustymo iki 1583 m. Atspausta *„Scirptores rerurm Livonicarum II"*. Latvių kalbon išvertė *Ed. Veispals:* Baltasars Rusovs, *Livonijas kronika*, Riga, 1926.

[3] *Ibid.* p. 60—63 etc.

pagilino šią riteriškos kariuomenės dezorganizaciją. Riteriai pirmieji stojo po Liuterio vėliava, nes juos jau seniai spaudė vienuoliški rūbai ir sąžinę vargino apžadai. Su nepaprastu karščiu jie įsisuko į sūkuringą dviejų konfesijų kovą, kuri čia truko visą šimtą metų (1521—1621), nes Livonijos gyventojų dauguma, latviai ir estai, tik per prievartą atsisakė nuo katalikų tikėjimo. Čia, kaip ir kitur, skinant kelią naujai religinei srovei, buvo daužomi bažnyčių altoriai, naikinami šventųjų paveikslai ir relikvijos, deginami liturginių apeigų rūbai[4]. Visa tai vyko pačiu sunkiausiu Livonijai metu, kai reikėjo telkti viso krašto jėgos ir gintis nuo apspitusių priešų.

Tačiau Livonijos ordinas, ir labai norėdamas, nebūtų galėjęs to padaryti, nes tam kliudė feodalinė Livonijos santvarka. Čia nebuvo nei vieno vyriausio vado, nei vienos vyriausios valdžios, kuri būtų galėjusi suburti viso krašto jėgas. „Livonijos valstybė, — sako prof. R. Viperis, — kaip ir jos metropolija Vokiečių imperija, buvo silpna federacija, galima sakyti, politiškas invalidas, griuvėsiai“[5]. Ją sudarė net penki autonominiai vienetai: Ordino žemės, Rygos arkivyskupija, Dorpato, Ezelio ir Kuržemės vyskupijos[6]. Juos jungė bendras landtagas, bet dažnai skyrė labai priešingi reikalai ir laisvės pamėgimas. Be to, buvo dar laisvųjų ir laisvėjančiųjų miestų, kaip Ryga, Revelis, Dorpatas, kurie taip pat didino krašto partikuliarizmą, nes pirklių gildijos nevisada paisydavo visos šalies gerovės.

Suprantama, kad toks komtūrijų, vyskupijų ir laisvėjančių miestų konglomeratas buvo labai nelankstus ir trapus. Jis galėjo lengvai sugūrėti, smarkiau spusterėjus kuriam nors Livonijos ordino priešui. O jų netrūko.

Aršiausias Livonijos priešas buvo rusai. Jie, XV amž. pabaigoje galutinai įveikę savo snudulį, tapo stipriu ir pavojingu Livonijos kaimynu. Padauguvio vokiečiai, per kelis šimtmečius grūdęsi į rusų žemes, dabar sulaukė priešingos atakos. Didieji Maskvos kunigaikščiai, Jonas III ir Jonas IV Žiaurusis, atkreipė savo žvilgsnį į vakarus, kur taip netoli plūduravo laisvoji Baltija, bet nuo jos skyrė sukęžęs Livonijos ordino barjeras. Jonas III 1501 metais buvo mėginęs pro jį prasilaužti, bet tada stipri Livonijos mistro Pletenbergo ranka jį dar apgynė ir išderėjo Livonijai iki 1551 metų taiką[7]. Tai buvo paskutinis ramus Livonijos atodūsis, nes per pusšimtį metų jos nevargino jokie karai. Rusai tada kovojo daugiausia su lietuviais ir totoriais. Bet, kai Jonas IV Žiaurusis 1553 metais totorius galutinai nuveikė, Livonijos taikai atėjo galas[8]. Livonijos pasiuntiniai nuvyko į Maskvą tos sutarties pratęsti, bet Jonas IV senomis sąlygomis tai padaryti atsisakė[9]. Jis pareikalavo, kad Livonija laisvai praleistų rusų

---

[4] Žiūr. *prof. L. Adamovičiaus* straipsnius: „Latvieši un katolų baznîca“ ir „Latvieši un evangeliskâ baznîca“, p. 178—231. Atspausti: *„Latvieši“* Rakstu krâjums. Riga, 1930.
[5] *Vipers, R.* No XV. lîdz XVIII. simtenim, p. 144. (Ten pat).
[6] Žiūr. Carl von Levis of *Menars*, Livland im Mitellater. Revel, 1895.
[7] *Arbuzov*, Očerk istorii Liflandii, p. 120.
[8] *Scr. rer. Liv.*, II, p. 47.
[9] Ten pat, p. 48—50.

pirklius, kad Dorpato vyskupija mokėtų jam duoklę ir kad Livonija nesusidėtų su Lietuva ir Lenkija. Po ilgų, pakartotinių pasitarimų Livonija turėjo tas sąlygas priimti ir sutartį pasirašyti 15-kai metų[10]. Pagal ją dalis Livonijos (Dorpato vyskupija), sutikdama mokėti carui duoklę, pripažino jo pretenzijas į savo žemes. Paskui jis ėmė reikšti pretenzijų ir į visą Livoniją, kurią jis vadino jau savo tėviške[11].

Lietuva, kitados pasiekusi Maskvos vartus, negalėjo ramiai žiūrėti į rusų pastangas įsigalėti čia pat pašonėje. Įsileisti rusus į Livoniją būtų tas pats, kaip ir pakviesti juos į savo kiemą. Tada likusios dar neatimtos rusų žemės, kitados lietuvių užkariautos, o taip pat ir pati Lietuva ginti būtų labai sunku, nes rusai galėtų ją spausti iš visų šonų. Be to, kaip prof. A. Tentelis nurodo, įgydama Livoniją, Maskva žymiai sustiprėtų, nes gautų ekonomiškai ir militariškai (pilys) tvirtą kraštą; ji sustabdytų didelę dalį Lietuvos eksporto, kuris iš Polocko ir Vitebsko apylinkių ėjo Dauguvos upe, o iš Lietuvos žemių — Lielupe ir Rygos įlanka; pagaliau, rusų karo laivynas, įsigalėjęs Baltijos jūroje, grėstų Dancigui, svarbiam Lietuvos eksporto centrui[12]. Visa tai gerai suprato atsakingi to meto Lietuvos vyrai, Mykolas Radvilas Juodasis ir Jonas Katkevičius, kurie susirūpino Livoniją įgyti Lietuvai[13].

Be to, dairėsi į braškančią Livoniją danai ir švedai. Danams buvo labai palankus Kuržemės ir Samos vyskupas Jonas Münhauzenas (Danijos karaliaus Kristijono giminaitis) ir Revelio miestas. Švedams labai būtų tikę prijungti Livoniją prie Suomijos, kurią valdė tada Jonas Vaza, rūpinęsis rasti Livonijoje savo šalininkų. Vis dėlto rimčiausi pretendentai į Livonijos ordino „patrimonium" buvo ir paliko rusai ir lietuviai. Kadangi jie turėjo dar nesuvestų sąskaitų, tai 1556 metų pasirašyta paliaubų sutartimi atidėjo jas 6 metams į šalį. Pasižadėjo per tą laiką vieni antrų nepulti ir nevaržyti keliaujančių abiejų šalių pirklių ir pasiuntinių[15]. Susitaikę, jie norėjo turėti laisvas rankas Livonijoje ir įgyti šią svarbią Pabaltijo tvirtovę. Rusai į ją veržėsi jėga, lietuviai — daugiausia sutarčių keliu, o švedai ir danai — gaudė gražias progas.

II.

Šiuo sunkiu metu, nepaisant to, kad Livonijai grėsė dideli pavojai, kilo aitri nesantaika tarp Livonijos mistro ir Rygos arkivyskupo. Šių dviejų Livonijos galybių kova truko jau nuo pat kalavininkų įsikūrimo pradžios, tik kai kada aptildama, o kai kada smarkiai įsiliepsnodama. Šį kartą landmistro Galeno ir arkivyskupo Vilhelmo ginčas pasidarė labai aštrus. Mistras būtinai norėjo palenkti savo valdžiai Rygos arkivyskupą, kuris buvo nepriklausomas savo sričių valdovas[16]. Jis teisinosi tuo, kad reikią su-

---

[10] Ten pat, p. 51, 52. *Arbuzov,* Očerk istorii, p. 149.
[11] *Karamzin,* Istoria Rossii, VII, p. 302.
[12] *Tentelis,* Latvijas vēsture, p. 95. *Bienemann,* Briefe u. Urkunden, V. Nr. 859.
[13] *Schirren,* Neue Quellen, III, p. 235—236.
[14] *Seraphim,* Geschichte v. Livland, p. 237.
[15] *Akty otnosešč. k istor. zapadn. Ross.,* III, Nr. 17.
[16] *Smolenski,* Lenkų istorija, p. 116.

telkti visas krašto jėgas, ir nurodinėjo į Liuterio mokslą, kuris leido sekuliarizuoti bažnytinius turtus.

Tačiau Rygos arkivyskupas turėjo stiprių užtarėjų: savo brolį, Prūsijos kunigaikštį Albrechtą, ir pusbrolį, didįjį Lietuvos kunigšt. Žygimantą Augustą. Patraukęs į savo pusę ordino maršalą Münsterį, savo koadjutorių Krištupą ir dar būrį ištikimų šalininkų, arkivyskupas nutarė pasiduoti Žygimantui Augustui tokiomis pat sąlygomis, kaip kitados jo brolis, Prūsijos kunigaikštis Albrechtas. Tačiau ši partija buvo susekta ir apkaltinta valstybės išdavimu[17]. Kasparas Münsteris pabėgo į Lenkiją, o arkivyskupas su koadjutorium buvo apsupti Koknesės pilyje. Keliavęs pas jį Žygimanto pasiuntinys buvo nužudytas, o pats vyskupas suimtas ir uždarytas vienoje pilyje. Prieš tai jis suspėjo pasiųsti Žygimantui laišką, kuriame maldavo jį gelbėti nuo mirties[18].

Žygimantui Augustui tai davė progos įsikišti į Livonijos reikalus ir pradėti su ja karą.

1556 metų rudenį jo kariuomenė patraukė į Livonijos pasienį — Biržų ir P a s v a l i o apylinkes. Ją sudarė apie 100.000 lietuvių karių[19], kuriems vadovavo Biržų kunigaikštis Mykolas Radvilas Rudasis. Jis buvo numatęs pulti artimiausią Livonijos ordino pilį, Bauską, nes į čia skubiai buvo susitelkę Livonijos ordino būriai, vadovaujami naujai paskirto vado Vilhelmo Fürstenbergo. Bet jis turėjo tiek maža kariuomenės, vos kelis tūkstančius vyrų, kad nebedrįso su lietuviais susigrumti. Tarpininkaujant Vokiečių imperatoriaus pasiuntiniams, atvykusiems taikyti, buvo pradėtos derybos, kurios truko kiaurus metus. Tuo tarpu mirė Livonijos mistras Galenas ir jo vieton buvo išrinktas Fürstenbergas. Šiam teko baigti derybos ir padaryti su Lietuva tris sutartis.

Pirmoji sutartis, pasirašyta 1557 m. rugsėjo 5 d., gynė Rygos arkivyskupą Vilhelmą ir jo koadjutorių Krištupą[20]. Livonijos ordinas pasižadėjo paleisti arkivyskupą ir grąžinti jam atimtas pilis, žemes ir žmones; žodžiu, sutiko atstatyti *status quo*, kuris buvo prieš vyskupo areštą. Antrąja sutartimi, pasirašyta po devynių dienų, pasižadama laikytis tų sienų, kurios buvo jau anksčiau tarp Livonijos ir Lietuvos nustatytos. Be to, ordinas įpareigojamas nubausti kaltininkus, nužudžiusius karaliaus pasiuntinį[21]. Bet svarbiausia yra trečioji sutartis — p u o l i m o ir a p s i g y n i m o paktas, nukreiptas prieš bendrą priešą — Maskvą. Abi valstybės pasižadėjo drauge kovoti su didžiuoju Maskvos kunigaikščiu, jeigu jis pultų vieną arba antrą šalį[22]. Šios sutarties pasirašyti rugsėjo mėn. 14 d. į Pasvalį buvo atvykęs pats Livonijos mistras Vilhelmas Fürstenbergas.

Pasvalio sutartys iš pirmo žvilgsnio, rodos, paprastos, bet labiau į jas įsigilinus, pasirodo gana reikšmingos. E. Seraphim jas vadina „kirviu, pri-

---

[17] *Scr. rer. Liv.*, II, p. 48—51. *Arbuzov,* Očerk istorii, p. 150.
[18] *Dogiel,* Codex diplomaticus, V, Nr. 115—119.
[19] Tarp jų buvo 5000 lenkų ir 3000 prūsų.
[20] *Conditiones pacis* inter Sigismundum Augustum et Magistrum Livoniae de restitutione in integritum Archiepiscopi Rigensis initae. *Cod. dipl., V.*
[21] *Ibid.* p. 218.
[22] *Ibid.* Nr. 128. Foedus... contra ducem Mascoviae initum. Taip pat Scr. rer. Livon., II, p. 221 (*Salomon Hennig.* Liffländische Churländische Chronica).

dėtu prie ordino šaknų“[23], nes šis pilnai sutiko su padiktuota Žygimanto Augusto ir jo patarėjų, Lietuvos didikų, valia. Pirma, tos sutartys leido Lietuvai ir toliau kištis į Livonijos reikalus, nes tie žmonės, kurie siekė Livonijos ir Lietuvos sujungimo, liko laisvi ir galėjo savo darbą varyti toliau. Antra, Livonijos ordinas sutiko pasirašyti puolamąją ir ginamąją sutartį prieš Maskvą, kai dar galiojo jo pasižadėjimas Jonui IV nesusidėti su Lietuva. Nors sutartyje buvo pažymėta, kad ji veiks tik tada, kai pasibaigs taika su Maskva, bet tas mažai turėjo reikšmės. Čia svarbu buvo tai, kad Livonija susidėjo su Lietuva ir sudarė bendrą frontą prieš rusus.

Rusijos caras Jonas IV, patyręs apie tai, tučtuojau apkaltino Livonijos mistrą, arkivyskupą ir visus Livonijos gyventojus, kad jie nelaiko savo žodžio ir susideda su jo priešais. Be to, caras prikišo Livonijai, kad sulaikanti rusų pirklius ir kad nemokanti jam priklausančios duoklės, kurią pareikalavo tuojau jam sumokėti[24]. Tai sudarė apie 40.000 talerių. Kadangi Livonija tuojau negalėjo jų pristatyti, tai apie 70.000 rusų 1558 metų pradžioje įsiveržė į Livoniją, nusiaubdami Dorpato vyskupijos, Rygos arkivyskupijos, Ludzos, Rezeknės ir kitas artimesnes rusų pasienio sritis. Po kelių mėnesių rusai paėmė Narvą, apie vidūvasarį — Dorpato vyskupiją ir patį miestą (1558. VII. 18). Tokiu būdu rusai įsistiprino visame Livonijos pasienio ruože nuo Narvos iki Aluksnos pilies. Viena Livonijos autonominė dalis, Dorpato vyskupija, buvo jau visiškai prarasta, o artimiausioms Livonijos ordino ir Rygos arkivyskupijos sritims grėsė didelis pavojus. Apie 25 metus jos turėjo kęsti sunkius *Livonijos karo* (1558—1584) vargus[25].

Tuo metu Livonijos ordino vairas buvo pavestas Gotardui K e t l e r i u i, mažai iki šiol žinomam, bet energingam ir sumaniam riteriui. Jis buvo išrinktas ordino maršalu Valmieros landtage 1558 m. kovo mėn. 13 d., tačiau jam buvo pavesta eiti ir mistro pareigas, nes pasenęs ir nusiminęs Fürstenbergas pats pasitraukė[26]. Formaliai jis dar buvo mistru iki 1559 metų, bet viską vedė jau Ketleris.

Šis, matydamas, kad savo jėgomis Livonijos neapgins ir neišlaikys, 1559 metų vasarą nuvyko į Vieną prašyti Vokiečių imperatoriaus pagalbos. Jis buvo pasiryžęs vykti į Regensburgą, imperijos seimą, bet jau iš Vienos grįžo atgal, nes matė, kad nieko nepeš. Teisingai tad pastebi E. Seraphim, jog „tai rodo didelį Vokiečių imperijos skurdą, nes ji nieko nedarė, kad sunkiausioje valandoje padėtų savo nariui, Livonijos ordinui“[27].

Livonijos ordinui galėjo dabar padėti tik viena Lietuva. Pasvalyje dėl to buvo susitarta, tačiau Livonijoje dar buvo daug jos priešų, kurie pirmų pirmiausia ieškojo pagalbos pas germaniškos nacijos tautas (švedus, danus, vokiečius). Tiktai iš niekur pagalbos negaunant ir pačiam Ketleriui linkstant su Žygimantu tartis, buvo iš naujo pradėtos derybos. Tam tikslui 1559 metais rugpiūčio mėn. į V i l n i ų buvo sušauktas Lietuvos diduome-

---

[23] *Seraphim*, Geschichte von Livland, p. 237.
[24] *Scr. rer. Liv.*, II, p. 51—52.
[25] Žiūr. *Kostomarov*, Livonskaja voina, S. Peterburg, 1848.
[26] *Script. rer. Liv.*, II, p. 58. *Arbuzov*, Očerk istorii, p. 154.
[27] *Seraphim*, Geschichte von Livland, p. 237.

nės suvažiavimas, dalyvaujant Žygimantui Augustui ir Livonijos atstovams, kur ir buvo reviduota Pasvalio sutartis. Lietuviai apisiėmė ginti Livoniją, bet šį kartą padidaktavo jai tokias sąlygas, kurios leido jiems jau įkelti koją į Padauguvio žemę[28].

1. Livonijos ordinas pavedė save Žygimanto Augusto, kaip Lenkų karaliaus ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio, globai ir apsaugai[29].

2. Atidavė jam su visomis žemėmis, gyventojais ir turtu penkias pilis: Bauską, Selpilį, Daugpilį, Rezeknę ir Ludzą. Karui su Maskva pasibaigus, ordinas turi teisę jas išsipirkti už 600.000 florenų[30].

3. Karo metu sutiko lietuvių kariuomenės dispozicijai pavesti žymesnius kelius, tvirtoves ir pilis, kurios būtų tam reikalingos[31].

Po mėnesio visai panašiomis sąlygomis paprašė Žygimanto protekcijos ir Rygos arkivyskupas Vilhelmas. Jisai atidavė jam Lielvardės ir Marienhauzeno pilis, kurias po karo galėjo išsipirkti už 100.000 florenų[32].

Šių sutarčių sąlygos mums rodo, kad ir čia dar būta tiktai militarinės sąjungos tarp Livonijos ir Lietuvos. Tiktai ši sąjunga jau daug realesnė ir glaudesnė, negu Pasvalio. Livonija čia jau įsileidžia į savo teritoriją lietuvių kariuomenę ir paveda jai pilis tų sričių, kurios susisiekė su Rusija ir Lietuva. Jos buvo nusidriekusios visu kairiuoju Dauguvos krantu nuo Lielvardės iki Daugpilio, o nuo čia ėjo stačiai į žiemius, iki Aluksnos ežero. Žygimantas Augustas tas pilis pavedė užimti Žemaičių seniūnui Jonui Katkevičiui ir Jurgiui Zenovičiui, kuris 1559 metų pabaigoje jose jau šeimininkavo. Į Livoniją, padėti mistrui Ketleriui, išvyko taip pat ir Biržų kunigaikštis Mykolas Radvilas Rudasis. Visiems pasienio gyventojams buvo įsakyta žygiuojančią Lietuvos kariuomenę paremti maistu ir duoti žygiams arklius[33].

1559 metų pabaigoje Žygimantas išsiuntė taip pat savo pasiuntinius į Maskvą pranešti, kad Livonija yra dabar jo globojama ir kad ji jos nepultų. Bet, kaip ir buvo galima laukti, Jonas IV nė nemanė atsisakyti nuo savo pretenzijų ir sustabdyti karo. Jis įrodinėjo, kad Livonija yra jo tėviškė, kurią jis turi būtinai užimti[34]. Taigi, 1560 m. pradžioje dideli jo būriai iš Narvos ir Dorpato pilių pasipylė į Livoniją, išbraidžiojo ją skersai ir išilgai iki pat Dauguvos upės, nusiaubė net dalį Kuržemės už Dauguvos upės, ir su dideliu grobiu sugrįžo atgal, išsivesdami su savim senelį

[28] *Codex diplom.*, V, Nr. 133, p. 228—231. Sutartis pasirašyta 1559. VII. 31, bet mistro patvirtinta Rygoje tiktai 1560. II. 14.

[29] *Cod. dipl.*, V, n. 228. „Contulimus Nos, Ordinumque nostrum et Livoniam totius Ditionis nostrae in fidem clientelam et protectionem Sacrae ipsius Regiae Maiestatis. . ."

[30] *Ibid.* p. 229. Pilys „profecto. . . cum Moschis bello", išperkamos sumokant „sexies centena millia florenorum, viginti quattuor grossos Lituanicos pro singulis florenis numerando".

[31] *Ibid.* p. 228. „. . .traditūros Nos illi promisimus certos Tractus, Arces, Praefectūras, at Praesidatus in Livonia iure obligatorio. . ."

[32] *Ibid.* p. 231—233, akto Nr. 134. „Contulimus Nos Capitulum, Ordines, Status et subditos nostros in fidem, clientelam, et protectionem sacrae Regiae Maiestatis".

[33] *Akty otnsšč k istor. zapad. Rosii*, III, Nr. 25, 26, 27.

[34] *Karamzin,* Istoria Rosii, VII, p. 502.

Fürstenbergą, kuris Maskvoje netrukus pasimirė[35]. Ketleris rusams nieko negalėjo padaryti, o lietuviai saugojo tik jiems pavestas pilis.

Šios rusų invazijos išgąsdino ir tuos Livonijos gyventojus, kuriuos siaubinga rusų ranka buvo dar mažai palietusi. Susirūpino savo likimu Kuršių pusiasalis (Piltene), Samos ir Dago salos, Vikijos ir Harijos apylinkės (Estijoje). Visos šios sritys, išskyrus Hariją su Revelio miestu, sudarė vyskupijas, kurias jų vysk. Münhauzenas atidavė danams. Danų karaliaus Ferdinando II brolis Magnus buvo nominuotas vyskupu ir atvyko čia 1560 m. pavasarį[36]. Anksčiau norėjo danams pasiduoti ir Revelis, bet paskui čia susidarė stipri švedų partija, kuri atidavė miestą švedų karaliui Erikui XIV[37]. Šis, tuo nepasitenkinęs, ėmė po savo valdžia veržti ir visą Estiją. Tuo būdu į Livoniją jau buvo sugūžėję danai, švedai, rusai ir lietuviai, kurie ėmė tarp savęs varžytis ir lenktyniuoti dėl Livonijos ordino palikimo, kiekvienas norėdamas kiek galima daugiau užgriebti.

III.

Švedams ir rusams grėsiant užimti visą Livoniją, apie jos nepriklausomumą negalėjo būti nė kalbos. Galima buvo pageidauti tiktai siauresnės ar platesnės autonomijos, pasiduodant vienam kuriam nors besiveržiančiam į Livoniją pretendentui. Šitai gerai suprato Livonijos mistras Ketleris ir Rygos arkivyskupas Vilhelmas. Tačiau jiems buvo palikęs tiktai vienas kelias — susidėti su Lietuva, su kuria rišo ankstyvesnės sutartys ir kurios kariuomenė buvo užėmusi apie dešimtį Livonijos pilių. Apie tai buvo pradėta tartis jau 1560 metais, bet šios derybos ypač pagyvėjo 1561 metų vasarą, kai švedų karalius Erikas XIV užėmė Revelį ir smelkėsi vis giliau į Livoniją[38].

Iš lietuvių pusės šias derybas vedė Lietuvos kancleris, *Mykolas Radvilas Juodasis.*[39] Jis tam labai tiko, nes buvo gerai išsilavinęs ir sumanus vyras; be to, neseniai perėjęs į protestanizmą, kuris Rygoje tuo metu buvo jau gerokai įleidęs šaknis ir įėjęs į madą. 1560 ir 1561 metais, Žygimanto Augusto ir Lietuvos diduomenės įgaliotas, jis nekartą važinėjo į Livoniją, dalyvavo jos landtago ir Rygos miesto tarybos posėdžiuose.[40] Taip pat daug su Livonija korespondavo ir su jos atstovais tarėsi Lietuvoje, Vilniuj.

---

[35] *Scrip. rer. Lv.*, II. p. 59—41.

[36] *Ibid.*, p. 59.

[37] *Schirren*, I. p. 42, 59—61.

[38] *Codex diplom.* V. Nr. 137.

[39] Abu Mykolai Radvilai buvo pusbroliai. Rudasis valdė Biržus, o Juodasis — Nesvyžių. Be to, abu tuo metu ėjo Lietuvoje aukštų valdininkų pareigas. Radvilas Juodasis, siunčiant į Rygą, įgaliojimo raštuose (litterae plenipotentiae) buvo šiaip tituluojamas: „Nos ablegavimus... Nicolaum Radzwill, in Olyta, Neswież Ducem, Palatinum Vilnensem, Magni Ducatus nostri Suprenum Marschalcem. et Cacellarium, Brzesensem, Caunensem, Szaulensem, Borisoviensem Capitaneum." Cod. dipl., V. p. 235. Be to, žiūr. *Jakubėnas, P.* Kunigaikštis Janušas Radvilas, Biržai, 1927. *Prof. J. Yčas*, Biržai; kunigaikštystė ir tvirtovė. Kaunas, 1931.

[40] *Bienemann*, Briefe und Urkunden. Nr. 817, 819, 822. *Cod. dipl.*, V. p. 226, 235.

Livonijos landtagas norėjo, kad Livonija būtų prijungta drauge prie Lietuvos ir Lenkijos, nes numatė, kad tada abi valstybės sėkmingiau ją gintų nuo priešų. Tačiau lenkų ponai, vengdami karo su rusais, nenorėjo imti ant savo pečių sunkios naštos ir kovoti dėl tolimo žiemių krašto. Jiems daug pelningiau buvo gauti čia pat, jų pašonėje esančias Volynijos ir Podolijos žemes, kurios priklausė Lietuvai, prievarta genamai į „amžinos unijos" būčį. Realinė unija su Lietuva lenkams buvo daug aktualesnis dalykas, negu Livonijos ordino siūlomas jau apipešiotas „patrimonium"[41]. Tuo tarpu lietuvių diduomenė, norėdama atsispirti prieš lenkus, manė sustiprėsianti įgydama Livoniją. Taigi, ji per savo kanclerį, Mykolą Radvilą, rūpinosi, kad Livonija būtų prijungta tik prie Lietuvos. Lenkams atsisakius, nesunkiai to pasiekta, nes Livonijai nebuvo kur dingti. Livonijos landtagas, gavęs Žygimanto Augusto pažadėjimą, kad paskui bus pasirūpinta ir Lenkijos parama, 1561 m. rugsėjo mėnesį įgaliojo Ketlerį vykti į Vilnių ir tartis su lietuviais[42].

Daug sunkiau ir be jokių apčiuopiamų vaisių Mykolas Radvilas rūpinosi prikalbėti R y g ą, kad ir ji pasiduotų Lietuvai. Mat, Ryga nuo XV amž. pabaigos buvo laisvas miestas, kuriam priklausė dar nedidelis žemės sklypas, įsiterpęs tarp kairiojo Dauguvos kranto ir Lielupės įtakos. Mieste buvo ordino mistro pilis ir arkivyskupo sostas, tačiau jo savivaldybė nebuvo įpareigota klausyti jų valios. Taigi, Livonijos mistrui ir arkivyskupui sutikus susijungti su Lietuva, Ryga nuo to atsisakė. Mykolas Radvilas 1561 m. rugpiūčio ir rugsėjo mėn. keletą kartų kalbėjo miesto tarybos posėdyje, įrodinėdamas jai grasinančius pavojus[43], tačiau Ryga savo nusistatymo nepakeitė. Ji sakėsi negalinti laužyti duotos Vokiečių imperatoriui priesaikos ir jungtis tik su Lietuva, nežinodama, kokiais galutiniais ryšiais ji susirišianti su Lenkija[44]. Mykolas Radvilas įtikinėjo, kad visa tai bus gerai ir be skriaudos sutvarkyta. Karaliaus vardu jis žadėjo: visų pirma, išsirūpinti, kad Vokiečių imperatorius atleistų Rygą nuo priesaikos; antra, garantuoti jai laisvą protestantizmo išpažinimą; trečia, nekeisti ir nevaržyti jos teisių, papročių ir privilegijų, kurių ji yra iki šiolei įgijusi. Bet ir šie jo pažadai, vadinami *„Radvilo garntija"* (Cautio Radzviliana) Rygos nepaviliojo[45].

Kaip jis buvo susisielojęs šiuo reikalu, aišku iš vieno jo laiško, kurį jis parašė karaliui 1561 m. IX. 8 d. iš stovyklos, netoli Rygos[46]. Jame jis karštai įrodinėja, kad Ryga Lietuvai yra nepaprastai svarbi, nes pro ją Dauguvos ir Mūšos upėmis plukdomos Lietuvos prekės, o dvi stiprios, Rygos ir Dauguvos žiočių (Dünamünde), pilys gali ginti jas nuo priešų;

[41] *Cod. dipl.*, V. p. 238—239. *Volumina legum*, II, p. 106—107. *Dnevnik Liublinskavo seima*, p. 598. *Tentelis*, Latvijas *vêsture*, p. 98. *Alekna*, Lietuvos istorija, p. 131—132.

[42] *Bienemann*, Briefe u. Urkund., V. Nr. 275. *Cod. dipl.*, V, pp. 235. *Dreimanis*, Latvijas vêsture, I, p. 77.

[43] *Bienemann*. Briefe u. Urkund. V, Nr. 817, 819, 822, 823, 825.

[44] *Ibid.* Tie patys numeriai ir Nr. 878.

[45] *„Cautio Radzviliana"* įvairiais varijantais kartojas pas *Bienemann*, V, Nr. 825; *Ziegenhorn*, Staatsrecht, *Beilege* Nr. 476; *Schirren*, *Neue Quellen*, III, Nr. 821.

[46] *Schirren*, Neue Quellen, III, p. 235.

neduok Dieve, jei jos tektų Maskvai, kuri tada Lietuvai būtų labai pavojingas priešas. Jis net priminė karaliui Žygimantui vieno Krokuvos kašteliono žodžius, kurie, jam rodės, labai teisingi. Mat, tas sakęs, kad „Vilniaus nepirktų nė už dešimtį lenkiškųjų markių, jeigu Ryga tektų priešui“[47].

Deja, ir labai rūpindamasis, Radvilas Juodasis tiktai parengė dirvą naujiems Livonijos pasitarimams su Lietuva, bet Rygos nepalaužė. Tie pasitarimai įvyko Vilniuje 1561 m. rudenį ir truko beveik du mėnesius. Iš Livonijos buvo atvykęs Ketleris, arkivyskupas Vilhelmas, riterių ir miestų atstovai. Iš Lietuvos buvo suvažiavę vyskupai, žymesnieji ponai ir valdininkai. Kadangi Žygimantas Augustas, užsiėmęs Lenkijos reikalais, tik kai kada užsukdavo į Vilnių, tai šiam seimui daugiausia vadovavo Lietuvos kancleris Radvilas Juodasis[48]. Žygimantas Augustas buvo tik pačioje pabaigoje, kai jau susitarta dėl tam tikro akto, vadinamo „Pacta subjectionis“, kuris aptarė du dalykus: Livonijos prijungimą prie Lietuvos ir Kuržemės kunigaikštystės įkūrimą[49].

Livonijos prijungimas prie Lietuvos apibrėžtas aiškiai ir tiksliai. „Livonija, — skelbiama tame akte, — nuo šiol bus laikoma inkorporuota ir prijungta prie didžiosios Lietuvos kunigaikštystės“[50]. Tačiau ši inkorporacija reikia imti tik personalinės unijos prasme. Kaip kitados Lietuva ir Lenkija buvo sujungtos viena vyriausia Jogailos valdžia, taip dabar Lietuva ir Livonija jungiamos viena Žygimanto valdžia. „Livonija, — skelbia jis, — nuo šiol mums, kaip Lenkų karaliui, didžiajam Lietuvos, Rusijos, Prūsijos, Mozūrų, Žemaičių etc. kunigaikščiui, viešpačiui ir paveldėtojui, yra palenkta ir pasiliks, kol išsirūpinsim Lenkų karalystės ponų pripažinimą“[51]. Vadinasi, Livonija nesuliejama su Lietuva kaip jos provincija, ji tik pripažįsta Žygimantą Augustą, didįjį Lietuvos kunigaikštį, savo vyriausiu valdovu.

Mes čia sąmoningai iš visų titulų išskiriame tik didžiojo Lietuvos kunigaikščio titulą, nes visi kiti šiuo atveju yra tik dekoratyvinės reikšmės. Vilniaus seime, kuris atstovavo didžiąją Lietuvos kunigakštystę, Žygimantas Augustas galėjo dalyvauti tik kaip didysis jos kunigaikštis ir kaip toks daryti sutartį su Livonija. Lenkijos vardu, kaip jos karalius, jis nieko negalėjo nei pažadėti, nei skelbti, nes lenkų karaliaus teisės Radomo seime buvo labai susiaurintos. Visi žymesni jo žygiai privalėjo tu-

---

[47] *Ten pat*, p. 236. „...se nolle decem marcis Polonicis urbem Vilnensem emere, si haec Rigensis in potestatem hostis veniret.“

[48] Vilniaus seimo pasitarimų eiga, posėdžiai, abiejų šalių pasiūlymai vaizduojami Livonijos pasiuntinių pranešime *„Relation und Wiedereinbring“*. Tagebuch der rigaschen Gesandten über die Subjections-Verhandlung zu Wilna, 1567. von 7. Oct. bis 11 Dec. *Bienemann*, V, Nr. 869, p. 203—344.

[49] *Pacta subjectionis* inter Sigismundum Augustum Regem Poloniae et Gothardum Magistrum Ordinis Theutonici inita. Actum Vilnae d. 28. Novemb. 1561. *Cod. diplom.*, V, Nr. 138. *Ziegenhorn*, Nr. 50. Smulkiai jis aptariamas ir nurodomi dar kiti jį atspausdinę šaltiniai pas *Bienemann*, V, p. 509—511.

[50] „Livonia ... ex nunc Magno huic Lithuaniae Ducatui incorporata illique unita esse censeatur“... *Cod. dipl.*, V, p. 239.

[51] Livonia ex nun Nobis, ut Regni Poloniae, Magno Duci Lithuaniae, Rusiae, Prusiae, Mazoviae, Samogitiae etc., Domino et Haeredi, subiecta sit, et maneat dum certi alliquid de approbatione Procerum Regni retulerimus“. *Ibid.* p. 239.

rėti Lenkijos ponų aprobatą[52]. Todėl Žygimantas Augustas „Pacta subjectionis" akte ir pabrėžia, kad rūpinsis gauti Lenkų ponų pritarimą (approbatio Procerum Regni), kadangi, kaip akto pradžioje pasakyta, Lenkai tuo tarpu nesutiko su Livonija susidėti[53]. Iš viso to aišku, kad *prijungimas įvyko tik prie Lietuvos personalinės unijos sąlygomis*[54].

Antras svarbus dalykas buvo vasalinės Kuržemės ir Žemgalės kunigaikštystės įkūrimas. Iš prijungtų prie Lietuvos Livonijos ordino žemių buvo išskirtas visas ruožas, kuris stiepėsi nuo Baltijos jūrų visu kairiuoju Dauguvos krantu iki pat beveik Daugpilio. Šis senovės kuršių, žemgalių ir sėlių kraštas buvo atiduotas paskutiniajam Livonijos ordino mistrui Gotardui Ketleriui. Jisai gavo jį valdyti tokiomis pat sąlygomis ir teisėmis, kaip Prūsijos kunigaikštis Albrechtas, tik anas buvo Lenkijos, o šis tapo didžiojo Lietuvos kunigaikščio vasalu[55]. Kaip ir Prūsijos kunigaikštis, Ketleris nusivilko vienuolio abitą ir liko pasauliniu kunigaikščiu. Jo įkurta kunigaikštystė išsilaikė iki 1795 metų — paskutinio Lietuvos Lenkijos padalinimo.

„Prisijungdami prie Livonijos, — teisingai pastebi J. Grins, — Livonijos didikai pasistengė užtikrinti tą teisinę santvarką, kuri iki šiol jų žemėje buvo jau įsivyravusi"[56]. Mat, Žygimantas Augustas davė Livonijai plačią 27 paragrafų privilegiją, it kokią autonomijos konstituciją[57]. Čia buvo trumpai suglausti seni jų savyvaldos dalykai, kurie toliau Livonijoje paliekami, ir nauji, dabar įvedami. Pavyzdžiui, Livonijos gyventojams buvo garantuota sena vokiška savivaldybė, teismų santvarka, įgytos jau privilegijos, ypatingi papročiai ir p. Naujai buvo paskelbta laisvė išpažinti Liuterio tikėjimą (Augsburgo konfesiją), atiduota visiškon nuosavybėn lėno teisėmis valdyti dvarai, leista patiems dvarininkams teisti savo baudžiauninkus, pažadėta skirti valdininkais tik vietos žmones ir daug kitų dalykų, kurių mes randame pas Lietuvos ir Lenkijos bajorus. Gal būt, kad Lietuvos ir Lenkijos bajorų laisvės paskatino Livonijos dvarininkus

---

[52] *Alexandri Regis decreta in comitiis Radomiensis, Anno* 1505. De non faciendis constitutionibus sine consensu Consiliariorum et Nuntiorum Terrestrium. *Volumina legum,* I, p. 137. Tai vadinamas *„Nihil novi"* dekretas. Karalius nieko negalėjo skelbti naujo be ponų žinios.

[53] *Codex diplom.*, V, p. 238—239.

[54] Tuo tarpu daug istorikų, vokiečių ir latvių, primigtynai rašo, kad 1561 metais Livonija buvo prijungta prie Lenkijos, arba, geriausiu jau atveju, prie Lenkijos ir Lietuvos drauge. Žiūr. *Dreimanis,* Latvijas vēsture, I p. 77, *Švabe,* Latvijas vēsture, I. p. 148. *Arbuzov,* Očerk istorii, p. 162 ir kiti. Tiktai vienas prof. *A. Tentelis* čia laikosi objektyvios nuomonės: Latvijas vēsture, p. 98. Latvieši Ordena laikâ, p. 137 (atsp. „Latvieši").

[55] *Cod. diplom.*, V, p. 240. „Ilustri Domino Magistro Livoniae... Ducalem titulum ad instar Illustri Domini Ducis in Prusia cum omni dignitate, insignibusque et privilegiis Ducalibus tribuemus, ita, ut Vassalus noster feudatariusque Princeps sit"...

[56] *I. Grins,* Kurzemes un Zemgales hercogîstes satversme, p. 660.

[57] *Privilegium Sigismundi* Augusti. Data Vilnae feria sexta post Festem S. Catharine, anno 1561. *Cod. dipl.*, V, Nr. 139. Ją nagrinėja *Bienemann,* V, p. 511—514. Latvių kalbon ją išvertė *J. Krodzinieks,* Iz Baltijas vēstures, III, p. 89—105. Abejojama dėl jos autientiškumo, nes nėra originalo.

dėtis ne su kuo kitu, kaip tik su pietų kaimynais lietuviais, arba su lenkais.

Pasibaigus Vilniaus seimui, Mykolui Radvilui buvo pavesta Livonijos reikalus tvarkyti ir toliau[58]. Jis turėjo įvesti joje naują administracinę tvarką ir įkurdinti Ketlerį Kuržemės kunigaikštystėje. Tam tikslui 1562 metų pradžioje jis išvyko į Rygą. Ketleris jį sutiko Livonijos ordino pilyje. Čia vasario mėn. 5 d. karaliaus vardu Radvilas priėmė vasalinę Ketlerio priesaiką[59]. Vasario 17 d. jis perdavė Radvilai Dauguvos žiočių (Dünamünde) pilį ir visas ordino žemes, esančias už Dauguvos upes. Tą patį padarė ir Rygos arkivyskupas, atiduodamas savo žemes. Tai buvo L i v o n i j o s o r d i n o g a l a s ir Kuržemės kunigaikštystės pradžia. Ketleris, kaip Lietuvos vasalas, gavo valdyti Kuržemės ir Žemgalės kunigaikštystę, kurios sostinę pasirinko Mintauja. Tačiau ilgą laiką jis gyveno Rygos pilyje, kuri jau nuo šio laiko turėjo tekti Lietuvai, bet buvo atiduota tik 1578 m. Priežastis buvo ta, kad Rygos miestas, palikęs laisvas, nenorėjo, kad jo srityje būtų svetimų šeimininkų.

Mykolas Radvilas, būdamas Rygoje, bandė dar kartą perkalbėti jos sindikus, siūlydamas jiems tas laisves[61], kurių buvo gavusi Vidžemė ir Kuržemė, tačiau nė dabar Rygos miestas savo nusistatymo nekeitė ir nesutiko pripažinti *„Unterwerfung unter Litauen“*[62]. Jis paliko laisvas iki 1582 metų. Tais metais Rygą užkariavo Steponas Batoras.

IV.

Ketleriui tapus Lietuvos vasalu, Livonijos ordino dienos galutinai pasibaigė. Federatyvinė Livonijos valstybė, kitados aprėpusi visą Latviją ir Estiją, dabar buvo visai išparceliuota. Rusai buvo užėmę Dorpato vyskupiją, švedai — Revelio miestą su apylinkėmis, danai — Kuržemės (Piltinės) ir Samos vyskupijas, o Lietuva — Rygos arkivyskupiją ir didelę dalį Livonijos ordino žemių[63]. Be to, Lietuva, kaip Livonijos ordino įpėdinė, gavo teisę ir į tas žemes, kurios buvo tekusios kitiems. Tačiau ji tomis teisėmis nepasinaudojo ir daugiau Livonijos ordino palikimo neįgijo. Priešingai, švedams ji dar prarado visą Estiją iki Embacho upės, įtekančios iš Peipo ežero į Rygos įlanką.

Dalis įgytų Livonijos žemių, kaip matėm, teko vasalinei Kuržemės kunigaikštystei, o likusios — tiesiog Lietuvai. Tai buvo Uždauguvio žemės, latvių vadinamos Vidžeme ir Latgalija. Jų administratorium buvo paskirtas Gotardas Ketleris, ėjęs tas pareigas keturis metus (1561—1566). Jis šeimininkavo negriežtai, mažai rūpindamasis įgyvendinti Žygimanto privilegijos laisves ir neprižiūrėdamas tvarkos, kuri buvo labai pairusi: kariuomenė plėšikavo, o dvarininkai savavaliavo[65].

---

[58] *Cod. diplom.*, V, p. 250 (1561.IX.28).
[59] *Ibid.* p. 249. *Ziegenhorn*, Nr. 54. *Bienemann*, V, p. 899.
[60] Palyg. *Arbuzov*, Očerk istorii, p. 163.
[61] *Cautio Radzviliana* posterior (1562.III.17). Cod. dipl., V, 142. *Ziegenhorn*, Nr. 55. *Bienemann*, V, Nr. 897.
[62] *Bienemann*, V, Nr. 878.
[63] *Švabe*, Latvijas vēsture, I, p. 150.
[65] *Cod. diplom.*, V. p. 260. Scr. rer. Liv., II, p. 72—74,

Tuo metu Lietuvos vadų akys buvo nukreiptos į kitus reikalus ir pavojus. 1563 m. rusai atėmė iš Lietuvos Polocką ir nusigrūdo net iki Vilniaus. Sutelktos lietuvių ir iš dalies lenkų jėgos sudavė jiems smarkų smūgį prie Ulos upės ir ties Orša (1564), tačiau tai nepašalino rusų pavojaus. Jam gresiant, Žygimantas Augustas, lenkų pagundomas, užsimanė abi valstybes, Lietuvą ir Lenkiją, glaudžiau sujungti. Žymesnioji lietuvių diduomenė tam priešinosi ir stengėsi išsiderėti bent geresnes sąlygas. Prasidėjo lietuvių ir lenkų suvažiavimai ir pasitarimai, kurie gaišindavo laiką ir atitraukdavo nuo kitų reikalų[66].

Viename tokiame suvažiavime, Parčove (1564), Uždauguvio sričių atstovai, nusiskundę savo vargais, vėl pareiškė pageidavimą, kad abi valstybės juos gintų, nes kraštui gresia švedai ir siaučia netvarka. Šį kartą lenkai jau sutiko, kad karalius jiems padėtų, tačiau galutinai klausimas atidėtas būsimam seimui[67].

Lietuviai pamatė, kad gali Livoniją prarasti. Todėl Bresto suvažiavime (1566) buvo nutarta į Livoniją siųsti naują administratorių, Žemaičių seniūną Joną Katkevičių[68]. Jam buvo pavesta rūpintis: 1) kad Livonijos žemė būtų sujungta su didžiąja Lietuvos kunigaikštyste; 2) kad Ryga paklustų karaliui ir mokėtų jam iš uosto pajamų duoklę; 3) kad iš švedų būtų atimtas Revelis ir jo apylinkes, 4) kad Livonijos gyventojai padėtų išlaikyti juos ginančią kariuomenę, ir k.[69] Šios slaptos instrukcijos buvo žinomos tik Katkevičiui ir nukaišė jo veikimo gaires. Patiems Livonijos gyventojams, taip pat Ketleriui ir Rygos arkivyskupui, Katkevičiaus skirimo motyvai buvo nurodomi kiti. Buvo sakoma, kad jis turi ginti juos nuo Maskvos, atimti švedų pagrobtas žemes, sudrausti savavaliaujančius kareivius ir įvesti krašte teisėtumą, nes čia viskas „sine lege et ordine misceantur[70].

Atlikti pavestiems uždaviniams ir sudrausti neklusnius gaivalus, Katkevičiui reikėjo stiprios valdžios. Tokią valdžią jam leido čia sudaryti plačios teisės, kurių jis gavo, vykdamas į Livoniją. Jis buvo įgaliotas administruoti visas pilis, keisti ir šalinti jų viršininkus, vadovauti Livonijos krašto kariuomenei, šaukti Livonijos suvažiavimus, statyti naujas pilis ir miestus, dalyti žmonėms lėno žemes, nustatyti pinigų svorį ir formą, jeigu karalius leistų kam kalti pinigus, ir panašiai. Prof. Tentelis pabrėžia, jog šių teisių atžvilgiu Livonijos administratorius prilygo didžia-

---

[66] *Alekna*, Lietuvos istorija, p. 134—135.

[67] *Danilavičius*, Skarbiec diplom., II, Nr. 2369.

[68] *Cod. diplom.* V. NN. 145—152. *Akty otnosešč. k istor. zap. Ros.*, III, N. 40, Sript. rer. Livon., II, p. 250 (Cron. S. Henning). Katkevičius įgaliojimo raštuose (Nr. 146) šiaip tituluojamas: ...„ablegavimus et misimus Illustrem Magnificum Johanem Chodkiewicz, Baronem in Szkłowo, Capitaneum Samogitiae Generalem, Archimarschalcum Magni Ducatus Lithuaniae, ac Plotelensem, Telszoviensemque Prefectum, nec non Archidioecesis Rigensis et omnium aliorum in Livonia Arcium Administaratorem, et exercitum nostrorum omnium per Livoniam Supremum Campiductorem, et Consiliarium nostrum, sincere Nobis dilectum"...

[69] „Ut Terra Livoniae cum Magno Ducatu Lithuaniae in perpetum sit coniuncta et unita"... (C. d. V. p. 259).

[70] *Ibid.* p.p. 260.

jam Lietuvos kunigaikščiui[71]. Tačiau nesunku pastebėti, kad tai yra tiktai karo gubernatoriaus teisės. Katkevičiaus valdžia buvo grynai administratyvinė, kuri nekeitė krašto santvarkos ir neprivalėjo siekti toliau, negu Livonijos gerovė reikalauja — nisi communis Livoniae salus quaeretur[72]. Būdamas Žemaičių seniūnas, Katkevičius neturėjo pareigos visą laiką gyventi Livonijoje. Ta teisė jam buvo suteikta greta kitų privilegijų. Tačiau 1556 metų rugsėjo mėn. pradžioje, vos tik jį paskyrus administratorium, jis jau išvyko į Uždauguvį. Iki tų pat metų pabaigos Katkevičius jau susitarė su Uždauguvio Livonijos atstovais dėl naujo susijungimo su Lietuva ir gruodžio mėn. atvyko į Gardino seimą. Čia, dalyvaujant Žygimantui Augustui, žymiems Lietuvos didikams ir keturiems Livonijos atstovams, buvo galutinai nutarta „amžina" Lietuvos ir Livonijos sąjunga, kuri patvirtinta beveik tapatingais abiejų šalių raštais[73].

Livonijos atstovų akto įžangoje pabrėžiama, kad įvairios nelaimės (rusų invazijos) diena iš dienos auga ir kad nuo jų negalės kitaip apsiginti, kaip tik amžinais ryšiais su Lietuva susijungdami. Tą patį, tik daug stipriau, užakcentuoja ir lietuvių aktas. Toliau jie visi sutampa ir sutarta dėl šių bendrų dalykų, kuriais turi remtis Lietuvos ir Uždauguvio Livonijos susivienijimas:

1. Uždauguvio Livonija nuo šiol vyriausiu ir vieninteliu savo viešpačiu pripažins ir gerbs tik didįjį Lietuvos kunigaikštį ir teisėtus jo įpėdinius[74].

2. Niekada nesiskirs nuo Lietuvos, su kuria broliškais ir amžinais ryšiais susiriša ir sudaro it vieną nedalomą kūną. Todėl taip pat nedarys atskirai jokių sutarčių, kurios būtų kenksmingos šiai sąjungai[75].

---

[71] *Tentelis,* Latvijas vēsture, p. 100.

[72] *Cod. dipl.* V. Nr. 151.

[73] Abu aktai atspausti *Codex diplomaticus,* V, Nr. 154 ir 155. Pirmas *„Unia haereditaria* Statuum Transdunensis Livoniae cum Magno Ducatu Lithuaniae per suos cum plena potestate Oratores inita... d. 25. Decmb. Anno 1566". Pasirašė: Jacobus Meck Decanus Ecclesiae Rigensis, Justus Furstenher Capitaneus Vendensis, Reimpertus Gillesheim Juris utriusque doctor et Judex Terrestris Vendensis, et Justus Claudius. Antras *„Diploma Sigismundi Augusti* Regis, quo Unionem Livoniae cum M. D. Lit. factum. approbat... d. 26 Dec. Anno 1566, Pasirašė Žygimantas ir visa eilė Lietuvos didikų.

[74] ...„promiserunt se in posterum... Sigismundum Augustum, Dei Gratia Regem Poloniae eumdemque Magnum Ducem Lithuaniae... pro suo unico, vero, Supremo, et Haereditario Principe, Dominoque habituros, agnituros, veneraturos, culturosque, seque Maiestati Regiae, *tanquam Magni Duci Lituaniae...* (aut. pabr.). subditos, oboedientes ac fideles futuros... Post decessum (quod utinam fero contigat) Maiest. Regiae, una pariter coinctimque inseparabili modo cum M. D. Lit. nullum alium Principem ac Dominum agnituri, recepturi... preterquam eum duntaxat qui ex progenie, posterisque M. Suae divinitus Magno D. Lithuaniae, illisque pariter legitimus datus Concessusque fuit. *Codex diplom.* p. 270.

[75] ...„imo una et pariter cum Magno Ducatu Lithuaniae esse unius Regis et Principis fideles subditos, Membrumque unius corporis perfectum, unumque corpus unius capitis, prout fraternitate, atque amititia coniuctos, mutuoque nexu devinctos, conglutinatosque Fratres, atque Amicos decet. ...Nullo quoque Tractatus, Pacta, Transactiones, Confoederationes... praesertim in contrarium vel quod quovis modo hanc haereditatem et unanimem fraternae coniunctionis coglutionem labefactare aut violare possit, in praeiudicium Magni Ducatus Lit. habituros esse, nisi una et pariter sum Magno Duc. Lit. eiusque omnium consensu et appobatione. *Cod. dipl.* V. p. 270.

3. Uždauguvio Linovijai suteikiamas kunigaikštystės titulas. Ji bus vadinama toliau „Uždauguvio kunigaikštystė" (Ducatus Transdunensis). Jos ženklu nustatomas liūtas sidabriniame fone[76].

4. Drauge su Lietuva bus bendri suvažiavimai (comitia communia), skiriami Livonijos senatoriams patogiu laiku ir patogioje vietoje, ypač kai numatoma svarstyti Livonijos reikalai[77].

5. Uždauguvio kunigaikštystę valdys abiejų šalių senato skiriamas administratorius iš vietinių (indigena) asmenų arba iš didžiosios Lietuvos kunigaikštystės, bet mokąs vokiškai[78].

6. Susijungusi su Lietuva, naudosis visomis tomis privilegijomis ir lengvatomis, kuriomis naudojasi ir Lietuva[79].

7. Livonijai palieka neliestos visos jos privilegijos, laisvės, įstatymai, kurių ji kada nors gavo iš popiežių, karalių, kunigaikščių, arkivyskupų, mistrų, Vokiečių ordino ar kitokių viešpačių. Taip pat teismai ir teisėjai laikysis tik savo įstatymų[80].

8. Valdininkai, pilių viršininkai ir teisėjai privalo būti skiriami iš vietos gyventojų ir mokėti vokiškai[81].

9. Uždauguvio Livonijai garantuojama laisvė išpažinti Augsburgo konfesiją. Šio tikėjimo propagandai bus kuriamos kolegijos ir mokyklos, kurios paruoš atitinkamų dvasininkų[62].

10. Jeigu tektų Lietuvai jungtis su Lenkija, tai Uždauguvio kunigaikštystė prisidės prie tos unijos ne skyrium, o drauge su Lietuva, kaip jos narys, tačiau nenustos savo teisių ir laisvių[83].

Tokiomis tai sąlygomis buvo Livonija prijungta prie Lietuvos 1566 metais. Livonijos atstovai pasižadėjo sugrįžę patvirtinti jas savo landtaguose ir šventai jų laikytis. Tuo tarpu Žygimantas Augustas jau dabar šį susitarimą koiškilmingiausiai paskelbė, pavartodamas stiprius veiksmažodžius, kokie buvo įprasti Lietuvos-Lenkijos unijos aktuose[64]. Iš jų ir iš viso akto galima drąsiai daryti išvadą, kad čia turime jau r e a l i n ę uniją, nes Livonija palieka Lietuvos provincija. „Ji", sako prof. Tentelis, „šia sutartimi prijungta (inkorporuota) prie Lietuvos ne tik de facto, bet

[76] *Ibid.* p. 276. Šis ženklas „in Campo Rubro Gryphum album evectum" buvo Katkevičių giminės herbas. Šiandien jis sudaro dalį Latvijos valstybinio herbo.

[77] *Ibid.* p. 270.

[78] *Ibid.* p. 272.

[79] *Ibid.* p. 276 „linguae Germanicae peritus"

[80] *Ibid.* p. 271.

[81] *Ibid.* p. 271. „Ut magistratus Indigena et Germanus... retineatur".

[82] *Ibid.* p. 274. „Iuxta Ordinationem Augustanae Confessionis conervi".

[83] *Ibid.* p. 276. „Postremo placuit quoque, ut intercedente Unione Magni Ducatus Lituaniae cum inclyto Regno Poloniae, simul et non divisim, iisdem punctis, clausulis et conditionibus, Provincia Livonia cum Magno Ducatu Lituaniae, Regno uniatur, iam sit pars et membrum Magni Ducatus, salvis tame utriusque Dominii privilegiis"... ir t.t.

[84] *Ibid.* p. 276. „Provinciamque Livoniam ex nunc Magno Ducatui Lituaniae re vera coniungimus, consociamus, adiungimus, et conglutinamus irrevocabiliter modoque inseparabili, decernentes ea omnia et singula uti praemittitur, perpetuum firmitatis robur habere debere perpetuo et in aevum.."

ir de jure"[85]. Tiktai plačios privilegijos, kurių ji išsirūpino šiuo aktu, Uždauguvio kunigaikštystei leido kurti savitą gyvenimą ir palaikyti čia vokiečių įdiegtos kultūros tradicijas. Bet, iš antros pusės, Žemaičių seniūnas Katkevičius, kuris ir toliau paliko administratorium, rūpestingai čia skleidė Lietuvos įtaką ir latviškąją Vidžemę bei Latgaliją siejo prie savo tėvynės.

V.

Galutinis Livonijos prijungimas prie Lietuvos įvyko Liublino unijos (1569) išvakarėse. Tada jau buvo gerai paaiškėjęs Žygimanto Augusto pasiryžimas Lietuvą visai sulieti su Lenkija. Žymesnieji Lietuvos valstybės vyrai, Jonas Katkevičius, Mykolas Radvilas Rudasis[86], Eustachijus Valavičius ir k., stengėsi tos unijos išvengti arba bet išsiderėti lengvesnes sąlygas. Čia daug turėjo padėti vieningas visų Lietuvos žemių nusistatymas. Taigi, tam tikslui buvo Livonija tvirčiau su Lietuva sujungta ir į 1566 metų sutartį įrašyta, kad ji galės jungtis su Lenkija tik „simul et non didvisim cum Magno Ducatu Lituaniae"[87]. Sušaukus Liublino seimą, lietuviai, be kitų svarbių reikalavimų, — palikti jiems didįjį kunigaikštį, atskirą seimą ir vyriausybę, — gynė taip pat šį susitarimą su Livoniją[88].

Lenkai, iki šiol nieko nedarę Livonijos prijungimo reikalu, bet svajoję ją gauti drauge su Lietuva, nenorėjo su tuo sutikti. Jiems ypač buvo pikta dėl paskutinio Lietuvos susitarimo su Livonija, kuris, esą, prieštaraująs Parčovo seimo nutarimui, kad Livonija bus globojama abiejų valstybių. „Lietuviai turėjo Gardine du seimus, — kalbėjo vienas lenkų atstovas, — ir ten, aplenkdami lenkus ir prieštaraudami Parčovo nutarimams, prisijungė Livoniją, užgrobė jos administraciją, išsikovojo sau daug privilegijų, visa tai darydami neva tam tikslui, kad, gerai sutvarkę savo valstybę, galėtų jungtis su Lenkais"[89]. Lenkams atrodė, kad tai neleistina, Jie reikalavo, kad Livonija būtų tiesiai prijungta prie Lenkijos ir kad Žemaičių seniūnas neturėtų ten tos galios, kuria jis naudojasi[90]. Įsikarščiavusius lenkų atstovus karalius nuramino, pareikšdamas, kad Livonija priklausys drauge ir Lietuvai ir Lenkijai.

Tačiau lietuviai nė su tuo nenorėjo sutikti. Jų atstovas, Žemaičių seniūnas ir Livonijos administratorius Katkevičius, Liublino seime karščiausiai gynęs Lietuvos reikalus; dėl Livonijos Žygimantui Augustui pasakė: „Jūsų Didybei gerai žinoma, kaip mes ją gynėme, kiek turėjome išlaidų ir kiek tam paaukojome kraujo ir sveikatos. Kas dar svarbiau, mes prisiekėme jiems, kad jie bus Lietuvos kunigaikštystės globojami. Bet jeigu Livonija, Jūsų Didybei patariant ir įtikinėjant, panorės laisvu noru

---

[85] *Tentelis,* Latv. vēsture, p. 100. „Livonija ar šo lîgumu tika inkorporēta Lietuvâ ne tiktai de facto, bet arî de iure".
[86] Mykolas Radvilas Juodasis mirė 1565 m., nesulaukęs nė Gardino seimo.
[87] *Cod. diplom.,* V, p. 276.
[88] Skait. *Dnevnik Liublinskovo seima,* S. Peterburg, 1869.
[89] Ten pat, p. 16—17 (posėd. I. 23).
[90] *Ten pat,* p. 134—135 (posėd. III. 2). „Infflanty aby incorporował in regnum Poloniae". ...„aby tey mocy nie miał starosta Żmoczki, jako tam ma w Infłancziech"...

nuo mūsų pasitraukti, mes tam nesipriešinsim, bet prašysim Jus atleisti mus nuo priesaikos. Be to, teisinga būtų atlyginti mums nuostolius, nes, kaip sakiau, šią šalį gavome brangia kaina, aukodami tam savo turtą ir sveikatą"[91].

Tai yra dalis tos kalbos, kurią jis pasakė istoriškame Liublino seimo posėdyje (birželio 27 d.), kuriame lietuviai, priversti dėtis su lenkais, verkdami prašė jų neskriausti. Aišku, kad tokioj graudingoj nuotaikoj tą dieną dėl Livonijos daug nesibarta. Visų dėmėsį traukė Lietuvos ir Lenkijos sutuokimas, įvykęs lenkų džiaugsmui, o lietuvių nelaimei. Tai buvo svarbiausias Liublino seimo objektas, o visa kita tik apie jį sukosi. Tačiau priesaikos dieną (VII. 1.) Livonija vėl užkliuvo. Lietuviai, atkiutę po pirmo smūgio, reikalavo, kad Livonijos atstovai prisiektų drauge su jais, nes jie priklauso tai pačiai kunigaikštystei. Lenkai užprotestavo. „Livonijos gyventojai, — sakė jie, — rasit, daugiau priklauso Karūnai, negu jums, ir dėl to turi skyrium prisiekti"[92]. Nemalonūs ginčai, drumstę priesaikos nuotaiką, buvo atidėti kitam posėdžiui, o drauge su tuo ir Livonijos atstovų priesaika.

Atidėjus jų priesaiką, ji užtruko visą mėnesį ir per tą laiką buvo dar nemažai dėl Livonijos pasiginčyta. „Kaip svarbi Lenkų karalystei Livonijos žemė, — kalbėjo Kujavijos vyskupas, — tai aišku kiekvienam išsilavinusiam ir sveiko proto žmogui. Jeigu mūsų priešas, Maskvos kunigaikštis, įsigalėtų jos tvirtovėse ir gautų jos pajūrio uostus, tai aišku, koks grėstų pavojus Karūnai ir Lietuvai... Be to, Ryga neprisiekė Lietuvai, o ji mums taip pat labai svarbi. Todėl Livoniją reikia priimti į uniją, o kol tai bus padaryta, tesirūpina ja lietuviai"[93]. „Gera būtų, — pareiškė Sandomiro vaivada, — kad karalius turėtų admirolą ir jūrų armiją, kuri greitai galėtų suteikti Livonijai pagalbą"[94]. Krokuvos vyskupas pabrėžė, kad tik dėl to Livonija susijungė su Lietuva, kad lenkai iki šiol ja nesirūpino[95]. Vadinasi, toliau taip būti, anot lenkų, negali: ją būtinai reik prijungti prie Lenkijos. Ir vienas vaivada, ponas Kratauskas, beveik jau pabaigoje visų ginčų, padarė labai charakteringą išvadą: „Kadangi lietuviai Livoniją įgijo, tai mes bendrai su jais ją ir turime"[96].

Lietuviai nenorėjo nusileisti, nors buvo jau nauja priesaika su lenkais surišti. Katkevičius reikalavo, kad Livonija paliktų Lietuvai, nes ji su ja sudaro vieną valstybę — *(Litewskie państwo)*. Čia jis vėl prikaišiojo karaliui Žygimantui: „Jūsų Didybė, — sakė jis, — pavedė man valdyti šią žemę, ką liudija Jūsų ranka pasirašyti raštai. Paskui Livonija prisijungė prie Lietuvos — apie tai taip pat yra Jūsų pasirašytas aktas. Tiesa, ten sakoma, kad ji bus prijungta ir prie Karūnos, bet kas nori turėti naudos, tesirūpina ir išlaidomis"[97].

---

[91] Dnevnik, p. 468—469.
[92] Ten pat, p. 487.
[93] Ten pat, p. 496.
[94] Ten pat, p. 498. P. S.
[95] Ten pat, p. 497.
[96] Ten pat, p. 500. „ponieważ je panowie Litewscy przyjęli, tedy je też spólnie mamy".
[97] Ten pat, p. 499. P. S.

Be abejo, šie Katkevičiaus sausi žodžiai dar mažiau veikė, negu jo graudinga prakalba. Buvo nutarta Livoniją laikyti bendra Lenkijos ir Lietuvos provincija[98]. Livonijos atstovai, kurie visą laiką tylėjo, rugpiūčio mėn. 8 d. atliko priesaiką ir padėkojo, kad jų nelaimėmis karalius taip nuoširdžiai rūpinasi[99].

Kelioms dienoms prieš Livonijos atstovų priesaiką, rugpiūčio mėn. 3 d., buvo iškilmingai atliktas taip pat Kuržemės ir Žemgalės kunigaikštystės prijungimas prie Lenkijos[100]. Gotardas Ketleris, iki šiol buvęs tiktai didžiojo Lietuvos kunigaikščio vasalas, dabar jau tampa ir Lenkų karaliaus. Tokiais Lenkų karaliaus vasalais Kuržemės kunigaikščiai palieka iki pat jų kunigaikštystės ir Lietuvos - Lenkijos valstybės pabaigos — iki 1795 metų.

Liublino seime, kaip matome, lietuviai turėjo pasidalyti tais vaisiais, kurių jie buvo prisiskynę žiemiuose, žuvus Kalavininkų Ordinui. Iš tikro, lietuviai dar ilgai su tuo nesutiko, kaip ir iš viso gyvenime jie buvo priešingi Liublino nutarimams. Štai, 1577 metais Vilkaviškio suvažiavime jie pareiškia Steponui Batorui, kad „nežinia kokiu būdu Livonija paskirta Lenkijai ir atiduota administruoti ar kuriomis kitomis teisėmis kitiems, o ne lietuviams"[101]. Tačiau ilgainiui formalinio akto raidė prigijo gyvenime ir atliko jai skirtą uždavinį. Dėl to mes šiandien randame ne lietuviškus, bet lenkiškus pėdsakus tose Latvijos teritorijos vietose (pav., Latgalijoje), kurias aižėjanti Lenkų Žečpospolita ilgiausiai sugebėjo išlaikyti savo valdžioje.

Apžvelgdami visa tai, kas buvo čia rašyta, mes matome, kad, nykstant Livonijos ordinui, Lietuva: 1) rūpinosi įgyti visas jo žemes, 2) gynė jas nuo švedų ir rusų, 3) 1561 metais sudarė iš jų vasalinę Kuržemės kunigaikštystę ir įgijo sau didelius plotus Uždauguvyje, 4) 1566 metais prijungė tuos plotus prie Lietuvos, kaip Uždauguvio kunigaikštystę, ir 5) 1569 metais Liublino seime visais įgytais laimėjimais turėjo pasidalyti su Lenkais.

BIBLIOGRAFIJA, VERSMĖS IR LITERATŪRA.

Baltrimaitis, S. Sbornik bibliografičeskich materialov, S. Peterburg, 1904.
Finkel, L. Bibliografija historiji Polskiej, Lwów, 1891 ir 1931 cf.
Starczewski, A. Historia ruthenicae scriptores exteri saeculi XVI. Berolini et Petropoli, 1841—1842.
Winkelmann, Ed Bibliotheca Livoniae historica, Berlin, 1878.

Akty otnosiaščiesia k istorii zapadnoj Rosii, Tom III. S. Peterburg, 1848.
Archiwum Jana Zamoyskiego, T. I. Warszawa, 1904.
Archiwum Domu Radzwiłłów. (in Script. rer. Polon. VIII) Kraków, 1885.

---

[98] *Volumina legum*, II, p. 90. Čia yra Liublino unijos aktas ir formulė, kuri buvo priimta Livonijos prijungimo reikalu.

[99] *Dnevnik*, p. 616.

[100] *Incorporatio Ducatus Curlandiae et Semigaliae cum Regno Poloniae. Volumina legum*, II, p. 106.

[101] *Lappo*, Iš vyriausių Lietuvos suvažiavimų, p. 24.

Bienemann, Fr. Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558—1562. T. I—V. Riga, 1865—1876.

Dogiel, M. Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae. Tomus V, in quo ut universae Livoniae ita speciatim Curlandiae et Semigalliae ducatum res continentur. Vilnae, 1759.

Kojalovič, M. Dnevnik Liublinskavo seima 1569 goda. S. Peterburg, 1869.

Russow, B. Chronica der Provinz Lyfflandt, Rostock 1578 (atsp. Scriptores rer. Livonicarum II).

Hennig, S. Liffländische Churländische Chronica 1554—1590 J. (Atsp. Script. rer. Liv. II).

Schirren, C. Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbstständigkeit. Aus dem schwedischen Reishsarchive zu Stockholm herausgegeben. T. I—VIII. Reval 1861—1881.

Schirren, C. Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbstständigkeit. Aus dem dännischer Geh. Archive zu Kopenhagen herausgegeben. T. I—III. Reval, 1883—1885.

Scriptores rerum Livonicarum. Sammlung der wichtigsten Chroniken von Liv- Esth- und Kurland. Zweiter Band. Riga u. Leipzig, 1848.

Ziegenhorn, G. Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen. Königsberg, 1772.

Statuta Curlandica, seu jura et leges, in usum Nobilitatis Curlandiae et Semigalliae. Mitau, 1804.

Volumina legum, Przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów. T. I—II. S Peterburg, 1860.

Alekna, A. Lietuvos istorija. Antras pataisytas leidimas, Tilžė, 1923.

Arbuzov, L. A. Očerk istorii Liflandii, Estlandii i Kurlandii. Iš vokiečių kalbos, vertė V. Buk. S. Peterburg, 1912.

Bunge, F. G. Einleitung in die liv- ehst- und kurländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtquellen. Reval, 1849.

Dreimanis, P. Latvijas vēsture, I. Riga, 1931.

Grins, J. Kurzemes un Zemgales herzogîstes satversme. Burtnieks 1927.

Jakubėnas, P. Kunigaikštis Janušas Radvilas, Biržai, 1927.

Karamzin, Istoria Gosudarstva Rossiskavo, S. Peterburg, 1842.

Karwowski, St. Wcielenia Infflant do Litwy i Polski. Poznań, 1873.

Kostomarov, Livonskaja voina. S. Peterburg, 1848.

Krodznieks, J. Iz Baltijas vēstures, III. Riga, 1914.

Lappo, J. Iš vyriausių Lietuvos suvažiavimų istorijos XVI. amž. Kaunas, 1932.

Manteufell, G. Inflanty Polskie, Poznań, 1879.

Mitheilung aus dem Gebiete der Geschichte Liv— Ehst— und Kurlands, von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostsee-Provinzen Russlands. Bd. 10. Riga, 1861.

Reinbergs, Kurzemes pirmais lielkungs G. Ketlers, Riga, 1883.

Rutenberg, O. Geschichte der Ostprovinzen Liv- Ehst- und Kurland. Riga, —855—1860.

Schwarz, Ph. Wilhelm v. Fürstenberg. Riga Almanach 1879.

Schirren, C. Die Kapituliation der livländischen Ritter— und Landschaft in Livland. Dorpat, 1865.

Seraphim, E. Geschichte v. Livland. Gotha, 1906.

Smolenski, V. Lenkų tautos istorija. Vertė A Kasakaitis. Kaunas, 1925.

Tentelis, A. Latvijas vēsture. Lekcijas lasîtas virsnieku kursos. Litografuotas leidinys. Riga, 1926.

Švabe, A. Latvju kultūras vēsture, I—II, Riga, 1922.

Švabe, A. Latvijas vēsture, I. Riga, 1925.

Latvieši. Rakstu krâjums. I. Prof. Fr. Baloža un prof. P. Šmita redakcija, 1930.

Walters, M. Le peuple Letton. Riga, 1926.

Kęstučio kovos su Vokiečių ordinu

Antanas Kučinskas

Nė vienam Lietuvos kunigaikščiui neteko tiek daug kovoti su Vokiečių ordinu, kiek Kęstučiui. Tai atsitiko todėl, kad jo laikais Vokiečių ordinas kaip įmanydamas stengėsi prasimušti į žiemius nuo žemutinio Nemuno tekmės, nukariauti Žemaičius ir susijungti teritorialiniu būdu su Livonijos ordinu, su kuriuo politinė sąjunga buvo padaryta jau 1237 m. Šitas Vok. ordino noras buvo gudriai maskuojamas krikščionybės platinimo skraiste ir todėl jam vykdyti pasisekdavo nuolatos parsitraukti pagalbos iš vakarų Europos, kur kryžiaus karų prieš pagonis idėja buvo dar gyva. Įvairių tautų riteriai, grafai, kunigaikščiai ir net karaliai traukė Vok. ordinui į pagalbą. Vienus jų viliojo pati krikščionybės platinimo idėja, kitus — karo garbė, trečius — nuotykių ieškojimas. Visi jie sudarė ordinui didelę paramą ir neišsibaigiančią pagalbą nuolatiniams žygiams prieš Lietuvą. Tų žygių Kęstučio viešpatavimo laiku (1345—1382) Vokiečių ordinas padarė apie 70, jam priklausomas Livonijos ordinas apie 30, o iš Lietuvos pusės pirmiems atlyginta apie 30 žygių, o antriems — apie 10. Taigi, 37 metams tenka apie 140 žygių — tiek jų yra pažymėta minėtų ordinų kronikose. Visai galimas daiktas, kad kronikos ne visus sužymėjo, todėl galima manyti, kad jų buvo dar daugiau.

Kęstučio ir ordino kovoms vaizduoti mes turime labai nedaug šaltinių. Pagrindiniais šaltiniais tam tikslui yra Livonijos Hermano de Wartberge[1] ir vokiečių ordino Wigando von Marburg[2] kronikos. Jos paduoda daugiausia žinių. Pirmoji kronika siekia ligi 1378 m., antroji — ligi 1394 m. Vigando kronika tėra išlikusi lotyniškame vertime — jos vokiško originalo užsiliko tik kelios nuotrupos. Lotyniškas Dlugošo pastangomis parūpintas vertimas, kaip pats jo vertėjas prisipažįsta, yra nevisai tobulas. Todėl spėjama, kad kas ne kas yra išleista, sutrumpinta arba pakeista. Pats Vigandas nėra visiškai originalus, nes jis savo kronikai naudojosi senesne Olivos[3] kronika, dalį ėmė iš Henr. de Wartberge, bet jis paduoda gana daug ir tokių žinių, kurių nėra kitose kronikose. Vigandui ordinas pavesdavo daug diplomatinių pareigų, todėl jam buvo prieinami toki šaltiniai (pav., dokumentai), kurių nepasiekdavo kiti. Tai daro jo kroniką gyvesnę ir labiau patikimą. Be Vigando yra dar ir kitų kronikų (Annales Thorunenses, Detmar, Posilge, Aeltere Hochmeisterchronik[4] ir kt.), kurios atsiliepia apie vieną ar kitą įvykį. Tai vis ordino istoriniai šaltiniai, kuriuose daž-

[1-2] Scriptores rerum Prussicarum, II 21—116; 453—662.
[3] Ibid. I 669—726.
[4] Ibid. III 57—400; 540—724,

nai yra pareiškiamos savos intencijos, artimai susijusios su ordino tikslais ir jo vedama politika. O tai neretai kronikos autorių nuveda nuo tikslaus ir teisingo įvykių vaizdavimo: savuosius laimėjimus didina, o pralaimėjimus mažina. Savo laimėjimus padidindavo, norėdami pasirodyti pasaulio ir popiežiaus akyse su didesniais nuopelnais, o priešų laimėjimus mažindavo ir darydavo juos menkais, kad daugiau pritrauktų pagalbos iš kitų kraštų. Nekartą šitokios klaidos patekdavo į kronikas be rašytojų kaltės, nes jie užrašydavo, ką nugirsdavo, o patys gerai žinome, kad fama crescit eundo.

Kronikų rašytojai kartais patys neiškenčia ir apie priešą išsitaria nepalankiai: „...ambo dicti reges (Alg. ir Kęst.) dyabolica suggestione iterum veniunt... cum semine suo dyabolico multa intulerunt christianis mala occidendo etc." „...ambo reges cum inhumanis exercitibus veniunt in dampnum christianorum; in ardore spiritus et astucia, ut christianos turbaret et molestaret"[5]. „Des wolde der tufel die Littowin schenden"[6]. Labai dažnai kronikininkai dėl pasisekusių žygių džiūgauja: „Domino placuit, ut christiani triumpharent; quum Dominus forte voluit, ut sic ea die morerentur, qua Christus pro nobis passus est; Christiani triumphatores cum adjutorio Dei gaudenter ad propria redierunt"[7]. Tokios pastabos parodo aiškų kronikininkų subjektyvumą ir todėl duoda rimto pagrindo kritiškiau ir su tam tikrais rezervais priimti jų patiektas žinias.

Išskyrus šiuos ordino šaltinius, daugiau žinių apie Kęstučio kovas su kryžiuočiais maža kur teužtinkame. Lietuvių šaltinių apie tai visai neturime, todėl trūksta labai svarbaus liudytojo, kuris galėtų įnešti daug šviesos iš priešingos pusės ir tuo pakeisti daugelio kovų vaizdą. Vėliau atsiradusieji šaltiniai dažniausiai pakartoja su savo pridėtais pagražinimais tuos pačius faktus, kurie užrašyti ordino metraščiuose. Todėl ir istorinė literatūra, kuri vaizduoja Kęstučio kovas su kryžiuočiais, semia sau medžiagą tik iš Kęstučio priešininkų šaltinių. Tokiu būdu reikšmingesnėmis ir didesnėmis kovomis pasidarė tos, kurias šaltiniai plačiau ir vaizdžiau nupasakojo. O kadangi tokios laimės susilaukė tik ordino laimėtos kovos, tai visai nenuostabu, kad literatūroje skaitome tik apie tris didelius lietuvių pralaimėjimus (Strėvos, Kauno, Rudavos) ir visai mažai, arba nieko, apie laimėjimus. Taip atsitiko visai pripuolamai, nes nedaug kas panoro gilintis į kronikų smulkmenas ir kalbėti apie tai, kas jose visai sausai lakoniškai nupasakota.

Pravartu todėl kiek įsigilinti į tuos šaltinius ir nustatyti galimai tikresnį vaizdą Visas kovas atvaizduoti neįmanoma ir nėra prasmės, nes jos ir savo eiga, ir savo padariniais yra labai viena į kitą panašios. Bendrai pažvelgus, gaunamas, tiesa, gana šiurpus ir liūdnas, bet monotoniškas vaizdas. Todėl mes pirmiau peržvelgsime bendrus charakteringesniuosius kovų bruožus, o paskui kai kurias žymesnes atskiras kovas.

---

5 Wig. 508, 566, 580.
6 Posilge 89.
7 Wig. 512, 536; Oliv. 724.

I KOVŲ POBŪDIS

Įtemptos kovos tarp Lietuvos ir Vok. ordino virto nuolatinėmis nuo 1345 metų, kai vyriausią Lietuvos valdžią paėmė į savo rankas du broliu — Algirdas ir Kęstutis. Kadangi Kęstutis valdė tas žemes, kurios susisiekė su ordinų žemėmis, tai jam ir teko daugiausia su jais kovoti. Svarbesniuose žygiuose, kai buvo reikalas, Algirdas talkino Kęstučiui, o pastarasis padėdavo Algirdui kovoti su Maskva. Ordino šaltiniai abu broliu dažnai tituluoja vienu vardu *reges* (rex), tačiau kai kuriose vietose aiškiai išskiria Kęstutį, vadindami jį kariuomenės vadu[8].

Ordinas, kaip Gedimino laikais, taip ir dabar, dar nebuvo atsisakęs minties vienu dideliu žygiu užpulti Lietuvą ir ją užvaldyti. Ypač tam labai tinkama proga pasirodė, kai Vilniuje sedėjo silpnas valdovas Jaunutis. Ordino sukviesti, 1345 m. sausio m. į talką atvyko žymūs svečiai, kurie, pasak Narbuto, norėdami išvengti popiežiaus paskelbto kryžiaus karo prieš turkus, dėjosi prie Čekijos karaliaus į mažiau pavojingą žygį prieš pagonis[9]. Į Ordiną atvyko Čekijos karalius Jonas su savo sūnum Karoliu, Moravijos markgrafu (marchione), Vengrijos karalius Liudvikas su palydovais, Olandijos grafas Vilhelmas IV, grafas Gunteris von Schwartzburg, iš viso apie 200 įvairių valdovų (domini terrarum), kurie norėjo kovoti su Kristaus priešininkais[10]. Čia, anot Kojalavičiaus, „Flos plane militiae Europae in armis erat"[11].

Su visais svečiais ir savais kariais išsirengė ordino magistras į žygį prieš Lietuvą. Jau buvo besirengiąs Lietuvą užpulti, kai staiga gavo žinių, kad lietuviai su didele kariuomene ruošiasi pulti Sambiją. Magistras sustojo ir padarė su vadais pasitarimą, kuriame buvo nuspręsta gelbėti savo žemę. Kryžiuočiai ėmė trauktis Sambijos link. O tuo tarpu lietuviai užpuolė Livoniją, kurios magistras buvo iškeliavęs su kariuomenė į Ezelio salą, nes didysis magistras jam anksčiau buvo užtikrinęs, kad galįs būti visiškai saugus. Lietuviai Livonijoje užėmė Mintaują, sudegino Dobelno pilį, paskui patraukė Rygos link, sudegino visus aplinkinius malūnus, užpuolė Neuermühleną (Novum Molendinum), kurį taip pat sudegino niekam neleisdami išeiti. Po to džiūgaudami teriojo Siguldos apylinkes ir grįžo su dideliu grobiu ir daugybe vyrų ir moterų belaisvių. Šito žygio metu Livonijoje buvo išmušta apie 2.000 žmonių[12].

Tuo tarpu, kai lietuviai teriojo Livoniją, kryžiuočiai, sugužėję į Sambiją, nerado jokio priešo. Voigtas spėja, kad lietuviai iš Sambijos per

---

[8] Rex Lithwinorum per ducem exercitus sui, fratrem suum, Kynstot (Scr. r. Pr. I 723). Processerunt usque ad castrum principale Drakyn [Trakai] Kinstuti, principis Litwanorum, fratris regis, qui est dux exercitus paganorum (Scr. II, 574 past. 1023). Venerunt ad obsidionem castri Trackin principale principis milicie Litwinorum Kinstotthi (Scr. r. Pr. II, 587, past. 1155 iš Formularbuch). Algirdas toje pačioje vietoje vadinamas magnus rex tocius regni dominus.

[9] T. Narbutt, Dzieje narodu Litewskiego, t. V, 16 p. Wilno, 1839.

[10] Wig. 504—505.

[11] Historia Litvaniae, 307 psl.

[12] Wartb. 72; Wig. 505—507; Oliv. 721—22.

Kuršą spėję persikelti į Livoniją[13]. Tačiau tikresnių žinių apie tai neturime. Stryjkovskis (matomai sekdamas Dlugošą) pasakoja, kad Kęstutis ir Algirdas liepę visus pasienius, ypač Žemaičių pakraštį, nuterioti, gyventojams su visa manta pasitraukti į girias ir pelkes, kad atėję kryžiuočiai nieko nerastų. Paskui Kęstutis įsiveržęs į Prūsus, o Algirdas į Livoniją. Tuo tarpu ordino kariuomenė, neradusi Sambijoje priešų, susimetė atgal pulti Lietuvą. Bet tas užpuolimas visai nepavykęs, nes apnaikintame krašte neradę nė vieno pagonies, kryžiuočius užpuolusios ligos ir badas, nes trūko maisto ir pašaro[14]. Buvo priversti grįžti be nieko. Iš to didžiulio žygio, kuriame dalyvavo daug žymių riterių, kryžiuočiai nieko nelaimėjo, tik buvo gudriai suvedžioti ir apgauti.

Visai suprantama, kad visa nepasisekimo kaltė buvo suversta ordino magistrui Ludolfui Koenigui. Jam priekaištavo Čekijos ir Vengrijos karaliai, svečiai ir ordino broliai. Net įtarinėjo, kad jis susitaręs su priešais. Tai visa taip paveikė magistrą, kad jis išėjęs iš proto. Po kiek laiko jis turėjo atsistatydinti. Jo vieton (13.XII) buvo išrinktas Henrikas Dusemer, kuris „contra Litwinos semper fuit pugnator strenuus et virilis"[15]. Ludolfas Koenigas buvo paskirtas Engelsbergo komtūru. Netrukus jis atgavęs protą ir ten išgyvenęs ligi mirties. Pigu suprasti, kad jis buvo auka aukštiems užsienio svečiams permaldauti ir prarastam ordino prestižui atgauti. Nors mums šiuo tarpu nesvarbu gilintis į išvidinius ordino reikalus, tačiau turime pažymėti, kad Lietuva, gudrių strateginių manevrų dėka, laimėjusi didelę kovą ir sugniuždinusi ordiną jo paties jėgomis, privertė jį keisti ligšiolinę karo taktiką su Lietuva.

Naujasis magistras tuojau paskyrė sau tinkamą Goswinus de Herken (Herike) Livonijos magistru[16]. Tai rodo, kad norėta labiau suvienodinti ir koordinuoti abiejų ordinų veiksmus. Su naujuoju magistru ėmė keistis ir ordino kovų taktika. Paskutinis nepasisekimas parodė, kad su Lietuva ne taip lengva apsidirbti, ypač po to, kai vyriausia valdžia pateko į tinkamas rankas. Todėl, užuot rengus didelius kryžiaus žygius, nusistatyta puldinėti partizanišku būdu ir naikinti visa, kas tik pakeliui pasipainios. Stengtasi kuo daugiausia nuterioti žemių, sudeginti trobesius ir paimti į nelaisvę žmonių bei gyvulių.

Ordino ruošiamiems žygiams kartais vadovaudavo pats magistras, bet dažniausiai maršalas. Tokių žygių buvo įprasta kiekvieną žiemą padaryti bent po du (Nec plures consueverunt in hyemes servare reysas, quam 2. Wig. 507). Tačiau reizus darė ne vien magistrai: juos darydavo ir pasienių pilių komtūrai bei viršininkai (Ragainės, Įsrutės, Osterodės...) ir pripuolamai susiorganizavę plėšikų būriai (latrunculi[17]). Reizai buvo ruošiami ir tada, kai atvykdavo svečių. Tokiu būdu beveik kasmet įvykdavo dau-

---

[13] Geschichte Preussens, V 27—35 p.

[14] Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi, t. II 22—23 p. Warsz. 1846.

[15] Oliv. 722.

[16] Wig. 507.

[17] Fratres in Livonia pedestres more latrunculorum..., intrans deserta more latronum; gratia rapiendi, etc. Scr. II 98, 104, 110, 548, 569, 573...

giau kaip du reizai. Buvo, tiesa, tokių metų, kuriuose neįvykdavo nė vieno žygio, tačiau daug buvo tokių, (kaip 1367, 1370, 72, 73, 75, 77, 79 m.), kada įvykdavo nuo 4 iki 7—8 žygių. Žiemos žygiai paprastai būdavo apie vasario 2 d. (Grabnyčias), o vasaros — rugpiūčio 15 d. (Žolines).

Ypačiai ordine būdavo laukiami svečiai. Juos ordinas visokiais būdais viliodavosi, ruošdavo jų garbei puotas, turnyrus ir žygius į pagonių kraštus (Lietuvą). Kai kurie svečiai vykdavo specialiai išreikšti „obsequium Virginis gloriosae et remissionem suorum delictorum"[18]. Atvykdavo anglų, prancūzų, olandų, italų, vengrų, čekų ir vokiečių, kurių tarpe būdavo daug su žymiais titulais: jau anksčiau minėti Čekijos ir Vengrijos karaliai, Austrijos kunigaikščiai Leopoldas ir Albrechtas, Bavarijos hercogas Ruprechtas, landgrafai, markgrafai ir grafai[19]. Ypač iškilmingai buvo priimtas Austrijos kunigaikštis Albrechtas III. Jo garbei buvo suruoštas žygis į Lietuvą, kuriame dalyvavo apie 3000 žmonių. Vadovavo pats magistras. Persikėlus per Nemuną, buvo pasiųsta į priekį 1000 vyrų, kurie kirto medžius ir taisė kelią per girią. Žygis slinko gana lėtai, todėl nuteriojo Žemaičiuose gana siaurą ruožą (Ariogalos — Raseinių apyl.). Po 7—8 dienų, užklupti smarkių vėtrų ir lietų, grįžo į Karaliaučių vandens keliais[20]. Buvo ir tokių atsitikimų, kad daugelis užsienio svečių drauge su ordino kariuomene išsirengdavo į žygi, pasiekdavo Lietuvą ir apsisukę grįždavo atgal, nes lietuvius užtikdavo pasiruošusius — quia pagani fuerunt avisati, revertuntur[21]. Atsitikdavo kartais, kad svečiai, išbuvę visą žiemą Karaliaučiuje, nesulaukę žygiui palankaus oro, grįždavo namo[22].

Tiek Vokiečių, tiek Livonijos ordino žygiai būdavo gana trumpi. Priešų teritorijoje kryžiuočiai vengdavo ilgiau pasilikti, nes dažnai būdavo įš pasalų užpuolami. Didesnieji žygiai trukdavo iki 10 dienų, bet dažniausiai pasitenkindavo 2—3 dienom, ar net viena naktimi. Kryžiuočiai stengdavosi užpulti priešus iš pasalų, netikėtai. Tą aplinkybę jie laikė gana svarbia, nes kronikose beveik kiekvieno žygio aprašyme tai pažymėdavo[23]. Užpuldavo paprastai raiti ir vienu metu stengdavosi apimti kuo platesnę apylinkę, kad galėtų daugiau išnaikinti ir prisiplėšti. Kartais žygiuodavo pėsti arba plaukdavo laivais. Retai kada rizikuodavo pulti tokias vietas, kur pajusdavo, kad gyventojai žino apie jų atvykimą. Lietuviai nuo priešų slėpdavosi miškuose, pelkynuose, kur susinešdavo visą savo turtą ir susivarydavo gyvulius. Dažnai net prikirsdavo medžių ir užversdavo jais tokias vietas, kur būdavo lengvesnis priešui praėjimas. Paliktas tuščias lietuvių trobas kryžiuočiai padegdavo, o kartais išdrįsdavo ieškoti lietuvių slėpynių. Tokiose slėpynėse užtikę moteris, vaikus ir senelius imdavo nelaisvėn arba žudydavo, o jeigu užtikdavo vyrų karių, tai įvykda-

---

[18] Wig. 514.

[19] Scr. r. Pr. II 99—101, 106, 504—5, 510, 514, 25, 26, 27, 40, 42, 44, 49, 56, 68 ,74 ,85...

[20] Ibid. II 113—114, 161 sq., 584—86; III 106, 598.

[21] Wig. 526.

[22] Wartb. 99—101; Wig. 568.

[23] Terra Letwinorum esset premunita; in primo somno; in terram non avisatam; dormientes invenit et inavisatos etc. Scr. II 97. 103, 573, 588...

vo susirėmimai. Juose kryžiuočiams tekdavo nekartą sunkiai nukentėti. Kartais lietuviai, pastebėję žygiuojančius kryžiuočius, pasislėpdavo ir tyčia juos praleisdavo, o paskui užpuldavo iš užpakalio[24].

Kryžiuočių žygiai buvo labai žiaurūs — jų pėdsakus lydėjo gaisrai, kraujas ir mirtis. Kas pakliūdavo jiems pakeliui, tą naikindavo: nec cuiquam pepercit sexui aut etati[25], nec una domus mansit intacta[26]. Taip darydavo kariai ne tik savo iniciatyva, bet jiems buvo iš aukščiau įsakoma — jussu marschalci pagani utriusque sexus senes cum junioribus occisi sunt, et terra igne vastata[27]. Visos kronikos mirgėte mirga žodžiais, kurie reiškia naikinimą, teriojimą, deginimą ir žudymą[28]. Tai nėra vien tušti žodžiai — jie pareiškia didelę žmonių tragediją, kuri dieną ir naktį nedavė ramios valandos ir vertė žmones gyventi pusiau klajokliškų gyvenimu. Tokios aplinkybės nebuvo palankios jokiai kultūrai, jos stūmė žmones į primityviškumą. Visai suprantama, kad ir lietuviai, įsiveržę į ordino žemes, nekitaip elgėsi. Tačiau jų žygiai buvo retesni ir vykdavo tirščiau apgyventoje teritorijoje, todėl sutikdavo didesnį pasipriešinimą. Čia pasipriešinimas buvo labiau organizuotas, negu Lietuvoje, nes kryžiuočiai visą Prūsų kraštą apstatė pilimis (panašiai ir Livonijoje), kuriose nuolatos būdavo kariuomenė.

Kiekviename žygyje buvo stengiamasi kuo daugiausia paimti belaisvių ir gyvulių. Nelaisvėn imdavo tik tvirtus, tinkančius darbui žmones, kitus žudydavo. Paimtuosius belaisvius kryžiuočiai išskirstydavo savo pilyse. Jų krikštijimu kryžiuočiai matomai visai nesirūpino, nes kronikose randam vos vieną paminėjimą apie belaisvių krikštą. Ir tai, kronikininkas tuojau įterpia abejojimą, ar jie išliko krikščionimis[29]. Tokiu būdu matom, kad kryžiuočiams visai nerūpėjo christianizacijos darbas. Pagonys buvo jiems medžiaga, kurią galėjo be sąžinės sujudimo naikinti arba paversti vergiška darbo jėga savo krašte. Su belaisviais buvo elgiamasi gana žiauriai: už menką prasikaltimą ar neklusnumą žudydavo[30]. Lietuviai kartais vieną belaisvį aukodavo dievams — sudegindavo. Bet tai buvo pačių karių įsikarščiavimo pramoga, nes žinom, kad Kęstutis, kai kartą prie jo buvo bandoma taip daryti, sulaikė[31]. Kankinimai būdavo daromi gana šiurpūs: kankinamajam prapiaudavo vidurius, ištraukdavo žarnas, ir, pririšę jų galą prie medžio, versdavo bėgti apie medį, kol skausmų nukankintas suklupdavo ir mirdavo[32]. Kartais tarp Kęstučio ir ordino bū-

[24] Scr. r. Pr. II 96, 102, 108—9, 513, 542—3, 548, 559—60, 577—8, 583... III 97, 598.

[25-27] Wig, 513, 592, 511.

[28] Fecerunt plura damna, igne et gladio perierunt; IX diebus manserunt vastando, comburendo et multos abducendo, plurimis occisis; omnes vastarunt... cede et flammis frumenta annihilando, multis captis et abductis; potenter devastans; hostilia exercuit opera, gladio, igne et rapina; hostiliter agunt incendiis, occisionibus; in longum et latum igne vastant... Scr. r. Pr. II 79, 82, 84, 98.., 516, 526, 559, 554...

[29] Wig. 514.

[30] Ibid. 520, 539—40.

[31] Ibid. 550, 596.

[32] Dusb. 88; Oliv. 677; Wig. 505.

davo pasitarimai, kuriuose, kaip galima spėti, tardavosi apie belaisvių atsikeitimą ir po sėkmingų derybų apsikeisdavo[33].

Užpuolimų metu buvo stengiamasi daugiau užgrobti gyvulių, kurie buvo labai naudingi, kaip gyvas ūkiui inventorius. Iš gyvulių labiausiai buvo branginamos karvės, jaučiai ir arkliai. Kronikose šalia paimtų belaisvių skaičiaus dažnai užtinkame nurodytą įvairių rūšių gyvulių skaičių[34]. Kartais kryžiuočiams pasisekdavo užpulti kurį nors kunigaikščio dvarą ir iš žirgyno pasigrobti daug arklių[35]. Tą pat darydavo ir lietuviai. Kartą Kęstutis, vykdamas į pasitarimą pas kryžiuočius, kur jį buvo kvietęs ordino maršalas, užpuolė pakeliui Tamoviškių pilį, kur jam pavyko sučiupti apie 50 arklių. Ant tų arklių užsėdęs, su savo palydovais nuvyko pas maršalą[36].

Beveik prie kiekvieno žygio aprašymo yra pažymėtas ne tik patekusių nelaisvėn žmonių ar gyvulių skaičius, bet ir užmuštų priešų bei savųjų skaičius. Užmuštų lietuvių skaičius visuomet pažymėtas didesnis, negu kryžiuočių. Kartais lietuvių priskaitoma po keleta ar keliolika tūkstančių, tuo tarpu kryžiuočių nuostoliai skaitomi vienetais, dešimtimis ar šimtais[37]. Suprantama, kad į tokį skaičiavimą negalima rimtai žiūrėti, nes priešų nuostolius kryžiuočiai neturėdavo laiko suskaityti — tuoj po kovos traukdavosi atgal. Iš kitos pusės turim prisiminti, kad kronikininkų paduotas užmuštųjų skaičius retai parodo kritusių karių skaičių. Tai daugiausia ramių gyventojų, moterų, vaikų ir senelių aukos. Karių iš lietuvių pusės gal kiek daugiau, negu ordino krisdavo kovose, bet ne toks didelis skirtumas, kokį yra pamėgę žymėti ordino kronikininkai. Iš tų pačių kronikų žinome, kad lietuviai gana greitai sugebėdavo perimti iš kryžiuočių karo techniką ir tuoj patys panaudodavo tokius ginklus, kokiais būdavo užpuolami. Taip, pav., 1362 m., imdami Kauno pilį, kryžiuočiai panaudojo sienoms griauti mašinas ir judamus bokštus. 1369 m. tokiais pabūklais ir visai panašiu metodu lietuviai paėmė Naujojo Kauno vietoje vokiečių pastatytą stiprią Gotesverderio pilį[38]. 1381 m. kryžiuočiai, puldami Naujapilį, pirmą kartą pavartojo karo mašinas, vad. bombardas, o jau kitais metais su bombardomis Kęstutis užpuolė Jurbarko pilį[39]. Šitie faktai duoda pagrindo manyti, kad ir paskiri abiejų pusių kariai naudojasi panašiais ginklais. Todėl kryžiuočiai ir vengdavo lietuvius užpulti tada, kai pajusdavo, kad jie gali būti kovai pasiruošę (avisati). O jeigu taip, tai kovose negalėjo būti labai žymus skirtumas tarp vienos ir kitos pusės užmuštų skaičiaus.

Lietuviai su kryžiuočiais kovojo visai panašiu būdu. Įsiveržę į jų teritoriją, stengėsi taip pat plėšti, deginti, žudyti ir gabenti nelaisvėn[40].

---

33 Wig. 557, 61, 62, 87, 97, 613; Wartb. 95, 103; Posilge 91.
34 Scr. r. Pr. II 88, 96—97, 110, 554, 592... III, 598.
35 Equirriam regis; equiriciam vulgariter Stud., Scr. r. Pr. II 88, 559, 592.
36 Wig. 557.
37 Plg. Scr. r. Pr. II 75, 512, 724, 737, 741; III 12, 77, 593 ir kt.
38 Scr. r. Pr. II 94, 561; III 88, 595.
39 Wig. 599—600, 613.
40 Ordino kronikos, kurios beveik visuomet pažymi, kiek dienų užtrukdavo kryžiuočiai Lietuvoje, visai nežymi, kaip ilgai tęsdavosi lietuvių žygiai.

Kronikos visai vienodai aprašo lietuvių ir kryžiuočių žygius. Tačiau tarp jų buvo ir skirtumo. Lietuviai daug rečiau užpuldavo Ordiną. Ir tai atsitikdavo nevisai pripuolamai. Ordino žemės buvo tirščiau apgyventos, buvo daug daugiau pilių, kuriose stovėjo kiekvieną užpuolimą pasiruošusi atremti kariuomenė. Todėl lietuviai tik su didesne kariuomene tegalėjo pulti ordino žemes. O didesnę kariuomenę netaip dažnai buvo galimą surinkti ir sunkiau buvo pasiekti tolimesnius kraštus. Neatsižvelgiant į tai, lietuviai nekartą pasiekė Karaliaučiaus apylinkes. Tuo tarpu ordino kariuomenei buvo kitokios sąlygos: rečiau apgyventas lietuvių žemes jie galėjo pulti mažesniais būreliais. Bet jie turėdavo kitokių nepatogumų — jiems reikėjo su savim gabentis daugiau maisto ir pašaro (victualia), nes teko keliauti per girias ir jų pačių nuteriotas vietas. Kartais, kad greičiau galėtų keliauti, maistą pasilikdavo pakeliui, bet grįždami dažnai jo nerasdavo, nes pagrobdavo ar sunaikindavo lietuviai. Tokiais atvejais užklupdavo badas jų žmones ir gyvulius, ypač žiemą[41]. Nekartą ir pati gamta labai apsunkindavo žygius. Vienas kryžiuočių žygis, paties magistro vadovaujamas, kuriame dalyvavo žymūs užsienio svečiai, dėl nepaprastų liūčių ir staigaus atlydžio (1352 apie 21 vasario) pasibaigė visai katastrofiškai. Grįždami, nuo Raseinių turėjo palikti visus belaisvius ir grobį. Pritrūkus pašaro, krito arkliai, daug jų prigėrė, žmonės mirė badu[42]. 1375 m. gilūs sniegai sunkino Livonijos kariuomenės grįžimą iš žygio nuo Giedraičių. Griūdamas medis užmušė maršalą. Tuo pačiu laiku sniegai ir sunkūs žiemos keliai sutrukdė lietuviams terioti Livonijos žemes[43].

Ordinas, kariaudamas Prūsus, sistemingai juos fortifikavo. Tų pačių metodų laikėsi jisai ir kovose su Lietuva. Pasieniais nustatė visą eilę pilių, kurios turėjo būti ne tik apsigynimo, bet ir puolimo bazės. Ypač stengėsi ordinas apstatyti pilimis Nemuno krantus (Jurbarkas, Skirsnemunė, Bajerburgas, Neuhaus, Gotesverderis), nes jis buvo svarbiausia arterija, kuria galima Lietuvą pulti vandens keliais. Bet drauge jis buvo ir didele kliūtimi ordino žygiams. Kad būtų saugesnis per Nemuną perėjimas ir kad nuo jo nustumtų lietuvius, ordinas savo pilis stengėsi pastatyti dešiniame krante. Taip pat be paliovos ordinas puolė lietuvių panemunių pilis: Veliuoną, Peštvėnus (Pisten), Paštuvą[44]. Kęstučio laikais savo pasieniams stiprinti ordinas pastatė Livonijoje Grobino, Dobleno ir Dinaburgo pilis, Prūsuose Johannisburgo, prie Galindijos dykumos prieš Raigrodą pastatė Ringiabrastą, Kuršių pamariui saugoti prie Rusnės žemupio Windenburgą, palei Tilžę Neuhausą, prieš Veliuoną Marienburgą, Naujojo Kauno vietoje Gotesverderį[45].

---

[41] Wartb. 84; Wig. 523, 526, 590...

[42] Wig. 516; Schütz (Scr. r. Pr. II) 519; Voigt, l. c. 92.

[43] Wartb, 106, 107—108.

[44] Wig. 514, 523, 24, 26, 45—7, 64—5... Veliuona pirmą kartą paminėta 1315 m. (Can. Samb. Scr. r. Pr. I 286 p.), 1348 m sugriauta, 1357 m. vėl atstatyta. Po 1367 m. sugriovimo pilies nebuvo per pusę šimto metų. 1411 m. Vytautas vėl atstatė. *Paštvėnai* yra Seredžiaus apylinkėje buvusi pilis, kurią kronikos vadina Pistam, Pisten. Žr. A. Salys, Die žemaitischen Mundarten, 62 p. St. Zajączkowski, Studya nad dziejami Żmudzi, 39 p.

[45] Wartb. 76, 80, 92, 94; Wig. 508, 524—5, 540, 45, 58, 61; An. Thor. Detm. Pos. 87, 88; Aelt. Hm. 595.

Gotesverderis išsilaikė vos vieną vasarą. 1362 m. sugriovus Kauną, lietuviai Nemuno saloje, netoli Raudondvario, pasistatė medinį Naująjį Kauną (matomai norėjo apsaugoti Kauno atstatymą), kurį kitais metais kryžiuočiai sudegino[46]. 1369 m. pavasarį lietuviai buvo pradėję statytis naują pilį, bet užpuolę kryžiuočiai sutrukdė ir toje vietoje pastatė savo Gotesverderį, kurį stipriai sutvirtino. Rugpiūčio m. lietuviai, atsigabenę visokių pilims imti mašinų, tą pilį paėmė. Kryžiuočius tas labai suerzino ir tuoj atvyko lietuviams keršyti. Maršalui tik po ilgos kovos pasisekė pilį uždegti ir tokiu būdu ją visiškai sunaikinti. Nebuvo leista net pilies įgulai išeiti — liepsnose su įgulos vadu žuvo 109 žmonės[47].

Daugelis žygių tiek iš ordino, tiek iš Kęstučio pusės prasilenkdavo pro pilis ir užpuldavo mažiau apsaugotas apylinkes. Tačiau Kęstutis užpuolė daugelį ordino pilių: Rastenburgą (1345), Rösselį (1353), Wartenbergą (1354), Angerburgą (1365), Šalavus, Splittern, Kaustritten (1365), Johannisburgą (1366), Gotesverderį (1369) ir nuteriojo apylinkes ar sudegino priemiesčius Sensburgo, Ostrolenkos, Bajerburgo, Jurbarko ir daugelio kitų[48]. Lietuviai puolė ir Livonijos pilis, kurias sudegindavo arba apnaikindavo. Daugiausia teko nukentėti Mintaujai, Dobelnui[49]. Apie lietuvių pilių statymą, išskyrus N. Kauno ir vienos kitos pilies atstatymą, kronikose žinių nerandame. Bet tai dar neparodo, kad jų nebūtų statę, nes ordino žygių metu yra paminėta gana daug pilių (Darsūniškis, Maišiogala, Kernavė, Pūnia, Naujapilis ir t. t.).

Vokiečių ordino vastaciniai žygiai buvo nukreipti daugiausia į Žemaičius: ten keliavo su svečiais ir patys vieni traukė didesniais ar mažesniais būriais. Į Žemaičių žemę dažniausiai įsiverždavo pro Veliuoną, Pačtuvą. Gaižuvos (netoli Vilkijos), Ariogalos, Raseinių ir Pernaravos žemės buvo beveik be paliovos teriojamos[50]. Pasiekdavo Medininkus, Kaltinėnus, Viduklę, Kražius. Nekartą užpuldavo Nevėžio ir Neries žemupio apylinkes; prisistumdavo ligi Labunavos, Kėdainių, Žeimių, Ukmergės[51]. Vilniaus ir Trakų link bandė žygiuoti 1365 ir 1377 m., bet nė kartą nedrįso pulti[52]. Nuo 1372 m. labai pamėgo užpuldinėti Darsūniškės apylinkes[53]. Vieną kitą kartą teriojo Perlojos, Merkinės, Alytaus, Pūnios ir Birštono žemes, panemunes apie Gardiną. Įsiverždavo ir į rusiškas lietuvių žemes — Bielską, Kamiencą[54].

Livonijos žygiai dažniausiai buvo daromi į Panevėžio, Upytės ir Ramygalos apylinkes[55]. Kartais nusistumdavo net į Linkuvėlės, Šlapaberžio,

---

[46] Wartb. 84; Wig. 540, 545.
[47] Wartb. 94—5; Wig. 561—2; An. Thor. Pos. 88; Aelt. Hm. 595.
[48] Wartb. 88, 110—111; Wig. 508, 520, 48, 49, 54—5, 61, 70—1, 92, 606, 613; An. Thor. Detm. Pos. 83—4; Aelt. Hm. 595.
[49] Wartb. 73, 111; Wig. 504—7.
[50] Wig. 516, 20, 23, 42, 49, 59—60, 69, 71, 79, 85...
[51] Ibid. 542, 50, 52—4, 56, 58, 97; Wartb. 86, 104...
[52] Žr. žemiau.
[53] Wig. 572, 73, 76, 86—7; Wartb. 106; An. Thor. Detm. 95.
[54] Wig. 573, 593—4...
[55] Wartb. 92, 95, 98—9, 113.

Kalnaberžės, Dotnuvos, Kėdainių žemes[56]. Du kartu (1373 ir 1375) buvo užpuolę Tauragnų, Utenos, Lygmenų, Labanorų, Malėtų, Videniškių, Giedraičių, Dubinkų apylinkes[57]. Įsiverždavo kartais į Šeduvos, Šėtos, Ukmergės, Užpalių kraštus. Žemaičiuose dažniau užpuldinėdavo Žarėnų, Medininkų ir Varnių žemes[58].

Lietuviai savo žygiuose pasiekdavo gana tolimus ordino kraštus: Įsrutę, Tamoviškius. Vėliau, Tapiau, Rudau, Alenburgą, Friedlandą, Gerdau, Lünenburgą, Rastenburgą, Rösselį, Ragainę, Jurgenburgą, Norkitus, Taplaukį[59]. 1352 ir 1370 nuteriojo didelius plotus Kuršių marių pakraščiuose, siekė netoli Karaliaučiaus[60]. Užpuldinėjo Lötzenburgo, Angerburgo ir Nordenburgo apylinkes; teriojo Alenšteino, Wartenburgo žemes; Soldau — Neidenburgo apylinkėse vienu žygiu išnaikino ir sudegino 39 kaimus[61]. Žodžiu, pradedant Kuršių mariomis, baigiant Mozūrų siena, nusistumiant į vakarus beveik iki Karaliaučiaus, Alenšteino ir Soldau — visi tie kraštai nevieną kartą Kęstučio (kuris beveik visuomet pats vadovaudavo) buvo terioti. Lyginant ordino ir Kęstučio žygius, tenka pastarojo naudai pažymėti, kad jis apėmė žymiai didesnius plotus.

Be aukščiau minėto 1345 m. žygio, Livonijoje lietuviai teriojo Ascheraden, Sissegal, Pebalgą, Kreuzburgą, Lazdonę, Beržonę, Erlaą, Selsaną, Baltoną, Goldingos, Mintaujos, Dobleno ir Dinaburgo apylinkes[62].

Taip maždaug atrodo patys bendrieji svarbesnių žygių bruožai. Visi smulkesni reizai, siekę kartais gana tolimas apylinkes, čia nėra suminėti, nes daugelis jų tilpo tuose pačiuose puolamų vietų plotuose. Viena tėra pažymėtina, kad iš kryžiuočių pusės patys didieji ir smarkieji smūgiai buvo taikomi Žemaičiams, ypač Veliuonos, Raseinių, Ariogalos ir Pernaravos žemėms. Šitos žemės per metų eiles sulaukdavo kasmet ne po vieną, bet po kelis užpuolimus. Iš žiemių pusės dar savo puldinėjimais Žemaičius spaudė Livonijos ordinas. Todėl Žemaičiai visai realiai gavo pajusti ant savo kailio abiejų ordinų jėgas ir žiaurumus.

Nors lietuviai ordinams sudarydavo labai skaudžių smūgių ir puolamųjų žygių atžvilgiu su jais susilygindavo, o kartais net viršydavo, tačiau gynimasis Lietuvoje buvo menkiau ir primityviau orginizuotas, negu ordino žemėse. Tai buvo ne iš apsileidimo ar nesugebėjimo, bet tiesiog plaukė iš tų laikų Lietuvos valstybinės organizacijos ir siekimų. Tuo tarpu, kai kariškai suorganizuotas ordinas nuolatos gaudavo paramą iš vakarų Europos ir savo pilyse laikė nuolatinę kariuomenę, Lietuvai teko tenkintis tais pačiais kariais, kurie turėjo saugoti pilis, žygiuoti į Rusijos žemes,

[56] Ibid. 98—9, 101—2. Čia Herm. Wartberge išvardina Livonijos maršalo per 9 dienas nuteriotas 48 gyvenamas vietas (terras). Tiksliai pažymima, kurioje vietoje buvo sustojimai (sowalk). Iš viso daugelio žygių aprašymuose randame nurodymus, kurioje vietoje būdavo sustojama nakvoti (sowalk). Plg. Wartb. 103... Wig. 569...

[57] Wartb. 103, 105—6.

[58] Ibid. 89, 96; Wig. 592, 605.

[59] Wig. 508—9, 548, 73, 77—8, 98—9, 602, 603—4; Pos. 100, 118.

[60] Wartb. 96; Wig. 518, 565—8; An. Thor. Detm. Pos. 88—9, žr. žem.

[61] Wartb. 111, Wig. 520, 22, 54, 80—1; An. Thor. Detm. 94; Aelt. Hm. 598.

[62] Wartb. 94, 103—4, 107—8, 111, 113.

kariauti su lenkais, totoriais, puldinėti abu ordinu ir atremti jų puolimus. Tiesiog nebuvo fiziškos galimybės atremti kiekvieną kryžiuočių puolimą. O ta aplinkybė kaip tik buvo kryžiuočiams dideliu paskatinimu ir padrąsinimu į daugelį mažų ir menkų reizų, kurių rezultatus kronikos nekartą keleriopai padidindavo.

II ŽYMESNĖS KOVOS

Kaip jau anksčiau esu sakęs, ordino kronikos stengėsi išgarsinti ir plačiai pavaizduoti savus laimėjimus, o apie pralaimėjimus pasitenkindavo keliomis kukliomis pastabomis. Todėl susidarė įspūdis, kad lietuviai menkai pajėgė spirtis prieš kryžiuočius. Kiek tas įspūdis yra tikras, tegu pasakys faktai, paimti iš tų pačių kryžiuočių šaltinių. Šitame skyriuje iš tų 140 žygių trumpai pavaizduosime tik vieną kitą charakteringesnę kovą.

1345 m. Livonijos žemių teriojimas ir nepasisekęs kryžiuočių žygis ordinui suteikė daug nerimo ir privertė pertvarkyti vadovybę ir karo taktiką. 1346 metai praslinko ramiai. Bet užtat 1347 m. ordinui buvo labai audringi, nes lietuviai į ordino žemes padarė net tris užpuolimus. Vasario 22 d. Algirdas su Kęstučiu „dyabolica suggestione... cum semine suo dyabolico" (kiek pagiežos šiuose Vigando žodžiuose!) užpuolė Rastenburgą, paskui Bartų kraštą. Gerdau apylinkėse sunaikino 4 kaimus, sudegino Lünenburgo pilies priemiestį ir bažnyčią. Grįždami su daugybe grobio ir belaisvių, naikino pakeliui, ką tik rado Rastenburgo ir Rösselio apylinkėse[63]. Po kiek laiko kryžiuočiai, sužinoję, kad lietuviai rengiasi pulti Sambiją, išstatė pasieniuose sargybas. Bet ilgai nesulaukę lietuvių puolimo, sargybas atitraukė... Visai netikėtai jas besitraukiančias užpuolė lietuviai ir nusivijo į Sambijos gilumą, iš kur grįžo su grobiu ir vaitojančiais belaisviais. Pagaliau rudenį Kęstutis užpuolė Ragainę, kur per 3 dienas plėšė ir degino. Iš ten per girias patraukė į Įsrutės kraštą, paskui į Vėliau, kurią visai sudegino. Teriodamas nuėjo iki Alės, paėmė Wohnsdorfą (tarp Alenburgo ir Friedlando), kurį kryžiuočių būrys bandė ginti. Per susirėmimą krito jų vadas su 14 riterių. Ir iš čia Kęstutis grįžo su grobiu ir belaisviais[64]. Šitie žygiai buvo atlikti nepaprastai vikriai ir drąsiai. Tai rodo, kad Kęstučio kariuomenė buvo gerai organizuota ir paslanki.

Kova ties Strėva (1348). Suprantama, kad ordinas į tai negalėjo ramiai žiūrėti — jis rengėsi į keršto žygį. Surinkęs iš viso savo krašto karius, anglų ir prancūzų talkinamas, ordino maršalas Siegfried von Dahenfeldt ir didysis komtūras (nuo 1351 magistras) Winrichas von Knyprode su 40.000 kariuomenės[65] įsiveržė į Lietuvą ir 9 dienas teriodami atsidūrė vasario 2 d. ties Strėvos upeliu. Lietuviai, kiek galima iš kronikų spėti, taip pat ruošėsi į žygį, nes buvo sutraukę daug kariuomenės iš rusų žemių: Vladimiro (pietinio), Bresto, Polocko, Vitebsko ir Smolensko[66]. Todėl kryžiuočiai, nujausdami lietuvių pasiruošimą (Cruciferi praesentien-

---

[63-64] Wig. 508—9.
[65] Oliv. 724; Wig. 510.
[66] Wartb. 75; Wig. 511.

tes propinqum paganorum adventum[67]), pasiskubino pirmi užpulti. Koks buvo to žygio tikslas ir per kokius kraštus kryžiuočiai nuėjo iki Strėvos — tikrai nežinia. Reikia spėti, kad norėjo užpulti Trakus ar Vilnių. Iš vieno kovos dalyvio pranešimo[68] aiškėja, kad ordino kariuomenė traukė per Aukštaičių kraštą. Bet ir tai dar nieko tikslesnio nepasako. Voigtas spėlioja, kad kryžiuočiai per Nemuną persikėlę ties Veliuona[69].

Kryžiuočiai, gerokai prisiplėšę[70], kai pajuto besiartinančią lietuvių kariuomenę, kuriai vadovavo Algirdas ir Kęstutis, pradėjo trauktis. Lietuviai juos vijosi ir, prie Strėvos upelio pasivij透[71], pradėjo į kryžiuočius laidyti ietis ir vilyčias, sužeisdami daug žmonių ir arklių (multos vulnerantes viros et equos). Lietuviai priešus užklupo gana sau nepatogioje pelkėtoje vietoje (in loco nemoroso), nes iš vieno šono turėjo upelį, iš kito priešus. Kryžiuočiai, tai pastebėję, staigiai puolė lietuvius. Iš karto kova svyravo, o paskui lietuviai turėjo trauktis per upelį, kurio ledai jau buvo pradėję tirpti. Besitraukiant įlūžo ir daug žmonių paskendo[72]. Kovoje, Vigando liudijimu, krito 18.000 lietuvių (ir rusų), o iš ordino pusės žuvo Dancigo komtūras, Sambijos vyskupo advokatas ir prie vėliavos (juxta vexillum) krito 50 žmonių[73]. Iš lietuvių pusės kritusių tarpe buvo Kęstučio brolis kunigaikštis Narimantas. Vienas kronikininkas pažymi, kad du Kęstučio broliai, matydami, kad negalės pasprukti, įlipę į medį. Kryžiuočiams pradėjus medį kirsti, nenorėdami patekti į krikščionių rankas, abu po medžio šaka pasikorę...[74]

Dėl žuvusių lietuvių skaičiaus metraščiai nesutaria. Olivos ir Vigandas priskaito 18.000; Henr. Wartberge ir kovos dalyvio pranešimu — 10.000; Detmar — 14.000 (de cristinen lude nemen nynen groten schaden); Alb. Argentinensis — prigėrė 6.000, užmuštų 12.000; Vitoduranus — 20.000 krito nuo kardo ir 20.000 paskendo vandenyse ir pelkėse; kukliausią skaičių nurodo Annales expeditiales prussici — 6.000[75]. Voigto apskaičiavimu užmuštų buvo 18.000, paskendusių 4.000 žmonių[76]. Rusų metraščiai, iš kažkur nugirdę apie lietuvių pralaimėjimą, nežymėdami kovos aplinkybių, parašė, kad ties Strėva žuvo 40.000 lietuvių[77].

Mums rodos, kad dėl kariuomenių didumo ir žuvusių skaičiaus neverta

---

[67] Vitoduranus, Scr. r. Pr. II 741.

[68] „Mit grossen heer der christen jnn das land Litten, nemlich jnn Auchstetter gegent eingezogen mit solcher grausamkeit des raubens, prennens vnnd mordens sieben tage verwüstende, dergleichen vor nie erhort daselbst..." Scr. r. Pr. II 510—511, past. 413.

[69] Voigt, l. c. V 62, past. 2.

[70] ...„jussu marschalci pagani utriusque sexus senes cum junioribus occisi sunt, et terra igne vastata" Wig. 511.

[71] ...„hii sequuntur marschalkum, quem in reversione usque ad glaciem fluvii revertendem rex Lituaniae cum XL millibus insequitur animo eos, cum simul ad glaciem venissent, submergendi" Alb. Agentinensis, Scr. r. Pr. II 737.

[72] Oliv. 724; Vitodur. 741; Wig. 511—12.

[73] Wig. 511.

[74] Argent. 737.

[75] Scr. r. Pr. I 724; II 512, 75, 737, 741; III, 77, 12.

[76] Voigt, l. c. V, 692—696 p.

[77] Poln. sobr. IV, 58, VII 214; Stadnicki, Olg. i Kiejstut, 55, past. 106.

kreipti daug dėmesio — tai niekuo nepagrįsti skaičiai. Su tokiomis didelėmis kariuomenėmis anais laikais nebuvo žygiuojama pasiplėšti. Taip pat sunku įsivaizduoti kovą, kur iš vienos pusės kristų tūkstančiai, o iš kitos — tik dešimtys. Dar sunkiau įsivaizduoti, kaip tokiam mažam upely, koks yra Strėva, kuris turi viso apie 50 kilometrų ilgio ir beveik kiekvienoje vietoje lengvai perbrendamas, galėjo prigerti tūkstančiai žmonių. Ledui įlūžus, sušlapti, išsimaudyti galėjo nevienas, bet tiek prigerti neįmanoma. Tačiau Vigandas eina dar toliau: „Notanter (noviter) accidit, quod christiani illesi pertransierunt glacem fragilem et *sicco pede super occisis et submersis*"[78]. Vadinasi, krikščionys per paskendusius lavonus perėjo sausa koja (tik nepasakyta, kaip patys viršutiniai prigėrė!).

Taigi matom, kad visur apsčiai perdedama, neatsižvelgiama net į loginį sąryšį. Visas kovos aprašymas yra nepaprastai išpūstas. Šito išpūtimo motyvai visai suprantami: džiaugsmas dėl kovos persvaros ir noras pasigirti. Juk reikėjo kaip nors parodyti mūšio ir pergalės didumą, kad pasaulio akyse rehabilituotų 1345 metų pralaimėjimą, kuris sustabdė kryžininkų plaukimą iš vakarų Europos į ordiną. Ir iš tikrųjų, ordinas pasiekė savo tikslą — kelis metus nesilankę svečiai vėl pradėjo plaukti į Prūsų žemę[79].

Į tą 1348 m. žygį iš ordino pusės buvo įdėta daug pastangų. Magistras net buvo pažadėjęs pastatyti Marijos garbei vienuolyną ir savo pažadą ištesėjo: Karaliaučiuje pastatė moterims bernardinėms, o kitais metais Vėliau — pranciškonams. Tą pergalę, kaip jie tikėjo, krikščionims suteikė Mergelė Marija, kurios atvaizdas vėliavoje buvo puikiai išpieštas (eleganter depicta). Bet savo pergalės ordinas visai neišnaudojo — nėjo paimti Trakų nė Vilniaus, o kuo greičiausiai susimetė grįžti atgal. Mums rodos, kad šitas faktas truputį daugiau pasako už trafaretiškus pasigyrimus. Jeigu tokia didelė būtų buvusi pergalė, kaip metraščiai vaizduoja, tai ordinas galėjo daugiau ko nors pasiekti: prispyręs Lietuvos kunigaikščius, galėjo ką nors iš jų išreikalauti. Bet to jis nedarė, nes matomai trūko jėgų ir todėl pasitraukė. Iš tokio kovos epilogo galima pasidaryti išvadą, kad 1348 m. žygis ir kova ties Strėvos upeliu niekuo neišsiskyrė iš kitų žygių, nebent tuo, kad tarp dviejų kariuomenių įvyko susidūrimas, ir buvo išgarsinta daugiau reprezentaciniais sumetimais — kad daugiau pritrauktų svečių. Juk vakarų Europai, kuri nepažinojo šitų kraštų, viskas buvo egzotiška: — miškai, pelkės, lavonais užtvindytos upės... Tad visai be reikalo šita kova skiriama į didesniųjų eilę ir visai be pagrindo teikiama jai tiek daug reikšmės.

Lietuviai prie Kuršių marių (1352). Mirus (1351) Magistrui Henrikui Dusemerui, kurį per paskutinius dvejus metus maro epidemija buvo sulaikiusi nuo agresingų žygių prieš Lietuvą, ordino magistru buvo išrinktas buvęs didysis komtūras Winrichas von Knyprode. Naujasis magistras ordiną valdė 31 metus. Per visą tą laiką Kęstučiui teko su juo turėti reikalų. Pirmas naujojo magistro žygis, dalyvaujant užsienio svečiams, į Gaižuvos,

---

[78] Wig. 512.
[79] Voigt, l. c. V 73 psl. ir pastaba.

Ariogalos ir Raseinių žemes, kurias smarkiai nuteriojo, dėl staigaus atlydžio (vas. 21 d.) ir didelių lietų baigėsi nelaimingai. Dėl to magistras labai nuliūdo[80].

Vos kryžiuočiai iš nepasisekusio žygio spėjo pasitraukti, tuoj juos pasekė į Prūsų kraštą Algirdas ir Kęstutis (reges Lithwanorum). Su didele kariuomene jie įsiveržė į Gilgės žemupį ir Kuršių marių pakraščiais teriodami patraukė į vakarus. Pasiekus Kampken (į vakarus nuo Labiau), kariuomenė pasidalino į penkias dalis, kurių dvi traukė dar toliau į vakarus. Viena jų nuteriojo Šakius, sučiupo 700 belaisvių, o kita Pavandenius (Powunden). Trečias būrys pasuko į pietus, užpuolė Kaimą (Kaymen), sudegino ir paėmė į nelaisvę 500 žmonių. Ketvirtas būrys pasuko kiek atgal, perėjo Deimos upę ir beteriodamas paėmė 400 belaisvių. Penkta kariuomenės dalis pačiais marių pakraščiais ieškojo kelio tolyn, bet, kadangi laikas buvo lietingas, toliau eiti buvo pavojinga, turėjo grįžti atgal.

Vienas vadas, kurį Vigandas vadina rex de Smalentz, o juo buvo, kaip visai teisingai Voigtas spėja, Kęstučio sūnus Patirgas[81], užpuolė Labiau. Labiau ginti atsiskubino Ragainės komtūras Henning v. Schindekopf ir privertė Patirgą su kariuomene trauktis Deimos link. Deima matomai įlūžo ir joje bei gretimose pelkėse prigėrė apie 500 lietuvių. Patirgas taip pat ėmęs skęsti, bet jį išgelbėjo Schindekopfas, norėdamas jį Kęstučiui padovanoti (pro magna presenta presentare). Šios kovos metu Kęstutis grįžo iš Kaimo, Algirdas iš Labiau apylinkių. Susitikusi kariuomenė su dideliu grobiu (rapina nimia) ir belaisviais traukė namo. Iš užpakalio besivejantiems kryžiuočiams pavyko nustverti 45 vyrus nelaisvėn ir keletą užmušti[82].

Šitas lietuvių žygis, be abejo, kitokio tikslo, kaip pasiplėšti, neturėjo. Bet jis žymus savo ekspansyvumu — nuteriojo tolimus didelius plotus ir parodė, kad lietuviai yra gana pavojingas ordinui priešas.

Kęstučio nelaisvė. 1361 metais atsitiko nepaprastas įvykis. Kęstutis pateko į kryžiuočių nelaisvę. Tai buvo nepaprastai džiaugsmingas ordinui dalykas. Gandas apie tai plačiai pasklido, todėl ir žinia apie Kęstučio suėmimą pateko į daugelį kronikų. Bet jos visos tik vieną faktą sutartinai ir teisingai paminėjo — kad Kęstutis pateko nelaisvėn, o kaip pateko, nupasakoja nevienodai. Todėl apie Kęstučio suėmimą susidarė dvi versijos, kurių viena sako, kad Kęstutis patekęs į nelaisvę bemedžiodamas[83], o kita — kariaudamas[84]. Pirmoji versija, mums rodos, labai maža turi pagrindo, nes Kęstučiui medžioti užteko savų miškų, nebuvo reikalo dangintis į svetimus. Todėl teisingesnė yra antroji.

Vigandas dviejose vietose su skirtingais variantais nupasakojo Kęstučio suėmimą. Tas Dlugošui davė pagrindo sudaryti du Kęstučio suėmimu ir du pabėgimu[85]. Pagal pirmą variantą Rastenburgo pilies viršinin-

[80] Wig. 516; Schütz, 519; Voigt, l. c. V 92.
[81] Voigt. l. c. V 93.
[82] Wig. 516—519.
[83] Posilge 80; Bitschin 479; Aelt. Hm. 593.
[84] Wartb. 81; Wig. 527—28.
[85] Dlug. Hist. Pol. III 279—80, 285—6. Antrą kartą pagal Dlugošą Kęstutis nelaisvėje (in testudine forti vinctus, catenatus et conclusus) išbuvęs dvejus metus.

kas su 250 vyrų išsirengęs pulti Delitcz (Djelaticze = Dodlicą, Naugarduko apylinkėse), bet Narevo upė buvo labai patvinusi ir jie turėję grįžti. Viena sugrįžusių dalis sustojo Ekersbergo pily, kita Lötzenburge. Pastarieji, susekę svetimus pėdsakus, sužinoję, kad netoli esąs 500 lietuvių vyrų būrys. Jų tarpe buvęs Kęstutis, Patirgas ir Algirdas (pastarojo buvimas abejotinas, nes jis kariavo su totoriais). Tuojau pranešta į Ekersbergą ir prašė ateiti į pagalbą. Atvykus pagalbai, tuoj užpuolė lietuvius, ir prasidėjo susirėmimas, virtęs smarkiu mūšiu, kuriame krito 130 lietuvių ir 14 vokiečių (skaičiai aiškiai tendencingi). Lietuviai išbėgiojo, o Patirgas persigandęs ir bėgęs kaip padūkęs (fugit sicut vecors). Vienas kryžiuotis paleidęs ietį į Kęstutį, nubloškęs jį nuo arklio ir suėmęs (verbų dieną — 1361.III.21). Kęstutis buvo nugabentas į Marienburgo pilį ir ten kalinamas. Dieną saugodavo du broliu, o naktį nebuvęs saugojamas, nes visur uždarinėdavo pilies vartus ir perėjimus. Kęstučiui patarnauti buvęs pristatytas kažkoks iš pagonių (=lietuvių) kilęs krikščionis Alfas (Adolfas). Alfo pagalba Kęstutis prasikalęs sienoje skylę ir naktį pabėgęs. Jam Alfas pristatė maršalo arklius ir baltą apsiaustą su juodu kryžium. Bejodamas pakeliui Kęstutis susitikęs vieną kryžiuotį, pasisveikinęs ir toliau nujojęs. Atjojęs iki Liebstato girių (netoli Passarge, Elbingo apylinkėj), paleido arklius, ir toliau, slapstydamasis, pėsčias grįžo per Mozūriją namo[86].

Antras Vigando variantas atrodo visai neturįs ryšio su pirmuoju. Čia yra pakankamai dramatiškumo, bet šlubuoja rimtumas ir įtikėtinumas. Pagal šį pasakojimą Rastenburgo pilies viršininkas su kariuomenė skubėjęs atremti Kęstučio užpuolimą. Abi kariuomenės per girias prisiartinusios visai net vieną kitos nematydamos. Netikėtai susitikusių tarpe įvyko susirėmimas, kurio metu vienas riteris numetęs Kęstutį nuo žirgo. Šis greitai atsikėlęs, pagriebęs ietį ir skydą, ir perdūręs riterio arklį. Tuo tarpu Kęstutį kėsinęsis nudurti kitas riteris, bet jį žirgas numetęs. Paskui prie Kęstučio prišokęs pirmasis riteris, kuris krisdamas nuo žirgo susižeidė, ir jau buvo besitaikąs smeigti ietimi. Kęstutis greitai atstatęs skydą ir taręs: „Nedurk“. O šis atkirtęs: „Kas man neduoda žudyti pagonių“... Tada Kęstutis pasisakęs savo vardą ir žadėjęs riterį gausiai apdovanoti. Bet riteris nuo to atsisakęs ir Kęstutį suėmęs. Kęstutis buvęs laikomas palapinėje. Besitraukdami kryžiuočiai jį užmiršę ir palikę. Susirėmime krito 100 lietuvių ir 10 kryžiuočių[87] (plg. pirmo varianto kritusių skaičių: proporcija beveik visai ta pati — 10:1. Panašiai ir kitose vietose).

Lengva suprasti, kad ir antras variantas vaizduoja tą patį įvykį, tik paduoda daugiau fantastiškų smulkmenų, kurios su kovos būdu ir kariška nuotaika maža turi ryšio bei panašumo. Gal Vigandas buvo girdėjęs du kiek skirtingus pasakojimus ir juos eilėmis aprašė, o vertėjas galėjo kiek pakeisti, ir išėjo kas kita. Vis tik pirmas variantas atrodo kiek patikimesnis. Taigi, Kęstutis pateko į nelaisvę kariaudamas 1361 m. pavasarį, verbų

[86] Wig. 527—8.
[87] Ibid. 529—30.

sekmadienį, ar jo išvakarėse (20—21 kovo)[88]. Neabejotina taip pat, kad Kęstutis iš Marienburgo pilies pabėgo tų pačių metų rudenį, lapkričio 11 ar 17—18 d.[89] Tokiu būdu Kęstutis pats įstengė pasprukti iš žabangų, į kuriuos taip netikėtai pateko[90]. Legaliais keliais einant, nežinia, kuo tai būtų pasibaigę ir kokios būtų reikėję kainos. O pabėgdamas Kęstutis sau laisvę pirkosi drąsos kaina.

Kauno pilies sugriovimas (1362). Kęstučio nelaisvėn paėmimas buvo didelis ordino laimėjimas. Visai netenka abejoti, kad šitas laimėjimas buvo plačiai išgarsintas vakaruose. O kiekvienas garsas apie pasisekimus keldavo riterių nuotaiką ir jie greičiau ryždavosi keliauti į kryžiaus karą su pagonimis. Ypač tai veikė dabar, kai aršiausias pagonių vadas Kęstutis buvo ordino nelaisvėje, kai jau galutinė pergalė ir ilgų karų galas rodės taip netoli. Dar kiek pastangų, ir ordinas užviešpataus Lietuvą. Šitos viltys ir lengviau pasiekiama karo garbė viliojo nevieną riterį. Tuojau jų atvyko ordinui į pagalbą iš Anglijos, Italijos, Vokietijos[91]. Bet jie atvykę neberado Kęstučio nelaisvėje — jis buvo jau savo tėvynėje. Todėl ordinas sumanė atvykusias jėgas panaudoti kad ir ne galutinam, betgi dideliam žygiui. Šiuo kartu ordinas norėjo pašalinti Kauno pilį iš kelio, kuris vedė Nemunu į Lietuvos vakarinius pakraščius ir Nerimi į patį centrą. Toji pilis, pastatyta dviejų didelių upių santakoje, puikiai saugojo tolimesnį kelią abiem upėm ir sulaikė veržimąsi į tolimesnį sausažemį. Tai buvo natūrali ir gera centrinės valstybės dalies apsauga. Todėl dabar visos jėgos buvo nukreiptos į Kauną, kur magistras tikėjosi rasiąs pabėgusį Kęstutį[92].

Magistras sutelkė į žygiuojančią kariuomenę visus žymiausius ordino vadus ir komtūrus su jų kariuomenėmis. Su jais drauge vyko Anglijos, Italijos bei Vokietijos svečiai. Palankaus vėjo nešami, Nemunu laivais išplaukė į Kauną, kuris buvęs labai sustiprintas[93]. Tuo jau kiek anksčiau buvo įsitikinę specialiai ordino pasiųsti žvalgai ir todėl ruošėsi visokių pabūklų pilies sienoms griauti[94]. Pasikvietė į talką Livonijos ordiną, kuris tais metais padarė į Lietuvą keturis žygius. Trečias žygis ad peticionem generalis magistri buvo padarytas į Kauną[95]. Labai charakteringa tai, kad ordino kronikos apie Livonijos pagalbą nė pusę žodžio neužsimena.

Kauno paėmimas beveik visose kronikose yra visai trumpai paminėtas. Plačiausiai aprašė Vigandas, kuris nepasišykštėjo duoti detalių kovos eta-

---

[88] Wig. 528; Wartb. 81 (13 kovo), An. Thor. Detm. Pos. 80—81; Bitschin (Scr. r. Pr. III) 479; Aelt. Hm. 593 (13 kovo).

[89] Ibid.

[90] Plačiau apie tai rašė A. Janulaitis, Kęstutis Marienburgo pilyje ir jo pabėgimas iš ten, Praeitis I t. 1930 m. 64—93 psl.

[91] Wig. 531.

[92] Wartb. 81.

[93] „Castrum muratum, altis muris firmatum (Wartb. 81); multum alta erat et robusta(Wig. 532); das war ein festes hausz (Schütz 538); das veste unde gros was unde vil luthe doruf wol bemannet (Posilge 82); Die selbe borg was mit hoen mawren und starcken thurmen wol bevestit (Aelt. Hm. 594).

[94] Wig. 530.

[95] Wartb. 81.

pų aprašymų, tuo lyg pabrėždamas ordino galingumą ir pergalės didingumą. Vieną kitą iš tų detalių pasiskolino vėlybesnės kronikos ar rašytojai ir tokiu būdu šiuo reikalu istorinėje literatūroje įsivyravo Vigando nuomonė, kuri, kaip jau anksčiau esame pastebėję, nevisuomet pasižymi objektyvumu. Nors Vigando aprašymą tegalim priimti tik su tam tikrais rezervais, bet dėl jo charakteringumo ir, norėdami susipažinti su pilių ėmimo technika anų laikų pabūklais, bent trumpais bruožais paseksime jo pasakojimą. Didesniam tikslumui, į jo pasakojimo tarpą, kiek tai bus reikalinga, įterpsime ir kitų kronikų nuomonę.

Taigi, su aukščiau minėta kariuomene kovo 13 d.[96] magistras išplaukė Nemunu ir po trijų dienų kelionės sustojo netoli Kauno (reikia spėti, kad išplaukė iš Ragainės). Čia per tris dienas statė tiltus (per Nemuną ir Nerį), paskui slinko prie pilies, kurią pasiryžo arba nukariauti arba mirti (Elegerunt eciam pocius mori, quam discedere castro non devicto). Kęstutis (cum gravi exercitu) bandė pilį ginti, bet buvo kryžiuočių atmuštas ir priverstas trauktis (pepulerunt retrocedere). Magistras pradėjo pilies apsupimą (kovo 29 d.). Užpakaly pilies (tarp kalno ir pilies) iškasė nuo Neries ligi Nemuno griovį ir jį sustiprino pylimais bei tvora[97]. Prie antros pilies sienos (propugnaculum) pastatė akmenimis šaudyti mašiną (tummeler — Schütz) ir ją taip pat apvedė grioviu. Ordino maršalas, magistrui pavedus, paskirstė kariuomenę į tris dalis, kurių vieną paliko saloje laivams saugoti, kitą prie pilies, o drąsesniuosius prie pat sienų. Tuojau specialiai atsigabenti meisteriai ėmė statyti taranus pilies sienoms ir bokštams griauti. Pilies įgula visą laiką laidė vilyčias, kurios kryžiuočiams darė daug nuostolių. Pastatytieji taranai tuojau pradėjo veikti ir sėkmingai išgriovė bokštus nuo Nemuno ir Neries pusių. Netrukus ėmė ardyti sieną. Tuo tarpu Kęstutis su didele kariuomene stovėjo prie Nemuno, o Algirdas prie Neries ir tarėsi, kaip išgelbėti pilį. (Rex quoque Kynstud in perturbato animo cum ingenti multitudine stetit juxta Mimilam, Algard similiter cum suis bayoribus et Smyrdens[98] prope Nergam). Magistras su savo vadais taip pat tarėsi, kaip greičiau paimti pilį. Tai pastebėję, lietuviai pasinaudojo atvanga ir iš sienos ištraukė rąstus, ant kurių laikėsi kilnojamas tiltas. Lietuviai gynėsi narsiai per dienas ir naktis be poilsio. Jie ypatingai smarkiai gynė Neries pusės bokštą. Sugriuvus bokštui, kryžiuočiai ėmė griauti sieną. Nors ir narsiai buvo ginama, siena nuo taranų smūgių įsisiūbavo ir griuvo, palaidodama po savim daug lietuvių ir kryžiuočių[99]. Pralaužę tą sieną, kryžiuočiai dabar turėjo laisvą priėjimą prie pilies. Tuo pasinaudodami, ėmė daužyti pilies sieną, stengdamiesi ją pralaužti. Lietuviai kiekvieną pramuštą plyšį iš vidaus užmūrydavo ir be paliovos laidydavo į priešą vilyčias. Tokios atkaklios kovos tęsėsi 14 dienų ir abi pusi gerokai įvargino. Pačios pilies kryžiuočiai dar nebuvo apsupę.

---

[96] Scr. r. Pr. II 531, aast. 588.

[97] Schütz, 538.

[98] *Smerd* — taip vadinami rusų valstiečiai. Tas žodis esąs kilęs iš rytiečių k., kur *merd* — reiškia vyrą. Žr. N. Gorbačevski, Slovar drevniago aktovago jazyka, Vilnius, 1874.

[99] Schütz sako kryžiuočių žuvę apie 400 (538 p.), tuo tarpu Vigandas mini keliolika.

Verbų sekmadienį (IV.10) atvyko Livonijos pagalba. Tai davė kryžiuočiams naują akstiną smarkiau pulti. Magistras liepė dieną ir naktį veikti ir didinti sienoje pralaužtą spragą, kurią lietuviai gynė visu įtempimu. Tą pačią dieną visa pilis buvo apsupta. Taip smarki kova tęsėsi iki didžiojo penktadienio. Tuo tarpu atvykęs Kęstutis, kuris matomai buvo išvykęs pagalbos ieškoti[100]. Čia radęs beviltišką padėtį ir todėl kreipęsis į magistrą pasikalbėti. Jis šiaip prabilęs (Scr. r. Pr. II 534—36 p. yra vokiškas originalas ir lotyniškas vertimas; čia prisilaikoma lotyniško teksto):

— Jeigu aš būčiau pily, tu jos su saviškiais nepaimtum.

— O kodėl, mus pamatęs, iš ten išėjai?

— Mūsiškiai neturėjo vado, tai pas juos likau.

— Jei tau reikia, pasiimk savųjų, kiek tik nori, ir laisvai eik į pilį. Pasitikiu Dievu, kad jos neapginsite ir neatsilaikysite.

— Kaip galiu įeiti, kad pilis apsupta ir grioviais apkasta?

— Prižadėk su manim kovoti, tai liepsiu žemę sulyginti ir apsupimą nuimti.

Tada Kęstutis nieko neatsakęs. Pertraukdamas tylą, magistras taręs:

— Jei karalius neturi su manim daugiau ko kalbėti, tegrįžta saugoti savuosius...

Po šito nevykusio pasikalbėjimo, kuris nedavė jokio konkretaus pasiūlymo, abu vadai išsiskyrė. Netrukus iš pilies pas kryžiuočius pabėgęs kažkoks rusas (Rutenus) Mykolas, atsinešdamas vilyčių pluoštą, ir tūlas bajoras Gelgaudas (Gilgut Genehutte), kurie papasakoję apie sunkų padėjimą įgulos, kuri nenuilstamai gaminasi ginklus, tikėdamasi apsiginti. Paskui magistras, pasitaręs su saviškiais, liepė prie išgriautos sienos spragos pastatyti medinį bokštą, aukščiu lygų su sienomis, ir uždegti. Iš to kilo gaisras, kurio įgula jokiomis priemonėmis nepajėgė užgesinti (pilies viduj, matomai, buvo medinių trobesių). Nuo to gaisro žuvo daug lietuvių. Tokiu būdu, daro Vigandas išvadą, Dievas norėjęs, kad pagonys žūtų tą dieną, kada Kristus kentėjęs (ea die morerentur, qua Christus pro nobis passus est). Šeštadienį magistras liepė dar kitą tokį bokštą pastatyti. Taranų daužoma siena griuvo ir pasidarė laisvas įėjimas į pilį, kurią dar vis atkakliai lietuviai gynė. Gynėjus, kaip liudija Posilge, kryžiuočiai šaudė švininėmis kulkomis (Scr. r. Pr. III 82). Mažai beturėdami vilties atsilaikyti, patys padegė kai kurias pilies vietas. Gaisras ir griūvančios sienos sutrukdė abiem pusėm pasitraukimą, ir drauge žuvo daug lietuvių bei kryžiuočių. Likusieji lietuviai puolėsi prie Neries vartų, kur norėjo prasimušti pro kryžiuočių eiles. Bet nedaugeliui pavyko pasprukti: Kęstučio sūnus Vaidotas, vyriausias pilies įgulos vadas ir gynėjas, su 36 vyrais pateko nelaisvėn (IV.16). Lietuvių užmušta 600, daugelis mirė badu ar uždusо liepsnose, viso žuvo 3500 lietuvių ir 200 kryžiuočių[101]. Krikščionys, džiūgaudami pergale, ėmė giedoti: Christus surrexit... kirieleison.

---

[100] „Mitterweil war Kinstoud widderumb mit ettlichen volcke ankommen und lag in der nehe bei der Memel zu versuchen, ob er das haus noch entsetzen und retten möchte" — Schütz 539.

[101] Ir šį kartą, kaip 1348 m., kronikos nurodo nevienodą žuvusių skaičių. Wartb. suskaito 2.000 žuvusių lietuvių, o kryž. 7 brolius ir 20 kitų (Scr. r. Pr. II 82); Po-

Paskutinei kovai einant, Kęstutis su Algirdu nuo kalno viršūnės žiūrėję ir liūdėję. Paskui prašę magistro, kad surašytų belaisvių vardus. Pamatę sąrašą, abu iš skausmo raudoję (reges magno dolore urgebantur et fletu). Po kovos kažkoks lietuvis magistrui, maršalui ir Sambijos vyskupui padovanojęs 12 paršų ir karvę, apgailestaudamas, kad daugiau negalįs (12 porcos pingues et unam vaccam macram). Velykų rytą vyskupas atlaikė iškilmingas pamaldas, pasakė pamokslą, suteikė visiems palaiminimą ir indulgencijas. Kitą dieną viską susikraustė į laivus ir iškeliavo namo. Peštvėniečiai ir veliuoniečiai, matydami praplaukiančius, apimti baimės stebėjosi tokia didele Dievo duota krikščionių pergale[102].

Tai taip Kauno paėmimą nupasakoja Vigandas. Kito senesnių laikų tokio plataus šaltinio nėra, nes visos kronikos pasitenkino lakoniškomis pastabomis. Todėl Vigando aprašymo tikrumą beveik neturime su kuo palyginti. Tačiau tas istoriką dar neįpareigoja dogmatiškai laikytis Vigando ir, juo pasekus, daryti priekaištus Lietuvos kunigaikščiams.

Pirmiausia krinta į akis Lietuvos kunigaikščių neveiklumas. Kryžiuočiai prie Kauno išbuvo visą mėnesį, o jį apsupę laikė pustrečios savaitės (29.III—16.IV). Per tiek laiko, jeigu tuodu kunigaikščiai neturėjo prie savęs pakankamai kariuomenės, galėjo ją surinkti iš toliau ir atvykti Kauną gelbėti. Bet jie to nedarė, vien žiūrėjo į griaujamą pilį ir derėjosi, kaip suteikti įgulai pagalbos. Atrodo, kad čia buvo lošiama šachmatų partija — toks vaizdas gaunasi iš Vigando kronikos. Suprantama, kad, neturint savų istorinių šaltinių, kurie gal daugiau ką pasakytų, sunku griežtai paneigti nors ir prasimanymus. Tačiau tiems, kurie šiek tiek pažįsta vado psichologiją, yra lengva suprasti, kad joks vadas nestovės ir ramiai nežiūrės į žūvančius saviškius. Jis pirmas, nors grėstų didžiausias pavojus, šoks į patį kovos karštį. Kunigaikštį Kęstutį kronikos vadina kariuomenės vadu[103], vadinasi, jam vado savybes pripažįsta. Todėl jis turėjo pasielgti kaip tikras vadas, dar daugiau — kaip tėvas jis turėjo gelbėti savo sūnų Vaidotą!

K. Stadnickis ir paskui jį P. Šležas[104], kaltindami mūsų kunigaikščius neveiklumu, stengiasi surasti pateisinančių motyvų. Iš Kęstučio pasisakymo, kalbantis su magistru, kad jis turėjęs likti pas saviškius, kurie neturėję vado, daro išvadą, kad Kęstučio kariuomenėje buvusi netvarka. Ji buvusi nedrausminga, nesaugojama tuoj galėjusi pakrikti, todėl su tokia kariuomene buvę rizikinga stoti į kovą. Algirdo kariuomenė, pasak Šležo, buvo negeresnė. Kaip matome, visai nebloga mūsų kunigaikščiams atestacija! Savo nuomonę dėl kariuomenės nedrausmingumo paremia to-

---

silge — liet. 2000 (Scr. r. Pr. III 82); Aelt. Hm. paseka Wartbergą (Sc. r. Pr. III 594). Nė vienas iš kronikininkų nepamini tų 400 kryž., kuriuos užgriuvo pilies siena (Schütz, Scr. II 538).

[102] Wig. 531—38. Daugiau apie tai rašė Voigt, l. c. V 150—160 p. ir lenkų istorikas K. Stadnickis (Olgierd i Kiejstut, 55—70 p.), kuris, pavaizdavęs kovų eigą, stengiasi išaiškinti lietuvių kunigaikščių elgesį kovos metu ir padaro jiems vieną kitą priekaištą. Ji pasekė P. Šležas, Kauno pilies išgriovimas 1362 m., Židinys, 1932, Nr. 10, 271—81 psl.

[103] Žr. aukščiau 108 psl. 8 past.

[104] Stadnicki, l. c. 68; Šležas, l. c. 280.

kiais faktais, kaip dviejų aukščiau minėtų žmonių pabėgimu iš pilies įgulos pas kryžiuočius[105]. O bajorijos nepasitenkinimą savo vadais ir jiems nepritarimą išreiškiąs paršų ir karvės dovanojimo faktas. Nenorėdami labiau gilintis į šiuos naivius argumentus, mes tik galim išreikšti nusistebėjimą, kaip toki Lietuvos vadai, kurie prie Kauno nepajėgė sutvarkyti savo kariuomenę, galėjo padaryti tiek daug nukariavimų rytuose ir pietuose, ir sulaikyti tokį atkaklų ordino smelkimąsi į Lietuvą.

Toks Lietuvos žymiausių vadų pasyvus laikymasis, kokį atvaizdavo Vigandas, sukelia neabejotiną problemą, ar iš viso Algirdas su Kęstučiu buvo prie Kauno, kai kryžiuočiai atakavo pilį. Apie jų buvimą pas Kauną mini tik H. Wartberge, pasitenkindamas bendru, dažnai kronikose vartojamu posakiu: „...*ambobus* ecian *regibus*... apparentibus" (81 p.), o jį pasekė Vigandas, kuris kunigaikščius (reges) vadina tiesiog vardais. Visos kitos kronikos (kaip An. Thor., Detmar, Posilge, Aelt. Hochmeisterchronik) apie juos visai neužsimena. Tai lyg kalbėtų už tai, kad kunigaikščių prie Kauno tada nebuvo. Ir iš tikrųjų, apie Algirdą čia visai netenka abejoti, nes tuo laiku jis buvo užimtas rusų žemių kariavimu: Kievas, Mėlynieji Vandenys, Podolė — štai Algirdo veikimo plotas apie 1362 metus[106]. Todėl visai suprantama, kad Algirdas negalėjo vienu metu būti dviejose vietose ir visai neužpelnytai susilaukė neveiklumo priekaištų.

Apie Kęstučio to meto veiklą mes neturime žinių, todėl ir abejonę apie jo dalyvavimą prie Kauno sunkiau pagrįsti. Gal Kęstutis, kaip tai buvo nevieną kartą, talkino Algirdo žygiuose, o kryžiuočiai, sužinoję apie kunigaikščių išvykimą, pasinaudodami proga, užpuolė Kauną. Tiesiog sunku įtikėti, kad tokiu kritingu momentu Kęstutis buvo neveiklus, nepuolė nei apsupančių, nei tiltų, nei laivų[107] ir gaišino laiką tuščiomis, beprasmiškomis kalbomis. Vigando paduotas pasikalbėjimas tarp Kęstučio ir magistro toks vaikiškas ir naivus, kad jo tikrumu negalima neabejoti: kunigaikštis, kaip žaidžiąs vaikas, ima girtis, kad magistras nepaimtų pilies, jeigu jis (K.) būtų jos viduje! Ir tolimesnis kalbos turinys visai nesuderintas su narsaus (kokiu neabejotinai buvo Kęstutis) vado charakteriu ir momento rimtumu. Reikia manyti, kad Vigandas visai sąmoningai užrašė šitą pramanytą kalbą, kad sukompromituotų Kęstutį. Lygiai tokia pat kompromitacija yra pavaizdavime verkiančių vyriausių Lietuvos kunigaikščių dėl įgulos likimo. Iš viso mums rodos, kad Vigandas norėjo Kauno pilies išgriovimu ir kryžiuočių pergale iškelti ordino garbę. O kad ta garbė būtų didesnė, tai reikia čia pat pristatyti vyriausius Lietuvos vadus ir parodyti, kad jie visiškai nedrįso pulti (toks buvo galingas ordinas!).

---

[105] Tokių atsitikimų, kad perbėgtų iš vienos pusės kiton, kronikose yra pažymėta daugiau. Žinom, pav., kad perbėgęs Survila buvo net vertėju ir vadovu (Wig. 550). Nevieną kartą iš kryžiuočių pusės kariai perbėgo į Lietuvą ir pasidarė pagonimis, net vadovais (Wartb. 105, 111; Wig. 541, 570, 571), tačiau niekas dėl to ordiną nekaltino, kad jis nesuvaldė savo kariuomenės.

[106] Poln. sobr. IV, 5 Nikono; Gustino 350; Bychovco (XVII, 496). Žiūr. Antonovič, Monografii po istorii zapadnoi i jugozapadnoi Rosii, 126 psl.; Plg. J. Jonynas, Liet. enc. I t. 286—7 psl.

[107] Narbutt, l. c. V 124—5 psl. mano, kad lietuviams visai buvę lengva paleisti Nemunu uždegtą plaustą ir sudeginti kryžiuočių pastatytą tiltą.

Suprantama, kad, neturėdami istorinių šaltinių, kuriais galėtume paremti savo teigimą, negalime visiškai paneigti ir užginčyti Kęstučio buvimą kovos metu prie Kauno. Tačiau, atsižvelgdami į vado psichologiją, į tėviškus žmogaus jausmus ir amžiną kovą, kuri virė tarp Kęstučio ir ordino, negalime patikėti, kad Kęstutis būtų buvęs pasyvus tikros tragedijos žiūrovas. Juo labiau negalime patikėti Kęstučio neveiklumu, kai prisimenam, kad pilies ėmimas užtruko visą mėnesį. Todėl visai neabejojame, kad, jeigu Kęstutis būtų žinojęs apie Kauno ir savo sūnaus Vaidoto tragišką padėjimą, tai jis būtų suradęs priemonių suteikti pagalbą narsiai įgulai. Mums rodos, kad jau pats neveiklumo faktas pasmerkia teigimą apie Kęstučio dalyvavimą, nes neveiklumo ypatybė yra nesuderinama su visu Kęstučio charakteriu.

Kitais metais (1363) Nemuno saloje arti Nevėžio intako Kęstutis pastatė naują pilį, kuri pavadinta Naujuoju Kaunu. Toji pilis, kaip galima spėti, buvo paskubomis pastatyta ir turėjo apsaugoti senos pilies atstatymo darbus nuo netikėtų kryžiuočių užpuolimų. Apie naujos pilies atsiradimą išgirdę kryžiuočiai susirengė į žygį ir atvykę ją paėmė ir sunaikino[108]. Bet toliau, kaip ir po Kauno paėmimo, į šalies gilumą jie nesibrovė. Grįždami užpuolė Peštvėnų (Pisten) pilį, kurios įgulai patarė pasiduoti. Šie paprašę duoti laiko pasitarti ir žadėję net krikštytis. Kai kryžiuočiai kiek pasitraukė, lietuviai nakčia išbėgiojo iš pilies. Atvykę atsakymo ir radę tuščią pilį, supykę ją sudegino. Paskui užpuolė Veliuonos pilį, kurią apsupę išlaikė 10 dienų. Kai prasilaužė į priemiestį ir padegė pilį, įgulos vadas Goštautas (Gastot) pasidavė ir prašė dovanoti gyvybę. Vedant belaisvius, tarp kryžiuočių ir belaisvių kilo kažkoks kivirčas, ir Goštautas su visais pilies gynėjais buvo užmuštas[109].

Abiejų ordinų kariuomenė terioja Lietuvą (1364). Atvykus į Prūsus su dideliu palydovų būriu pfalcgrafui Ruprechtui II (Rupertus), tuojau buvo suruoštas žygis į Lietuvą, kuriame su ordino vadais dalyvavo ir Sambijos vyskupas Baltrus. Livonijos magistrui buvo liepta atvykti tarp Nevėžio ir Neries upių. Spėjama, kad kryžiuočiai Lietuvon įsiveržė netoli Jurbarko ir patraukė tiesiog ant Ariogalos, kurios apylinkes teriojo 4 dienas. Penktą dieną pasiekė Pernaravą. Paskui teriodami traukė per Labūnavą į Žeimius. Žeimių gaisras nurodė Livonijos kariuomenei kelią ir tuojau abi kariuomenės susitiko. Vadai susitarė veikti atskirai. Prie livoniečių prisidėjo dalis iš Prūsų atvykusių svečių. Magistras su saviškiais pasuko kiek į pietus, arčiau Neries į Svilėnų ir Šatijos (Swilone, Seten) žemes[110]. Čia kryžiuočiai sučiupo pagonių žynį (ar kunigą — quendam sanctum virum)[111], kuris nurodęs lietuvių slėpynes. Žynys atvedė juos į Varluvos (Warlow) žemes[112], kur buvo susirinkę pabėgusieji iš trijų apylinkių gyventojai. Magistras patyręs, kad lietuviai slepiasi pelkėse ir klaikiuose miškuose, bevelijo grįžti. Bet dalis kryžiuočių užpuolė be-

[108] Wartb. 84; Wig. 539—40; 545—7.
[109] Wig. 545—7.
[110] Wegeberichte 48, Scr. r. Pr. II 687 psl.
[111] Wig. 542.
[112] Wegeb. 70, 695 psl.

ginklius gyventojus ir daugelį jų išžūdė. Po aštuonių plėšimo dienų kryžiuočiai, prisilaikydami arčiau Neries ir Nemuno, grįžo namo[113].

Kuo pasibaigė Livonijos žygis, tikrai nežinia. Henr. Wartberge trumpai tepamini, kad abiejų ordinų kariuomenės susitikusios ties Ukmerge (castrum Vilkenbethe; Vigandas susitikimą nurodė ties Žeimiais), kur teriodami išbuvo 9 dienas. Kęstutis sunaikino jų maistą ir pašarą (Interea rex Keinstut expensas hominum et pabula equorum nostrorum combussit et dissipavit[114]). Iš paskutinių žodžių reikia suprasti, kad Kęstutis užpuolė Livonijos kariuomenę ir ją išvijo, o kryžiuočiai patys pasiskubino namo.

Lietuviai ordinui atsilygino tų pačių metų rudenį ir kitų metų pavasarį. Kęstučio įsiveržimą į Sambijos žemę Vigandas, kaip paprastai visus lietuvių laimėjimus, pamini vos keliais žodžiais: Kęstutis nuteriojo Sambijos vyskupo žemes Jurgenburgo apylinkėse, paskui nužygiavo į Probestwalde (Paterswalde, į pietus nuo Vėliau), kur krikščionims pridarė daug nuostolių ir su 30 belaisvių pasitraukė[115]. Šitas labai trumpai ir gana kukliai Vigando atvaizduotas Kęstučio žygis, be abejo, buvo vienas iš didesnių, nes Jurgenburgo ir Vėliau apylinkės nėra ordino pakraščio, bet gilumos žemės.

1365 m. pavasarį lietuviai užpuolė Šalavų kraštą. Keturi(?) kunigaikščiai — Kęstutis, Algirdas, Patirgas ir Aleksandras (Karijoto sūnus) su 4000 vyrų įsiveržė į ordino žemės ir visa naikino. Sugriovė 3 pilis: Šalavų, Splittern ir Kaustritten (apie Tilžę). Paskui viską grobdami ir naikindami pasiekė net Kuršių marių pakraščius, kur apiplėšė žvejus, ir linksmi grįžo į Ragainę, pakeliui sučiupdami 14 komtūro arklių. Savo dievams už pasisekusį žygį aukojo jaučio kraują ir vieną vokietį belaisvį. Schütz priskaito 4.000 nužudytų ir nelaisvėn paimtų kryžiuočių[116]. Algirdas teriodamas Šalavų žemes paėmė 800 belaisvių. Tokiu būdu lietuviai grįžo su dideliu grobiu[117]. Tai buvo didelis lietuvių laimėjimas ir revanšas už pernykštį kryžiuočių žygį į Lietuvą.

Ordino su Butautu žygis į Vilnių. 1365 m. vasarą, liepos 25 d., pas kryžiuočius su 15 raitelių perbėgo Kęstučio sūnus Butautas. Jį kryžiuočiai maloniai priėmė, palydėjo į Marienburgą, o iš ten į Karaliaučių, kur Butautas apsikrikštijo Henriko vardu. Jo krikštas buvo gana iškilmingas, nes jame dalyvavo daug Anglijos ir Vokietijos svečių, Varmijos ir Sambijos vyskupai ir daugelis dvasininkų. Svečiai neofitą apdovanojo įvairiomis dovanomis, o imperatorius Karolius IV vėliau suteikė jam kunigaikščio titulą[118].

Butauto atvykimas pas kryžiuočius buvo priežastimi didelio žygio į Lietuvą. Su kryžiuočiais drauge ėjo ir Butautas. Buvo ruošiamasi į Vil-

113 Wig. 540—43.
114 Wartb. 84.
115 Wig. 548.
116 Scr. r. Pr. II 550.
117 Wartb. 85; Wig. 549; An. Thor. Detm. Pos. 83—4.
118 Wartb. 85; Wig. 552—3; An. Thor. Detm. Pos. 84. Lietuviškai apie tai rašė P. Šležas, Ko bėgo Kęstučio sūnūs iš Lietuvos? Židinys, 1932 m. 12 nr. 449—457 psl. Citatų šaltinius nurodant neišvengta korektūros klaidų.

nių, todėl buvo išleistas įsakymas pagaminti visokios žygiui reikalingos medžiagos visam mėnesiui. Ordino kariuomenė su svečiais iškeliavo į žygį rugpiūčio 15 d. (Marijos dangun ėmimo šventė). Pirmiausia įsiveržė į Gaižuvos žemes (Vilkijos apyl.), paskui, pėrėję didelį mišką, atsidūrė paliai Labūnavą. Prie Nevėžio užpuolė kažkokio bajoro Ivano (Ivonis ar Jonas?) dvarą, kur netoliese buvusi per upę brasta. Bajorą pasiėmę nelaisvėn, o kitus išžudę. Iš čia patraukė į Žeimius, Šventąją (upę) ir Ukmergę. Paskui nuvyko prie Vilniaus[119], bet jo pulti nedrįso, tik padegė kai kuriuos priemiesčio namus ir paneriais ėmė trauktis. Nakties metu iš kryžiuočių stovyklos raiti pabėgo 4 Butauto tarnai. Tai kryčiuočiams įvarė daug nerimo, nes pabėgusieji galėjo pranešti jų planus. Todėl skubiai ėmė trauktis. Viena kariuomenės dalis besitraukdama sudegino Maišiogalos ir Kernavės pilis, kurias gyventojai, nujausdami pavojų, paliko tuščias. Visa kariuomenė traukėsi į vakarus. Pakeliui dar užpuolė Kęstučiui priklausančią Sloassen sritį (tarp Neries ir Nemuno — Rumšiškių — Eigulių[120]) ir linksmi grįžo namo[121]. Žygis truko 12 dienų[122]. Netenka abejoti, kad ordino nepavykęs žygis į Vilnių turėjo ryšy su Butautu tolimesnių tikslų, kurių mums šykštūs metraščiai neatskleidžia, palikdami vietos spėliojimams ir susiprotėjimams[123].

Kova ties Rudava (1370). 1366—69 m. tarpe nepaliaujamos kovos tarp ordino ir Lietuvos buvo tęsiamos visu atkaklumu. Iš viso padaryta apie 15 žygių, kurių du trečdaliu tenka ordinams. Tačiau nė vienas žygis neturėjo platesnio užsimojimo ir didesnių padarinių. Užtat pilnai užsitarnauja dėmesio 1370 m. lietuvių žygis į Prūsus, kurį jau praėjusių (1369) metų vasarą Kęstutis kryžiuočiams buvo pažadėjęs[124]. Ir iš tikrųjų, Kęstutis savo žodį išlaikė. Žiemą pasiekė Prūsus ir Livoniją gandas apie lietuvių kunigaikščių ruošimąsi į žygį. („Hatte man allewege mere, wie dy Littowin sich stark samelten“, Posilge 88). Magistras pavedė maršalui rinkti ordino kariuomenę. Vasario 2 d. maršalas įsibrovęs Lietuvon (vietos Vigandas nenurodė) ir teriojęs per visą naktį. Tuoj atsimetęs atgal, nes iš belaisvių gavęs tikrų žinių apie lietuvių ruošimąsi[125] (tik abejotina, ar pakraščių gyventojai galėjo ką tikra apie tai žinoti).

---

[119] Nesuprantama, kaip P. Šležas savo straipsnio (Ko bėgo...) I daly, kuri yra K. Stadnickio sekimas (tiesa, visam str. Stadnickis necituojamas), leido sau be patikrinimo sudaryti iš Stadnickio tokį sakinį: „Nesutikdami pakeliui pasipriešinimo ir eidami per Seinus ligi Maišiogalos, jie nuteriojo kraštą išilgai Dubysos, Nevėžio ir Šventosios ir greit atsidūrė prie Vilniaus pilies mūrų“. (Šležas, l. c. 452 psl. Plg. Stadnicki, Olg. i Kiejstut, 81 p.). Stadnickis prieš 63 metus galėjo nesiorientuoti Lietuvos geografijoje ir leisti sau pasakyti, kad eidami per Seinus (kurių tada dar nebuvo) į Maišiogalą (kuri yra netoli Vilniaus — Kernavės) kryžiuočiai nuteriojo *išilgai* Dubysos, Nevėžio ir Šventosios esančias žemes, bet *dabar* tai kartoti yra klaida.

[120] Scr. r. Pr. II 550, past. 754.

[121] Wartb. 86; Wig. 550, 552—4.

[122] Wartb. 86; An. Thor. 84, sako 13 naktų, o iš to Posilge padaro 13 savaičių, 84.

[123] Plg. P. Šležas, l. c. 453—7 psl.

[124] Wig. 563.

[125] Wartb. 95—6; Wig. 564.

Kęstutis ir Algirdas[126] su didele lietuvių ir rusų kariuomene (cum inhumanis exercitibus, Wig. 565) vasario mėnesio pirmoje pusėje užpuolė Sambiją[127]. Pro kur įsiveržė į Sambijos kraštą, metraščiai tiksliai nepasako. Iš Vigando posakio: „pertranseuntes stagnum in oppositum Sambiensis terre" galim pasidaryti išvadą, kad žygiavo nuo Nemuno (maždaug Tilžės apylinkių) per pelkynus tiesiog į Sambiją. Vasario m. 17 d. (kada mišiose giedama: Exurge, quare obdormis) lietuviai (viriliter) užėmė Rudavos pilį, kuri yra apie 18 klm. į žiemius nuo Karaliaučiaus[128]. Kai tik buvo gauta apie tai žinia, Karaliaučiuje kilo didžiausias sumaištis, nes priešas buvo taip arti, kad netrukus galėjo pasiekti ir patį Karaliaučių. Sumišimą padidino dar ta aplinkybė, kad priešas pasirodė netikėtai, 8 dienom anksčiau, negu ordino šnipai buvo pranešę (Ir specht hatte nicht recht geflogen, das sie acht tage czu fru qwomem, Posilge 89). Anksti rytą magistras nužygiavo į Quedenau (apie 4 klm. į žiemius nuo Karal.) ir nuo kalnelio pamatė degančią Rudavą. Maršalas su būreliu vyrų nuvyko toliau pasižvalgyti ir netrukus grįžo su vienu belaisviu, kuris papasakojo, kad lietuviai pasiruošę kovon. Kryžiuočių kariuomenė, magistro vadovaujama, apie pietus (circa meridiem, Wartb. 96) jau buvo prie Rudavos. Tuojau įvyko kova, kurios persvara buvo kryžiuočių pusėje. Kovos eigos ir smulkmenų kronikos nenurodo. Tai vėlybesniems rašytojams davė progos parodyti savo fantazijos lakumą ir trūkstamąsias vietas užpildyti. Po suminėjimo nuostolių Vigandas be tinkamo sąryšio pasakoja apie kovos pabaigą. *Talia videns* (nesuprantama, ką pareiškia žodis *talia*) Kęstutis ėmęs bėgti ir neatsigrįžęs ligi namų (Nec convertit se Kynstud donec veniret in terram suam), o Algirdas pasitraukęs į mišką ir ten apsikirtęs medžiais. Bet kryžiuočiai jį užpuolė ir buvo priverstas bėgti. Jį vijosi maršalas, kuriam tuo tarpu kažkoks lietuvis pataikęs vilyčia į veidą.

[126] Apie Kęstučio ir Algirdo dalyvavimą Wartberge nemini; An. Thor. pasitenkina bendru posakiu *reges*, o Wig. ir Posilge aiškiai pasako kunigaikščių vardus. Scr. r. Pr. II 565—8; III 89—91. Dusburgo kronikos tęsėjas Bitschin mini, kad drauge su jais buvęs Jogaila 22 metų ir Vytautas 20 metų — Scr. r. Pr. III 480. Kituose šaltiniuose apie juos nieko neužsimenama, todėl sunku šios žinios teisingumą patikrinti.

[127] Dlugošas pirmutinis paminėjo apie totorių dalyvavimą lietuvių kariuomenėje Hist. Pol. III, 327. Tai paskui kartojo vėlybesni rašytojai, nors vokiečių kronikos apie tai nieko nesako. Atrodo, kad totorius paminėti Dlugošui davęs pagrindo Vigando posakis cum *inhumanis* exercitibus.

[128] Iš tolimesnio Vigando pasakojimo (568 p.) apie Kęstučio užpuolimą Ortelsbergo pilies, Dlugošas sudarė keistoką kombinaciją. Jis sako, kad Kęstutis atvykęs iš Sambijos, sunaikinęs Ortelsbergą, ir vėl grįžęs prie Rudavos (Hist. Pol. III 327). Jį pasekdami kiti (pav. Voigt, l. c. 214, paskui jį Narbutt, l. c. 182 ir vėliau K. Stadnicki, l. c. 72) pasidarė išvadas, kad Algirdas Sambiją užpuolęs iš Žemaičių, o Kęstutis nuo Gardino. Abi kariuomenės turėjusios susieiti ties Karaliaučium. Tokiai kombinacijai sudaryti gal davė progos analoginė Vytauto ir Jogailos kariuomenės koncentracija ties Červinsku, kai juodu ruošėsi Žalgirio mūšiui. Tačiau negalima užsimiršti, kad Vytautas su Jogaila koncentravosi savoj žemėj, tuo tarpu Kęstučiui su Algirdu būtų tekę susitikti priešų žemės gilumoje. Tokiam susitikimui visuomet gali atsirasti nenumatytų kliūčių ir todėl gali ištikti beprasmiškas pralaimėjimas, kuo negalėjo rizikuoti seniai kovose užgrūdinti vadai — Kęstutis ir Algirdas.

Nuo to smūgio maršalas ir mirė (cadens pro temporali vita mercatur eternam). Daug lietuvių bebėgdami mirė nuo žaizdų, šalčio ir bado[129]. Posilge dar priduria, kad daug kas prigėrė Deimoj (Scr. III 90). Tokiu būdu išeina, kad tuo pačiu metu vieni sušalo, o kiti prigėrė. Kovos finalas, jeigu patikėtume Vigandu, labai menkas. Atrodo, kad Lietuvos kunigaikščiai kovos metu nesitraukė, tik kovai pasibaigus ėmė išsigandę bėgti. Trūkstant tinkamų šaltinių, sunku susekti, kas nulėmė kovos persvarą: ar tai buvo priverstas lietuvių traukimasis, ar tik paprastas grįžimas namo.

Mūšyje žuvusių aukų skaičius kronikose, kaip paprastai, paduodamas nevienodas. Tačiau ordino nuostoliai yra gana dideli, nes iš jų pusės žuvo patys žymiausieji vadai: vyriausias maršalas Hennig v. Schindekopf, Brandenburgo komtūras Kuno v. Hattenstein ir jo pagalbininkas Heinrich v. Stockheim, Redeno komtūras ir daugelis kitų žymių ordino vyrų, kurių vardai nepažymėti. Iš ordino svečių taip pat krito trys žymesnieji vyrai[130]. Be minėtų žuvusių, dėl kurių sutinka visos kronikos, Wartberge ir paskui jį Aelt. Hochmeisterchronik suskaito 5500 lietuvių ir nedaugiau 300 kryžiuočių[131], o Vigandas priskaito 26 brolius ir 100 vyrų (566 psl. 935 pastaba sako turėję būti 150) iš ordino pusės ir apie 1000 iš lietuvių[132]. Kaip matom, ir šį kartą neišvengta tendencijos žymiai padidinti lietuvių nuostolius. Aišku, kad nesutariančių metraščių apskaičiavimais nėra jokio pagrindo pasitikėti, nes niekas negalėjo suskaityti tų, kurie pelkėse ar Deimoj prigėrė, ar girioje sušalo. Lygiai nepatikima Schützo žinia, kad kovoje iš lietuvių pusės dalyvavo 70.000, iš kryžiuočių 40.000 kariuomenės, nes, kaip teisingai T. Hirsch sako, XIV—XV šm. tokių didelių kariuomenių nebūdavo[133].

Rudavos mūšį, kaip liudija kronikos, Kęstutis su Algirdu pralaimėjo. Bet nereikia manyti, kad tas pralaimėjimas lietuviams buvo labai katastrofiškas, nes tais pačiais metais Kęstutis užpuolė Ortelsbergo pilį[134], padarė drauge su Liubartu didelį žygį Lenkijon[135] ir talkino Algirdo žygiui į Mas-

---

[129] Wig. 565—8; Narbutt, Dz. n. lit. V t. plačiai aprašydamas Rudavos mūšį prideda kovos planą.

[130] Wartb. 96; Wig. 566; An. Thor. Detm. Pos. 89—91; Aelt. Hochm. 596.

[131] Scr. r. Pr. II 96; III 596.

[132] Tą patį skaičių paduoda ir Dlugošas, l. c. III 327. Schütz, atitaisydamas Vigando vertimo klaidą, paduoda 5000 žuvusių lietuvių. K. Lohmeyerio, tiesa, gana paviršutinišku, apskaičiavimu, lietuvių nuostoliai ties Rudava buvo nemažesni, kaip 11.000. Žr. Die Littauerschlacht bei Rudau im Samland 1370, ihre gleichzeitige und ihre spätere Darstellung, 78 p. Straipsnis rinkiny Zur Altpreussische Geschichte, Gotha 1907. Detmar ir Bitschin (Scr. r. Pr. III 90, 480) į savo kronikas įdėjo dar šias eiles (versus):

Annus M, tria C, conjunctis septuaginta,
Exurge quare, prope Rudaw bella notare!
Schindkok marscalcus tunc corruit intimoratus
Cum famulis multis, duo C periereque fratres.
Certus Litvanis sed abest numerusque Ruthenis,
Sed qui fugerunt, gelu, fame perierunt.
(Gloria sit patri et proli cum pneumate soli).

[133] Scr. r. Pr. II 566, past. 931.

[134] Wig. 568.

[135] Dlug. l. c. III 330—31.

kvą. Tai vis tolimos distancijos, pareikalavusios laiko, jėgų ir kariuomenės. To nebūtų padarę, jeigu ties Rudava būtų turėję didelius nuostolius. Kadangi kronikos neaprašė Rudavos kovos eigos, tai negalima numanyti, kaip kuriai pusei sekėsi. Tačiau, sprendžiaut iš to, kokius žymius vyrus (kaip vyriausias maršalas) ordinas paklojo kovos lauke, galima pasidaryti išvadą, kad toji pergalė (jeigu tai nebuvo paprastas lietuvių kariuomenės grįžimas namo) ordinui labai sunkiai teko. Neužmirština ir tai, kad į mūšį stojo nelygios jėgos: lietuvių kariuomenė po didelio žygio buvo gerokai pavargusi.

Pats faktas, kad kova įvyko labai toli nuo Lietuvos pasienio, pačiame ordino centre, visai arti antrosios (faktinosios) kryžiuočių sostinės — Karaliaučiaus, iškalbingai liudija apie lietuvių laimėjimą. Rudavos mūšis tik nulėmė didingojo lietuvių žygio pabaigą — jie turėjo pasitraukti atgal nepasiekę Karaliaučiaus, į kurį neabejojamai tas žygis buvo nukreiptas.

1370 — 1382 metų žygiai. Nuo Rudavos mūšio ligi Kęstučio mirties tarp abiejų ordinų ir Lietuvos vis ėjo nepaliaujamos kovos. Per tą laiką atlikta apie 75 žygiai, iš kurių tik apie 20 tenka lietuviams. Visi jie turėjo vienodą tikslą — nuterioti priešo žemes. Todėl be jokios sistemos ir be platesnio užsimojimo buvo žygiuojama įvairiomis kryptimis. Nors masto ir distancijos atžvilgiu tie žygiai buvo gana įvairūs, tačiau savo padariniais maža kuo teišsiskyrė. Iš visos eilės panašių kiek daugiau išsiskiria pora (1376 ir 1377 m.) žygių.

1376 m. vasarą (birž. 7) Kęstutis, Algirdas ir Skirgaila[136] įsiveržė į Prūsus ir, priėję Norkitus (tarp Įsrutės ir Vėliau), padalino kariuomenę į tris dalis. Kęstutis per Taplaukį pasuko į Vėliau, Algirdas perėjo į Norkitus ir teriojo Nadravų kraštą, o Skirgaila pasuko Įsrutėn. Visur užklupo iš netyčių ir nepasiruošusius gintis, todėl kryžiuočiams pridarė daug nuostolių. Skirgaila prie Įsrutės pasigrobė arklių, sudegino Tamoviškių pilies priemiestį ir, matomai, pabaigęs jam paskirtą uždavinį, nuvyko Valkuvos kaimo (į rytus nuo Įsrutės) link, kur iš nukirstų medžių pasidarė sutvirtinimus ir pastatė per upę tiltą, kuriuo pasinaudojo grįždami Algirdas ir Kęstutis. Besitraukiančius per kirtimus lietuvius tamoviškiečiai vijosi. Jiems pasisekė užmušti keturis lietuvius, atimti 16 arklių ir keletą belaisvių. Bet ištikusioje kovoje kryžiuočiai labai nukentėjo ir turėjo viską palikę išbėgioti ir slapstytis girioje. Mūšy krito Tamoviškių pilies viršininkas ir daug kryžiuočių. Taip pat daug jų žuvo per Kęstučio ir Algirdo užpuolimus ir padarytus gaisrus. Lietuviai su 900 belaisvių laimingai sugrįžo namo[137]. Tų pačių metų rugsėjo 27 d. Kęstutis, žygiuodamas į Lenkiją, užpuolė pietinę ordino žemių dalį ir, be jokio pasigailėjimo skersai ir išilgai teriodamas Soldau apylinkes, sunaikino 39 kaimus. Grįždamas tą patį pakartojo Neidenburgo apylinkėse ir parsigabeno 800 belaisvių, kurie, pasak Vigando, labiau geidė mirti, negu būti lietuvių nelaisvėje[138].

---

[136] Wig. 577 vadina Swerdeyken. T. Hirsch (past. 1054*) aiškina, kad tai yra Švitrigaila, kurį H. Wartb. (103 p.) vadina Syrogayle. Tačiau man rodos, kad čia kalbama apie Skirgailą, kuris buvo vyresnis už savo brolį Švitrigailą, ir kuriam po tėvo mirties Jogaila pavedė gana svarbias diplomatines misijas.

[137] Wig. 577—8; An. Thor. Detm. Pos. 100.

[138] Wartb. 111—112; Wig. 580—81; An. Thor. Detm. Pos. 94; Aelt. Hm. 598.

1377 m. vasario 2 d. ordino maršalo vadovaujama 12.000 žmonių kariuomenė, pasidalinusi į tris grupes, pro Merkinę ir Darsūniškį įsiveržė į Lietuvą ir patraukė Trakų ir Vilniaus link. Šitą žygį aprašydamas, Vigandas nepasigailėjo pridėti fantazijos. Bet, kadangi ji turi ryšio su tikrove, tai verta ir su ja susipažinti. Atvykęs prie Trakų, maršalas, esą, kalbėjosi su Kęstučiu. Atsisveikindamas Kęstutis padavęs maršalui ranką. Prie jo grūdosi ir daugiau ordino vyresniųjų. Bet Kęstutis atkirtęs, kad tik maršalui duodąs ranką ir dar pareiškęs norą matytis su Godfriedu v. Hohenstein (Brandenburgo komtūru). Hohensteinas buvo atkviestas pas Kęstutį ir su juo Trakuose linksmai praleidęs laiką. Tik nakčia sugrįžęs pas savuosius, kurie buvo pasitraukę už Vokios upelio. Anksti rytą kryžiuočiai užpuolė Vilnių. Lietuviai tai palaikė labai negarbingu darbu (visumque fuit paganis inhoneste actum). Apsupę Vilnių, kryžiuočiai pradėjo deginti. Tada Algirdas pasikvietęs vadus, iškėlęs jiems vaišes ir padaręs su jais taiką, prašydamas ramiai apleisti šalį. Nežiūrint iš ordino pusės duotų pažadų, taika truko tik per naktį (paxque stetit per noctem) — rytą kryžiuočiai vėl plėšė ir degino. Paskui greitai susimetė grįžti. Tačiau grįžimas jiems buvo labai sunkus, nes Vytautas sunaikino visus jų pakeliui paliktus maisto sandėlius. Žmones ir gyvulius kamavo badas, o iš užpakalio iki Įsrutės juos persekiojo Vytautas[139]. Kryžiuočiai Lietuvoj išbuvo 11 dienų. Kodėl nei vieni, nei kiti nestojo kovon, iš Vigando aprašymo sunku susekti. Ir vargu ar verta į tai gilintis, nes neįmanoma surasti ribą, kur baigiasi šito aprašymo fantazija ir prasideda tikrovė.

1377 m. (apie geg. 24 d.) mirė Didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas, pavesdamas vyriausią valdžią savo sūnui Jogailai, kurį buvo numatęs savo įpėdiniu. Buvo tikėtasi, kad mirdamas Kęstutis paliks savo įpėdiniu Vytautą, ir tokiu būdu bus tęsiama per ilgus metus patyrimu išbandyta ir laimėjimais vainikuota toji pati valstybės santvarka, iš kurios ėjo ekspansyvinė jėga į rytus ir pietus ir kieta atspara prieš agresingus ordinų puolimus. Tačiau Algirdo ir Kęstučio viltims nebuvo lemta išsipildyti: netrukus pradėjo atsirasti tarp jauno ir seno valdovo nesutarimų, kurie išaugo į didelį tragiškai pasibaigusį konfliktą.

Tuo konfliktu pasinaudojo Vokiečių ordinas ir savo tiesioginiu įsikišimu diplomatinėmis priemonėmis laimėjo daugiau, negu atviroje kovoje. 30 metų su Kęstučiu kovojęs ordino magistras Winrichas von Knyprode įsitikino, kad ligšioliniais kovos metodais Žemaičių neužgrobs ir todėl drįso sulaužyti griežtą ordino regulą, kuri draudė įeiti į santykius su pagonimis[140]. Iš karto jis padarė sutartį su Jogaila ir Kęstučiu drauge (1379), o paskui su vienu Jogaila jam pavyko sudaryti slaptą (1380. V. 31) sutartį, kuri ordinui paliko laisvas rankas Kęstučio žemėse ir drauge laidavo visišką ramybę iš Jogailos pusės. Tokiu būdu Jogaila pastūmėjo savo dėdę į pražūtį ir nerūpestingai aukojo Žemaičius kryžiuočių plėšimams ir gaisrams. Kęstutis dar bandė ardyti Jogailos ir ordino bičiulystę, tačiau visa tai pasibaigė jam nelaimingai: senas Kęstutis klastingai buvo suviliotas,

---

[139] Wartb. 112; Wig. 586—7, 589—90; An. Thor. Detm. Pos. 104—5.
[140] Dr. K. Heinl, Fürst Witold und Litauen, Berlin, 1925, 7 psl.

pateko į Jogailos rankas, buvo uždarytas į kalėjimą ir ten nužudytas[141] (1382).

Tais pačiais 1382 metais, gana simbolišku sutapimu, iš istorijos arenos (VI. 24) pasitraukė ir ordino magistras Winrichas von Knyprode, kuris per trisdešimt vienus su puse metų valdė ordiną ir iš kurio valios bei iniciatyvos išėjo prieš Lietuvą daug žygių, nešusių ugnį ir mirtį ir trukdžiusių lietuviams bent kiek susikaupti ir susirūpinti išvidine valstybės organizacija bei kultūros plėtote. Paskui jį netrukus nužengė į kapus (28. IX) ir vyriausias ordino maršalas Kuno von Hattenstein, kuris padėjo Jogailai daryti paskutinius žygius prieš Kęstutį. Taigi, vienu laiku iš Lietuvos ir ordino pasitraukė seni veikėjai, palikdami savo valdžią naujiems žmonėms.

Štai čia pavaizdavome vieną kitą svarbesnį žygį. Tačiau tuo dar neišsėmėme visus tuos baisius žygius, kurių buvo tiek daug ir tiek žiaurių. Pasekdami per kronikas visą eilę kovų, mes gavom progos įsitikinti, kad tie ordino žygiai, kuriuos kronikos ir vėlesnė istorinė literatūra gaubia pergalės aureole, nėra nė kiek didesni už tuos lietuvių žygius, kurie kronikose paminėti vos keliais kukliais žodžiais. Užtenka tik praskleisti žemėlapį, pasekti Kęstučio ir kartais Algirdo vadovaujamos kariuomenės pėdomis, ir tuoj pamatysime, kad šitų žygių ekspansija ir pasiekiamieji plotai toli praneša ordino žygius. Tik pasekime 1345, 1347, 1352, 1364—5, 1376 metų žygius. Lietuviai taip pat mokėdavo plačiai nuterioti, stiprias pilis paimti ir daug skaudžių smūgių suduoti.

O vis tik Lietuvai nuo ordino teko žymiai daugiau kentėti. Tik tos kančios priklausė *ne nuo žygių didumo, bet dažnumo.* Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo — lašas prakala akmenį ne jėga, bet dažnu kritimu. Lietuviams, kaip jau aukščiau matėme, į ordino žemes tekdavo visuomet žygiuoti su didesne rizika ir didele kariuomene, tuo tarpu kryžiuočiams pasisekdavo įsiveržti daug mažesniais būriais. Ypač jiems tai būdavo lengviau, kai per savo šnipus sužinodavo, kad lietuvių kariuomenė yra kur nors iškeliavusi kariauti su rusais, totoriais ar lenkais. Todėl ordinų reizai buvo gana dažni ir labai skaudūs. Tuos reizus dar labiau paskaudindavo atkaklus kryžiuočių noras ne tiek pasiplėšti, kiek nuterioti, nes tik tokiu būdu jie numatė galėsią užgrobti Žemaičius ir kitus Lietuvos kraštus, ir apsodinti juos vokiečiais. Kryžiuočiai norėjo Žemaičius nušluoti nuo žemės veido, o pastarieji ryžosi kovoti žūtbūtinę kovą.

Nepaliaujami iš ordino pusės puldinėjimai Lietuvai atnešė be galo daug žalos, nes kryžiuočiai naikino ne tik žmonių bei gyvulių gyvybę, bet degino trobesius, visokius ūkio padargus, naikino apsėtus laukus arba gatavai suimtą derlių. Tokiu barbarišku visko naikinimu jie sutrukdė ūkio plėtojimąsi, ardė visą ekonominį gyvenimą ir tuo išmušė pagrindą augti bet kokiai kultūrai. Dėl nuolatinių vastacinių karų Gedimino pradėtas Lietuvos kultūrinimo darbas turėjo sustoti, o sustojęs ir visiškai išnykti.

---

[141] Smulkiau apie paskutinius Kęstučio gyvenimo metus po Algirdo mirties jau esu rašęs, todėl čia nekartoju. Žiūr. Antanas Kučinskas, Kęstučio mirtis, Athenaeum, 1932 m. 1 nr. 42—60 psl.

Žiaurūs ir nuolatiniai ordino karai trukdė Lietuvai ir politiniu atžvilgiu. Be paliovos priversta dalyvauti karuose, ji neturėjo progos organizuoti savo vidaus gyvenimą, suaugti į organingą vienetą, iš kurio gimtų kūrybinės jėgos. Per tai jai buvo sunku įeiti ir į krikščioniškų tautų šeimą, nes tie, kurie pasišovė nešti Lietuvai krikščionybę, vieton kryžiaus nešė kardą, o vieton švęstojo vandens — ugnį.

Taigi, praėjo 37 naikinimo, teriojimo, deginimo, plėšimo ir žudymo metai — visa tai Žemaičiams ir Lietuvai nešė kryžiuočiai. Per tą laiką padaryta daug žygių, bet nė vienas iš jų nebuvo lemiamas. Nors ordinas kaip įmanydamas stengėsi užvaldyti Žemaičius, nors kvietėsi iš visos Europos riterius į talką, bet visos tos jėgos sutirpo už Nemuno, ties kuriuo pasirodė didinga Kęstučio figūra ir privertė kryžiuočius visiems amžiams čia sustoti.

Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva.[1]

Dr. Zenonas Ivinskis

Magnificencija, Kolegos, Gerbiamosios ir Gerbiamieji!

1009 (tūkstantis devintieji) metai yra seniausioji data apie lietuvius, užtinkama Quedlinburgo annaluose. Vadinasi, tūkstantis metų nuo Kristaus gimimo be jokio pėdsako apie lietuvių tautą rašytose versmėse. Tuo tarpu, kai anglai, prancūzai, ispanai, vokiečiai savo istorijos šaknis leidžia į pirmuosius amžius po Kristaus, Pabaltijio tautoms beveik ištisa dešimtis šimtmečių vidurinių amžių istorijos yra tuščias lapas, didelė spraga, jei neskaitytum vienos kitos menkutės žinelės apie aisčius bei prūsus kokio užklydusio ispanų žydo Ibrahim-ibn-Jakub, kokio anglų keliautojo Wulfstano, kokio vokiečių kronikininko Adomo Bremeniečio.

Didysis tautų kilnojimasis išdalė Europą arijų tautoms pagal savotišką geografinę padėtį ir aplinkumą. Germanai ir romanai susispietė maždaug Romos imperijos kultūros plote, per ilgus šimtmečius mažai teišeidami iš jo ribų. Slavai įsigyveno romėnų civilizacijos visai nepaliestuose kraštuose. Lietuviai su savo giminaičiais taip pat pasirinko sau balų-pelkių, ežerų ir miškų visai izuoliuotas žemes, gana toli nuo senųjų kultūros centrų, kur tarp senovės tautų kūrybos ir naujų bandymų negalėjo būti jokio tiesioginio kontinuiteto.

Iki pat 11-tojo šimtmečio pabaigos Elbė buvo Vakarų Europai tikra skiriamoji siena. Dešineje upės puseje prasidėjo barbarų pagonių pasaulis. Šituose lygumų plotuose, sudarančiuose šiandien pačią svarbiausiąją Vokietijos dalį, baigėsi viduramžių kultūra. Pabaltijys tada, žinoma, buvo toksai tolimas pakraštys, kad tikrojo viduramžio spinduliai nebegalėjo jo pasiekti. Ir kada Vakarų Europa gyveno pačio tipiškiausiojo viduramžio laikus, kada iškilo romanų ir gotikos stilių kūriniai, kada klestėjo riteriškoji kultūra, Vislos, Nemuno ir Dauguvos baseinų kraštus dengia vis dar migla. Čia nyko viduramžio pasaulio vaizdas. Nei gotikas, nei trūbadūras — minezingeris, nei tipiška viduramžio riterio pilis iki 15-tojo šimtmečio Nemuno neperžengė.

Neįtraukti į tos kultūros ratą, visai nuošaliai nuo Krikščioniškosios Europos, šimtmečius gyvena lietuviai savitą gyvenimą, apie kurį tik archeologas su kastuvu rankoje gali šį tą iš nežinios ištraukti.

Tat koks galėtų būti bendravimas tarp Vakarų Europos ir Lietuvos,

[1] Įžengiamoji paskaita, skaityta 1933 metų rugsėjo mėn. 21 d. Vytauto D. Universiteto Teologijos—Filosofijos fakultete.

jei pačiais viduramžių kultūros klestėjimo šimtmečiais Lietuva neturėjo jokių santykių su Vakarais, negalėjo maitintis nė mažiausiomis tos kultūros nuotrupomis? Koks ryšys galėtų jungti du visai skirtingu pasauliu? Ir ką gi bendra turėtų religingas viduramžio krikščionis su prietaringu ir tamsiu pagonimi? Tame dideliame skirtume kaip tik glūdi suimti judviejų santykiavimo lyčių galimumai. Du dalykus, dvi tas pačias problemas turiu galvoje, kurias ankstyvoje lietuvių tautos istorijoje vis užkliudome: r i t e r i ų o r d i n ą ir k r y ž i a u s k a r u s Lietuvoje. Abi tos sąvokos Lietuvos istorijos tradicijoje yra pakankamai nuvalkiotos, sušablonitos vis tų pačių posakių trafaretu, vartojamu vadovėliuose, brošiūrose, straipsniuose. Mums reikia išsiaiškinti, kas buvo ordinas ir kryžiaus karai, savo esmėje, kiek galima žiūrėti į juos kaip į viduramžio pasaulėžiūros padarus; išsiaiškinti reikia taip pat klausimą, kiek skyrėsi pagonių misijos teorijoje nuo faktinosios praktikos, ir ką reiškė lietuvių tautai šitoks jos santykiavimas su viduramžio Krikščioniškąja Europa.

Tiesa, prie Vakarų Europos ir Lietuvos bendravimo formų, berods, gąlėtų būti pridėta ir prekyba. Iš Vakarų Europos — germanų kraštų — į Rytus einanti kolonizacija tikrosios Lietuvos ribų viduramžyje niekados nesiekė, ir apie ją galima būtų tik tiek kalbėti, kiek būta p o l i t i n i ų emigrantų iš Lietuvos į Prūsų žemes. Prekybos, kaip aukštesnės santykiavimo formos, reikšmė būtų gana didelė, jei ji 13-me ir 14-me šimtmetyje, ordino karų įtakoje, nebūtų labai sumenkėjusi. Taip pat nustojo savo reikšmės didžiulis vandens prekybos kelias Dauguvos — Dniepro upėmis į Juodąsias jūras, nes Dniepro žiotis užgulė pirma pečeniegai, o paskui totoriai. Todėl nei kolonizacija, nei prekyba nėra mums čia ypatingo reikalo domėtis.

Pradėti Lietuvos istoriją, reiškia pirmiausia turėti reikalo su tikrojo viduramžio tipiškais kūriniais—ordinu ir kryžiaus karais. Keistai skamba, jei pasakysime, kad pagoniškosios Lietuvos istorijos pačių svarbiausiųjų veiksnių tėvynės reikia ieškoti toli už pačios Lietuvos ribų, pietų Europoje ir Palestinoje. Ten yra lopšys tų jėgų, kurios per du šimtu metų be paliovos veikė Lietuvą, pasukdamos jos likimą visai kita kryptimi. Ir pagoniškoji Lietuva susitiko su Vakarais tiek, kiek riterių ordinas įstengė pats savo jėgomis ar į kryžiaus karus atvykstančių svečių pagalba traukti į Lietuvą.

Tiesa, pirmuosiuose Lietuvos istorijos šimtmečiuose negalima užmiršti kito gana gyvai pasireiškusio elemento, Lietuvos Rytų, lietuvių skverbimosi į rusų žemes. Bet jo reikšmė ir įtaka visai kitokia. Čia patys pagonys iki 15-tojo šimtmečio pabaigos buvo aktyvūs, slinkdami vis gilyn į Rusiją. Lietuvos R y t a i turėjo padėti atremti iš V a k a r ų einantį agresyvumą. Visiškai įsitraukti į Rytų kultūros sferą lietuviai negalėjo. Jų egzistencijos ir gyvybės reikalas nuolat vertė susidurti su Vakarais, su ordinu, kurio pretenzijoms į Lietuvą pagonys galėjo užkirsti kelią priimdami Vakarų — ne Rytų—krikščionybę. Čia pasireiškia Lietuvos santykiavimas su Vakarais aukščiausiame laipsnyje.

Riterių ordinas čia bus todėl pats svarbiausias veiksnys, apie kurį grupuojasi visos kitos santykių formos. Laiko bėgyje į jį pačių vokiečių ir ordino žemių kaimynų buvo labai nevienodai žiūrima. Kai Apšvietos

laikotarpyje Kotzebue ir Baczko kėlė riterio dorinį susmukimą, romantikas Voigtas pažymėjo jo žiaurumą, vokiečių potitinio stiprėjimo laikotarpyje, 19-tojo šimtmečio pusėje, liberalas Treitschkė žavėjosi ordinu, tuo savotišku viduramžio kultūros atstovu, kaip Vokietijos Rytų sargu. Šiandien vokiečių istorikai rodo tuo kryžuočiu, kaip Rytų germanizatoriu ir kolonizatoriu, vis daugiau susidomėjimo, iškeldami jo nepaprastą organizaciją ir didelę politinę reikšmę. O lenkams „krzyżacy" yra įkūnytas agresyvaus germanizmo ir brutalios jegos simbolis, minimas jau 15-tojo šimtmečio Dlugošo istorijoje. Lietuviui kryžiuotis sukelia taip pat tamsias aliuzijas, susidariusias vadovėlių nukaltų bei beletristikos sudarytų sąvokų įtakoj. Ir todėl Basanavičiui ordinas buvo tik smaugikas ir žudikas.

Šitų pažiūrų akivaizdoje iš tikrųjų atsistoja klausimas, kurį statėsi tie patys prūsų istorikai Kotzebue, Voigtas: kokia gi t e i s e galėjo ateiti visai s v e t i m i žmonės, išžudyti tūkstančius prūsų gyventojų, likusiuosius padaryti vergais baudžiauninkais, jų žemes nusavinti? Kuo remdamiesi galėjo tie patys riteriai—vienuoliai beveik per du šimtu metų deginti, terioti, naikinti lietuvių kraštą? Šių dienų sąvokomis mąstant, be abejo, tai skamba paradoksališkai, ir atsakymas gali būti pagrįstas tik paties viduramžio santykiais.

Riterių ordinų pradžia yra Ispanija, kur 11-me šimtmetyje kovai su maurais susikūrė trys vyrų draugijos. Nauja ordinų tėvynė buvo 12-tojo šimtmečio Palestina, kur minių minios prancūzų ir italų traukė į kryžiaus karus atimti Šventųjų vietų iš mahometonų arabų. Savo tautiečiams globoti, susirgusiems prižiūrėti, susikūrė ten prancūzų templininkų ir italų joanitų brolijos. Trečiojo kryžiaus žygio metų, kurį darė 1189 m. vokiečiai Fridriko Barbarossos vadavaujami, buvo įsteigta vokiečių ligonims slaugyti palapinė, prancūzų ir italų ligonbučių—hospitalių pavyzdžiu. Naujoji draugija, kaip pati jauniausioji organizacija, padarė abiejų pirmųjų brolijų įstatų sintezę. Italų joanitų pavyzdžiu pačioje pradžioje buvo prižiūrimi tik ligonys. 1198 metais ordinas gavo visai kitą kryptį. Į templininkų įstatų regulą įrašyti du nauji dalykai: ginklo nešiojimo teisė ir karas su netikėliais — mahometonais. Tokiu būdu prancūzų ir italų riterių ordinų įstatus suliejus į vieną, karas su netikėliais — arabais buvo pats svarbiausias naujos įstaigos uždavinys. Pačiu ordino magistru imta rinkti jau nebe dvasiškis, bet vienuolis — pasaulietis. Nuo čia prasideda tikroji to ordino istorija!

Žiūrint šių dienų akimis, vokiečių ordinas savo jėgas sunaudojo daug praktiškiau negu pirmieji du. Joanitai ilgai grūmėsi su mahometonais Rodos saloje, pagaliau buvo šimtmečiams apriboti mažutės Maltos salelės teritorija. Templininkai, prisiėmę daug turtų, be ypatingo darbo ilsėjosi savo tevynėje versdamiesi prekyba. Taip pat neaiškus buvo pradžioje ir vokiečių ordino likimas. Po nevykusios akcijos Vengrijoje turėjo jis 1230 metais progos įkelti koją Kulmijon ir čia pradėti prūsų krikštijimo ir nukariavimo darbą. Europos Rytuose ordiną jau vyliojo naujos prespektyvos. 1291 m. perkėlė jis savo sostinę iš Palestinos — Akonos į Veneciją. Tuo pačiu laiku, kai joanitai beviltiškai grūmėsi su mahometonais Rodos saloj, kai templininkų ordinas, prancūzų karaliui Pilypui IV-jam riekalaujant, buvo likviduotas ir jo magistras Jokūbas Molay su 150 ordino ri-

terių supleškėjo ant laužo, kryžiuočiai, turėdami savo valdžioje jau visą senprūsių gyvenamą plotą, užgrobė naujas žemes: Dancigą ir Pamarį ir iš Venecijos savo sostinę perkėlė į Marienburgą prie Vislos, kur pagonių teritorijoj susidarė jiems naujos galimybės.

Dabar kyla klausimas, ar karas su arabais Šventajai Žemei išvaduoti — tas pirmasis ordino tikslas — ir karas su prūsais - lietuviais - latviais jiems į tikėjimą atversti galėjo būti tas pats? Ar esama esminio skirtumo tarp karo Palestinai išlaisvinti ir karo pagonius pakrikštyti, t. y., ar gali būti suprantamas tame religinio įkarščio laikotarpyje prievartos vartojimas krikštui.

Iš paties krikščionybės mokslo išplaukia jo platinimas netikinčiųjų tarpe. Pirmieji viduramžio šimtmečiai yra tylių ir taikių misijų amžiai. Lygiai kaip pirmųjų krikščionių tikėjimo platinimas, ėjo tada misijų darbas Vakarų Europos tautose. Šv. Bonifacas — Winfrydas ir visa virtinė kitų airių ir škotų vienuolių buvo užplūdę Vidurio Europą platindami Evangeliją. Be prievartos, priespaudos ir be ginklo atvertė jie į tikėjimą, gausias germanų tautas.

Iki 12-tojo šimtmečio pradžios prievartos pagonims krikštyti dar niekur nematyti, išskyrus Karoliaus Didžiojo saksų karus, kurie buvo daugiau politiškai pagrįsti (Karoliui visų pirmą rūpėjo užimti saksų teritoriją). 13-tojo šimtmečio religinio uolumo laikais, įgaunančio vis konkretesnes formas, kada prasidėjo Palestinoje kryžiaus karai su mahometonais, atsirado pavojus, kad, ginklu bevaduojant Šventąją Žemę, bus nuslysta nuo pirmojo tikslo, išeita iš pirmųjų vėžių ir, užmiršus airių ir škotų misijų būdą, Evangelija bus skelbiama fizinės jėgos pagalba. Toji baimė pasitvirtino antrojo žygio į Palestiną metu. Šis kryžiaus karas tapo prototipu prievarta vedamų misijų idėjai. Jis davė jai turinį ir išplėtojo į visai konkrečią formą.

Fatališki buvo žodžiai, kuriuos pasakė vienas į Magdeburgo vyskupiją emigravęs flamandų dvasininkas dar 11-tojo šimtmečio pabaigoje, ragindamas į kryžiaus karą su slavais. „Tie pagonys yra patys blogieji žmonės, tačiau jų žemė pati geriausioji“ (gentiles isti pessimi sunt, sed terra eorum optima).

Kas pirmojo kryžiaus karo metu į Palestiną buvo kilę tik vieno žmogaus galvoje, po pusės šimtmečio tapo tikrove. Pirmą kartą tai atsitiko 1147 metais. Kada vokiečių imperatorius Konradas III. ir prancūzų karalius Liudvikas VII-sis ruošėsi į Šventąją Žemę, saksams atrodė nesą reikalo keliauti į tolimus nežinomus kraštus, turint čia pat pašonėje pagonis vendus. Su savo kaimynu kariauti buvo daug aiškesnis tikslas. Šitam žygiui nebuvo priešingas ir Šv. Bernardas, tikrasis antrojo kryžiaus karo autorius. Jis parašė tuos pagarsėjusius žodžius, kurie įprasmino viduramžio riteriui karą su netikėliais: „Pagonio mirtyje krikščionis randa sau garbę, nes joje yra garbinamas Kristus“ (In morte pagani christianus gloriatur, quia Christus glorificatur).

Didžiulė kryžiaus karo dalyvių kariuomenė įsiveržė į vendų kraštą, ir, pasak Schnürerio, nieko gero nepasiekė, nebent tai, kad pagonių vendų neapykanta vėl iš naujo užliepsnojo. Užimti kaimynų vendų teritoriją saksams atrodė daug apčiuopiamesnis tikslas (už jį buvo teikiamos tos

pačios bažnytinės malonės), kaip vargingas žygis į Palestiną. Vendų karų rezultatą reikia laikyti Albrechto Askaniečio įsitvirtinimą dešinėje Elbės pusėje ir ten prasidėjusią vokiečių emigrantų—flamandų kolonizaciją. Čia pastebimas naujas elementas, visai nežinomas pirmųjų amžių ir airių - škotų misijose, kuris kaip šešėlis lydėjo 12-tojo, 13-tojo ir 14-tojo šimtmečių prievartos misijas. Kas suteikė pagoniui krikštą, kas atnešė naują tikėjimą į jo kraštą, tas manėsi turėsiąs ant jo dar ir kitų teisių Romos kurijos ir viso pasaulio akivaizdoje. Krikšto nešėjas tapo ponu, valdytoju, jo neofitas tarnu, pavaldiniu.

Nesunku buvo, be abejojimo, ir ant grynai politinio pobūdžio karų su pagonimis uždėti kryžiaus karų ar misijų „iškabą". Ir faktinai jau pats pirmasis karas su pagonimis, t.y. su vendais, buvo ne kas kita, kaip saksų užgrobimo ir ekspansijos tendencija. Šitame susijungime tų dviejų (pakrikštijimo ir užkariavimo) elementų, kuriuos 13-me - 14-me šimtmetyje dažnai sunku vieną nuo kito atskirti, glūdi pagrįsti pagoniškosios Lietuvos santykiai su vokiečių ordinu. Čia yra toji disharmonija tarp popiežių atstovaujamos misijų teorijos ir jos praktikos ordino santykiuose su pagonimis prūsais, latviais ir lietuviais, taip apčiuopamai palietusios jų visų likimą.

Imantis šitą disonansą aiškiau nurodyti, reikia dar išsiaiškinti klausimą, kodėl galėjo būti pateisintos kardu vedamos misijos viduramžio krikščionių akyse? Kaip buvo žiūrima į netikinčius? Ką reiškė būti pagonimi?

Norint kokią nors epochą teisingai suprasti ir ją objektyviai įvertinti, reikia į ją žiūrėti, kaip Rankė sako, to paties laikotarpio moralės bei etikos ir apskritai jo gyvenimo pažiūrų rėmuose. Jau buvo sakyta, kad ginklu vedamos misijos išaugo iš vėlybojo viduramžio dvasios struktūros. Jos buvo charakteringas jo pasaulėžiūros bruožas.

Krikščioniškąją Europą nuo pagoniškosios jos dalies skyrė begalinė siena. Būti krikščioniu reiškė nieko bendra neturėti su barbaru stabmeldžiu. Būti pagoniu reiškė būti išimtam iš visos krikščioniškosios visuomenės, nuo jos atskirtam, pasmerktam. Viduramžių moksle taip pat iškastas didelis griovis tarp tų dviejų pasaulių. Šv. Augustinui krikščioniškosios Valstybės buvo atspindis tos dieviškosios tvarkos, vad. „civitas dei". Jos antipodu buvo „civitas diaboli", kurį vaizdavo pagoniškasis pasaulis. Abu tuodu pasauliu jungė nenugalimas priešingumas, amžina kova. Pagrindinis tos „civitas dei" elementas buvo „amžinoji taika" (pax aeterna). Tačiau čia viduramžis žino tik vieną išimtį — karą su pagonimis, Belijalio vaikais. Toks karas yra krikščionio pareiga. Ir visos jo formos bei visi netobulumai, žiaurumai, ydos etc., kurie tą karą lydi, šiaip verti pasmerkimo, vardan to paties karo su pagonimis viduramžio pasaulėžiūros yra pateisinami. „Tik beveik jie vieni žmonijoje kariauja teisingus karus (legitima bella)", rašė savo laiku apie templininkus Jonas iš Salisbury. Čia yra atsakymas į viduramžio pažiūras pagonio tikėjimo laisvės ar prievartos klausimu.

Šv. Tomas Akvinietis taip pat yra aiškiai suformulavęs prievartos pateisinamumą. Jis griežtai skiria pakrikštytus atsimetėlius (t. y. heretikus, apostatus) ir nekrikštytus (t. y. pagonis, žydus, mahometonus)

Bažnyčiai apsaugoti, ginti ir išlaikyti nuo susiskaldymo, prieš heretikus ir apostatus turi būti pavartotos visos priemonės, reikalui ištikus ir mirties bausmė. Pirmu pažvelgimu daug tolerantiškesnis ir švelnesnis yra Akvinietis netikintiems ir nekrikštytiems (mahometonams, žydams ir pagonims). Jis sako: „Netikėlių (infideles), kurie niekada nebuvo tikėjimo priėmę, kaip, pav., pagonys ir žydai, jokiu būdu negalima varu versti į tikėjimą", „nes tikėti yra valios dalykas" (quia credere voluntatis est). Šis naujoviškai skambąs, anam laikui nežinomas, reikalavimas tolimesniuose šv. Tomo išvedžiojimuose yra visai susiaurinamas ir nustoja savo prasmės. Jo nuomone užtenka, kad pagonis piktažodžiautų (blasphemiae), ar laikytųsi nedorų įsitikinimų (malae persuasiones), nekalbant jau apie krikščionių užpuldinėjimą, kad galima būtų vartoti prievartą. Ir pirmykštis dėmesio vertas Akviniečio formulavimas teturi tik teoretinės reikšmės, nes bet koks karo žygis į pagonių kraštą galima pateisinti šiom dviem priežastim. Todėl viduramžio sąvokų rėmuose, kada heretikams ir apostatams buvo taikoma mirties bausmė, nenuostabu jei savaime reiškėsi tendencija ir prieš pagonis pavartoti fizinę jėgą. Juo labiau tai suprantama turint galvoje viduramžio krikščionio įsitikinimą, kad pagonis tik dėl savo blogos valios ir nedoro noro yra pasilikęs stabmeldystėje.

Po šito paaiškinimo reikia pažymėti skirtumą, iškeltą jau Eriko Casparo ir Maschkės, tarp popiežių misijų teorijos ir jų faktinosios praktikos vokiečių ordino rankose. Nėra reikalo ieškoti tos begalinės diferencijos tarp šitų dviejų dalykų 14-me šimtmetyje Gedimino, Algirdo ir Kęstučio laikais, kada kryžiuočių ordino užgrobimo tendencija labai ryškiai metasi į akis. Užtenka žvilgterti tik į pirmuosius ordino žingsnius Prūsuose. Pačios ordino įsikūrimo aplinkybės slepia savyje atsakymą į jo tolimesnę politiką, į jo santykius su pagonimis prūsais—lietuviais, net į jo sekuliarizaciją.

Ordinas buvo Mozūrijos kunigaikščio Konrado pakviestas ginti krikščionis nuo pagonių prūsų užpuldinėjimų, vadinasi, jo charakteris turėjo būti defensyvinis. Tačiau praktikoje ribos tarp defensyvos ir ofensyvos pasilieka visai neaiškios ir paprastai, rūpinantis savo egzistencija, tenka pereiti iš pirmosios į antrąją, nes geriausia defensyva yra ofensyva.

Fridrikas II-sis, Vokiečių imperatorius, duodamas Hermannui Salzai 1226 m. kovo mėn. Rimini mieste privilegiją, nustatė lyg politinę programą ordino tolimesniam veikimui naujoje teritorijoje — Prūsų žemėje. Ordinas gavo ne tik Kulmiją, bet ir dar niekam nepriklausančias pagonių prūsų žemes. Mozurų kunigaikštis, dovanodamas tuos plotus kryžiuočiams, suinteresavo ordiną ne tik prūsų pakrikštijimu, bet ir jų žemės užkariavimu. Naujo krašto užėmimas, ginklu vedama misija, duoda ordinui į jį naują teisę. Vadinasi, jei ordinas nori tapti kurios nors srities viešpačiu, tai jam yra daug geriau, jei pagonys priešinasi, nenori krikštytis. Tuo būdu gali jis pavartoti ginklą, užimti kraštą, nusavinti žemę, ją kolonizuoti. Šitoji aplinkybė verčia ordiną vien tik kardu brautis į pagonių teritoriją, nes laisvas stabmeldžio krikštas jam yra nenaudingas atima jam teisę į jo teritorija. Štai viena tų dovanojimų Prūsuose konsekvencija. Panašūs jų padariniai buvo ir Livonijoje.

Kame gi glūdi ordino sekuliarizacijos mintis? Nė vienas dovanojimas, nė viena bulė neišsprendė klausimo, kas bus su ordino paimtu kraštu, kai visi jo gyventojai taps krikščionys? Koks bus likimas tos teritorijos, kurią ordinas iš pagonių atėmė ir gavo „amžiams laisvai valdyti". Nepaliestas jis buvo pačioje pradžioje, neišrištas jis liko ir po Lietuvos krikšto Jogailos ir Vytauto laikais. Žinoma, kai pagonys aplinkui ordino žemes išnyko, pagal popiežių misijų teoriją kryžiuočiai būtų turėję savo organizaciją panaikinti arba palikti prūsus ir išsikelti kur nors į kitų pagonių tautų pakraščius Pietų Rusijoje, ką jiems Algirdas ir Kęstutis 1358 metais savo derybose su imperatoriumi Karoliu IV-tuoju buvo pasiūlę.

Vokiečių ordinas Prūsuose buvo ypatingas kūrinys. Įdomu pažymėti, kad iki tolei viduramžis žinojo tik valstybes, kurios palengva, natūraliu ir paprastu savo augimu formavosi. Ordino valstybė buvo vien sąmoningu, toli pramatančio, didelio politiko, magistro Hermanno Salzos, v a l i o s aktu sudarytas kūrinys. Iš vienos pusės tas ordinas buvo milžiniškas viduramžio vienuolynas su trimis žinomais skaistybės, neturto ir paklusnumo įžadais. Tuo atžvilgiu jis buvo misijoms skirta organizacija, m i s i j ų v a l s t y b ė. O iš kitos pusės tas misijų v i e n u o l y n a s savo išorine organizacija ir administracija ir visais jos atributais buvo toki pat valstybė, kaip ir visos kitos, vadinasi, turėjo būti atremta į tuos pačius žemiškus reikalus. Reikia pažymėti, kad ordinas buvo labai rūpestingas ir sumanus ūkininkas, geriausias ano laiko Europos administratorius, pavyzdingiausias finansistas, kurio joks Vakarų kraštas negalėjo pralenkti. Puikus jis buvo taip pat prekybininkas, išplėtojęs ryšius su Ispanija, Portugalija, Anglija, Flandrija.

Šitokios ordino valstybės struktūros akivaizdoje jo vedamos pagonių misijos turėjo reikšti jų žemės pavergimą, krašto kolonizaciją - germanizaciją. Iš to plaukė jau aukščiau minėtoji diskrepancija tarp popiežių skelbiamos misijų teorijos Romoje ir jo praktikos ordino žemėse, Prūsuose. Jau pirmame ordino į Prūsus atsikraustymo dešimtmetyje matyti tas skirtumas. Ir toji skambi ir ideali t e o r i j a p r a k t i k o j e r e i š k ė ką k i t ą.

Ordinas nepakentė šalia savęs kito krikštytojo. 1216 metais popiežius Innocentas III-sis buvo paskyręs prūsams misijų vyskupą vienuolį Kristijoną. Iš pradžių jis turėjo pasisekimą, ir ordinas su dideliu nepasitikėjimu žiūrėjo į savo konkurentą. Kai, skelbdamas evangeliją, Kristijonas pakliuvo į prūsų nelaisvę, kryžiuočiai nė piršto nepajudino jam išlaisvinti. Hermannui Salzai tai buvo pati geriausia proga likviduoti Kristijono darbą. Ją jis pasinaudojo, norėdamas savo naujai įkurtai valstybei, Prūsams, laimėti užtarimą ir paramą Romoje; 1234 m. jis išgavo iš Gregorijaus IX-tojo privilegiją. Tuo pačiu ordinas būtų turėjęs būti palenktas popiežiaus misijų idėjai, kuriai aiškią formą davė Innocentas III. Jis ypatingai užakcentavo r e l i g i n į momentą ir pareiškė: pagonių krikštijimas reiškia jų l a i s v ę, o ne jų pavergimą. Popiežius, iš vienos pusės pripažindamas reikalingumą christijanizuoti Pabaltijio kraštus, o iš kitos pusės neišleisdamas iš akių tikrojo misijų tikslo (kas liečia vietinius gyventojus), greitai turėjo sueiti į konfliktą su jo žinioje esančiais Livonijos ir Prūsų krikštytojais, kryžiuočiais ir kalavijuočiais, tais pseudomisijonieriais, ėmusiais christianizaciją statyti į antrą vietą. Honorijus III-sis rašė: „Visi neofitai tik naudodamiesi

pilna laisve turi priklausyti Bažnyčiai". 1218 metais jis priminė Prūsų vyskupui Kristijonui: „Jūs turite stengtis pagonis ne jūsų vergovei paglemžti, bet atvesti prie Išganytojo". Tarp dešimtimis iš kurijos einančių bulių, raginančių į kryžiaus karą prieš pagonis prūsus, o paskui ir lietuvius, nekartą vis dar užtinkame priminimą švelniai elgtis su naujai pakrikštytais pagonimis, jų nespausti, neuždėti duoklių.

Pirmoji konkreti pakrikštijimo forma buvo bažnytinės dešimtinės įvedimas. Pagonio akyse šitas egzaminas priimant jį į naują tikėjimą reiškė priespaudą bei jungą, ir todėl nenuostabu, kad jam naujasis tikėjimas atrodė baudžiava. Tad popiežiai jau pačioje prūsų misijų pradžioje turėjo ordiną keletą kartų raginti švelniau ir atsargiau įvesti bažnytinę dešimtinę. Toks raginimas buvo atėjęs ir Lietuvon, kai Mindaugas buvo priėmęs krikštą. Teoretiškai, pakrikštytieji, kaip matyti iš minėtos 1234 metų Romos privilegijos, turėjo pasilikti popiežiaus globoje. Bet vietiniai misijų faktoriai, statydami aukščiausiu tikslu politinę ekspansiją, buvo linkę jai paaukoti ir pačią neofitų christianizaciją. Ir toji misijų akcija, kurią jie reprezentavo, tie kryžiaus karai, buvo jiems būdas sustiprinti savo politinius interesus. Tą priešingumą gyvai jautė Romos kurija ir dėjo pastangų užlyginti griovį tarp teorijos ir realybės, bet, kaip žinome, be jokio pasisekimo. Popiežiaus legatas Wilhelmas iš Modenos turėjo nuolat raginti vokiečius švelniau elgtis su vietiniais gyventojais. Žemgalių vyskupas darė kalavijuočių ordinui priekaištą, kad ordinas pats neleidžiąs krikštytis kuršiams, kad jiems pasikrikštijus ordinas nenustotų pagoniams uždėto činšo. Panašių kolizijų, aiškiai atidengiančių politinius interesus, matyti ir Prūsuose. Iš nelaisvės grįžęs Kristijonas vokiečių ordinui daro visą eilę priekaištų. Labai įdomų ir smulkmenišką vokiečių vedamos Livonijoje—Estijoje christianizacijos aprašymą yra mums palikęs kronikininkas Henrikas Latvis. Labai ryškiose formose pasireiškusi rivalizacija tarp vokiečių ir danų Estijai pakrikštyti rodo, kokie elementai buvo prie christianizacijos prijungiami. Pagonio atvertimą lydėjo jo pavergimas.

Taip ordinui savo misijose iškilo šitokia dilema: pagonio pakrikštijimas ar jo pražūtis. Kaip ir pirmajame vendų kare 1147 metais, faktinai įvyko tų dviejų dalykų sukeitimas. Praktikoje išnaikinimas buvo pastatytas prieš atvertimą, nes riteris ar kryžiaus karo dalyvis, sutikęs pagonį, be abejojimo, niekados jo nepaklausė, ar nori jis krikštytis. Ir šiame punkte glūdi didžioji kryžiaus karų tragedija. Tų principų sukeitimas vedė nuo 13-tojo šimtm. pabaigos kryžiuotį į permanentinį karą su pagoniu lietuviu. Tas filius Belial turėjo būti išnaikintas, kaip nekartą užsiminė savo kronikoje Petras Dusburgas, tipiškas XIV-tojo šimtm. pradžioj ordine viešpatavusios pažiūros atstovas.

Nebėra galima čia plačiau sustoti ties kryžiaus karais Lietuvoje, tuo antruoju santykiavimo veiksniu, tiesioginiu būdu išėjusio iš pirmojo, Kryžiaus karuose taip pat gyvai pasireiškia tie patys viduramžio priešingumai. Čia ypatingai susikryžiavo krikščioniškosios misijos siekimai, popiežių atstovaujami, su politine bei ekonomine vokiečių ekspansija. Tame priešingume tarp misijų teorijos ir praktikos glūdi tie liūdni priverstinės christianizacijos padariniai lietuvių, latvių ir prūsų tautoms.

Čia christianizacija reiškė germanizaciją, ir prie progos tenka pažymėti, kad 19-me šimtmetyje Vokietijos visas politinio gyvenimo svorio centras bei pačios valstybės suvienijimas atėjo iš šitokiu būdu christijanizuotų, t.y. germanizuotų, Vokietijos dalių.

Ordinas ir Kryžiaus karai buvo du viduramžių padarai, su kuriais Lietuva turėjo santykiauti. Šitoks „bendravimas" įtempė pačias svarbiausias Lietuvos jėgas ir izoliavo ją nuo visų kitų viduramžio veiksnių. Kultūrinio bendravimo centrai Vakaruose buvo pirma pilys, paskui miestai Su viduramžio Europa kultūrinis santykiavimas buvo neįmanomas, nes tokių punktų (miestų), kur būtų galėjusios susidurti įvairios kultūrinės sferos, Lietuva savo įtemptos kovos metu negalėjo sukoncentruoti. Žinoma, nuolat santykiaudami su ordinu, Lietuva daug galėjo pasimokyti karo technikos, administracijos. Kamieneckis yra bandęs įrodyti, kad Lietuvos didž. kunigaikštijos santvarkoie taip pat galima aptikti ordino įtakos. Kadangi tie santykiai buvo tik ginkluotas susirėmimas krikščionio su pagoniu, jie negalėjo sudaryti jokio pastovesnio ryšio. Ir, būdama atkirsta nuo natūralaus kelio bei neturėdama tiesioginių santykių su Vakarais, Lietuva ilgam laikui turėjo nusisukti į Rytus.

Šaltiniai ir literatūra

1. *Altaner, Berthold:* Glaubenszwang und Glaubensfreiheit in der Missionstheorie des Raymundus Lullus. Ein Beitrag zur Geschichte des Toleranzgedankens. Historisches Jahrbuch, t. 48 (1928) p. 586 tt.

2. *Caspar, Erich:* Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordensstaates in Preussen. Tübingen 1924.

3. *Dempf, Alois:* Sacrum Imperium. Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance. München und Berlin 1929.

4. *Deutschland und Polen,* Beiträge zu ihren geschichtlichen Beziehungen, hgg. von Albert *Brackmann,* München, und Berlin 1933.

5. *Heinrici Chronicon Lyvoniae,* hgg. von W. Arndt, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum Hannoverae 1874.

6. *Maschke,* Erich: Der deutsche Orden und die Preussen. Bekehrung und Unterwerfung in der preussisch-baltischen Mission des 13. Jahrhunderts, Historische Studien (Heft 176). Berlin 1928.

7. *Preussisches Urkundenbuch,* Bd. I, 1. Lieferung, hgg. v. Philippi und Wölky, Königsberg 1882.

8. *Schnürer,* Gustav: Kirche und Kultur im Mittelalter. Bd. 2, Paderborn 1929.

9. *Treitschke,* v. H., Das Deutsche Ordensland Preussen. Aus dem deutschen Schriftum und deutscher Kultur. Bd. 84 und 85.

10. *S. Thomae Aquinatis:* Summa Theologica, diligenter emendata de Rubeis, Billuart et aliorum, Pars 2a 2ae, t. 3, 1888.

11. *Lowmiański,* Henryk: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego, t. II, Wilno 1932, psl. 281 tt.

12. Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande, Königsberg i. Pr. 1931 (4°, XV + 208 + 672). Straipsniai: E. *Casparo:* Der Orden und Hermann von Salza, psl. 50—53. *Dr. Blanke:* Die Preussenmission vor der Ankunft des Deutschen Ordens, psl. 40—49.

13. *Krollmann,* Christian, Dr.: Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen. Königsberg i. Pr. 1932.

14. *Lohmeyer,* Karl, Dr.: Geschichte von Ost - und Westpreussen. 1. Band. Bis 1411. Gotha 1908.

15. *Caspar, Erich:* Vom Wesen des Deutschordensstaats. Königsberger Universitätsreden. 1928.

16. *Lohmeyer,* Karl: Die Berufung des Deutschen Ordens nach Preussen, Zur Altpreussischen Geschichte. Aufsätze und Vorträge. Gotha 1907.

17. *Gebhardts* Handbuch der deutschen Geschichte, herausgegeben von Robert Holtzmann. 1. Bd. Berlin 1930.

18. *Schneider,* Fedor: Mittelalter bis zur Mitte des 13-ten Jahrhunderts. Handbuch für den Geschichtslehrer, herausgeg. von O. Kende. 1929.

19. *Schmeidler,* Berhard: Das spätere Mittelalter, Von der Mitte des 13. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. Handbuch für den Geschichtslehrer. 1932.

20. *Stakauskas,* Juozapas: Kryžiaus karai prieš Žemaičius XIII-me amžiuje. „Vairas", 1932 m. Nr. 12; 1933 m. Nr. 1, 3, 4.

21. *Stakauskas,* J.: Katalikų Bažnyčia Lietuvoje XIII-me amžiuje. „Tiesos Kelias", 1931, Nr. 12; 1932 m. Nr. 2, 3, 5, 7—8, 9, 10, 11.

22. *Stakauskas,* J.: Viduramžių Bažnyčios ir imperijos universalumo reikšmė Lietuvai. „Vairas", 1933, Nr. 10.

Tautosakos literatūrinis perdirbimas ir sekimas

Lyginamoji vienos pasakos analizė

Juozas Ambrazevičius.

Įvedamosios pastabos

(Analizės tikslas, linkmė ir medžiaga)

Literatūros gyvenime susiduriame su faktais:

1. kad tautosaka eina iš lūpų į lūpas, iš tautos į tautą, iš amžiaus į amžių;

2. kad amžių eigoje ir įvairiose tautose tautosakos forma ir turinys ne iš pagrindų kinta;

3. kad rašytojai tautosakos dalykus literatūriškai apdirbinėja ar jais paseka.

Klausimas: *Kaip tad tautosaka kinta rašytojo — apdirbinėtojo ir sekėjo rankose?* Kuria linkme?

Šios analizės uždavinys yra surasti tik ta formalinė kitimo pusė, ar bent metodiškai į ją pažvelgti.

Prieš imantis analizuoti, būtina susitarti dėl nagrinėjimo tvarkos ir medžiagos. —

Kiekvienas pasakojimas — ar tai būtų tautosakinis ar literatūrinis — yra atskiras miniatūrinis pasaulis. Šitam pasauly yra atskiros sudedamosios dalys: yra *fonas*, kuriame viskas dedas; yra *veikėjai*, kurie išeina į foną ir veikia; veikia — vadinas, yra ir *veiksmas;* veikėjai turi *išvidines galias* (nusiteikimus), kurios juos verčia taip ar kitaip elgtis; pagaliau, patsai pasakotojas turi tam tikrą *dispoziciją* (nusistatymą) į savo pasaulį. Fonas ir veikėjai yra pasakojimo *statinis pasaulis;* veiksmas reiškia judėjimą, išviršinį *dinaminį pasaulį;* paskutinės dvi žymės sudaro *išvidinį pasakojimo pasaulį.*

Iš tų elementų įvairiopų santykių kyla pasakojimo pobūdis.

Šitais atžvilgiais reikia ieškoti, ką pasakos perdirbėjas ar sekėjas duoda sava.

Tatai parodyti čia galima tik vienu pavyzdžiu. Tam reikalui imama pasaka, kuri yra ne vienos kurios tautos nuosavybė, bet visos žmonijos turtas![1] Pirmojo pasakų rinkėjų vokiečių Grimmų rinkiny analizuojamoji pasaka pavadinta „Das brave Schneiderlein" (20 nr.). Bet Grimmas dar nebuvo supratęs, kad pasaka svarbu užrašyti tokia, kokia ji išeina iš pasakotojo lūpų. Dėl to jis, kaip sako vokiečių literatūros istorikas Schereris, „natūralų mūsų (vokiečių) liaudies pasakų toną idealizavo, išmokęs gražiausius, naiviausius, maloniausius liaudies pasakojimo motyvus ir paskui

[1] Plg. *Bolte J. und Polivka G.:* Anmerkungen zu den Kinder - u. Hausmärchen der Brüder Grimm, B. J., Leipzig 1913, 165 pusl.

juos vartodamas, kur jie rodės geriausiai tinką, pagal pasakojimo technikos taisykles ir pagal savo paties nusimanymą“[1]. Dėl to šitos analizės pagrindan imama pati pasaka net su 4 varijantais Basanavičiaus pasakų rinkiniuose (III t. 62, 79, 83 ir 172 nr.). Visi varijantai užrašyti vis kito asmens, bet geografinio ploto atžvilgiu nė vienas neišeina iš Vilkaviškio ir Marijampolės apskričių. Pasakos užrašytos iš žmonių. Tegul jų užrašytojai ir nespecialistai (tai mažina jų mokslinę vertę!), bet yra, matyt, patys iš liaudies. Dėl to jų užrašai vistiek yra arčiausi liaudies pasakojimams.

Tą pasaką panaudojo ir vokiečių romantikas *Brentano* savo pasakų junginyje, pavadintame „Schneider Siebentot auf einen Schlag“ (Brentanos Werke, B. H. Herausg. v. Max Preitz, Lpzg.-Wien 1914, S. 369—379). Jo pasaką laikome liaudies pasakos literatūriniu apdirbimu, arba ir perdirbimu.

Šalimais dedame labai panašią suomių rašytojo *Topelijaus*, rašiusio jau realizmo laikais, literatūrinę pasaką, kaip liaudies pasakos sekimą. Ji pavadinta „Siuvėjas, kuris susiuvo Suomiją ir Švediją“ *(Zachris Topelius:* Neue finnländische Märchen, übers. v. Ilse Meyer-Lüne, Haessel Verlag. Leipzig).

Pirmiausia reikia priminti turinys lietuviškos pasakos, su kuria maždaug sutaria Grimmo ir Brentano pasakos, o Topelijaus pasakojimas teeis skyrium.

Kurpius (62 nr. — kriaučius, 79 nr. — kareivis, 83 nr. — daržininkas, 171 nr. — kareivis, Grimmo — siuvėjas, Brentano — siuvėjas) pamatė sykį, kad jam ant rūgusio pieno (79 nr. — pieno, 83 nr. — arkliašūdžio, 171 nr. — duonos, Grimmo — obuolio, Brentano — obuolio) užtūpė daugybė musių (62 nr. — skruzdžių). Jis kirto su delnu ir užmušė 100 (62 nr. — 5.000, 79 nr. — 100, 83 nr. — 700+7, 171 nr. — 700+7, Grimm ir Brentano — 7). Bežiūrėdamas susiprato esąs stiprus, pasidirbdino parašą, kad vienu smūgiu užmušąs 100 (arba kitas skaičius, Grimmo ir Brentano — „Siebentot“) ir iškeliavo į pasaulį. Jį, stipruolį, paėmė tarnauti ponas. Ponas pavedė jam iš miško išvyti žmogžudžius (62 nr. — užkariauti karalystę, 79 — eiti už karalių ant vainos, 83 nr. — turi kautis jo bičiulis galijotas su 100 kareivių, 171 nr. — baigti karą, Grimm — raganosį, Brentano — milžiną), paskui nugalėti liūtą (62 nr. — nėra, 79 — tą patį karalių, 83 — turi kautis jo bičiulis antras galijotas — 200 kareivių, 171 nr. — žmogžudžius, Grimm — du milžinu, Brentano — šerną). Kai karalius išgirdo jo tokius žygius, liepė nugalėt karaliaus kariuomenę (62 nr. — nėra, 79 — nėra, 83 — pats turi kautis su galijotu, 171 — liūtą, Grimm — šerną, Brentano — raganosį). Kurpius nugalėjo ir gavo atlyginimą.

Kiek kitaip pasakoja Topelijus. —

Mažas siuvėjas susigalvojo vesti. Jis turėjo pasirinkti vieną iš dviejų mergaičių: trumpukę Mają ar ilgąją Nillą. Kadangi jis pats buvo mažas — pasirinko ilgąją. Bet ši nenorėjo už jo tekėti ir reikalavo iš savo jaunikio rogėms užtiesalo iš lapių kailių, vestu-

[1] Cituota iš *Weber L.:* Märchen und Schwank, Kiel 1904, 6 pusl.

vių apsiausto ir perlų karolių. Mažasis siuvėjas viską jai davė. Bet ir tada Nilla nenorėjo jo žmona tapti. Dėl to jos tėvas jaunikiui uždavė dar du darbus: susiūti Švediją su Suomija ir pasikalbėti su jo seseria, kuri gyveno Švedijoj. Siuvėjas uždavinius atliko, bet dabar jis nebenorėjo ilgosios padykėlės Nillos ir vedė trumpąją Mają.

Šitos pasakos imama lyginti, norint surasti atsakymą į pradžioje iškeltą klausimą.

I. Pasakos statinis pasaulis

A. Fonas

1. Aukščiau suminėtieji pasakojimai, ypačiai lietuviškoji liaudies pasaka, priklauso prie realistinės pasakojimų rūšies, būtent prie pasakų - pasakėčių, vokiškai vadinamųjų „Schwankmärchen"[1], nors visos keturios yra pavadintos pasakos vardu[2]. Jos yra sukonstruotos ant *tikrovės* pagrindo. Lietuviškos pasakos *fonas* yra žalia pieva prie kelio, ūkininko pirkia, plėšikų ola, pono namai, karaliaus dvaras, bet ypačiai miškas[3].

2. Literatūrinės pasakos eina dar toliau į tikrovę ir patį veiksmą *lokalizuoja*. Brentano pasakoje veiksmas eina Calais, Bretanijos, Burgundijos žemėse. Mėgindamas paaiškinti, kaip atsirado vandenys tarp Prancūzijos ir Anglijos, su tomis konkrečiomis vietomis pasaka susiriša visai esmingai (etiologinis motyvas!). Bet veiksmo, pasakytum, scena yra tamsi. Vienas Calais ar Bretanijos vardas klausytojui nieko nepasako.

Tik suomis Topelijus foną *individualizuoja*. Savo herojaus namelį jis piešia gyvai, plastiškai:

> „Senas apgriuvęs namelis tolimajam krante priklausė jam. Tikrai, vadinas, anksčiau jis atrodė kaip juodvarnio lizdas bet dabar jis yra raudonai nudažytas, su šiaudiniu stogu, tikrai su sienom su langų užuolaidom".

Arba štai kaip Topelijus charakterizuoja Rytų marias, kurias siuvėjas turi persiūti:

> „Jis (siuvėjas) turėjo gerą orą; šiaip audringos marios ištisą savaitę visai atsitiktinai buvo ramios kaip tiršto pieno dubenis" (153 p.).

Lietuvių liaudies pasakojimas, o taip pat Grimmo ir Brentano, tuo tarpu pasitenkina tik daikto rūšiniu vardu — *tipu:* giria, ola... Jie laikosi arčiau prie pasakai charakteringų žymių.

---

[1] Lietuvių kalboje nesu aptikęs tai pasakų rūšiai atskiro vardo, nors dainos turi — šalia dainos yra dainuška.

[2] Plg. Berendson W. A.: Grundformen volkstümlicher Erzählerkunst in den Kinder - und Hausmärchen der Brüder Grimm, Hamburg 1921, 80 ir 89 pusl.

[3] Palygintina būtų su liaudies tapybos fonu ir perspektyva. Ir vaikai savo

B. Veikėjai

3. Ta pati išvada peršasi ir apie veikėjus.

Liaudies pasakojimas (lie., Grimmas), o taip pat ir Brentano, lieka arčiau prie pasakos: į realistinį foną jie išleidžia ne tik žmones, bet *gyvulius* ir *milžinus*. Žmogus turi su gyvuliais ir milžinais kovoti. Tokiu būdu čionai yra sumišęs pasakiškas elementas su pasaka-pasakėčia (Schwank).

Topelijus išveda išimtinai tik *žmones*.

4. Pasakoj-pasakėčioj (Schwank) veikėjas esti ne tik žmogus (vyras, brolis, pati, sesuo...) kaip grynosiose pasakose, bet sykiu ir tam tikros *profesijos* atstovas: siuvėjas (kriaučius), kurpius, kareivis, studentas... Čia nagrinėjamos pasakos vartoja visus suminėtus profesinius vardus, bet daugiausia siuvėjo. Tačiau pažymėtina, kad lietuvių liaudies pasakoje šita profesija neturi jokios reikšmės herojaus veiksmams. Siuvėjo vietoj galėtum tą patį herojų pavadinti kurpium, kareiviu, ir veiksmas nieko nenukentės. Taip ir iš tiesų atsitinka. Varijante 79 nr. jau randam kareivį, 83 — daržininką.

Lygiai su savo profesija nėra susijęs ir Grimmo siuvėjas.

Literatūrinės Brentano ir Topelijaus pasakos veikėjų profesiją susieja su pačios pasakos veiksmu. Uždaviniams atlikti siuvėjas pavartoja savo adatas: Brentano herojus užsiuva šernui ir milžinui visas kūno skyles; Topelijaus siuvėjas turi Suomiją su Švediją susiūti ir t.t. Siuvėjas čia negalėtų būti pakeistas kareiviu.

5. Nors herojus, pavadintas savo profesijos vardu, jau daugiau apibrėžtas, vis dėlto liaudies pasakoje jis lieka tiktai *tipas*. Grimmo pasaka apibrėžia savo siuvėją tik vienų vienu „artikeliu" (ein), lietuviškos pasakos autorius parodo savo nusistatymą dėl jo: vienas varijantas vadina paprastai „kriaučius", kitas „tinginys kriaučius", „vargšas žmogelis, bet didelis girtuoklis" (apie tokio nusistatymo priežastis — III dalyje!), lietuviškas pasakojimas (182 nr.) dar priduria apie jo kilimą:

> Tėvai „norint labai menką gyvenimą turėjo, vienok sūnų, kaipo vieną, labai lepino. Kaip tik sūnus paūgėjo, leido jį į mokslą, ale kaip be priežiūros išdykusei augo, mažai ką jis prasilavino. Matydamas senukas, kad sūnui iš to mokslo nėra jokios naudos, — o jau buvo gerai paūgėjęs: — dėl to jįjį atėmė iš mokslo ir leido mokyties amato kurpinįkystės. Sūnus, pramokęs truputį amato, pradėjo patsai dirbt, kad ką tai užsipelnytų; bet kaip jau labai išdykusei buvo užaugęs, per tai nieko neuždirbo. Jeigu kokį skatiką kada uždirbo, teip tuo pragėrė".

Tai truputį ilgesnė charakteristika, išdykėlio ir tinginio *tipizavimas*. Taigi pasakojimas jau rodo žymių atsipalaiduoti nuo grynosios pasakos formuliškumo (Formelhaftigkeit). Ir visiškai tatai įvyksta Topelijaus pasakojime.

Topelijus savo herojų charakterizuoja *aiškiai, platokai, realistiškai, individualiai*.

> Tikka buvo geras kaimo siuvėjas, ir be to geras siuvėjas, kuris galėjo sagas taip įsiūti, kad jos neištrūkdavo, jeigu koks garbus ūkininkas po bendruomenės posėdžio pietums gerai privalgydavo

žuvies, grucės ir kiaušinienės. Be to, Tikka buvo puikus vaikinas, kurį visi mėgo: jis buvo darbštus ir patenkintas, tvarkingas ir lieknas. Geresnio siuvėjo negalima buvo nė norėti. Bet jis turėjo vieną trūkumą, kuris ne nuo jo paties parėjo: jis buvo mažiausias vaikis visame kaime; jis buvo toks mažas, kad ilgajam Pietari siekė tik ligi juostos. Pasakoja, kad turtingas Antilos dvaro savininkas sykį Tikką pasvėręs ir radęs jį tokio sunkumo kaip dvaro šuo. Ar tikrai taip buvo, to griežtai aš negaliu pasakyti, bet jis buvo mažas, mažas ir vikrus, bet vis dėlto tikras vaikis. Miške vilkui iš kelio jis nesitraukė, bet kitų žmonių draugystėje jis buvo teisingas, nuolankus žmogelis, kuris sykiu su visais juokėsi, kai jį erzino dėl mažo ūgio. Tik juokai turėjo neperžengti ribos, nes ir nuolankiajam Tikkai ne viskas galėjo patikti (146 p.).

Brentano, parinkdamas savo pasakojimui herojų, grįžtelia vėl į grynąją pasaką. Tačiau jo siuvėjas vis dėlto yra šiek tiek atvaizduotas: jis yra —

mažas žmogiukas, nedaug ilgesnis kaip nykštis, ant nugaros buvo apsitempęs visų maloniausią raudoną švarkelį (349 p.).

Iš fono ir veikėjų analizės galima išvesti šios žymės:

TAUTOSAKA (Lietuv. ir Grimmo)	LITERAT. PERDIRBIMAS (Brentano)	SEKIMAS (Topelijus)
	Fonas:	
realus	realus	realus
bendrinis	lokalizuotas	lokalizuotas
abstrakčiai atvaizduotas	abstrakčiai	konkrečiai, individualizuotas
siaurai „	siaurai	plačiau
	Veikėjai:	
žmonės ir gyvuliai	žmonės ir gyvuliai	žmonės
tipai	tipai	individualybė
siaurai atvaizduoti	platėliau	plačiai

Taigi: *Statinis pasaulis tautosakoje yra mažiau akcentuojamas kaip literatūriniam liaudies pasakos sekime. Perdirbimas stovi tarp jų, arčiau prie tautosakos.*

II. Pasakos dinaminis pasaulis

A. Ekspozicija

6. Liaudies pasakojimas nuveda skaitytoją į kitą pasaulį, nusako trumpai veikėją, ir veikėjas tuojau pradeda veiksmą. Jo veiksmo *metu* pasirodo ir antriniai veikėjai.

Topelijaus pasakojimas visus savo veikėjus išveda *iš karto* į sceną ir tik tada pradeda veiksmą.

Pirmojo tipo pasakojime pasakotojas pasilieka laisvas rankas įvesti, kada panori, naujus veikėjus, pasakojimą toliau tęsti arba nutraukti. Be

to, toksai pasakojimas visados turi priemonę skaitytojui laikyti nežinioje, kas bus toliau.

Antrasis pasakojimo būdas — Topelijaus — pasakojimą padaro organiškai vieningą.

Pirmasis kelias yra nuotykių romano, antrasis — visuomeninio romano kelias.

Brentano prisišlieja prie pirmojo.

B. Veiksmo pradžia

7. Kas veikėjus spiria veiksmą pradėti? — Musės! Musės užtupia ant duonos (kiti liet. varijantai: sūrio, arkliašūdžio (83), pieno; Grimmo ir Brentano: obuolio). Herojas jas užmuša; jam tada ateina mintis, kad jis esąs toks stiprus, ir išeina į pasaulį.

Brentano jaučia, kad tokia *priežastis nėra užtenkama,* ir stipriau motyvuoja: jo siuvėjas negalėjo pakęsti kopūstų, kuriuos jam šeimininkas duodavo pusryčiams ir vakarienei.

Topelijaus herojus veiksmą pradeda taip pat atsitiktinai. Besmuikuojant jaunimo pašokime jam atėjo mintis: jis esąs 30 metų, jis galįs žmoną išmaitinti. Ir nusprendžia žmonos ieškoti. Bet jo argumentai tikrai yra pakankami, kad galėtų vesti!

Taigi: liaudies ir Brentano pasakojimai turi tik *priežastį* veiksmui, o Topelijaus pasakojimas ir tam tikrą *tikslą.*

Ir nuo šiol prasideda visa eilė nuotykių.

Kaip yra sudarytas atskiras nuotykis, motyvas arba epizodas? Kaip visi epizodai tarp savęs sujungti?

C. Epizodo sudarymas

8. Herojus turi nuveikti kliūtis. Kyla kova. Liaudies pasakojime kovos dalyviai charakterizuojami labai trumpai, ypačiai *priešininkas.* Trumpa pastaba (dažnai trumpas palyginimas!) parodo *hiperbolišką antitetiškumą* tarp jo ir herojaus.

Pavyzdys. —

Siuvėjas rado milžinus „miegant po medžiu ir knarkiant, kad net medžių šakos linkčiojo“ (Grimm). — „Išgirdau baisius žingsnius, kad net žemė drebėjo“ (Brentano).

9. Priešininko jėga išreiškiama ir matematiškai: girioje buvo 515 plėšikų (lie); reikėjo 20 arklių negyvam milžinui parvežti (Grimm). Tokioje charakteristikoje pabrėžiama *tik sunkenybė,* kurią herojus turi nugalėti.

10. Herojuje pasakotojas pastebi taip pat tik tai, su kuo jis nugali priešininką. Bet priešininkas nugalėti, kliūtys apveikti yra pasakojimo pats centras. *Kaip jis tatai padarė* — yra pasakojimo svarbiausias klausimas.

Dėl to daug plačiau yra aprašomas herojaus pasiruošimas į kovą.

11. Herojus nugali savo priešininką ne jėga arba dėkingų žvėrių ir burtininkų padedamas, kaip tai įvyksta grynosiose pasakose, bet iš dalies per *savo gudrumą,* o daugiausia per savo priešininko *kvailumą* ir per *atsitiktinumą.* Klausytojo akyse jis kartais pasirodo gudrus ir

drąsus, kartais tik laimės globojamas, bet visados jis atrodo išmintingas ir stiprus jo priešininko akyse. Ir pasaka suteikia savo herojui visas *priemones, reikalingas priešininkui išgąsdinti arba apgauti.*

Pavyzdys. —

Kurpius ateina pas žmogžudžius su pypke. Žmogžudžiai klausia, kodėl jis toks stiprus. Dėl to, kad jis šitą pypkę rūkąs (lie). — Čia pypkė yra būtina veiksmui.

Taigi:*liaudies pasakojimo kovotojo charakteristikoje yra tik tie bruožai, kurie toliau varo veiksmą.*

Panašų motyvą su pypke randam ir Topelijaus pasakojime; tik jis vartojamas ne veiksmui plėtoti, bet *veikėjams pagyvinti, paryškinti, individualizuoti.*

Pavyzdys. —

Kai Tikka piršosi Nillai, jos tėvas klausėsi „kurį laiką ilgos kalbos, iškrėtė savo *pypkę* prie židinio ir staiga pasileido juokais" (150 p.).

Vėliau, kada Tikka atsisakė nuo jo dukters, „parapijiečiai šnibždėjosi ir šaipėsi, kas Antilos dvaro poną taip įpykino, kad jis savo pypkę į židinį pusiau perskėlė" (162 p.).

Antras pavyzdys. —

Lietuviškos pasakos kareivis nugali savo priešą tuo, kad jį, būtent kariuomenę, išgąsdina. Kaip liaudies fantazija išpuošia herojų, kad jo galėtum išsigąsti,

Visa kariuomenė joja keliu, o herojus (kareivis) pasiprašė ko menkiausią arklį. Jis „mislijo, ties giria dajojęs, pabėgtie, dagi užsisėdo be jokio pamovimo, tiktai pasiėmė valgyt' ir mažą rykštelę. Visi kareiviai joja keliu, o jo kumelaitė kaip pradėjo jį nešt ant girios! O tenai pagiriu buvo pastatytos kartuvės: kaip insipainiojo toj kumelaitė in tais kartuvės, kad ait' tai ait' tiesiog ant to neprieteliaus!" (171 nr.).

Kita pasaka įbruka herojui į rankas ne kartuves, bet kryžių. Kas yra baisiau kaip kartuvės[1]?! Antra vertus, kas yra kilnesnio ir galingesnio kaip kryžius?! Žinoma: su tokiom priemonėm priešininkas turi būti nugalėtas:

„Ans (priešas), pamatęs, kad jau atjoja, stoja ant kares; atsigryžta in šoną — atlekia tiesiok an jų neapsakoma baisybē! Teip jis persigandęs — bēgtie..." (171 nr.).

Arba:

Kariuomenė nusigando pamačius kurpių atlekiant su kryžium ir „ėmė šnekėt, kad jie negalį pradēt, nes jis su Dievo galybe atjoja". Jį susistabdė, pasisveikino ir susitaikė (172 nr.).

Atrodo, kad liaudies pasakojimas, palyginti su literatūriniu, yra labai šykštus žodžiams

12. Liaudies pasakojime (lie) didelės reikšmės turi *atsitiktinumas.* Kodėl pradėjo arklys bėgti? Kodėl veikėjas griebėsi ranka už kryžiaus ir t.t.? Kai kurie pasakojimai tuos atsitiktinumus mėgina pagrįsti: arklį pabaidė

---

[1] Žmogžudystė, nesava mirtis, dar prieš didįjį karą Lietuvoje buvo tokia pasibaisėtina, kad iš toli suplaukdavo žmonės pasižiūrėti nužudyto arba pasikorusio.

kurapkos, arklys užuodė kitus arklius. Herojus išsigando ir norėjo už kryžiaus užsikabinti ir sustoti, bet kryžius buvo persenęs, ir kurpius jį nulaužė. Bet kitame to paties motyvo pasakojime trūksta tokio motyvavimo. Pasitenkinama eile įvykių, nepaisant jų logiškos eilės. Rūpinamasi tik, kad tie įvykiai *nustebintų*.

13. Kai kurios pasakos-pasakėčios (Schwänke) tokį nemotyvuotą veiksmą paverčia *žaislu*. Šitą liaudies pasakojimų žymę suprato Brentano ir ją pavartojo savo pasakai.

Pavyzdys. —

> „Milžinas davė man su pirštu tokį spriktą, kad aš nulėkiau į girininko trobelės kaminą ir pataikiau į didelį puodą pieno, kuris stovėjo prie židinio". Arba: „Kai ožys pagriebė su savo ragais mane už antjuosčio, porą sykių pakratė šen ir ten ir paskui su neaprašoma jėga sviedė viršum medžių į girią, aš nukritau švelniai ant šieno kupetos" (376 p.).

Taigi: liaudies pasakojimas stovi vidury tarp atsitiktinumo ir motyvavimo.[1]

Kas čia pasakyta apie liaudies ir Brentano pasakojimus, negalima pritaikinti Topelijui. Jo herojus pergalėtoju tampa ne dėl gudrumo ir atsitiktinumo, bet dėl *išmintingumo* ir *kantraus darbštumo*. Dėl to ir jo pasakojimo būdas yra kitoks.

Darbas reikalauja *ilgesnio laiko*. Ne viena diena herojus nugali kliūtis; tam reikalingas jis visai tiksliai pažymėto laiko tarpo — dviejų vasarų, visos žiemos.

Autoriui nereikia rūpintis, kuriom priemonėm nustebinti ir išgąsdinti; jis turi tik *įtikinti*. Dėl to jis pasakoja labai planingai, nepagailėdamas žodžių. Kaip jau buvo pažymėta, autorius išpuošia veiksmą ir visą paveikslą. Scenos su žmonėmis jam yra dar svarbesnės kaip pats uždavinių atlikimas. Dėl to čia jis gali savo vardu veikėjus charakterizuoti.

D. Epizodų sujungimas

14. Lietuviškoje pasakoje nuotykiai eina vienas paskui kitą (Kettentechnik). Juos susieja tik *tas pats herojus*. *Net* ne tas pats asmuo skiria jam uždavinius. Grimmo pasakojime visi uždaviniai eina iš *vieno* asmens.

Brentano ir Topelijus stipriau susieja. Brentano pasakojime atskiri motyvai sujungti dvejopu būdu: jie sugrupuoti ne tik apie tą patį herojų, bet ir visos kliūtys eina iš vieno ir to paties *šaltinio:* milžinas ir šernas yra raganosio tarnai. Topelijus visus epizodus susieja dar vieningu herojaus *tikslu*.

15. Nors liaudies pasakojimo epizodų palaidumas leidžia pasakotojui

---

[1] Šitas pasakos nesistengimas veiksmus motyvuoti būtų palygintinas su dainų šuoliais (Sprunghaftigkeit). Ar jis nebūtų išaiškinamas tuo pačiu atminties nestiprumu, užsimiršimu? Kaip dainoje mažiau svarbi logiška žodžių eilė už melodiją, gal būt, ir čia tas pat: noras sužadinti, nustebinti, nugali logišką, nuoseklų ir lėtą įvykių išdėstymą. Klausytojas neturi laiko žiūrėti, ar čia logiška ar ne. Jis nori vis toliau ir toliau bėgti su veiksmu. Tas šuolių klausimas pasakojime galėtų būti paaiškintas tik tolesnių tyrinėjimų.

tęsti pasakojimą, kolei nori, bet jis pasitenkina įprastiniu *trijų* skaičium: lietuviškas pasakojimas 62 nr. — 1, 79 nr. — 2, 83 nr. — 3, 171 nr. — 3, 172 nr. — 3, Grimmo — 3+1, Topelijaus — 3+2, Brentano — 3+1+∞[1]. Tačiau tik Topelijaus ir dar šiek tiek Brentano pasakojimuos esama epizodų *kilimo*, kuris yra taip charakteringas grynajai pasakai. Lietuviškose pasakose ir Grimmo užrašytoje visi trys epizodai yra kaip pasakoj-pasakėčioj (Schwank). Dėl to juos lengva sukeisti vietomis, pakeisti naujais epizodais, visai praleisti ar naujų įpinti. Taip iš tikrųjų ir yra atsitikę: matom tai lygindami lietuviškąsias pasakas.

E. Pasakojimo pabaiga

Žinoma: visi šitie pasakojimai „gerai" pasibaigia. Visi herojai gauna žmonas ir laimingai gyvena.

16. Grynoji pasaka paprastai turi trafaretinę *formulę*, kuria ji iš kito nerealaus pasaulio, tarsi, nusileidžia į paprastąjį, kasdieninį[2]. Pasakai-pasakėčiai (Schwank) tokia formulė yra tekusi iš pasakos, šiaip jos nevartoja. Vis dėlto lietuviškas pasakojimas tokią baigiamąją formulę turi:

Pavyzdys. —

Generolas turėjo dukterį. Jis iškėlė puotą, išleido dukterį už narsuolio kareivio ir padovanojo jam visą karalystę. Ir paskui: „Ir aš ten buvau, pas pečių sėdėjau, in vestuvininkus žiūrėjau ir ką girdėjau ir mačiau, žodis in žodį užrašiau" (171 nr. panašiai ir 172 nr.).

Ir Topelijus yra pajutęs reikalą iš pasakojimo pasaulio parvesti skaitytoją vėl į kasdieninį gyvenimą. Bet jis nevartoja trafaretinės formulės. Perėjimas yra individualus, *simboliškas:*

„Šiaurės uolomis, Tikkos siūlais ir dar daug kuo Suomija ir Švedija yra tarp savęs susijungusios" (164 p.).

Iš to kas pasakyta, gaunam šias žymes pasakojimo dinaminiam pasauliui:

TAUTOSAKA	LITERAT. PERDIRBIMAS	SEKIMAS
	Ekspozicija:	
vienas po kito	vienas po kito	iš karto
	Veiksmo pradžia:	
Tik veiksmo priežastis	Priežastis	Priežastis ir tikslas
Priežastis nepakankama	pakankama	pakankama

[1] Begalybės ženklu čia pažymėta, kad šalia motyvų, įeinančių į nagrinėjamą pasakojimą, esama dar visos eilės kitų, per kuriuos jis susijungia su kitais pasakojimais. Brentano pasaka kaip tik ir yra vidurys iš visos pasakų eilės; tos pasakos eina viena šalia kitos, ar po kitos. Sakytum, jis rašo vieną pasaką, visai negalvodamas, ką jis toliau rašys. Dėl to plg. ir *Mahl Ilse:* Der Prosastil in den Märchen Clemens Brentanos, Berlin 1931, 35 p.

[2] Plg. ir *Petsch,* Formelhafte Schlüsse im Volksmärchen, Berlin 1900, *Krohn:* Die folkloristische Arbeitsmethode, Oslo 1926.

E p i z o d o s u d a r y m a s:

Epizodo centras: pergalė	pergalė	pergalė ir vaisiai
Įtikimas atsitiktinumas	a) įtikimas atsitiktinumas b) žaismas atsitiktinumais	motyvavimas

E p i z o d ų s u j u n g i m a s:

Jungia — herojus	herojus ir priešininkas	herojus ir tikslas
Epizodų skaičius 3, 3+1	3+1+∞	3+2
Epizodų tolygumas		augimas

P a s a k o j i m o p a b a i g a:

Pasakos formulė	pasakos—pasakėčios	simbolinė formulė

Taigi: Tautosaka ir Brentano pasakojimai akcentuoja ypačiai patį *veiksmą;* Topelijaus pasakojime yra *pusiausvyra* tarp fono, veikėjų ir veiksmo.

Tautosaka, iš dalies ir Brentano pasakojimai, *palaidai* ir *mechaniškai* laikosi liaudies pasakos technikos; Topelijus laikosi liaudies pasakos technikos *griežčiau* ir epizodus jungia *organiškai.*

III. Išvidinis pasaulis

A. Herojaus dispozicija į pasaulį

17. Nors visi herojai yra kurpiai, siuvėjai arba kareiviai..., jie pasirodo ir įvairių kultūrų atstovai. Šitas dalykas matyt iš jų dispozicijos į išorinį pasaulį, į kitus žmones.

Pavyzdys. —

> Lietuviško pasakojimo kurpius sėdi žmogžudžių urve „ant galinio suolo". Išgirdo žmogžudžius pareinant. „Aš jų nebijau", sako kurpius ir „pasislinko tolyn už stalo. Štai įeina dvylika žmogžudžių, viriausis pirmiausei ir jis žiuri ne teip į keleivį, kai į jo kaktos parašą. Visi suvėję stovi pas duris. Viresnisis žmogžudžių sako: „o ko tu če?" — „o ko tu če?" klausia kurpius. — „Na kad tu toks pons, kaip aš tai sveiks!" Kaip tik pasisveikino viriausis žmogžudžių, teip ir visi kiti su juom' pasisveikino. Tuojaus pasiuntė tą mergą atnešt valgyt ir, tą kurpių drauge pasisodinę, visi išvien pavalgė" (172 nr.).

Šitam dialoge iškyla apskritai žmogaus *instinktyvus polinkis* išgąsdinti ir apveikti savo priešą jau viena savo povyza ir trumpu drūtu žodžiu. Tatai charakteringa ne tik žmogui, bet ir zoologiniams gyvūnams (plg., kaip katinas prieš katiną, gaidys prieš gaidį pučiasi ar stiepiasi, plg. ir kaip bernai prieš susipešdami kartais stengias iš aukšto pažvelgt į savo priešininką, arba kaip vyras ar mergaitė save išviršine pozyva stengias vienas

kitam patikti, kitaip tariant, vienas antrą „nugalėti"!) Galingasis nereikalingas daugelio žodžių (plg. Odisejų!). Bet jeigu abudu yra stiprūs, abudu lygūs, tada tarp lygiųjų daroma bičiulystė, atsiranda vaišingumas.

Tai buvo žmogaus *primityviškumo žymė.*

Dar charakteringesnis yra kurpiaus (kuris šiame varijante jau kareiviu pavirtęs!) dialogas su „jenarolu":

> Kareivis guli pakelėj ant pievos. Pro šalį važiuoja „jenarolas", pamato kareivį su parašu, kad jis iš karto 700 ypatų ir 7 galinčius" užmušąs, ir nori jį pažadinti. Jis sako: — „ponas kareivi, ponas kareivi!" O kareivis pabudęs rūsčiai paklausė: „Ko nori, kad lendi in akis?.." — „Meldžiu tamistos — sako jenarolas — neužpykite an manęs; ar negalėtumet' važiuotie su manim — jau man rytoj' paskutinė diena, reik stotie an pleciaus, o jaigu rytoj' neatlaikyšiu, tai jau atima nuo manęs viską". — „Gerai, pažiūrėsim", atsakė kareivis" (171 nr.).

Tai yra tipiškas *valdovo pasikalbėjimas su valdiniu,* kuris kreipias į poną su prašymu. Šitas pasikalbėjimas yra labai tipiškas ir tam tikram tautos gyvenimo *amžiui.* Valdovo ir valdinio skirtumą, kaip sunkų jungą, buvo pajutę lietuviai, kada jie buvo svetimųjų valdžioje. Posakis „pažiūrėsim" dar šiandien yra popularus Lietuvoje kaip valdininkų biurokratizmo atminimas (plg. Kudirkos viršininkus!).

Brentano herojus jau turi kitos kultūros žymių — *dvaro, riteriškos kultūros.* Užtenka tik įsiskaityti į analogišką herojaus „Siebentot" dialogą su Burgundijos karalaičiu:

> Kriaučiukas įsigulė į kunigaikščio šalmą. Dešine ranka karalaitis čiupo šalmą už lankelio, norėdamas užsidėti, bet „aš (pasakotojas Siebentot!) užtrenkiau jį su tokiu smarkumu, kad jam priveriau pirštus. Ir kai jis suriko:
>
> Kas per nenaudėlis yra man šalme?
>
> Aš vėlei sušukau:
>
> Nukąsiu ranką tau tu, šelmi!
> Esu aš riteris, aš „Siebentot" vardu,
> Septynis aš suėdu ir visus kartu.
>
> Jis tarė:
>
> O mielas karžygy, brangus,
> Pasigailėk manęs, paleisk!
> Atlyginsiu aš tau, mato dangus,
> O kiek tu nori — pats priteisk!

Liaudies pasakos fonas, be kita ko, yra ir karaliaus rūmai. Bet jie atrodo visai *ūkininkiškai.* Brentano herojus į juos žvelgia jau *riterio* akimis. Ir jo dvasioje esama riteriui charakteringų žymių: nuotykių pamėgimas, vasališkas atsidavimas, damos garbinimas. Lietuviškas herojus visai nesvajoja apie meilę. Vokiškas Grimmo herojus turi obuolį, ant kurio musės užtūpė, bet nežinia, iš kur jį gavo. Brentano pasako tai aiškiai: herojui obuolį padovanojo „puiki mergytė". Siuvėjas vis pasižiūri į obuolį, prisimena mergytę ir pasistiprina naujoms kovoms.

Topelijaus herojus žiūri į pasaulį moderniško žmogaus akimis — *doro piliečio* „bürgerio“. Jis nepasitiki Antilos pono žodžiu, kada tas jam pažada savo dukterį: jis reikalauja *liudininkų*. Jis yra *praktiško realistiško amžiaus* atstovas. Kai jis mėgino susiūti Švediją su Suomija, sykiu jis organizuoja ir didelę žvejybą, davusią jam apsčiai naudos. Net meilėje jis yra praktiškas: jis veda pagaliau mergaitę, kuri yra jam lygi ir gera. Nikka yra atstovas to amžiaus, kada luomas jau nieko nereiškė, kada visi buvo jau tik žmonės; juos skyrė tik turtingumas ir neturtas.

Topelijaus herojus yra ne tik „biurgeris“, bet ir *individuali asmenybė*. Jo dialogai parodo jo asmeninius dvasinius nusiteikimus, kaip jau anksčiau pavyzdžiais buvo parodyta.

B. Pasakotojo dispozicija į herojų ir pasakojimo pasaulį

18. Pasakos - pasakėčios (Schwank) herojus paprastai nesti toks paprastas kaip pasakos: geras ar blogas. Lietuviško pasakojimo herojaus charakteristika (kaip buvo surasta), rodo pasakotojo nusistatymą prieš herojų dėl jo praeities (tėvai siuntė jį į mokyklą, bet jis nieko neišmoko!). Šita antipatija kyla iš to, kad pasakojimo herojus yra paniekinęs lietuvio valstiečio aukštesniojo gyvenimo idealą. Lietuvis mielai duoda savo vaikui mokslo. Tai ypačiai buvo valstiečio idealas tais laikais, kada tik kilminingųjų ir valdininkų vaikai turėjo teisę aukštesniąsias mokyklas lankyti. Sūnaus atsisakymas nuo šito idealo valstiečiui tėvui buvo didelis pažeminimas. Jeigu berniokas nenorėjo mokytis, jis buvo laikomas išdykėliu, tinginiu. Iš jo tada tegalėjo išeiti, kaip žmonės vadino ir tebevadina, „kriaučiukas“ ar „šiaučiukas“, nes šitas amatas valstiečiui rodės ir dar teberodos žemas. Dėl to lietuviško pasakojimo herojus iš dalies yra nesimpatiškas.

Vis dėlto berniokas mokės mokykloje; daugiau žino už valstiečius; tarp jų liekasi gyventi; jis jiems artimesnis kaip dvarininkas ar valdininkas ir dėl to iš valstiečių susilaukia ne tik pašaipos, bet iš dalies ir simpatijos. Jo negerbia, bet su juo miela jiems pabūti.

19. Tas pasikalbėjimas rodo ir komiškąją pasakojimo pusę.

Iš kasdienio gyvenimo pasakojimas mėgsta pabėgti paprastai dvejopu būdu: arba jis nukelia klausytoją į fantastinį pasaulį arba parodo kasdieninį gyvenimą išvirkščią. Pacituotas liaudies pasakojimo dialogas šliejasi prie antrojo tipo. „Jenarolas“ yra atsidūręs prašančiojo rolėje, kareivis jaučiasi valdovo galybėje. Tatai labai charakteringa realistinės pasakos žanrui.

Brentano savo herojum ir jo žygiais parodijuoja visą *riterišką gyvenimą*. Parodija pasireiškia tuo, kad kilnius dalykus Brentano pakeičia žemais, smulkučiais.

Pavyzdys. —

> „Siebentot“ kovojo su šernu. Pergalės trofejų Brentano herojus apsako tokiu būdu: „Aš nupjoviau šernui *uodegą*, paskui uždariau koplyčią ir su savo šerno uodega skubėjau atgal į rūmus... ir *padėjau ją prie karaliaus kojų*“ (373 p.).

Į savo pasakojimą Brentano įpina ir *politinę satyrą,* būtent dėl karo tarp Anglijos ir Prancūzijos (372 p.).

Jis vėl su žodžiais ir įvykiais *žaiste žaidžia* tik tam, kad žaistų. Atrodo kartais, kad savo veikėją jis vartoja kaip sviedinį. Žaismingumą stiprina ir *eiliuoti* posmai, kurių Brentano vienur kitur įpina.

Jeigu Brentanas parodijuoja tam tikro amžiaus papročius, tai Topelijaus pasaka labiau paliečia apskritai žmonių silpnybes. Gyvenime Topelijus mato tai, kas kilnu, bet nepraleidžia ir to, kas *menka,* nuo ko nėra laisvas nė vienas žmogus. Jeigu Brentano herojus yra palinkęs į tai, kas *didinga,* tai visi Topelijaus veikėjai simpatizuoja *mažumui;* dėl to jie atrodo ne komiški, bet tik vaikiški. Visas pasakojimas yra pilnas humoro.

20. Topelijaus juokas yra visai kitoks kaip Brentano ar lietuviškos pasakos. Lietuviška pasaka žiūri į dabartį; Brentano su praeitimi žaidžia; Topelijus žiūri į dabartį, bet jo humoras siekia ir į ateitį: jis skaitytoją pakelia. Dėl to jo veikėjas yra simpatiškas; jis turi tik fizinių trūkumų (čia jam pasakotojas parodo užuojautos!), bet jo dvasia yra stipri. Šitas realus žmogus sukurs savo kraštui ateitį, nes pasakotojas nepasiilgsta praeities; jis tikis geresnės ateities. „Viskas keičiasi, ir gerai, kad bus kas nors geriau".

Tokia skirtinga yra pasakotojo dispozicija į savo veikėjus. Tas pat pastebima ir dispozicijoje į dorovinę tvarką.

21. Lietuviškam pasakojime (o taip pat ir Grimmo!) *laimės simbolis* yra vestuvės ir turtas, Brentano — vestuvės ir vaikas; Topelijus gyvenimo laimę aprašo šiais žodžiais:

> Tikka ir Maja buvo laiminga pora: abudu buvo vienodo didumo, ir nė vienam nereikėjo iš aukšto žiūrėti. Juodu buvo lygiai turtingi ir lygiai darbštūs. Senas apgriuvęs namelis buvo pataisytas ir naujai nudažytas. Prieš langus augo balzaminai, ir trys riebios karvės davė nameliui užtenkamai pieno ir sviesto... Kada Tikka su Maja kaip mažos, malonios, gyvos lėlės trepseno per kalną į bažnyčią, žmonės sakė: „Lygus lygiam geriausiai tinka!"

Taigi *pilietiškas,* arba, *kultūriškai valstietiškas* (biurgeriškas) gyvenimo idealas!

22. Lietuvių liaudies, Grimmo ir Brentano pasakojimų pasauly vyrauja tik idėja teisingumo su atlyginimu ir bausme, kaip paprastai esti pasakoje. Šuo atžvilgiu Topelijus yra humaniškesnis (arba: krikščioniškesnis!): jo pasakojime su *teisingumu* eina ir *pasigailėjimas:* už savo išdidumą Nilla buvo nubausta — ji labai nuskurdo. Bet trumpoji Maja jai padėjo.

Taigi dispozicijoje į pasaulį atsispindi šios žymės:

TAUTOSAKA	LITERAT. PERDIRBIMAS	SEKIMAS
	Herojaus dispozicija:	
primityviškai valstietiška	riteriška	kultūriškai valstietiška, miestietiška.
tipiška	tipiška	individuali.

Pasakotojo dispozicija:

Luomo ir laikotarpio komizmas	Luomo ir laikotarpio parodija, politinė satyra, grynas žaismas.	Humoras dėl žmogiškų silpnybių, dėl socialinių skirtumų.
Teisingumas su atlyginimu	Teisingumas su bausme	Teisingumas su pasigailėjimu.

Taigi: Visos trys pasakų rūšys daugiausia skiriasi savo išvidiniu pasauliu. Grimmo pasaka prisišliejusi labiausiai prie grynosios pasakos. Lietuviškoji pasaka jau įdeda kai kurių tam tikro *laikotarpio* žymių, dar daugiau Brentano ir Topelijus. Topelijus duoda ne tik laikotarpio žymių, bet ir savų *individualių* nusiteikimų. Brentano pavartoja liaudies pasakos medžiagą ir formą, tik nušviečia ją *sava šviesa,* sava dispozicija į pasaulį. Topelijaus pasaka pavartoja liaudies pasakos išviršinę formą ir duoda *naują* medžiagą (statinis pasaulis), *savą šviesą.* Brentano pasakojimas yra artimesnis nuotykių pasakojimui, Topelijaus yra artesnis visuomeniniam pasakojimui.

Iš visos analizės, kaip tautosaka kinta perdirbėjo ar sekėjo rankose apskritai, galima išvesti šios žymės:

1. *Individualinė kūryba stipriai laikosi tautosakos technikos.*
2. *Sausos, stereotipinės tautosakos statinio ir dinaminio pasaulio išviršinės formos*
3. *atgaivinamos subjektyviu ir tam tikro laikotarpio išvidiniu pasauliu ir*
4. *susiejamos išvidinio vieningumo tendencija.*

Kurt Mickoleit

Lietuvis Vokiečių kūryboj[1]

Aleksandras D i č p e t r i s.

Gyvenime neretai yra pastebimas toks reiškinys, kad vienos tautos žmonės kurioj srity nueina kultūros darbo dirbti kitos tautos naudai. Daugiau ar mažiau tokių reiškinių pasitaiko kiekvienoj tautoj, taigi, čia išimties nesudaro nei lietuvių tauta, kurios istorija rodo, kad tokių, kitos tautos naudai dirbančių, žmonių, ji yra gana nemažai davusi. Užtenka tik prisiminti Mickevičių, Kraševskį, Kondratavičių, Milašių, Baltrušaitį ir daugelį kitų, kad būtų galima įsivaizduoti, kiek savo dvasinio pajėgumo Lietuva yra atidavusi svetimųjų naudai ir garbei.

Toks ligšiol mažai kam žinomas pavyzdys iš netolimų laikų yra literatas-poetas K u r t a s M i k o l a i t i s, vokiečių literatūroj žinomas A. K. T. T i e l o vardu.

1. Gyvenimas

Pavardė mus įgalina spręsti, kad Kurtas Mikolaitis iš tėvo pusės buvo lietuvių kilmės. Smulkiau nėra nustatyta, kuriuo būdu lietuvių Mikolaičių šeima atsirado Tilžėj: ar ji gyveno ten nuo senesnių laikų, ar kiek vėliau atsikėlė iš Didžiosios Lietuvos. Tėra žinoma, kad pirmoj 19. šimtm. pusėj Kurto tėvas Albertas gyveno Tilžėj, kaipo pasiturintis pilietis. Savo gyvenime jis buvo tris kartus vedęs. 1846 įvyko jo trečiosios vedybos su vokiete Emma Schütz. Arthuro Korallus paduodamom žiniom[2], Albertas buvo odininkas ir namų bei ūkio (ar dvaro) savininkas (Hof- und Gutbesitzer), tačiau nežinia, ar jie gyveno pakankamai turtingai, tuo labiau, kad vėliau iš Kurto raštų susidaro neaiškus priešingas vaizdas. 1874.VIII.11 Emai ir Albertui Mikolaičiams gimė sūnus K u r t a s. Jo motina, neturėdama nė pilnų 23 metų amžiaus, tais pačiais Kurto gimimo metais (1874.XII.4) mirė. Paskui Kurtą, vos keturių mėnesių amžiaus, pasiėmė į savo namus seneliai, motinos tėvai, Dorothea ir Friedrichas Schützai. Pas juos Kurtas visą laiką ir augo, todėl aišku, kad nė tėvai, o seneliai turėjo daugiausia įtakos vaiko auklėjimui. Senelių namai stovėjo prie Meerwischo parko, kuris tada dar nebuvo apstatytas, ūžavo daugiausia tuščias, o jauno vaiko augimui ir tas nebuvo be įtakos. Senelis Vokiečių gatvėj turėjo manufaktūros krautuvę (vėliau pasikeitusią į „Bernstein und Co.") ir prekybą varė daugiausia su tuometine Rusija, reikia manyti, kad visų pirma su rusų užimta Lietuva.

---

[1] Tariu nuoširdžios padėkos žodžius visiems man savo nurodymais bei patarimais padėjusiems asmenims — Dr. Vydūnui, Dr. Ign. Skrupskeliui ir k.

[2] „Das Heimatland" 1928, 4 nr.

Senelis, judrios dvasios žmogus, buvo vienas iš žymesnių vietinių protestantų bendruomenės vadų. Jos reikalams jis paskyrė vieną iš savo trobesių Fabriko gatvėj, o pastorių apgyvendino pas save, kaip brangų svečią. Kadangi protestantizmas buvo religinis senelio idealas, tai ir Kurtas negalėjo būti auklėjamas kitokioj dvasioj.

Paaugęs jis lankė realinę gimnaziją. Mėgiamiausi jo dalykai buvo istorija ir gimnastika. Mokslas sekėsi gerai. Iš klasės į klasę pereidavo be jokių kliūčių ir, turėdamas vos 16 metų, jau buvo abiturientas. Brandos egzaminus išlaikė 1894 m.

Tuo metu Kurto galvą užgriuvo daug nelaimių. Jo artimuosius pradėjo lankyti mirtis. Maždaug prieš metus, jam baigiant gimnaziją, mirė senelė. Tuo tarpu buvo dar likęs senelis, tačiau ir jo dienos jau buvo suskaitytos. Jis mirė 189I.VIII. 25. O jaunas Kurtas jį, turbūt, visų labiausiai mylėjo. Mylimų žmonių mirtis jam buvo skaudus smūgis ir, reikia manyti, tas faktas nemažai prisidėjo prie to, kad ir jo poezijoj vėliau mirtis yra labai dažnas svečias, nudažąs ją rezignatyvinio pobūdžio melancholija.

Baigęs gimnaziją, jis nuvyko į Berlyną studijuoti filosofijos. Apsigyveno šiaurinėj Berlyno daly, proletarų kvartale. Jau ir tas faktas rodo, kad, seneliam mirus, iš tėvo jis negalėjo tikėtis didelės materialinės paramos, nes kitaip, kaip jaunas ir gyvenimo smagumus šiek tiek mėgstąs žmogus, savo gyvenamąja vieta būtų pasirinkęs ne Berlin—Nord. Nors ir ne pertekliuj gyvendamas ir nebūdamas laisvabūdis, jis gana mėgo šokius ir todėl to kvartalo šokių mėgėjų namuose būdavo laukiamas svečias. Tas aiškinama nemažu, tačiau nepavojingu, erotiniu jo jausmingumu. Jis susižavėdavo visom gražuolėm, bet nė vienai nesidavė supančiojamas. Tačiau visai kitokį, daugiau svajingą, prielankumą savo širdy jis jautė devyneriais metais už save vyresnei tetai Magdalenai Schütz, Münchene gyvenančiai dailininkei. Kurtas jau manė, kad jos asmeny surado sau amžiną žemės kelionės draugę, bet mirtis iškart išblaškė visas jo svajones: ji mirė teturėdama vos 27 metus amžiaus. Judviejų santykiai visą laiką buvo vaikiškai švelnūs ir nekalti. Magdalena jautė jam daugiau kažkokios motiniškos meilės, tuo labiau, kad jis jau buvo visų paliktas našlaitis, motinos net visiškai neatsimenąs. Kurtas vėl, kaip žymiai jaunesnis, matydamas jos rimtą rūpestį, su meile persunkta pagarba artindavosi prie jos. Jis jai pozavo, o ji buvo jam kūrybos įkvėpėja. Ji buvo nutapius trylikos metų Kurto paveikslą, o jis savo rinkiny „Aus der Jugendzeit“ paskyrė jai visą ciklą eilėraščių, kuriais tarsi norėjo sukurti jai nemirštamą aureolę — „Magdalene“.

Kurto išvaizda buvo nepeiktina. Aukštas, lieknas, gana elastiškai eidamas gatve, jis pagaudavo ne vieną žvilgį. Ypač daug dėmesio sukeldavo jo tamsiai rudos, svajingos ir nuoširdaus žvilgio akys, iš kurių trykšte tryško vidujinė liepsna. Šiaip visa savo būtybe jis buvo paprastas, atviro veido, be ypatingų užgaidų ar tuštumo, tik su tam tikra staigumo bei atkaklumo doza. Kaip vieną ypatingą jo būdo bruožą reikia paminėti dar ir taupumą, nors šiaip paprastai kūrėjai yra tuo atžvilgiu nerūpestingi.

Trejetą semestrų pabuvęs Berlyne, jis persikėlė į Müncheną ir čia žymiai nukrypo nuo pagrindinės savo studijų linijos. Vieninteliu jo susidomėjimo objektu dabar pasidarė poezija. Jis daug rašė ir kiekvieną naują

savo dalykėlį paskaitydavo susirinkusiem draugam, reikalaudamas iš jų kritiško eilėraščio vertinimo. Tačiau tų dėsnių, kuriuos taikė kūrybai, visiškai neįsileido į asmeninį gyvenimą. Niekas neturėjo teisės jo gyvenimo kritikuoti — čia jo pasielgimas buvo pats sau normų kūrėjas.

Kritiškai gilindamasis į kūrybą, jis nesiribojo vien pats savimi. Patyręs, kad ir šioj srity turi gabumų, pradėjo verstis plačiau — kurį laiką kritiką padarė net pragyvenimo šaltiniu: pradėjo rašyti teatro ir literatūros kritikos straipsnius į „Münchener Allgemeine Zeitung". Šitas faktas vėl gali būti antruoju liūdininku, kad iš namų jis nebuvo aprūpinamas nei tiek, kad galėtų studentiškai pragyventi, neieškodamas pašalinių šaltinių. Jei tikėti vieno jo biografo, Arthuro Korallus, žodžiais, kad tėvas buvo gana pasiturįs žmogus, net dvarininkas, tai dėl to, kad iš namų Kurtas negavo reikiamos paspirties, matyt, jų tarpe buvo kažkas negera; ir tas neišrištas mazgas lydi jį per visą gyvenimą ir kūrybą.

Tuo tarpu ir studijos ėjo prie galo. Apgynęs disertaciją „Die Dichtung des Grafen Moritz von Strachwitz", gavo filosofijos daktaro laipsnį ir tuo baigė mokslus. Dabar apsigyveno Berlyne, Augusto gatvėj 85 nr., pas ponią Rengel, iš kur kiekvieną vasarą leisdavosi į kelionę, pasibaigiančią — Rytprūsiuos. Tėviškės pasiilgimas viliojo jį iš triukšmingo miesto pakvėpuoti lengvu pušų oru. O pušys — buvo tikrasis jo gyvenimo ir kūrybos šaltinis. Iš čia jis parsiveždavo daug naujų jėgų, akstinų ir gaivaus įkvėpimo kūrybai.

Pabaigęs studijas, 1899 jis įstojo į kariuomenę, į 41. pėstininkų pulką Tilžėj. Nors jis buvo ir puikus fechtuotojas ir gimnastas, tačiau kareiviškas gyvenimas jam visiškai nepatiko. Jo prigimčiai visai buvo priešinga kariška drausmė. Jį erzindavo nuolatinės pagarbos ir „das Strammstehen" prieš karišką vyresnybę. Kad to išvengtų, kur eidamas, pasirinkdavo aplinkinį, nors tuo būdu ir tolimiausią, kelią. Daugiausia tuo išrokavimu kartais vengdavo ir kompanijos, kur pasitaiko daug progų išeiti neblaiviam. Gyveno visiškai arti kareivinių, kad nepramiegotų tarnybos laiko.
Džiaugdamasis, atsikratęs ta nemalonia kareiviavimo pareiga, jis vėl skubėjo į Berlyną, kur jo laukė pradėtieji darbai, jaunų ir gerų draugų būrys bei ateities gyvenimo perspektyvos.

Berlyne gyvendamas, Mikolaitis buvo nuolatinis tilžiečio valdininko Dr. Sell (vedusio kino artisto Harry Liedtkės seserį) namų svečias ir draugas. Ten du kartu savaitėj, kiekvieną antradienį ir šeštadienį, susirinkdavo jaunieji rašytojai ir darydavo nelyginant kokius literatūrinius vakarus. Dažnas svečias jis būdavo ir Vienoj pas gerą pažįstamą ir draugą Otto Hauserį, iš kur jiedu, pagal Mikolaičio palinkimą, darydavo nuolatines ekskursijas į Vienos apylinkės miškus.

Gyvendamas Berlyne, jis priklausė keletui jaunesnių rašytojų ratelių, kaip „Verein zur Förderung der Kunst", „Klub der Kommenden" ir k. Matyt, artimesnių santykių turėjo ir su „Tunnel unter der Spree", nes tam rateliui dedikavo ir savo disertaciją. (Vieną savo eilėraščių rinkinį „Klänge aus Litauen" jis paskyrė „Meinem Landsmann Hermann Sudermann, dem

tapferen Künstler und Lebenskünder, in aufrichtiger Verehrung", o kitą, „Aus der Jugendzeit" — „meinen Freunden Erna und Louis Sell in Charlottenburg").

Dr. Sellio namai ir juose daromi susirinkimai Mikolaičiui turėjo nemažos įtakos. Tai buvo nelyginant koks rinktinis ano meto Berlyno jaunųjų, pradedančiųjų, kūrėjų ratelis, kur jie vienas kitą kritikavo, vienas iš kito mokėsi ir stengėsi daugiau įsisąmoninti kūryboj. Iš Dr. Sell namų jie išsiskirstė po platųjį pasaulį, kiekvienas jau turėdamas savo kelią.

„Verein zur Förderung der Kunst" rately Mikolaitis geriau susipažino ir suėjo į artimesnius santykius su Paul Heyse, Viktor Blüthgen, Hermann Sudermann ir kitais jau žymesniais to laiko kūrėjais, „Klub der Kommenden" — su Peter Hille, Else Lasker-Schüler, Maria Stona ir k.

Kaip matyt, iš Mikolaičio draugų nemažas skaičius buvo ir moterų. Čia tenka prisiminti, kad neramiam ir judrios dvasios 19. šimtmety literatūroj ypač poezijoj, smarkiai pradėjo reikštis moterys. Temperamentas, šio pasaulio džiaugsmas ir kartu savotiška mistika — daugumoj visų tų moterų kūrybos svarbiausi bruožai. Tipinga to aistringumo, karšto veržimosi į gyvenimą, fantazijos ir k. atstovė 19. šimtmety yra Marija Janitschek. Kiek kitokia yra Else Lasker-Schüler. Jos meilė žydi keistu jauslingumo ir mistikos mišiniu. Nepasiduodama pesimistinei pasaulėžiūrai, ji gyvena tik šio pasaulio džiaugsmu, anam pasauliui neieškodama nė žodžių. Maria Stona (Maria Scholz, 1861 Strebowitz, Silezijoj) erotinėj savo lyrikoj pasižymi temperamentu ir aistringumu. Ji yra toji moteris, kuri, kaip manoma, daugiausia įtakos yra turėjusi Tielo kūrybai.

Iš vyrų kūrėjų artimesni draugai jam buvo iš Klaipėdos krašto kilęs Hermann Sudermann, Paul Heyse ir Peter Hille. Visi tie draugai nepaliko be didesnės ar mažesnės įtakos ir Tielo kūrybai. Kiek sapnų karalijos gyventojas, sielos gyvenimo analitikas, amžinybės siekėjas bei aukštybių ilgesio kupinas yra Peter Hille, tiek pat visų tų savybių kupiną matom ir Tielo, kiek formos tobulumo jaučiame pas Paul Heyse, tiek pat nuo jos neatsilieka ir Tielo. O pagaliau ir Sudermannas, kuris ir pats yra rašęs apysakaičių lietuviškais motyvais, galėjo būti jam, nors ir ne tiesioginiu būdu, tam tikru akstinu giliau pasirausti po Lietuvos praeitį.

Visų tų gabiųjų draugų tarpe būdamas jau žinomas poetas, 1911, kaip vienos kompanijos narys, Tielo išsirengė į kelionę į Egiptą. Ir toji kelionė buvo lemiamoji jo gyvenime. Grįždamas atgal ir apsinuodijęs žuvų majonezu, jis, jau ligonis, keletai dienų sustojęs Vienoj, skubėjo į Berlyną ir išgulėjo čia keletą savaičių. Jau buvo bepasveikstąs, tačiau po kurio laiko ant kaklo atsivėrė nauja žaizda, iš naujo suteikusi jam daug skausmo ir labai nusilpninusi. Matyt, pajutęs gyvenimo pabaigą, jis ruošėsi parašyti testamentą, tačiau buvo sutrukdytas jo gerove uoliai susirūpinusios šeimininkės, kuri negalėjo įsivaizduoti, kad toks dar jaunas ir daug žadąs vyras galėtų taip veikiai mirti. Nors savo kūryboj jis ir nevengė mirties motyvo gal net perdažnai leisdamas jam tenai kartotis ir tuo nevienam sukeldavo mintį, kad tam kūrėjui mirtis yra be susijaudinimo sutinkama draugė, tačiau dabar, mirties patale gulėdamas, jis rungėsi su ja visom galiom.

Otto Hauserio manymu, ketvertą valandų prieš mirtį Tielo rašyti žodžiai rodo jo didį norą gyventi ir mirties miglotumo nujautimą:

Gegen Morgen.
Mein Gott, Du siehst mich beben,
Mein Fieber brennt,
Du kannst mir Hilfe geben,
Du, der die Menschenängste kennt.

Mein Gott, schon will es tagen,
Die Nacht verrinnt —
Wohin willst Du nun tragen
Dein Kind?...[1]

Tačiau jo malda nebuvo išklausyta. Jis mirė tą pačią dieną, 1911.VIII. 23. Palaidotas Šv. Jono parapijos kapinėse.

Prie kapo susirinko atsisveikinti buvusieji jo draugai, pažįstamieji ir visi, kuriem jis buvo kuo nors brangus. Adolf Petrenz rašė „Tägliche Rundschau"[2], kad jo grabas buvo pridengtas tautinių Mažosios Lietuvos spalvų — žalia-balta-raudona — vėliava, kad daugelis kalbėtojų išreiškė savo mintis, o Hermann Sudermannas pasakė: „*Lietuva* neteko vieno savo dainiaus, o kad ir Vokietija daug ko neteko, mes tuoj pamatysim..."

Ant jo kapo marmore iškalta pora eilučių iš jo paties eilėraščio „Das Elende"[3]:

„Gott, helf uns, die wir im Abendwind
Alle Kinder und Bettler sind".

3. Kūryba

Tokiu metu, kai Vokietijoj tebebuvo jaučiama dar ir romantikos atgarsiai, bet kartu ir natūralizmas iš savo rankų dar nenorėjo paleisti valdovo skeptro ir kai Georgė, Rilkė ir Dehmelis literatūros parnasą užpildė keista fantazija, nesuprantamom svajonėm ir skausminga mistika — pasirodė ir nedrąsus smulkutis tilžietis T i e l o.

Jo kūrybos pradžios reikia ieškoti dar jaunystėj. Poetiniais savo bandymais jis pasireiškė dar būdamas vaikas, tačiau iš to laiko kūrybos tik vienas kitas eilėraštis tepateko į vėliau išleistus rinkinius. Dauguma eilėraščių buvo žymiai perdirbti ir pakeisti. Pirmas spausdintas jo eilėraštis pasirodė Tilžės „Hubatschenzeitung". Bandydamas savo plunksną ne vien poezijoj, jis parašė ir romaną „Der rote Graf", kuris tačiau nebuvo išspausdintas.

Pats kūrybos darbas jam nebuvo lengvas dalykas. Kritiškai gilindamasis į poezijos klausimus, jis daug su ja vargo. Eilėraštis negimė, kaip sakoma, kad plaukte plaukia; jis į poeziją nežiūrėjo lengvabūdiškai, todėl eilėraštis pergyvendavo ilgą metamorfozą, kol baigdavo įvairių šlifavimų

[1] A. Kurt — Tielo, Eva, 5—6.
[2] „Das Heimatland", 1. Jahrg. 4 nr.
[3] Aus der Jugendzeit, 153.

kelionę. Otto Hauserio žodžiais tariant[1], „er schuf langsam, bedächtig, erwog und feilte viel".

Jo poezija, iš viso, turinio atžvilgiu nepasižymėdama jokiom prašmatnybėm, formą turėjo iki smulkmenų išdailintą. Net Salzeris pripažįsta, kad „...Form und Inhalt zu einer Einheit zu vereinen, war das Ziel, dem Tielo zustrebte..."[2] Kad iš tikrųjų taip ir buvo, pasisako pats Tielo: „...Und was wünsche ich selbst meinen späteren Schöpfungen? Vielleicht weniger Druckbogen, aber noch mehr eigene, selbsteroberte Form, weniger bunte, detaillierte Ausführlichkeit der Fläche, aber noch mehr klare Einfachheit mit weiten Weltspiegelungsmöglichkeiten, weniger Aussen-und Umwelt, aber noch mehr Seele"[3]. Toks jo pasisakymas tai tik labai retas įvykis, nes jis nemėgo savo gabumais ir kūryba reklamuotis. Po jo mirties išleisto jo eilėraščių rinkinio „Eva" įvado žody Otto Hauseris sako: „Er las mir nie etwas von sich vor, sprach kaum je von seinem eigenen Schaffen. Er wird es durchaus klar bewertet haben: Umwälzendes war nicht darin, aber viel Tüchtigkeit, schlichte treue Arbeit an der Gabe, die in ihm ruhte, Bewusstsein der Verantwortlichkeit dieser Gabe gegenüber".

Vokiečių literatūros istorija Tielo kūryba mažai tesidomėjo, bet jei kur apie jį buvo kalbama, tai jis buvo minimas kaip lyrikas, epikas ir baladžių rašytojas, kaip vispusiškas savo tėviškės gyvenimo ir grynai savų atsiminimų vaizduotojas. Kad jis pirmiausia buvo lyrikas ir epikas — netenka abejoti, bet ar apie jį teverta kalbėti tiktai kaip apie baladžių rašytoją, kaip mano Salzeris, kyla didelis klausimas. Reikia manyti, kad lietuvių literatūros istorija, kuri domisi ir nelietuvių kalba, bet lietuvių kilmės žmonių sukurtais veikalais, ilgainiui tą dalyką išaiškins.

Tik metais už Tielo jaunesnis Rilkė rašė vienam, jo patarimų poezijos klausimais besiteiraujančiam, jaunam poetui: „...wenn Sie selbst in einem Gefängnis wären, dessen Wände keines von den Geräuschen der Welt zu Ihren Sinnen kommen liessen — hätten Sie dann nicht immer noch Ihre Kindheit, diesen köstlichen, königlichen Reichtum, dieses Schatzhaus der Erinnerungen? Wenden Sie dorthin Ihre Aufmerksamkeit. Versuchen Sie die versunkenen Sensationen dieser weiten Vergangenheit zu heben; Ihre Persönlichkeit wird sich festigen, Ihre Einsamkeit wird sich erweitern und wird eine dämmernde Wohnung werden, daran der Lärm der anderen fern vorübergeht"[4]. Nežinia, ar ir Tielo buvo susipažinęs su šiais Rilkės žodžiais, bet tiesa, kad jis kaip tik tarsi laikėsi tų patarimų. Didele dalimi jis nukrypo pats į save, į savo sielos pergyvenimus, į gražius vaikystės atsiminimus ir, nors jie ir ne visada, kaip sako Rilkė, buvo gražūs ir dangiški, jis su kaupu naudojo juos savo kūryboj.

Beveik kiekvienas jo eilėraštis turi dvi svarbiausias bazes: foną ir veikėją. Foną paprastai sudaro koks gamtos vaizdas, miškas, upelis, ar šviesos ir šešėlių žaidimas, kuo daugiausia pagrindžiama jo nakties, mirties ir viso-

---

[1] A. Kur-Tielo, Eva, 8.
[2] Salzer, Ill. Geschichte der Deutschen Literatur. IV, 1722.
[3] Vydūno darytas Tielo straipsnio nuorašas iš nežinomo laikraščio.
[4] R. M. Rilke, Briefe an einen jungen Dichter, 11.

kių prieblandų poezija. Fonas sudaro tarsi sceną, kurioj pasirodo veikėjas, turįs atlikti tam tikrą uždavinį. Jeigu veikėjas yra gyvas sutvėrimas, tai čia matome jį su visais jo reikalais ir pergyvenimais. Veikėjas gali būti vienas, gali būti ir didesnis kolektyvas ir nebūtinai žmogus. Pagaliau labai dažnai į eilėraštį įvedamas ir pats poetas, kaip stebėtojas, analitikas, tik pasisakąs savo nuotaiką, kylančią iš fono ir veikėjo santykiavimo. Tas elementų paskirstymas eilėrašty nėra visada vienodas. Jis daugiausia niuansuoja, pav., antrojo vietą gali užimti trečiasis, arba jiedu gali būti sulieti. Bet pirmojo beveik niekuomet netrūksta. Tad, jeigu antrąjį ir tretįjį suimsim į vieną ir pavadinsim *pergyvenimu,* galėsim prieiti išvadą, kad beveik kiekvienam eilėrašty žymios tarsi kokios dvi dalys: *gamtos vaizdas* ir su juo susietas *sielos pergyvenimas.* Jeigu iš jo poezijos kas atimtų tuos du pagrindinius bruožus — ji subyrėtų.

Šiaip Tielo poezija nei savo turiniu, nei forma nieko naujo neduoda. Savo srity jis neiškilo tiek, kiek Georgė ar Rilkė. Tielo daugeliu atžvilgių buvo tiktai jų mokinys, jų pavyzdžiu stengęsis tobulinti savo formą ir jųjų kryptim lenkti ir turinį. Savo kilmės ir vėliau susidėjusių gyvenimo sąlygų paveiktas, jis persunkė savo poeziją romantišku atspalviu ir kartais net pesimizmu virstančia melancholija. Naktis ir visokių rūšių prieblandos pasidarė mėgstamiausiu jo fonu. Ir ta naktis, ir tos prieblandos jam pasidaro gyvom būtybėm, pilnom kažkokių paslapčių. Naktis ir mirtis — tai dvi draugės, kažkaip savotiškai valdančios ir nuteikiančios pasaulį. Kai naktį jis žiūri į miegančią žemę, jam atrodo, kad aplinkui mirtis visoj savo galybėj viešpatauja. Jam patinka procesai, kurie yra pusiau finalai, pusiau preliudijos. Jam daugiausia krinta į akis „mild besonnte Wände", „müder Hauch", „bewölkter Park", „verglühte Blätter" ir p. O mėgiamiausia jo veiksmažodžių rūšis yra — sudėtiniai, kurių pirmoji sudedamoji dalis yra ne kas kita, kaip priešdėlis „ver" — verblühen, vergehen, verwelken, verzittern, verträumen... Jeigu prie viso to dar pridėti pušyną, jūrą, vėjo ūžimą, lapų šlamėjimą, blankstančią šviesą ir kokią vargšę besikankinančią sielą — tai ir beveik vyraujantis jo poezijos tonas. Ir viskas daugiausia atsiminimai. Intymių pergyvenimų nedaug. Žinant jo eilėraščio schemą, apie jį galima kalbėti daugiausia iš įspūdžio, kurį jam sudaro fonas, vienoks ar kitoks veikėjo pasireiškimas tame fone ir pagaliau veiksmo santykis su fonu. Poetas, kaip stebėtojas, pagaliau parodo savo jausmą, glaudžiai susijusį su pirmųjų dviejų veiksnių apraiškom. Sudaręs iš viso neaiškias, miglotas situacijas, jis pats visą sceną stebi: duoda jos vaizdą, ryškesnius kontūrus, vadinas, jo akyvaizdoj veiksmas vyksta savaime, be jo įsikišimo, ir tik pabaigoj jis tepriduoda savo aktyvumo, pav., pastato klausimą, toliau nieko nenagrinėdamas ir palikdamas jį spręsti pačiam skaitytojui. Pats tasai veiksmas yra lėtas, be energijos, be ekspresijos, lyg kieno rankos iš aukštybių mistiškai įamžintas ir daugiau nebepriklausomai einąs savo keliu. Tačiau tą miglotą turinį jis stengiasi perduoti kuo gražiausia forma. Vadinamosios baltosios eilės tik retkarčiais tepasitaiko. Sklandus ritmas ir skambus rimas, dažnai derinamas su turiniu, padaro tai, kad eilėraštis yra tarsi organiškai suaugęs į nedalomą vienetą. Georgės ir Rilkės įtakoj pavartoti naujadarai priduoda ypatingo lankstumo. Ten, kur reikėtų ištisos

eilutės, kartais vienu žodžiu išreiškiamas visas vaizdas, kaip „Spätrotsonne“, „blumenumblaut“ ir k. Be to, dar gausinga aliteracija suteikia tampraus išvidinio ryšio ir skambumo, pav., „und Wiegen und Wogen“, „Turm und Tor“, „wer weiss wie weit“, „durch den Duft des Dunkels“ ir k.

Tielo poezija nepasižymi taip pat nė motyvų įvairumu. Jei suminėsim čia įvairius atsiminimus, socialinę nelygybę, meilę ir gamtą — tai ir bus beveik viskas. Atsiminimai tai jaunystė su visais pergyvenimais. Čia jo žaidimai senelio sode ir aspiracijos už sodo vartų, įvairios pramogos, pasikalbėjimai, mokyklos laikai ir p. Mum įdomesnis dalykas iš tų atsiminimų yra tėvo ir senelio namų nesantaika. Iš jų mes sužinome, kad jaunas Kurtas visą laiką augo pas senelius ir vengė tėvo. Galimas daiktas, kad toji senelio ir tėvo nesantaika kilo dėl tautinio antagonizmo, nes senelis buvo vokietis, o tėvas — lietuvis, tuo labiau, kad Kurto motina greit mirė. Taigi, senelis galėjo būti prieš tas vedybas nusistatęs ir jas galutinai pasmerkęs, kai jos taip nelaimingai pasibaigė — jo dukters mirtimi. Senelio priežiūroj augdamas, vaikas buvo jo įtakos paveiktas ir savo širdy nepuoselėjo tėvo meilės. Kai eidavo aplankyti tėvo, žiūrėdavo, ar nemato senelis. Atėjęs, jausdavosi nejaukiai, nors tėvas ir meiliai į jį žvelgdavo, o grįžęs pas senelį, negalėdavo išvengti šio tyrinėjančio žvilgio. Tik vėliau, tėvui jau mirus, jis sako, susipratęs, kad tai tebuvę tik šešėliai, kas visą laiką jį nuo tėvo skyrė. Tik dabar jis galutinai suprato, esąs lietuvis, nes prigimties joks auklėjimas, jokia kultūra neįstengia iš pagrindų pakeisti.

Vėliau, akis į akį susitikęs su gyvenimo realybe, jis aiškiai pamatė socialinės nelygybės padarinius. Kaip jautrios sielos žmogus, jis griebėsi tą nelygybę iškelti į viešumą, apdainuodamas vargingųjų miesto ir kaimo žmonių gyvenimą, tačiau visai neieškodamas jo priežasčių nei nerašydamas receptų. Jis tik stengėsi konstatuoti faktą, išvadų darymą palikdamas nuošaliai. Bet jau ir tas savotiškas fakto konstatavimas kalba aiškiau, negu bet kokios išvados: savo užuojauta poetas aiškiai vargingųjų pusėj.

Erotiniam jo motyve svarbiausias vaidmuo priklauso jau minėtajai Magdalenai. Ją mylėdamas ir jos vis dėlto negalėdamas pasiekti, nes ji labiausiai pasišventė menui, o ne šeimos gyvenimui, jos atstumtas, jis aiškiai kentėjo visą gyvenimą, tuo labiau, kad jai veikiai mirus, dingo ir paskutinė viltis. Po to jis nekartą susižavėdavo dar ir kitom moterim, tačiau tik tai valandai ir tik surasdamas jose kurią nors Magdalenos ypatybę: čia vienoj motery jis nugirdo Magdalenos juoko atgarsį, čia kitoj pastebėjo jos nusišypsojimą... Kaip suaugęs žmogus, pažindamas moterų nepastovumą, jis smerkia jas, bet kaip amžino grožio ir meilės pasiilgęs poetas — dievina, pateisindamas visokius meilės žingsnius, jei tik jų tarpe pastebi vieną dalyką — sielą.

Mum įdomiausia yra l i e t u v i š k a s i s Tielo poezijos e l e m e n t a s. Vargu kas kitas yra vokiečių kalba tiek daug ir su tokia meile apie Lietuvą rašęs, kaip Tielo. Didesnė jo kūrybos dalis yra lietuviška. Be disertacijos, tik vienas jo eilių rinkinys, „Aus der Jugendzeit“ (be jau po jo mirties Otto Hauserio išleisto rinkinėlio „Eva“), yra daugiau bendro pobūdžio. Likusieji veikalai — „Klänge aus Litauen“, kaip jau pavadinimas rodo, ir „Thanatos“ (pastarasis, negalėjus gauti, šiame darbe nepanaudotas) tėra kupini veik vien lietuviškos dvasios. Su meile jis apdainuoja Lietuvos

praeitį su jos karžygiškumu, didybe ir religija (Lietuvos istorine medžiaga ir senovės padavimais turtingiausias yra čia nepanaudotas veikalas „Thanatos"), jos gamtos — upių ir miškų — grožį, jos žmones, pavartodamas ir lietuvių liaudies dainų motyvus. Tą gražų romantišką turinį jis sugebėjo susieti su dailia forma ir išvadoj gavosi kūriniai, kuriuose maëstriškai apdainuota Lietuva, ką ir patys vokiečiai nekartą yra pripažinę. Bendrasis ir šios poezijos fonas beveik niekuo nesiskiria nuo aukščiau minėtosios bendrojo pobūdžio, tiktai tiek, kad čia veiksmas perkeliamas į Lietuvą (Prūsų ir Mažąją Lietuvą) ir kad čia upių čiurlenimu ir miškų ošimu dvelkia mum sava, artima lietuviška dvasia. Vienas iš gražiausių jo poezijos motyvų, gamta, kaip tik ir įeina į šią sritį.

Iš dalies būdamas romantikas, Tielo daugiausia dėmesio kreipė į Lietuvos praeitį, imponuojančią jam savo didybe ir karžygiškumu, tuo labiau, kad jo gyvenimo metu Lietuvos, kaip tokios, nė nebuvo. Didžioji Lietuva sudarė Rusų, Mažoji — Vokiečių valstybės dalį. Kadangi senovėj vadovavęs luomas, aristokratija, buvo visiškai nutautėjęs, o iš liaudies kilusi šviesuomenė dar labai neskaitlinga, kad galėtų sudaryti imponuojantį vienetą, daugelis nematė jokios vilties, kad Lietuva, kaip atskira valstybė, galėtų dar kada nors atgimti. Aukštesnė valdančiųjų kultūra ir galybė buvo tarsi koks to įsitikinimo laidas. Matyt, ir Tielo buvo vienas iš tokių žmonių. Sunku tikėti, kad jis būtų negirdėjęs apie Vydūno darbus, apie „Aušros", „Varpo" ir k. skleidžiamas idėjas, bet, reikia manyti, jis žiūrėjo į visą tą dalyką kaip į dulkės pastangas prieš vėją. Lietuvos, kaip atskiros valstybės, tuo tarpu jam nebuvo, jokių galimybių į ateitį jis netiesė, taigi, teliko vienas dalykas — praeitis, į kurią ir nukrypo visos jo mintys. Visa senovė jam atrodo ideali: ir žmonės, ir jų religija, ir žmonių darbai. Įdomus dalykas, kad Lietuvos žuvimo priežastim jis laikė senosios lietuvių religijos pakeitimą krikščionybe. Svarbiausias dalykas čia buvęs nevykusi to pakeitimo eiga, priemonės ir k. Jausdamasis savo kilme priklausąs lietuviam ir kentėdamas ant savo tautos kapinių, jis randa tik vieną, iš senovės laikų užsilikusį, dalyką: tą pačią Lietuvos gamtą. Ir ji suskamba jo dainose gražiausiom stygom. Jo gimtojo krašto, Baltijos pajūrio, pušynų kvapas lydi jį per visą gyvenimą. Daug kur buvojęs, Alpes išlaipiojęs ir Nilą išplaukiojęs, jis sakosi niekur tiek grožio neradęs ir nematęs, kaip gimtojo krašto pušynuose. Tų pušynų, Lietuvos miškų, apdainavimas kartais prilygsta net Simano Daukanto ir Antano Baranausko žodžiams. Kaip Lietuvos praeities garbintojas, Lietuvos miškus jis apdainuoja dvejopai: arba jais gėrisi, arba bauginasi. Prisimindamas, kad seniau čia garbinta dievai, kad miškas buvo lietuvio šventovė, namai, džiaugsmo ir poilsio vieta bei pragyvenimo šaltinis, jis sako, kad dabar ir miškas nebe tas — dabar jame klajojančios pamirštųjų dievų dvasios ir bauginančios keleivius, dėl ko, atėjus miškan ir iš lapų šlamėjimo perskaičius jo praeitį, nuo nuovargio ir nusiminimo nusvyra galva. O ir ąžuolai liūdnai bešnabžda... ir voverytė bailiai tešokinėjanti[1].

Tokiu pat prasmingumu skamba ir jo Lietuvos upes apdainuoją žodžiai. Mažas miško upelis, pro žalius lapus sugeriąs dangaus mėlynumą, jam pri-

[1] Klänge aus Litauen, 65.

mena dievybę, sukelia visus kilniuosius žmogaus jausmus. Po daugelio nebuvimo metų grįžęs į tėviškę, jis nieko daugiau netrokšta, kaip pakeliauti mylima Nemuno srove, nes aplinkui regimi tie malonūs tėviškės vaizdai, kurių niekur kitur nėra. Negalėdamas atsigėrėti saulėto šventadienio Nemuno pakrančių vaizdais ir nerasdamas kitų žodžių savo jausmui išreikšti, jis siunčia visiem laikam palaiminimą tai senai, pilkai sidabrinei mylimai Nemuno srovei. Tiesioginiu Nemuno apdainavimo grožiu ir ypač su juo susieta gilesne prasme pasižymi eilėraštis „Dzimken - Gesang"[1]. Šalia aprašomo vaizdo, teikiamo Nemunui, sutemom į žemę besileidžiant, paralėliai eina ir kitas vaizdas, kitas klausimas, tai — lietuvių tautos likimas. Auksinėj vakaro prieblandoj, perlų karoliais pasipuošęs, banguoja jis tolyn, kaip aistringa tamsaus grožio keleivė, kuri tačiau tyliai pyksta ir protestuoja, kai laisvą jos krūtinę pradeda slėgti garlaiviai ir sieliai. Štai, švelniai raudonų ugniakurių švieselės ir dainos aidas užtvinsta naktį. Tai — Nemuno daina, verkianti, kupina gūdaus sielvarto. Tai verkia Nemunas, apraudodamas sielius, kurie yra ne kas kita, kaip iškirstos ir nugenėtos Lietuvos girios, kurias jis savo krūtine neša į svetimus kraštus. Po tais nežinia kur išplaukiančiais Lietuvos girių kamienais paslėptas glūdi daug skaudesnis, didesnis sielvartas — liūdnas lietuvių tautos likimas. Ir toji Nemuno daina, tai tikras vargingosios tautos mirties agonijos klyksmas, prasiveržęs tarsi iš be galo pilkų tolybių. Tai toks likimas tų, kurie neteko savo tėviškės, nes sieliai, kaip ir lietuvių tautos sūnūs, be tėviškės išblaškyti po visą pasaulį:

„Die Memel schäumt im Abendgolde hin,
Bedrängt von eines Dampfers Schaufelstössen...
Nun grollt sie leiser zwischen ernsten Flössen,
Die wilde, dunkelschöne Wanderin.

Und duftigkühl verblasst ihr Perlenkleid.
Feuchtroten Brands und Liedes Lichter schwellen
Die Nacht — die Nacht der brauen Flossgesellen;
Mit ihnen düster harft Frau Herzeleid.

Es weint ihr Lied. Es weint um ihren Wald,
Der sie stromab auf glattentlaubten Stämmen
Gehorsam trug längs stillen Weidendämmen —
Ihr Lied beweint den toten Heimatswald;

Und mehr noch, mehr! — Sie wissens selber nicht:
Ihr Lied ist eine trübe Schicksalsfrage,
O, eines armen Volkes Totenklage,
Die wie aus endlos grauer Ferne bricht!

In irren Lauten hallt's — Frau Herzeleid
Harft immer süsser mit den Heimatlosen,
Herüberquillt's gleich kranken Friedhofsrosen,
Aufblinken alle Fenster weit und breit — —

[1] Klänge aus Litauen 27.

Und langsam stirbt in Nacht und Sterne hin
Das müde Lied. Zum Schlaf das Feuer kauert.
Doch tief im Nachhall noch die Memel schauert,
Die wilde, dunkelschöne Träumerin...

Pagaliau negalima pamiršti nei jo pavartotų lietuvių liaudies dainų motyvų. Keletą eilėraščių jis yra tiesiog parašęs pagal lietuvių liaudies dainų motyvus, o vietomis juos yra pavartojęs daugiau individualiai. Kai kurie šios rūšies eilėraščiai pasižymi tikra lietuviška dvasia. Visi jie yra erotinio motyvo, ypač charakteringi savo lietuvišku paralelizmu, melancholiškumu ir švelnia rezignacija. Čia, kaip ir lietuvių liaudies dainose, gamta įasmeninama, beržai virsta broleliais, žvaigždės — seselėm, pav., „Nun flüstern die blanken Buchen — die Buchen sind meine Brüder“[1]. O štai paralelizmu ypatingai charakteringas eilėraštis, kuriame glaudžiai susieta mėnulio būklė danguje ir mylinčios mergaitės pergyvenimai:

„Es ward von einem Krummschwert
Zerhaun des Mondes Antlitz —
Was zogst Du fort, Geliebter,
Fort in die fremde Stadt?

Des Mondes rotes Antlitz
Taucht aus dem Roggenfeld —
Ach, kämmst Du heim, Geliebter,
Auf stillbeglänztem Pfad.

Des Mondes wundes Antlitz
Küsst eiskalt mir die Lippen —
Und Du küst eine Andre
Geliebter, endlos fern[2].

Kadangi iš visko galima spręsti, kad pačių lietuvių Tielo arčiau nepažino, nes nemokėjo nė lietuvių kalbos, tai dėl to, kad šios rūšies jo dainelės pasižymi tokiu lietuviškumu, reikia manyti, jog jis buvo skaitęs ir Herderio raštus liaudies poezijos reikalu, ir Rėzos lietuvių liaudies dainelių vertimus į vokiečių kalbą, pagaliau tą dalyką galutinai nulemti galėjo ir lietuviška jo kilmė. Kurdamas lietuvių liaudies dainų motyvais, jis nevisur išlaikė grynai lietuvišką stilių, matyt, vietom jis tik patį motyvą norėjo perduoti pritaikytą laiko dvasiai.

Galų gale stipraus lietuviškumo visai Tielo kūrybai priduoda ir lietuviški žmonių vardai — pavardės, kaip Micks Mickas, Jons Jonuschat, šiaip pavadinimai, kaip Klumpės, kurių vardu jis parašė net ištisą eilėraštį, ir vietovardžiai: Tilžė, Rasytė, Nida, Kuršių Nerija, Rambynas ir k.

Iš viso to, kas anksčiau pasakyta, plaukia neabejotina išvada, kad lietuvių literatūros istorija pakankamai turi kruopštaus ir įdomaus, kartu ir būtino, darbo ne vien dabartinėj mūsų valstybės teritorijoj ir ne vien lietuvių kalba rašančiųjų tyrimu, ką rodo kad ir Tielo pavyzdys.

---

[1] Klänge aus Litauen 118.
[2] „ „ „ 152.

BIBLIOGRAFIJA

a. Šaltiniai:

1. *A. K. T. Tielo,* Klänge aus Litauen, München 1907 (Verl. v. Georg D. w. Calwey);
2. „ „ Aus der Jugendzeit, Berlin 1911 (F. Fontane u. Co.);
3. *A. Kurt-Tielo,* Eva, Weimar 1922 (Alexander Duncker Verlag);
4. *Tielo* straipsnio jo gyvenimo ir lemiančių veiksnių kūryboj klausimu nuorašas, darytas *Vydūno* iš nežinomo laikraščio.

b. Dalis panaudotos pagalbinės literatūros:

1. *Korallus, A.,* „Des Heimatland" 1928, I Jahrg. 4 Nr., Tilsit.
2. *Müller-Rüdersdorf, W.,* „Ostdeutsche Heimat", Koenigsberg 1918, 3. Jahrg. 20 Nr.
3. *Benzmann, H.,* „Ostdeutsche Monatshefte", Königsberg 1921, 4. H.
4. Privatiški Dr. Vydūno laiškai Tielo kūrybos klausimu iš 1931—1932 m.
5. *Salzer, A.,* Illustrierte Geschichte der Deutschen Literatur, 5 Bde, Regensburg 1926 ss.
6. *Mahrholz, W.,* Deutsche Literatur der Gegenwart, Berlin 1931.

Pastaba: Mikolaitis-Tielo kartkarčiais rašė ir į mokslo žurnalus. Vieną tokį rašinį teko visai pripuolamai užtikti *Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte,* kur IV. tome 1. sąs. (1904 m.) 289 psl. jis trumpai pranešė apie jaunojo O. Gildemeisteriovertimus. *Red.*
